

Az ember kiformaltasa esmerö erejere nezve vagy is: a
közhasznu metaphysika (Ausbildung des Menschen bezüglich
der Erkenntnißkraft oder populäre Metaphysik)

Egyet. bet.
Buda 1835

Signatur: 55538-B
Barcode: +Z168665707
Zitierlink: <http://data.onb.ac.at/ABO/%2BZ168665707>
Umfang: Bild 1 - 348

Nutzungsbedingungen

Bitte beachten Sie folgende Nutzungsbedingungen: Die Dateien werden Ihnen nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke zur Verfügung gestellt. Nehmen Sie keine automatisierten Abfragen vor. Nennen Sie die Österreichische Nationalbibliothek in Provenienzanangaben. Bei der Weiterverwendung sind Sie selbst für die Einhaltung von Rechten Dritter, z.B. Urheberrechten, verantwortlich.

Hinweis: Das Dokument enthält hinterlegte Textdaten, die eine Suche in der Datei ermöglichen. Diese Textdaten wurden mit einem automatisierten OCR-Verfahren ermittelt und weisen Fehler auf.

KAIS. KÖN. HOF

BIBLIOTHEK

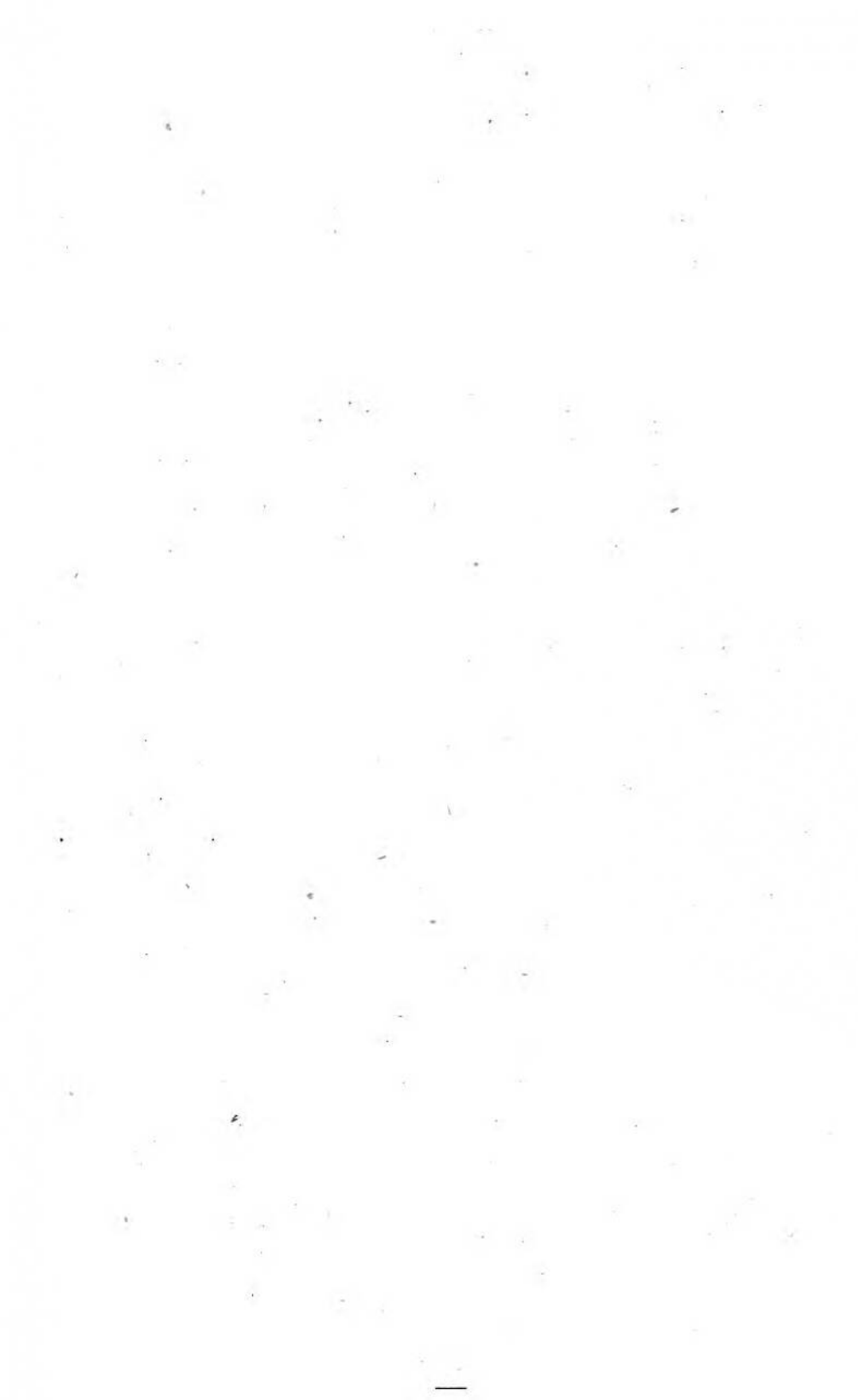
55.538-B

Alt-

~~43.66.92.~~

55583-B

A Z

E M B E R'

KIFORMÁLTATÁSA

ESMÉRÓ EREJÉRE NÉZVE

VAGY IS:

A' KÖZHASZNU METAPHYSIKA

IRTA

FEJÉR GYÖRGY.

EGGENBERGER JÓSEF PESTI KÖNYVÁROS' KÖLTSÉGÉVEL

B U D Á N,

A' MAGYAR KIRÁLYI UNIVERSIT. BETŰIVEL

1 8 3 5.

Non Scholae solum, sed et vitae.

Az Olvasóhoz.

Ismét egy barázda nemzeti Literaturánk' par-
rag mezején. Belévetették ugyan ebbe egyik is,
másik is ekéjeket; de kinem szántották. A' do-
log pedig annál inkább munkás kezet kíván, men-
nél nagyobb hasznu, és fontosságu; a' szükség is
sürgető, a' más nemzetek' példája is, kiket szünte-
telen előbből előbbre – menetelben látni, pa-
rancsoló.

A' Ember' esmértetését, vagy is Anthropo-
logiát, még 1807; az Ember' kiformáltatását,
Gondolkodó erejére nézve, vagyis a' közhasznu Lo-
gikát, 1812-ben kiadtam; tettem, a' mit tehet-
tem, most se szégyenlem, a' mit tettem; noha
többet tehetnék most, ha újjon kezeimet reájok
tehetném.

Az Ember' kiformáltatását esmérő erejére néz-
ve, vagy is a' Köz hasznú Metaphysikát is foly-
vást munkába vettem; de a' reám rohant mun-
kák kiütötték kezeimből; azonban szemeim elől nem
téveztettek. Láttam annak vitéjét, fordulásait, fogy-
tát, újjultát, és kitündöklését.

IV

Attól, hogy a' Philosophiában éppen járatlannak vádoltassam, nincs mit tartanom. A' tudományhoz értők elfogják azt esmérni.

Az eredetiségre nem törekedtem; se új tudomány-szer' alkotására: van úgy is elég; sok is. Másokra is halgattam; magamtól is gondolkodtam.

Az igazságot nyílt szemmel nyomozni, és bátran védeni; a' hamist czáfolni; a' kétest eligazítani; a' bizonyost kitüntetni; közérthetőleg szólani; nemzeti literaturánk' egyhijányát pótolni: ez volt czélom.

A' jelesebb Metaphysikai Iskolák' szerzőjitévéleményeikkel együtt megesmértetnem szükséges volt; ezeket magamtól elítélnem, illetlenség lett volna: azért a' nevezetesebb Tudósok' észrevételeit terjesztém helyyel elő jegyzeteimben, úgy szinte azokat is, a' mik bővebb értesítésre szolgálni látszattak, önnön szavaikkal.

Ha a' Tudomány' Baráti igyekezetimet elesméri; ha némü némü hasznot hajthatok; ha másoknak többre, jobbra okot, alkalmatosságot, szerzhetek; elég az nékem: szándékom telyesedett, fáradságom meg van jutalmazva.

Pesten Julius 16-án 1835.

A' Szerző.

Metaphysikára szolgáló könyvek.

Opera Philosophica Chr. L. B. de Wolf, Halae. 1755 6.

G. F. Meiers Metaphysik. Halle 1755. 7.

P. Makó compendiaria Logicae, ac Metaphysicae Institutio. Vind. 1765.

Burkhaeuser. Institutiones logicae, et metaphysicae Bamb. et Wiceb. 1774.

Immanuel Kant. Critik. der reinen Vernunft. Riga 1787. Critik der praktischen Vernunft. Riga 1792. Der Urtheils-Kraft. 1790.

B. Stattler. Logica et Metaphysica. Aug. Vind. 1787.

Anti-Kant von B. Stattler. München. 1788.

Schreiben des Antikants an den Freund der Wahrheit. 1789.

Kurzer Entwurf der Kantischen Philosophie, und Widerlegung der Gründe des P. Matern Reuss. von B. Stattler. München 1791.

Der Antikant im Kurzen, gegen den Professor Joann. Schulz, von Stattler. Augsburg. 1791.

Meine noch immer feste Ueberzeugung von dem Ungrunde der Kantischen Philosophie v. B. Stattler. Landshut 1794.

Kritik der (von Mutschell gelieferten) kritischen Beiträge zur Metaphysik in einer Prüfung

der Stattlerischen Antikantischen. Von Antikant (Stattler) München 1795.

Fernere Behauptung der Kritik über die kritischen Beiträge zur Metaphysik. Vom Antikant. München 1796.

Schreiben des Verfassers des Antikant an die Theilhaber der A. L. Zeitung über die Recension seines Antikants. München 1789.

Wahres Verhältniss der Kantischen Philosophie zur Religion und Moral. Vom Verfasser des Antikants. München 1794.

Disquisitionum Philosophiae Kantianae Libri duo. Eluc. Jac. Ant. Zallinger. Augustae Vind. A. 1799.

Miotti über die Falschheit des Kantischen Systems gegen Reusz und Metz. Wien. 1801.

Brastbergers' Untersuchungen über Kants Kritik der reinen Vernunft. Halle 1790.

Brastbergers Untersuchungen über Kants Kritik der praktischen Vernunft. Tübingen. 1792.

Brastberger Ueber den Grund unsers Glaubens und unserer Erkenntniss Gottes. Stuttgart. 1802.

Zwanzigers Kommentar über Kants Kritik der reinen Vernunft. Leipzig. 1792.

Zwanzigers unpartheische Erläuterung über die Kantische Lehre von Ideen, und Antinomien. Leipzig. 1797.

Zwanziger. Die Religion des Philosophen. Dresden. 1799.

Weishaupt. Ueber die Gründe und Gewissheit der menschlichen Erkenntniss. Zur Prüfung der Kantischen Kritik. Nürnberg. 1788.

Weishaupt. Ueber Wahrheit, und sittliche Vollkommenheit. Regensburg 1797.

Weishaupt. über die Kantischen Anschauungen, und Erscheinungen. Nürnberg. 1788.

Weishaupt über Materialismus und Idealismus. Nürnberg. 1787.

Abicht's Hermias, oder Auflösung der Aenesidemischen Zweifel. Erlangen. 1794.

Abicht's Kritik der Speculativen Vernunft. Altenb. 1799.

Wetzel über den einzig richtigen Entwurf der transcendentalen Elementar Philosophie. Leip. 1802.

I. G. Herder Metakritik zur [Kritik der Vernunft. Frankfurt. 1799.

Fr. Berg. Epikritik der Philosophie. 1805. Arnstadt.

Salat. Ueber den Geist der Philosophie mit kritischen Blicken. München. 1803.

Jo. G. Fichte Grundlage der gesammten Philosophie. 2-te Aufl. 1802.

E' Metaphysikai perhez hozzá szóllottak még: Reinhold, Maas, Snell, Schulze, Bauer, Hoffbauer, Kiesewetter, Friesz, Bouterwek, Plattner, Tiédeman 's a' t.

Metaphysikai írásokat tulajdonképp adtak ki: Storchenau Institutiones Logicae ac Metaphysicae. Vien. 1792.

Storchenau. Die Philosophie der Religion. Köln. 1819.

Sulzers vermischte philosophische Schriften Leipzig. 1782.

VIII

Mauritius a Berona Lucernate. Praelectiones Philosophicae Basileae. 1780.

Moses Mendelsohns Morgenstunden. Frankf. und Leipzig 1786.

Salomon Seligmann Pappenheimer. Beyträge zur Berichtigung der Beweise aus der reinen Vernunft. Breslau. 1799.

Anleitung zu einer neuen und verbesserten Philosophie, oder Sammlung über die Kantische Philosophie. Augburg. 1795.

G. A. Titel Erläuterungen der theoretischen und praktischen Philosophie, nach Feders Ordnung. Frankf. 1784.

Schulzers vermischte philosophischen Schriften. Leip. 1782.

Walser Institutiones Philosophicae Aug. 1790.

F. S. Karpe Institutiones Philosophiae Dogmaticae Viennae. 1804.

H. S. Reimarus Abhandlungen von den vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion. Hamburg. 1791.

Köppen F. Leitfaden für Logik und Metaphysik, Landshuth. 1809.

F. W. J. Salat Philosophische Schriften. Landshut. 1809.

Dr. Stocher Beurtheilungen neuer Systeme in der Philosophie. Ingolstadt. 1800.

Stöger J. über den realen Unterschied des Seyns, und dem daraus hervorgehenden Unterschied unserer Kenntnisse. Als Aufklärung der herrschenden Missverständnisse in der Philosophie. München. 1811.

Stöger. J. Prüfung des philosophischen Grundsatzes: Nichts ist real, als was existirt. Ibid.

Kochers Vereinigung der kritischen Philosophie mit der dogmatischen. Aarau 1811.

Tractatus de Deo, et religione naturali. Meclinae 1810.

Fr. H. Jacobi's Werke Leipzig. 1812.

Suterii Philosophia theoretica, et practica. Soloduri 1814.

W. T. Krugs System der theoretischen und praktischen Philosophie. Königsberg. 1817.

Hermes Philosophische Einleitung in die Theologie. München. 1819.

J. F. Abel. Philosophische Untersuchungen über die letzten Gründe der Erkenntniss Gottes. Heilbron b. Neck. 1818.

Systema Philosophiae theoreticae ac practicae a I. C. Licawetz. Graecii 1820.

Praelectiones Logicae et Metaphysicae, auctore A. Contien. Mechliniae 1822.

Meilinger Dr. Fr. Grundriss der Logik und Metaphysik II. Aufl. 1825.

Vorschule zur spekulativen Theologie. Wien 1829.

J. Püllenburg Handbuch der Philosophie. Lemgo 1829.

M. Aschenbrenner. Lehrbuch der Metaphysik. 1830.

Hegel Encyclopaedie der philosophischen Wissenschaften Heilbr. 1830.

Amicum Foedus Rationis cum experientia, seu Philosophia crisi recentissima deducta per Ioannem Imre. Pest 1819.

Systema Philosophiae fundamentalis, et Materialis, Autore Jos. Prunyi. Tirnauiæ 1828.

Philosophia. Irta Ercsei Daniel II. Darab. Debr. 1817.

A' Metaphysika az az: az Észmérés tudománya Pesten 1829.

Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie von J. Fr. Herbart Prof. zu Göttingen. Königsberg. 1834.

Metaphysica seu Gnoseologia, quam scripsit Jos. Verner. Pestini. 1835.

B é v e z e t é s.

§. 1.

Az Esmérés, valamint a' Gondolás, mi légyen, világos magában eléggé; csak alkotására nézve kívánhat némü némü fejtegetést. Ki valamit, eggyest vagy többest, jegyeinél fogva, maga elé terjeszt, azt gondollya. A' Gondolásban tehát e' három foglaltatik: 1) Valami, eggyes vagy többes = Tárgy (obiectum) 2) Valaki, az előlterjesztő = Gondoló, (Subiectum), 3) Jegyeggybe fogás = eggyesítés (vnio). A' ki egy tárgyra nem tekintvén, közös jegyeket eggyesít: az millyenség szerint, formaképp (iuxta formam) gondolkodik. A' ki egy bizonyos tárgyra néz, 's ennek jegyeit eggyesíti, az foglalat szerint, miszerüképp (iuxta materiam) gondolkodik. A' gondolás vagy értés, vagy ítézés, vagy kihozás, vagy sor-rend-tudás, tudomány-szer-alkotás.

§. 2. A' ki egy bizonyos, minden mástól megkülönböztetett, tárgyat miszerüképp gondol, azt esmérí egyszersmind. A' ki azt csak formaképp gondollya, még nem esmérí: a' gondolat és esméret között nagy a' különbség; a' gondolat a' tárgynak közös jegyeit terjeszti elé, az esméret annak foglalattyát; 's így a' gondolat több tárgyra is vonul; az esméret egyetlen egy, bizonyos tárgyat illet. Péter = ember; ez gondolat. Péter = érzéki, okos állat, Jónás' fia; ez esméret. Az esméret esmérő erőt tesz fel, valamint a' gondolat gondolkodót; az esmérő erőnk, lelkünk esmé-

retének is, (Bewusstseyn , conscientia) mondatik.

§. 3. Az esméret 1) eggyes, többes, vagy közönséges: amint eggyes, többes, vagy közönséges bizonyos, megkülönböztetett tárgyra vonul; Péteré eggyes, Pest városáé többes, a' világé közönséges esméret. 2) Lehető, vagy lévő az esméret; amint lehető, vagy lett tárgyakat illet: a' vas hid Buda és Pest között lehető, a' hajó-hid lett esméret. 3) Az esméret vagy igaz, vagy hamis, vagy csalfa: igaz, melly nem csak a' gondolás' törvényei, hanem a' tárgy szerént is való: p. o. az egész nagyobb az ő részeinél: ez igaz esméret; melly a' gondolás' törvényivel, vagy tárgyával meg nem eggyez: p.o. a' rész nagyobb az ő egészénél; ez hamis esméret. Csalfa az, melly ha bár érzéki tapasztalásunknak megfelelés a' gondolás' törvényeivel nem ellenkezik is; de tárgyával meg nem eggyez: p.o. A' nap földünkénél kissébb; földünk körül kereng; ez csalfa esméret. Az igaz esméret valóságosnak, a' hamis, és csalfa valótlannak is mondattatik.

§. 4. Az igaz valóságos esméreteknek bizonyos fundamentoknak, kielégítő okoknak, kell lenni: miért nem hamisak, se csalfák; szükség olly fő kitételeknek is lenni, mellyek azokat ki jelentsék; 's mellyekre nézve az igaz esméretek a' hamisaktól, és csalfáktól meglehessen különböztetni: mert semmit se gondolhatni kielégítő ok nélkül. Megsejdtívén ezeket az emberi ész esméretinek igazsága fundamentomát, kielégítő okait, fő támaszait bérátni vágyódik; mivel magát ellen állhatatlanúl érzi az igazságra izgattatni; 's addig nincs is nyugta, míg erántok bizonyossá nem tétetik 's veleek esméreteit egybe nem vetheti.

§. 5. Az ész minden esméretit egyenként az ő igazságok' ok fejeihez, egyenesen, fel nem vihe-

ti; fő kitételeikkel egybe nem vetheti: e' munkát nem győzi; azon van tehát, hogy közönséges eszméretinek valóságára tegyen szert: mert közönséges eszméretinek igazságáról megbizonyodván, azon eszméreti eránt is, mellyek azokban foglaltatnak, bizonyos: ha kitudta p. o. hogy az ember érzéki okos állat, tudja egyszersmind, hogy Péter, Pál, János is érzéki okos állat; ha ki tudta, hogy munka nem lehet munkás ok nélkül, a' változás állat nélkül, a' lett kezdet nélkül, s' t. e. f. tudja egyszersmind, hogy a' gondolat se lehet gondoló nélkül, a' virágzás, gyümölcsozás fa nélkül; a' világ kezdet nélkül, 's a' t. Az igazságra törekedő észnek azért örökké a' közönséges eszméreteknél, millyen a' világ, a' lélek, az Isten, megvalósításai voltak fő tárgyai.

§. 6. Az ész közönséges eszméretinek valóságára tapasztalásánál fogva szert nem lehet: mert a' tapasztalásnak csak az egyes, és nézhető tárgyak vannak kitétetve: a' közönséges eszméreteké pedig se nem egyesek, se nem nézethetők: p. o. az ok, az ember, a' lélek, a' világ, az Isten. Más az: a' tapasztalás' tanúsága csak az olly egyesek' miszerüése eránt szerezhethet bizonyosságot, mellyeket nézhetni, minnyájokról nem: mivel számok, és végök mindeddig nincs bérekesztetve: többnél több, külömbnél külömb emberek, állatok, vannak, és lehetnek még. A' tapasztalás változandó is mind magunkra mind másokra nézve: ugyan azon tárgyak eránt is többet vagy kevesebbet, mást és mást tudhatni meg: azért a' tapasztalási megtudat, nem szükségképp való. Tehát közönséges eszméreteink' igazsága eránt tapasztalva bizonyosak nem lehetünk: hanem csak okoskodva: mellyre szint úgy képesek vagyunk mint a' tapasztalásra.

§. 7. Az okoskodással is csak úgy bizonyodhatunk meg közönséges esmérteink' igazságáról, ha 1) az minnen törvényeinken, természetünkön épül: mert ez közönséges és szükségképp való; és a' meggyőződésünk miénk, és nem másé: ennek okának is tehát bennünk és nem kívülünk valónak szükség lennie. 2) Ha tapasztalásunkkal egyező: mert ez is természetünkhez tartozó, 's hol az ellenkezésnek helye van, ott meggyőződésünk lehetetlen. 3) Ha mértékletes: mert belső törvényeinknek, természetünknek, némelly fényesebb pontyai tündöklének ki; másokat csak homályosan vehetni észre; a' kitünőkbből eredhet bizonyodásunk, a' homályosokból nem. A' számtalan eltévedések a' közönséges esmértek' valósága eránt onnét szármoztak, mivel az okoskodások belső természetünkön nem alapultak, vagy kitünő fény helyett a' homályon kapkodók voltak; a' mit örökös homály lep, napfényre akarták hozni.

Die Speculation scheint manigmahl eine Richtung zu nehmen, welche dem Interesse des Menschen zuwiderläuft. Hierüber ist dreyerley zu merken: 1) Die Natur der Dinge richtet sich nicht nach unsern Wünschen, und es ist eine Unredlichkeit ohne Zweck sich die Wahrheit verhehlen zu wollen. 2) Ueber das praktische Interesse gewisser Lehren giebt es eben so grosse Irrthümer, als über Theoretische Wahrheit: Die Kantische Freiheitslehre zum Beispiel wurde für unentbehrlich zur Moralität der Handlungen gehalten, während sie vielmehr in Beziehung auf alle einzelnen Handlungen und Entschliessungen im Leben, dem Fatalismus gleich gilt, und consequent verfolgt, jedes Streben nach Besserung zur Thorheit machen würde. So giebt es auch Lehren von Gott, nach welcher er nicht bloss der Höchste, sondern Alles allein ist; die gleichwohl Nichts von Güte, Weisheit, Gerechtigkeit Gottes übrig lassen, und dem absichtlichen Rathsschluss nicht die mindeste Macht einräumen. 3) Damit man unbefangen

denken könne, ohne seinen Gefühlen zu schaden, muss man das Denken stets als einen Versuch betrachten, und es ganz absondern von den Ansichten, an welchen die Sittlichkeit des Characters zu hängen scheint; — Voreiliges Reformiren schadet im eigenem Innern eben so, wie in der Aussenwelt, und in dem bürgerlichen Leben“ Herbart. Lehrbuch p. 34.

§. 8. Az a' Tudomány, melly közönséges esméretink' valóságát fundamentomára, kielégítő okaira, és hatáirra nézve kitudattya okoskodva, 's rendszerént, *Metaphysika* nevet visel; mivel esméreteinket tudattya ki, esmérő erőnkkel foglaltoskodik, Esmérő erőnk' kiformáltatása (*Gnoseologia*) tulajdonképen. A' *Metaphysikai* név történetből ragadott reá: elmélkedett t. i. Aristoteles is ezen közönséges esméreteink eránt, és e' tárgyú írományait Rhodus szigetbéli Andronikus, Silla Diktator üdejében, azok után helyhezette, mellyek a' tapasztalási természet' tudományát illeték, ezen jegyzettel, mint mondják: *τα μεταφυσικα Βιβλια*, vagy is: *Physikaik* után való könyvek.

§. 9. A' *Metaphysika* dolga és czéllya tehát esméretink' valósága és igazsága fundamentomit, fő kitételeit felfedezni, és tudományosan előadni; közönséges esméretinket azokra felvinni, 's fejtegetni, mind magokra mind tárgyaikra nézve; az ő közönséges és szükségképp voltokat okoskodva kihozni, és így erántok bizonyodásunkat' 's meggyőződésünket szerezni. Különböző 1) a' *Logikától*: mert noha ez is belső törvényeinken épül, okoskodva fejtegetődzik, de a' tárgyakat csak formájok szerént, közönségesen, veszi fel; a' *Metaphysika* ellenben a' tárgyakat külön külön, foglalttyok szerént, fejtegeti. 2) A' *Physikától*: mert ámbár ez is a' tárgyakról külön külön értekezik'

de külső tapasztalás a' dolga; a' Metaphysika meg' azokat úgy tekénti, mint tapasztalás felett vannak. 3) A' Mathematika tudománytól: mert ez is, noha közönséges és szükséges esméretekkel van dolga, kitételit nézhetőleg terjeszti elő, szemekhez szóll; a' Metaphysika ellenben kitételit nézhetetlenül adja elő, és az észszel tanakodik. 4) Az Ethikától: mert ez csak az erkölcsi, kötelelességbéli, dolgokat tárgyozza, a' Metaphysika pedig minden tudni valókat. A' Metaphysika semmi tudománytól se kölcsönöz magának okföket; a' Metaphysikától kölcsönöznek minnyáján; a' Metaphysika fundamentot vet minden Tudománynak; minnyáján Metaphysikai igazságok' hijjával bizonyság nélkül szüklködnek.

§. 10. Metaphysika haszna, szüksége, ezekből nyilvánóságos: Ha esméreteink igazak, valóságosak-e, nem-e? megtudni, emberi méltóságunkhoz tartozandó; erántok megbizonyodásunk Metaphysikai tudomány nélkül lehetetlen: ez adja meg egyedül eszünk' törekedésinek nyugodalmát, vágyódásinknak telyesedését; az igazság az ő birodalma. Minden tudományi épületnek alapja, és kapcsolattya; minden tudománynak eszköze (organuma) a' tárgyak' foglalattyára nézve, valamint a' Logika formájokra nézve. A' Philosophiának legjelesebb része, sőt minden bölcselkedés' fő pontya. A' vele visszaélés annak becsét, hasznát, szükségét meg nem csekkenti: mert visszaélhetni mindennel: a' napfényel is vissza élnek sokan; azért nem hasznos, nem szükséges-e? Sőt minden szemfényvesztésnek egyedül orvosága az igazi 's helyes Metaphysikai Tudomány.

Nach Kant sind Gott, Freyheit, und Unsterblichkeit die drey Gegenstände, auf deren sichere Erkenntniß (oder wenigstens auf einen gesicherten

Glauben daran) die Hauptabsicht der Philosophie gerichtet ist. Wer würde hierin nicht gern mit ihm übereinstimmen? Besonders da er mit preiswürdiger Vorsicht sich hütete, dass nicht der Wunsch, zu diesen Zeitpunkten zu gelangen, die Gründlichkeit der Untersuchung aufheben möge. Und dennoch ist ein solcher Schaden keines Wegs vermieden worden. Kant selbst täuschte sich über die Freyheit; er verwechselte sie mit der Absolutheit der sittlichen Urtheile; er legte in den Willen die Autonomie, die nur der willenslosen Billigung, und Missbilligung zukommt; er verdarbsich den Causalbegriff, um ihn auf Erscheinungen zu beschränken; er gab das zeitliche Leben des Menschen einer Naturnothwendigkeit Preis, die genau genommen, alle wahre Veredlung, ja alle Besserung ausschliesse. So geschah es, weil das Interesse an dem Gegenstande den Denker verleitete. Seine Nachfolger erfunden absolute Erkenntniss, durch welche die Ueberzeugung von Gott und Unsterblichkeit gegen alle Zweifel geschützt werden sollte, — in der That aber allen Zweifeln mehr als jemahls Preis gegeben ist, weil kein nüchterner Denker an der eingebildeten absoluten Erkenntniss Theil nehmen kann, wohl aber vor Augen sieht, wie diese Einbildung als ein Kind des Zeitalters entstanden ist.“ Herbart Lehrbuch. p. 32—3.

§. 11. A' Metaphysika két fő részre oszlik: egyyk elvontt, vagy tisztta; a' másik öszvevett, vagy is alkalmaztatott (Metaphysica abstracta, pura; et concreta, applicata.) Az elvontt ismét két féle szakad: vagy a' közönséges esméretek' fundamentomit terjeszti elé, bizonyította meg; 's ez Fundamentomi Metaphysika; vagy azoknak értelmet fejtegeti, valóította; és ez értelem-Tudomány (Ontologia). Az öszvevett a' közönséges esméretek az ő tárgyaikra alkalmaztattya; illyen e' három: Lélek, Világ, és Isten; azért három részből álló: Lélek, Világ, és Isten-tudományi Metaphysika.

I. A' Tiszta Metaphysika.

§. 12. Esméretink' igazsága dolgában szükség mindenek előtt kitudnunk: mi okra nézve tartunk mi némellyeket valóknak és igazaknak? Ha ez kitudhatatlan volna, hijába volna minden törekedésünk; ha kitudatlan maradna, bizonyodásunkra szert nem tehetnénk. Ha pedig az kitudható, szükség azon fő kitételeket észrevennünk, mellyekben az magát kijelenti; 's mellyek annak mintegy eredeti munkáji. Ezeket is kitudván pedig, ama' kút főkre is szükség figyelmeznünk, mellyekből olly esméreket meríthetni, mellyek a' valóság és igazság' billegeit mintegy magokon viselik, a' mi belső természetünkhez képest. A' Tiszta Metaphysikának ezen első része azért Kritikai Metaphysikának is neveztetik. Ne hogy az igazságot elveszeszük, mellynek ok, és kut fejére szert tetünk, az esméreteink' értelmait is, mint azoknak alkotó részeit szükség, mind magokban, mind egymáshoz képestleg fejtegetnünk azon főkitételek szerént, mellyeket bizonyos igazaknak tudunk. Ez az értelem - tudomány' (Ontologia. Begriff Wissenschaft) dolga.

A' Tiszta fundamentomi Metaphysika.

§. 13. Minden jelenetnek, hogy esméretes legyen, lelkünk' esméretére hatni, tudunkra esnie, észrevétetnie, és tárgyára vissza vitetnie szükség; az, mellytől ez felnem izgattatik, észre nem vétetik, esméretté se válik soha. A' béjelentést az érzékeink eszközlik, az érzékeket a' tárgyak ingerlik fel; az észrevétel, előterjesztés, és a' tárgyra vitel lelkünk' esméretének dolga; az esméretben te-

hát munkás okok a' tárgy és lelkünk' esmérete; az igazság eránti per a' lelkünk esmérete előtt foly le ugyan, de kérdés: maga határozza-e azt el, vagy a' tárgy?

§. 14. Maga a' lelkiesméretünk el nem határozhattya: mert állapottya szenvedőleg való, és és olyakat is kéntelen igazaknak tartani, a' miket nem akar. Gondolatink se határozhattya azt el: mert ezek a' jelenetekre csak szint vetnek, hogy kitünők legyenek, de különböztetők nem lehetnek; eszközök ugyan arra, de nem kielégítő okok; innét van, hogy valamit, habár sokat gondoltuk is, meg nem valósíthattuk; 's a' mit igaznak gondoltunk is, annak azért elnem esmérjük; sőt hamisnak is valhattuk. A' gondolat és esméret között nagy a' hézag, mellyet másnak szükség betölteni.

§. 15. A' tárgy maga határozza el valóságát és igazságát lelkünk' esmérete előtt: mivel az esméretben magunkon 's gondolatunkon kívül nincs más egyéb a' tárgy; azok el nem határozhatván az igazságot, szükség, hogy a' tárgy maga határozza azt el. A' tárgy szerezheti csupán azon szenvedést, melly esméretünk közben belső állapotunk. Mennél hathatósabb, tellyesebb annak lelkiesméretünkre hatása, annál elevenebb, tökéletesebb az ő igazság-elesmerése is, sőt néha, gyakran, ha nézhető, ha világos; p. o. $2 + 4 = 6$ valóságos kéntelenséggé 's meggyőződésünkké is válik. Ezen szenvedő, kéntető állapotunk' kielégítő oka csak a' tárgy elhatárazása lehet.

§. 16. Ezen szenvedő állapotunkat a' tárgyak' esméretében, a' belső kéntetésünket, meggyőződésünket, szint úgy közvetetlenül érezzük mi, mint minnen magunkat; belsőképp szintugy nézzük azt mint gondolatunkat, értelmünket, ítéletünket 's t. e' f. Szint úgy bizonyosak vagyunk

erántok, mint minnen magunk' valósága, és létele felől. A' ki azon állapotunk' bizonyosságát kétlené, önnön valóságát, és lételét is kétségbe hozná: mert mind egyiknek mind másiknak azon egygy a' bizonyossága: belső közvetetlen érzésünk.

§. 17. Valaminek tehát valónak, igaznak tartásunk' oka tulajdonképp a' tárgy; a' belső kén-tetésünk, meggyőződésünk, pedig annak billege, czimere, 's bizonyos kezesse; ennél föllebb nem mehetünk; főbb okát nem talállyuk: mert magunkból se mehetünk ki, a' tárgyat se vehettyük magunkba, hogy azt esméretünkkel egybe vethet-nénk; erősebb támaszra se tehetünk szert: ezen belső kén-tetésünk' bizonyossága biztosít minket, 's megnyugtat el annyira, hogy minden törekedésink-nek, vágyódásinknak véget vet; minden ellenve-téseken, kétléseken diadalmaskodik. Ha bár an-nak, a' minek igaznak elesmérésére kén-tettetni érezzük magunkat, okát nem tudjuk is; ha az el-lenvetésekre nem tudunk is felelni; de hamis-nak tartanunk telyes lehetetlen. Hozzá járul ezen észrevétel is: minekutánna az egész természet' bölcs elrendeltetésében az ezköz a' czélnak megfelel, a' mi lelkünk esmérete a' tárgyak' esméretinek eszköze; szükség annak is az ő tárgyával eggyezőnek lennie.

„Wer nicht einmahl in seinem Leben Skepti-ker gewesen ist, der hat diejenige durchdringende Erschütterung aller seiner von früh auf angewöh-nen Vorstellungen, und Meinungen niemahls em-pfunden, welche allein vermag das zufällige von dem Nothwendigen, das Hinzugedachte vom Gege-benen zu scheiden. Ihm droht thörichter und hoch-müthiger Dogmatismus. 2) Wer in der Skepsis be-harrt: dessen Gedanken sind nicht zur Reife gekom-men; er weiss nicht, wohin jeder gehört, und wie-viel aus jedem folgt. Dies sieht man ganz deutlich an den Häuptern des Skepticismus, an Sextus Em-piricus, und an Hume. Jener hat mit grossem Fleisse

eine Menge von Argumenten gesammelt, und sie dem äussern Scheine nach sehr wohl geordnet; dennoch stehen viele nicht in der rechten Verbindung, und nirgends hat Sextus das Gewicht derselben richtig geschätzt. Bald gelten ihm die leichtesten Sophismen zuviel; bald die wesentlichsten Gründe gegen den Sinnen-Schein zu wenig; so dass er oft bemerkt, er wolle seinen Schlüssen selbst nicht trauen, sondern sie nur als Gegengewichte wieder die Lehren der Dogmatiker brauchen. Wäre das, was er vorträgt seine eigene Empfindung: so würde er es nicht so herabwürdigen. Aber er lebte in einem Zeitalter, welches den Nachlass seiner Vorzeit nicht zu benutzen wusste. Von fremden Gedanken, und vom Wiederstreite derselben gedrückt werden auch heut zu Tage noch Diejenigen fast immer Skeptiker, welche fleissig waren im Lesen, und faul im Denken. Ein trauriger Zustand: dem ein zweckmässiger Unterricht von Anfang so viel als möglich entgegen arbeitet. — Von Hume wird gleich weiterhin die Rede seyn. Ihn hätte Sextus vielleicht kaum für einem Skeptiker gelten lassen; eher für einen negativen Dogmatiker, gleich den Akademikern. Vergl. den Anfang der Pyrrh. II.“ Herbart. p. 36–39.

§. 18. A' minek tehát közvetetlenül, vagy közvetve, igaznak elesmérésére belsőképp kénsettetni érezzük magunkat szükségképp, nem esetiképp; az nekünk való, igaz szükségképp, és közönségesen: mert a' lelki természetünk' törvénye, melly szükséges, és közönséges. Az soha hamis nem lehet: mert kielégítő oka változhatatlan. A' minek igaznak-tartására győzhetetlen kénsettésünket nem érezzük, az közönségesen szükségképp igaz se lehet.

§. 19. De vannak-e olly esméretek, mellyeket igazaknak elesmérni illy győzhetetlenül kénsettetni érezzük magunkat? Vannak nyilván: p. o. Szent Gellért' hegye, Pest Városa, a' nap, föld, és t. e' f. esmérete; 's hogy a' vashól lehet karika, az aranyból láncz, 's a' t. ezeket igazaknak szint

olly szükségképp tartjuk mint ezeket: van \triangle . \square . $2 + 2 = 4$. Ellenmondhatni ugyan azoknak, de elesmerésökre belső kénstetést nem érezni lehetetlen. Megis különböztethetni annál fogva az igazat a' nem igaztól: hogy a' Sast', madarak' Királynának elesmérjem, erre belsőképp kénstetésemet nem érzem, azért nem igaznak is tarthatom; hogy Ferencz a' Magyarok' királya: ennek elesmérésére magamat kénstetni érzem, 's hamisnak nem tarthatom.

§. 20. De ezen igaznak-tartást a' tárgyak magokkal hordják-e szükségképp, vagy csak esetiképp? mivel ezen kénstetést csak némellyekben, és némelly esetekben venni észre. Hogy a' tárgyi esméretek' igaznak tartása nem esetiképp, hanem szükségképp való, kitetszik abból: mivel ezen tárgyi esméretek ezen szükség teszi lehetségesekké; ha ez nem volna, semmiképp se különböztethetnénk meg a' gondoltakat az esmértt dolgoktól. Hogy én a' Sz. Gellért' hegyét valónak tartsam, bennem a' kénstető természetemnek előre kellett lennie; a' tapasztalással csak észrevétetett, kinyilvánodott, megvalósult. Azért senki se esmér, senki se esmérhet valamelly tárgyat valónak belső kénstetése nélkül. A' mi pedig a' természetben előre meg van, az szükségképp való, nem esetiképp való; csak észrevétetése esetiképp való.

§. 21. Ezen tárgyi esméretek' igaznak-tartását szükség-e a' dolgok valóságának tulajdonítani, holott arra egyik lelkünk' esmérete is elhatározhatja a' másikat; az elsőt a' másodika, ezt harmadika, ezt meg a' negyediké, 's így tovább; mint példának okáért a' rugós globisokban; az elsőnek intézetét a' másodiké, ezét meg a' harmadiké erősítheti. Nem szükség tehát valaminek igaznak tartására kénstetésünket a' tárgyaknak tulajdonítanunk, tehát esméretünknek se szükség tárgyával egy-

gyezőnek lennie. — De a' lelkünk' esmérete, 's a' rugós tekék közt szembetűnő a' különbség: a' rugós tekéknek ereje magokon kívülható, munkásságok másokra átvitethető (est actio ad extra, in aliud extraneum transiens); eggyik teke tehát a' másikat megmozdíthattya, erősítheti, elhatározhattya; lelkünk esmérete ellenben bennünk maradandó, másra átvitethetlen munkásság (actio ad intra, immanens) eggyike tehát a' másikára állapottját átnem viheti, ezt elnem határozhattya; át kellene pedig vinni, ha eggyik lelki esméretnek kén- tetése, meggyőződése a' másikatúl, ezé meg' a' harmadikától, 's így tovább függene. Más az; az utóbbi lelkünk esméretét, melly az elsőt elhatároz- ná, szükség volna megkülömböztetnünk, észre ven- nünk; nem vehetünk pedig mást észre, melly az elsőt igaznak-tartására határozhatta volna el; az a' tárgy' elő terjesztésével támad lelkünk' esméreté- ben egyszersmind, csak kén- tetésére nézve vétetik észre; az igaznak-elesmerés a' tárgy-tapasztalástól elvontt, észre vett esméret (notio abstracta, reflexa). A' tárgyi esméretek igaznak tartását tehát a' dolgok' valóságának szükség tulajdonítanunk, és esméretinknek azokkal egyezésők' tagadására sem- mi helyes okunk nincsen. Az utóbbi lelkünk es- mérete az előbbit megvilágosíthattya ugyan, erő- sebbítheti, de nem szerezheti; 's ezen világosítása, 's erősebbíthetése is csak a' tárgyra nézve lehetséges.

„Bey Zweifeln, wovon Hume eine Probe gab, in dem er den Causalbegriff auf blosser Gewohnheiten reduciren wollte, bemerkte Kant, dass Hume der Consequenz nach viel weiter hätte gehen sollen. In der That ist der Mann, dem die Ehre wiederfuhr, zu Kants Untersuchungen eine vorzügliche Anregung zu geben, zu einem dauerhaften Ruhme mehr durch seine historischen Verdienste, als durch seinen philosophischen Geist berechtigt: und wenn er in der öffentlichen Hochschätzung eben so viel gewann, als

Locke verlor, so dürfte die spätere Nachwelt darüber ganz anders urtheilen; über die schleichende und umherschweifende Beredsamkeit, die mit nicht geringer Keckheit endigt (man sehe den Schluss des zwölften Versuchs in Hume's enquiry concerning human understanding) soll hier nichts gesagt werden; wer den geraden Sextus Empiricus daneben legt, der wird den Unterschied des Vortrags bald empfinden. Ueber den Mangel an Gehalt und Kraft in dem ganzen philosophischen Unternehmen, hier nur so viel: Hume fängt damit an, sich in der rohesten Erscheinung ein Verhältniss zwischen Eindrücken und Begriffen auszusinnen, als ob die letztern Copien wären von jenen, dasselbe Verhältniss, was er zwischen Dingen und deren Vorstellungen nicht annehmen will. Nun fragt er nach den Eindrücken, welche copiert werden, in dem Begriffe des nothwendigen Bandes zwischen Ursache und Wirkung. Natürlich findet er keine. Aber etwas anderes konnte er finden; die Nothwendigkeit, zu der Wirkung eine Ursache zu fordern. Statt dessen kehrt er die Frage um: wie folgt aus der Ursache die Wirkung? Auf diese (verschrobene) Frage ergeht wiederum keine Antwort, wenigstens nicht von Seiten der Erfahrung. Jetzt macht er, mit nebel verhehlter Dreistigkeit, seine Unwissenheit zum Princip des Wissens (man vergleiche den Schluss des vierten Versuchs); und erhebt die Gewohnheit zur Ursache (!) des an sich nichtigen Causalbegriffs, — wodurch Kant verleitet wurde, die Anwendung desselben auf die Zeitfolge zu beschränken, die mit der Causalität gar nichts Wesentliches gemein hat.“
Herbart l. c. p. 41 — 2.

§. 22. Minekutánna esméretink' igazsága fundamentomát, és annak bélyegét, belső kén-tetésünk, láttuk; lássuk tovább, vannak-e fő-kitételek, esmérési főtörvények, (Grundsätze), melyeknek igazaknak tartására így kén-tettettünk? Vannak igen is; illyenek általlyában:

I. Mindennek, a' mi van, kielégítő okának szükség lenni: Gondolhatunk mi ugyan valamit: p. o. a' napot, a' földet, egy szép

házat a' nélkül is, hogy okáról is gondolkodjunk egyszersmind; de ha erre is tekéntünk, lételeket kielégítő ok nélkül nem gondolhattuk; mindennek, a' mi csak van, vagy lehető, kielégítő okot szükség tulajdonítanunk, és minekutánna lételeknek, vagy lehetőségeknek kielégítő okot tulajdonítottunk, esmérjük – meg azokat tulajdonképpen; a' nélkül meg nem esmérhetjük. Ezen mindennek, a' mi csak van, vagy lehető, kielégítő ok-tulajdonításunk' szüksége tapasztalásból nem eredhet: mert ennek szerzeménnyel üdöhez képest való, változó résznyire, sőt egészen is; 's nem közönséges, nem szükségképp való, és ellenmondhatást is szenvedő; tehát csak az ész' szüleménye lehet: melly szükséges, közönséges, és magának semmiképp se mondhat ellent.

§. 23. Már ezen mindennek, a' mi csak van, kielégítő okot – tulajdonításra belsőképp kényszerítettségünket érezzük magunkban; és pedig nem csupán a' végett, hogy azoknak létele, vagy lehetőségét gondolhassuk; hanem a' végett is, hogy azokat megismerhessük. Mert nem csak gondolható, hanem valóképp lévő okunknak is szükség lenni arra, hogy a' dolgok' lehetőségét vagy létele, megfoghassuk. A' csupa gondolatunkból meg nem foghatni, hogy miért legyen valami, p. o. egy ékes ház, gondolatunk kívül is, valóképp; annak is tehát, hogy a' dolgok nem csak lehető, hanem vannak is, 's így 's nem amugy vannak, kielégítő okok' elesmérésére kényszerneknek érezzük magunkat; és ha azt nem csak gondolhattuk, hanem esmérhetjük is, úgy tehetünk nyugtunkra szert.

§. 24. Csak a' dolgok' lehetsége, 's létele kielégítő oka' eránt érezzük magunkat kényszerítettnek; de ez eránt nem: hogy miképp lehetek, vagy vagynak? Miképp' lettenek? Öröktől fogva vol-

tanak - e vagy se? Mivoltiképp valók e, vagy se? Ez: miképp? Hogyan? Esméretünk' határán kívül hagyatott; azoknak megfoghatására azért hiába törekednénk. Kik mindazonáltal törekedtek, nem csuda tehát, hogy megcsalatkoztak. A' kik p.o. magoktól kiakarták tudni, hogy miképp lett legyen e' világ? Az Istenből úgy folytatván ki e' világot mint a' hálót a' pókból, vagy azt Istenné tévén, eszöket vesztették.

§. 25. A' mik különkülönbeknek esmértetnek, kielégítő okaikra nézve is különbözök szükségképpen: Így 1) a' tulajdonságoknak, mellyek valamiben állandóul megvannak, valamelly állandóságot, állatot, szükség kielégítő okának gondolnunk: p. o. az arany' nehézségének az aranyot: másképp állandóul lételőket meg nem foghatnánk. 2) Az állapotoknak, p. o. a' víz melegségének vagy hidegségének, kielégítő okát résznyire valami másban, magokon kívül, szükség gondolnunk: mert mivel az állapotok változandók; mivel előbb másképp, ellenkezőképp tapasztaltattak; tehát állat-tyokkal szükségképp öszve nem köttettek; azokat nem csak letteknek, hanem résznyire mástól letteknek is szükség gondolnunk: másképp mi szerzte legyen benne ezen másulást, ezen uj öszveköttetést, meg nem foghatnánk. Az, a' mi illy állapot - változást, uj öszveköttetést okoz valamiben, mint a' tűz a' vízben, Oknak mondatik. Az ok tehát a' változó állapotoknak újjonnan másképp lételeknek fundamentoma. Ollykor, ha az állapot-változás, újjonnan létel, állandó, csalhatatlan, p. o. az esső után a' föld - megázás; annak okát állatinak (causa substantialis) szükség gondolnunk; így az esső a' föld' megázásának állati' oka. 'S mivel ezen állandó, csalhatatlan változtatást valamelly állatban hatható, tehető ok nélkül nem gondol-

hattyk: ezen állati hatható, tehető okot Erőnek gondoljuk, és nevezzük. 3) Az állatokat vagy mástól letteknek, vagy magoktól valóknak szükség gondolnunk; p. o. az almát az almafától termettnek szükség gondolnunk; az almafát alma magból, ezt ismét almafától termettettnek szükség gondolnunk; mert semmi se lehet kielégítő ok nélkül. 'S általlyában ezen állatok' mástól lételének szüksége, ellenállhatatlanul, arra bír minket, hogy lételöknek kielégítő okát, az okoknak még fellebb 's fellebbi okát, mind addig gondoljuk és nyomozzuk, míg ollyra nem jutunk, mellynek már lételeoka másban nem lehet, hanem csak magában; 's ezt kielégítő, végső, általlyányos oknak (causa ultima, absoluta) nevezzük.

§. 26. II. Fő: Mindennek, a' mi csak van, kielégítő okának, legalább résznyire, esmértethetőségében (belső lehetőségében) szükség lenni: ezt is kéntelenek vagyunk mi igaznak elesmérni: mert, hogy p. o. a' \triangle , a' \square , a' fa, a' ház, a' világ van, onnét tudjuk, mivel mind azok esmértethetők, magokban lehetők; a' nem esmértethetőket, a' magokban lehetetleneket, p. o. a' karikás négyszöget, az oktalan állatu embert, a' gondolkodó földet, nem gondolhattuk. Hogy tehát valami légyen valóképp, vagy lehetőleg, ha az esmértethető, magában nem lehetetlen.

§. 27. Csupán a' valótlanokról lehet itt kérdés: a' valótlanok nem esmértethetők; vannak mindazonáltal p. o. az éjjel, a' feketeség, a' halál 's t. e'f. szükség-e tehát mindennek, a' mi csak van, kielégítő okát az ő esmértethetőségében gondolnunk?—De a' valótlanok esmértethetetleneknek csak látszanak, holott azonban esmértethetők nem magokban, egyenesen, ugyan; de másokban, oldaloslag, az ő ellenkezőjire nézve. Tudniillik a' nappal,

fejérség, az élet valóknak esmértetik magokat: mivel tételt, állítást foglalnak magokban: a' nappal ugyan napfényt; a' fejérség a' színeknek vegyülve jelenlétöket, az élet a' munkasságot tágos értelem-ben; a' valótlank ellenben, tétel' nem létét, megszünést, tagadást jelentenek; hol nappalt, fejérséget, életet nem veszünk észre, éjjelt, feketeséget, halált gondolunk. A' valótlankat tehát az ő ellenkezőjikkől, a' valókból, esmérjük – meg mellékesleg.

§. 28. Megesmértethetik így magokat az ellenmondók is; p. o. a' kerek, nem kerek asztal; a' halt élő, 's t. e'f. Mivel az ellenmondók csak egyszer s mind nem lehetnek bizonyos tárgyban együtt: mert egymást lerontják; de egy más után, 's külön, lehetők: p. o. a' kerek asztalból csinálhatni nem kereket; az élő ember meghalhat. Az ellenmondók ezen egymásután, külön lehetőségek' észrevétele által magokat megesmértethetik; az ellenmondók lételének is tehát kielégítő okok az ő megesmértethetőségek, magokban lehetségek.

§. 29. Mivel az ellenmondók csak annyira esmértethetik – meg magokat, mennyire bizonyos tárgyban együtt nincsenek; tehát az ellenmondási kitételnek, melly a' Logikában fundamentomok-fő, úgy van helye a' Metaphysikában, ha így alkalmaztatatik: minden, a' mi van, ellenmondás nélkül való: vagy is: abban a' mi van, a' van és nincs, a' tétel és elvétel, állítás és tagadás együtt nem lehet. De fundamentomi kitétel nem lehet: mert abból: hogy egy dolog az, és nem az, nem lehet; egy tárgyat se esmérhetni – meg. Fő kitétel se lehet: mert ezen Metaphysikai főkitételből következik: minden dolognak kielégítő okának szükség lenni: ha egy dolog az is nem is lehetne, kielégítő ok' héjával vol-

na; a' mi lehetetlen. Következik e' Metaphysikai fő kitételből is: Minden dolognak, a' mi csak van, kielégítő oka esmértethetőségében, belsőképp lehetőségében, van: hogy valamelly dolog az is, nem is nem lehet, ennek oka az ő esmértethetetlensége, 's belsőképp lehetlensége.

§. 30. Ha bár az ellenmondási kitétel a' Metaphysikában okfő nem lehet is, de mindazonáltal alá-rendeltetett fő kitétel marad: mert lelkiesméretünk' bizonyítása szerint ellenmondó határozatokat valamelly tárgyban el nem esmérhetni, és az olyant, melly volna is nem is, valónak nem esmérhetni, nem gondolhatni. Hasznos, szükséges is esméretünk' bővítésére, és erősebbítésére: Ha az ellenmondási kitétel meg nem esmértetheti is, hogy csak az való voltaképp a' mi magát esmértethető, hogy $2 \times 2 = 4$. 's hogy az ember érzéki okos állat; de az ellenkezőknek hamisságát megesmértetheti; hogy a' mi magát meg nem esmértetheti, nem való; hogy 2×2 nem hat; hogy az ember nem oktalan: másképp a' való való volna, nem is; a' 2×2 négy is volna nem is; az ember ember is volna nem is.

„Wolff stellte den Satz des Widerspruchs, und mit ihm den so genannten Satz des zureichenden Grundes, an die Spitze der Ontologie. Das war natürlich in einer Zeit, wo man glaubte, sich mit dialektischen Werkzeugen möglichst versorgen zu müssen, um in Demonstrationen so weit als möglich zu kommen. Aber Demonstrationen halfen nichts, weil man die probleme der Metaphysik, und die principien der praktischen Philosophie verkannte; man musz erst die Widersprüche in den gegebenen Erfahrungsbegriffen kennen, um einzusehen, wie wichtig die Foderung ist, dasz $A = A$ (tale, quale est, nach Cicero, und hiemit nach Plato) seyn solle. Wegen des Mislingens jener falsch angelegten Demonstrationen hat unsere Zeit einem thörigten Mis-

trauen gegen alle Demonstration Raum gegeben. — Kant verlegte jene Sätze in die Logik, wo sie unnütz sind; Fichte verfiel auf eine unglückliche Spielerey damit, bey Gelegenheit seiner Untersuchung über das Ich im Anfange der Wissenschaftslehre; unter vielen verkehrten Nachahmungen die verkehrteste ist die, welche das Principium exclusi medii verdrängen will durch dessen gerades Gegentheil, ein principium tertii intervenientis, nach welchem, um zwey Gegensätze auszugleichen, ein drittes dazwischen kommen soll. — Jemand wollte den Satz des Widerspruchs so ausdrücken: Entgegen gesetztes giebt keinen Begriff. Dies ist ganz falsch. Ohne zweifel ist $\sqrt{-1}$ ein Begriff, und zwar ein ganz bestimmter, obgleich unmöglicher, an dessen Stelle man nicht $\sqrt{-2}$ setzen darf. Mit unmöglichen Begriffen muss man in der Mathematik zu rechnen, in der Metaphysik richtig zu denken, verstehen. — Der Satz des Grundes wurde von Leibnitzen eingeführt; aber mit unzulässiger Vermengung in drey höchst verschiedenen Bedeutungen, deren keine zu einem Grundsatz taugt: *Ce principe est celui du besoin d'une raison suffisante, pour qu'une Chose existe, qu'un eueniment arrive, qu'une Verité ait lieu.* Am Ende des fünften Schreibens gegen Clarke. Die Bedeutung verschwindet durch richtige Bestimmung des Begriffs vom Seyn; die zweyte erfordert eine weitläufige Untersuchung über den Causalbegriff, und endet in die Theorie von Störungen, und Selbsterhaltungen; die dritte ist entweder leer und nichtig, oder sie führt auf die schwere Frage: wie eine Erkenntniss, aus sich herausgehend, eine von ihr verschiedene begründen könne.“ Herbart p. 57—8.

§. 31. Mivel az ellenmondási kitételnek a' Metaphysikában, ha bár első helye nincs is, alá rendeltetve van: a' közvetetlenségi kitételnek is van abban helye: mivel ez abból szükségképp következik, 's azt hozza magával: hogy a' tárgy hanem egyik, tehát a' másik által, a' két ellenmondókból határozott legyen; ha nem lehetlen, lehetőnek, ha nem oktalan, okos állatnak, ha nem szí-

nes, színtelennek, ha nem holt, élőknek esmértesse magát: minthogy az ellenmondó határozatok bizonyos tárgyban e g g y ü t t nem lehetnek, de egyikök meglegyen, szükséges. Ez a' kitétel is szükséges és hasznos a' Metaphysikában; mert kitudván, hogy valamelly határozatnak a' két ellenmondók közzül helye nincs; tudva van egyetemben, hogy a' másik meg van: ha az ember nem oktan állat, tehát okos; ha élő, tehát nem halt; ha derék szög, tehát nem karika, 's t. e'f. szükségképp'.

§. 32. Ezekből látnivaló, hogy a' dolgok nem azért vannak, mivel mi azt gondolhattuk, esmérhettyük; hanem lételőknek kielégítő oka önnön magok' esmértethetése, és belső lehetségek: Ezen állítások között: Gondolom a' dolgot, mivel gondolom; gondolhatom, esmérem, mivel esmérem; és: gondolom, gondolhatom, esmérem, esmérhetem a' dolgot, mivel az gondaltatható, esmértethető, lehetséges magában; iszonyu nagy a' különbség: az első állítással ennen magamat teszem annak kielégítő okává, a' másikkal a' dolgot magát teszem gondoltathatásánál, esmértethetésénél, 's belső lehetségénél fogva kielégítő okává. E' mondás: gondolom a' dolgot, mert gondolom; esmérem, mert esmérem, vagy esmérhetem; annyi mint semmi; minden kielégítő ok nélkül való; ellenben ez: esmérem, esmérhetem a' dolgot, mert az esmértethető, lehető magában, kielégítő ok nélkül nem szükölködik.

§. 33. Eddig még a' dolgok' lételének kielégítő okát, mennyire az önnön esmértethetőségekben, lehetségekben áll, vizsgáltuk közönségesen; tekintsük ezentul azokat különösen is, mennyire azok kezdetiek, eredetiek; vagy kezdet-eredet nélkül valók; 's mivel a' különböknél különböző okoknak is szükség lenni § 25. lássuk, mind a'

kezdetieknek, mind a' kezdet nélkül valóknak mi legyen kielégítő okok. Mivel minden kezdetiek csak mástól kezdődhetnek: a' kezdet állapot-változás lévén, a' változásnak pedig résznyire külső okra van szüksége, 's így azok mástól valók § 25. Ellenben a' kezdet nélkül valóknak külső okra szükségök nincsen, és így mástól nem valók: látnunk kell tehát, mi legyen a' mástól valóknak, 's mi a' mástól-nem, magoktól valóknak kielégítő okaik.

§. 34. I. A' kezdetiekre, 's mástól valókra nézve fő kitétel ez: mindennek, a' mi kezdődő, lett, leendő, változandó, magán, esmértethetőségén, belső lehetőségén kívül, másban is szükség kielégítő okának lenni. Ennek bizonyására szolgálnak következő állítmányok: 1) Nem minden, a' mi tárgyképp esmértethető, vagy lehetséges van is egyetemben: mert lelkünk' esmérete bizonyága szerint vannak bennünk gondolatok, értelmek, kívánatok, mellyek egykor nem voltak, mostanában kezdődtek, támadtak, ha bár magokban esmértethetők, lehetők voltak előbb is. De el is mulhatnak úgy, hogy ne legyenek ismét, esmértethetőségek, lehetőségek' ellenére is; tehát esmértethetőségektől, lehetségektől nem függenek csupán: másképp ezek öröktől fogva lévén, nekik is öröktől valóknak; azok mulhatatlanok lévén, nekik is mulhatatlanoknak kellene lenniük: tehát nem minden, a' mi esmértethető, lehető magában, van is szükségképp. 2) A' létel a' dolognak tellyes elhatárazata; legalább mivolti tulajdonsága a' lévő dolognak a' tellyes elhatározat: Mert minden lévő dolognak mindég a' két ellenmondói határozatok közül egyikét vagy másikat szükség tulajdoníttanunk, 's így a' lételt vagy nem lételt is. Határozatlanul

az se gondolat, se tárgy szerént nem lehet. Gondolhatok én ugyan valamit p. o. háromszöget általlyában elhatárazatlanul, de egy bizonyost létele nélkül nem gondolhatok. Gondolhatok valami dolgot, v. változást közönségesen elhatárazatlanul, de egy bizonyos dolgot vagy változást úgy nem gondolkodhatok, hogy azt valami más mellett, vagy más után ne gondollyam: mert éppen ezen elhatárazatikban áll az ő bizonyos egységek. A' létel tehát a' dolognak telyes elhatárazata, legalább a' lévő dolognak az elhatárazat mivolti tulajdonsága. 3) Ha valamelly dologban valami leszen, változik, ezen külső vagy belső másulatnak kielégítő okának szükség lenni: mert mivel minden dolognak a' két ellenmondói határozatokból egyike is másika is tulajdona lehet, kielégítő okának szükség lenni, miért annak egyike tulajdona és nem a' másika a' két lehető közzül, vagy is miért van egyik jelen a' másika helyett, miért változott egyik állapot másikává. 4) Ezen kielégítő ok csupa valótlanságban, semmiben, nem állhat: mert a' valótlanság maga magát meg nem esmértetheti, tehát ama változásnak kielégítő okát se teheti esméretessé, 's így a' csupa valótlanság, a' semmi, annak kielégítő oka nem lehet. 5) Azon kielégítő ok magában a' dologban se állhat; nem az ő belső lehetségekbén, mivoltokban: mert ezek állandók, szükségesek, sőt öröktől valók is; az állandó, szükséges, öröktől való oknak okozati is állandók, szükségesek, öröktől valók; a' kezdetiek, másulók, változók pedig nem ilyenek. Nem állhat jelesen a' dolgok' valóságos tulajdonságiban: mert ezek szükségesek, változhatatlanok; a' kezdetiek, másulást, felcserélést szenvedők pedig se nem szükségesek, se nem változhatatlanok. Nem állhat az ő valótlán tulajdonságaikban: mivel ezek

elhatározó erővel nem bírnak. Nem állhat végre az ő valóságos és valótlan tulajdonságikban egyetemben: mert így részszerént elhatározottak volnának, részszerént pedig nem: elhatározottak az ő valóságos tulajdonságikra nézve, el nem határozottak az ő valótlan részeikre; 's így határozottak volnának és nem is. 6) Mivel tehát vannak kezdeti dolgok, változások pedig kielégítő ok nélkül lehetetlenek; az ő kielégítő okok pedig se valóságos, se valótlan tulajdonságokban, nem állhat, se önnön magokban; szükség tehát, hogy valamelly más kívülök valóban álljon: következőképp mindennek, a' mi kezdődött lett, leendő, változandó, kielégítő okának más kivüle valóban szükség lenni.

§. 35. II. Fő kitétel a' nem-kezdetiekre, nem mástól, hanem magoktól valókra nézve ez: Mindennek, a' mi nem kezdődött, mástól nem lett, magától való, kielégítő okának magában, önnön esmértethetőségében, belső lehetőségében szükség lennie: mivel nem kezdődtek, mástól nem, hanem magoktól való, másokban kielégítő okok nem állhat, tehát csak magokban; magok pedig az ő esmértethetőségök, belső lehetőségök; tehát mindennek, mi nem kezdődött, nem lett, nem mástól, hanem magától való, kielégítő okának magában, önnön esmértethetőségében, belső lehetőségében szükség lennie.

§. 36. A' mástól nem, hanem magoktól való kétféleképp vagy általlyában magoktól 's nem mástól való lételökre nézve is: 's ezek általlyában magoktól való, és hogy vannak, önnön esmértethetőségökben, belső lehetőségökben tartják kielégítő okokat: ilyen p. o. az Isten. Vagy lételökre ugyan nem magoktól, hanem mástól való, de állattyokra, tulajdonságikra nézve, magoktól,

nem mástól valók; ezek képestleg magoktól valók, és állattyokra, 's tulajdonságokra nézve tarttyák magokban kielégítő okaikat: ilyenek p. o. a' lélek, az ember, 's a' t.

§. 37. Ezen ok fők nem csak azon dolgokat, a' mellyek esmértetnek, vagy esmértethetők, valók vagy lehetők, illetik csupán; hanem minden gondoltathatókra, és gondoltattakra is kiterjednek egyetemben: mert a' gondolatottaknak és gondolhatóknak is kielégítő okok az ő belső lehetségek, melly az esmértethetőségekkel ugyan az. Sőt szabad akaratunkra is kiterjed: mert mi csak úgy akarhattunk valamit szabadon, ha az esmértethető: tehát az esmértethetési fő kitétel ki terjed: 1) minden gondolhatóra, 2) minden gondoltakra, 3) minden tárgyképp lehetőkre, 4) minden lettekre, 5) minden leendőkre, 6) minden szabadon akarandókra.

2) Az esmérhető és esmértt között véghetetlen nagy a' különbség: esmérhető p. o. egy remek munka, de nem azon egy a' művésének, ki azt csinálta, esmeretével; 's így, ha az esmérhetőt tárgynak nevezük, a' tárgy 's az esméret között véghetetlen a' különösség: mert legyen bár a' tárgy lehető, akar lehetetlen: mindig különböző az esméréstől: 1) a' lehető gondoltatható, vagy gondoltt is, még nem esmérés; a' lehetőnek gondolása, még nem esmérése; még nem érzünk magunkban esmérest, se esmeretet. Ha mi 2) lehetetlen, gondolhatatlan, az mindazonáltal esméretté válhat: p. o. valamelly tudatlanban a' négyoldalú három szög; sőt ilyen lehetetlennek esmérete akárkít is meglephet, ki a' tárgy' lehetetlenségét észre nem vette. Az esmérhető tehát esmeretünkkel azon egy nem lehet.

3) A' volóképp' lehető, és való között is nagy a különbség: valóban lehet valami a' nélkül is, hogy valónak esmértethessék, azaz egyenesen magában esmértethető légyen: ilyen minden határ, hijány, pont; mindenike volóképp lehet; de azért nem valók azok, hanem valótlanok: csak oldalaslág, másokra nézve esmértethetnek-meg. Valóképp lehető pedig mind a' való, mind a' valótlan.

4) Valóképp lehető az, mellynek jegyei ellen mondólag nem lenni esmértetnek: ha valamelly tárgy eránt közvetetlenül, vagy közvetve megbizonyodni, hogy ellenmondó jegyek benne együtt nincsenek, az volóképp lehető p. o. a' három hegyes szögletű \triangle volóképp lehető. Valóképp lehetetlen az, mellynek jegyei ellen-mondólag lenni esmértetnek; ha valamelly tárgy eránt nézés vagy megmutatás által megbizonyodni, hogy ellenmondó jegyek vannak együtt benne, az volóképp lehetetlen: p. o. a' három derék-szögű \triangle

5) Sokszor a' tárgyak' volóképp lehetőségét el nem esmérhettyük, valahányszor tudniillik azoknak jegyeit különböztetve nem tudjuk, vagy nem tudhattuk; arról se bizonyodhatunk tehát meg, vallyon azoknak határozati között nem lappanganak-e ellenmondók is; 's így gyakran a' tárgyakat volóképp lehetetleneknek tartjuk, mellyek nem azok; p. o. a' ki a' gőznek magát kiterjesztő nagy erejét nem tudja, kész el nem esmérni a' gőzhajók és kocsik' valóban lehetőségét. Ezen tárgy-tudásunk' keskeny határirra nézve szükség tehát esméretinknek nézhetőleg, tapasztalva, utólról, megbizonyodniok. 'S ezen tekintetben Kánt Immanuelnek igaza van némüképpen: hogy esméretink' valóstítására az ellenmondási kitétel elégtelen: ha-

nem arra tapasztalás szükséges. Így van ugyan a' dolog gyakran, de nem mindéig: azoknak bizonyosságára a' tapasztalás nem el mellőzhetetlen feltétel mindnyájokra nézve. Mert:

6) A' melly gondolatnak jegyeit megkülömböztetve megtudván, közöttök semmi ellenmondást nem lelünk, meg is mutathattuk, hogy az ellenmondásnak benne helye nincsen, nem is lehet; az bizonyosan valóképp lehető; csak zavarodott esméretekben látszhatik valóképp lehetetlennek; vagy a' határozatoknak nem esméréséből: az első esetben azon valóképp lehetetlenség csupa tündérképp (idea decepatrix) a' másokban pedig valótlanág, semmi. Mind egyike mind másika vigyázatalanságból, vagy tudatlanságból ered. Ollykor, midőn a' gondolatnak mindeu ellenmondástól mentt lételet meg nem mutathatni, az kérdéses (problematica) marad. A' valóképp lehetőségnek megkülömböztetésére felsőbb, 's bizonyosabb jelünk nincsen az ellenmondás' jelen nem léténél; nem is szükséges: mert bizonyosan tudjuk, hogy minden tárgynak mindég a' két ellenmondó határozatokból egyike szükségképp tulajdona: mihelyt láttyuk tehát, hogy az nem lehetetlen, nem gondolhatatlan; bizonyosokká leszünk, hogy az lehető valóképp. A' valóképp lehető pedig legfőbb, legközönségesebb nem, melly mindenféle esméretek magában foglal.

§. 38. Eddig esméretink' igazságának okfejét, bizonyos béllyegét, az elesmérésre kényszerítést, és ama főkitételeket, mellyeknek igazaknak - tartására kényszeríteni érezzük magunkat, fejtegettük; lássuk már azon kútföket, mellyekből meríthetjük esméretinket lelki esméretünk' igazolása alatt. Lelkünk' esmérete minden esméretink igazságának elítélője ugyan, de nem szerzője is egyszersmind;

azoknak okfeje, de nem kútfeje: belőle magán-kivül, a' mástól valókat, változókat semmiképp se tudhatni meg. A' főkitételek se kútfők esmérétink' szereshetésére, hanem vezérek azoknak igazaknak tarthatására; olly közönséges esméretek, mellyeket igazaknak tartat lelkünk esmérete közvetlenül, és ellenállhatatlanul. Abból p. o. hogy semmi sincsen kielégítő ok nélkül, azok, a' mik vannak, történnek, még ki nem tudhatók. Szükség tehát esmérétink' kútfejeinek, a' lelkünk' esmérete, 's a' főkitételeken kívül lenniük.

§. 59. Esmérétink' kútfeje 1) Énünk se lehet: ez ugyan minden esmérétinknek magán viselője, közönséges feltétele, 's tükre némüneműképpen; de nem kútfeje: mint testünk magán viseli ugyan minden látásunkat, de nem ő adja látásunkat; mint szemünk szükséges feltétel a' nézésre, de magán kívül van az ő nézni valója. A' messzelátó csőnek tükrében szükség ugyan a' csillagoknak előterjesztetnie; de nem a' tükör teszi az előterjesztést, 's t. e'f. 2) Az általlányosan való se lehet: mert ez esmérétinknek vég, de nem kezdeti pontya. Az általlányosan valóból minden feltételelesen valókat lehetetlen szükségképp kihozni, 's megesmértetni, valamint egy elvontt ideából minden öszvetett tárgyakat meg nem érthetni. Természetünk' rendi ellen való is: mert az egyes tapasztalásokból terjedünk - ki a' közönséges esméretekre; nem a' közönségesekből az egyesek' esméretére. A' kinek előre egyes esméreti nincsenek, közönségesek nem lehetnek. Azért mind Fichte, ki Énünkből és nem énünkből akarta e' világot öszealkotni; mind Schelling, ki az általlányban valóból, és nem általlány valóból, semmiből akarta esmérétink' igazságát megbizonyítani; a' lehetetlent lehetővé akarván tenni, magokat is, másokat is

megcsalatoztatták. Lásd * Másaknak szükség tehát esmérünk kútfejeinek lenniük.

* „Das Bewusstseyn, unser selbst, das Ich, ist die Bedingung der Grundsätze, ist der allgemeine Träger derselben. Das Bewusstseyn, als das Träger, und Spiegel der Grundsätze, ist aber selbst ein endliches, mithin ein bedingtes Princip. Als solches weist es auf ein anderes als seinen höheren Grund, zurück. Ist aber dieses höhere Princip nicht vielleicht selbst wieder durch ein noch höheres bedingt? Wäre dies, so würde man sich zu einem noch höheren erheben müssen, und von da immer höher, bis man zu dem gelange, was einer weiteren Ableitung aus einem höheren Principe weder fähig, noch bedürftig ist, weil es das Absolute, Unendliche ist. Aber das Absolute, als Wesen, als das ewige Princip der Dinge, hat nichts gemein mit dem Absoluten Principe der Erkenntniss; und lässt sich nicht in der Form eines höchsten Grundsatzes der Wissenschaft ausdrücken. Das absolute, als das reale Princip der Dinge, darf also nicht auf die Spitze der Wissenschaft gestellt werden, dass wir damit noch nicht zur Einsicht über den Zusammenhang des Endlichen mit dem Unendlichen gelangen, und wie jenes durch dieses bedingt ist — in dem ja das Unbedingte ohne ein Bedingtes, aber nicht ein Bedingtes ohne ein Unbedingtes möglich ist.“
Bachmann Logik. S. 187.

§. 40. Esméreteink, közönségesen vétetve, tulajdonok vagy idegenek: az elsőkre magunktól, a' másikkra mások által teszünk szert. I. A' tulajdonok tárgyaikra nézve vagy tapasztalva, vagy okoskodva szereztetnek: azért az elsők érzékieknek, tapasztalásbelieknek, utóbbiaknak is; a' másadikak pedig észbelieknek is neveztetnek. A' tapasztalásiak is kétfélék: külső vagy belső tapasztalásbeliek. A' tapasztalásiak nem csak minden jelenvalókra, hanem a' multakra és jövőkre is kiterjednek. Az észbeliek is kétfélék: vagy min-

nen belátásunkon, vagy a' köz egyetértésen épülnek. — Nyilvánosak, ha az ő kielégítő okokat tudni és előadhatni; vagy nem nyilvánosok: melyeknek kielégítő okát nem adhatni. Egy bölcsnek philosophiai esmérési észbeli nyilvánosok: mert kielégítő okait tudja, adhattya; egy józan eszű ember' esmérési nem nyilvánosok: mivel kielégítő okait nem adhattya. II. Az idegen esméretek is kétfélék: vagy emberi tanuság' tekintetén, hitelességén, vagy az Isteni tanuság' tekintetén, hitelességén alapulnak; azért tekintetieknek, hitelieknek is neveztetnek. Az első rendűekben érzékeink vagy eszünk' tanuságában, a' másadikokban mások' tanuságában áll a' kielégítő ok.

§. 41. A' mi először a' tapasztalási esméretin-
ket illeti: hogy külső és belső tapasztalási esmé-
retink vannak, kétséget nem szenved: mert nem
csak magunkat, gondolatinkat, kívánatainkat tud-
juk mi meg; hanem a' kívülünk lévő tárgyakat is
p. o. a' napot, holdot, földet, fákat 's a' t. De
kérdés: mind a' külső, mind a' belső tapasztalásaink
az ő tárgyaikkal egyezők-e? Ugy tudjuk-e
meg azokat, mint valóképp vannak? Mert a' kül-
ső tapasztalással ugyan mi csak az ő képeiket, mel-
lyeket bényomataikkal szerzenek, nem magokat a'
tárgyakat vesszük észre; 's így minnen előterjeszté-
sünket, nem azokat nézzük. A' belső tapasztalás-
sal úgy látszik ugyan, hogy magunkat, nem elő-
terjesztésünket nézzük; de mindazáltal nem tud-
hattuk, ha tárgyal egyezőleg, igazan nézzük-e?
Nézhetésünk, gondolásunk, nem tesz-e némelly
feltételeket szükségessé a' tárgyak' előterjeszté-
sére? Nem tesz-e a' tárgy' jegyeihez valami
formát, képeikhez valamelly rámat? melyeknek
kielégítő okok nem a' tárgyban, hanem a' mi lel-
künk' esméretiben vannak. Ha a' minéző és esme-

rő tehetségünk másféle volna — ezt pedig kitar-
tsa lehetetlennek? a' tárgyakat nyilván másképp
is nézhetnénk, másképp is esmérhetnénk, mint
nézzük, és esmérjük. Ki bizonyíthattya — bé, hogy
csak ezen tehetségünkkel nézhettyük, esmérhet-
tyük — meg azokat igazán és valóban? Gondolá-
sunk se hitelesebb érzéki nézésünknel, mellyre
az hivatkozik. Ha én bizonyos fát nézek, szükség
ugyan azt törzsök, ág, levél, héj jegyeinél fogva
gondolnom; szükség azt állatinak is tartanom; de
azért nem szükség valónak, igaznak is elesmér-
nem: mert a' szükségképp gondolatott se való egye-
temben; más az: ha én valami fejéret zöld üve-
gen nézek, szükség ugyan azt zöldnek látnam; ha
valamelly parányi nyüvet nagyító csön nézek, szük-
ség azt elefánt nagynak látnam; de azért se a' fe-
jér nem zöld, se a' nyü nem elefánt. 'S így a' mit
látok, gondolok is, másképp lehet valójában; a'
fa, mellyet ágas bogasnak látok, különb volna,
ha azt eszköztelenül láthatnám. Mi szükség tehát
esméretünket tárgyaikkal eggyezőknek tartanunk?

§. 42. Külső érzékiségeink mindazonáltal bi-
zonyosokká téznek minket, hogy tárgyait kivü-
lünk vannak valóképp, 's azok látásunk, 's álla-
sunk, tapintásunk' kielégítő okai. Mert lelkünk'
esméretének tanúsága szgrént tudjuk: hogy 1) kül-
ső érzékeink' érdekeltetésinél fogva valamelly ki-
vülünk' lévő dolgot veszünk észre: p. o. egy há-
zat, fát, vagy más e' félét. 2) Hogy ollykor elő-
terjesztésünket nem magunkra, hanem a' kivü-
lünk valókra visszük. 3) Hogy ollykor mi vál-
tozásunkat csak szenvedjük, 's nem szerezzük;
és gyakran változásunkat nem önként, hanem aka-
ratunk' ellenére is szenvedjük: p. o. szidalmazta-
sunkat, megbántódásunkat: de ez lehetetlen

volna; ha változásunk magunktól függene: mert egy dologban ellenmondó határazatok egyszersmind nem lehetnek; annak tehát magunktól különválótól szükség származnia. 4) Mivel mindennek szükség kielégítő okának, annak is szükség okának lenni, hogy hol szint, hol hangot, hol szagot érzünk: hogy a' napot hol láttyuk, hol meg' nem; akaratunk ellenére is. Ezen változásoknak kielégítő okok nem lehet lelkünk' erejében: mert másképp azokat tetszésünk szerént szint-úgy másalgathatnánk, megszüntethetnénk, eltávoztathatnánk mint az előterjesztésinket, és gondolatinkat. Azon változásinknak, résznyire, más valóban is szükség tehát kielégítő okainak lenni. 5) Lelkünk' esmérete bizonyította azt is: hogy némelly látásunkat, hallásunkat, könnyen meggátalhattyuk, ha szemeinket becsukjuk, füleinket bedugjuk 's t. e'f. Némellyeket ellenben tellyeséggel meg nem akadályoztathatunk: p. o. az erős ég-zengést, vilámlást. Ha kívülünk való dolgok nem volnának, szükségtelen volna azokat szem csukva, fül-bédugva, kizárni. És valamint a' gyengéket úgy az erősebb ég-zengéseket is fülbédugva kizárhatnánk hallásunktól. 6) Ha a' kívül való dolgok befolyással nem volnának reánk, a' tapasztalás olly különböző nem lehetne ugyan azon helyen, ugyan azon időben: nyilván kölömböző pedig: Oroszországban nyár után tüstént telet, Franciaországban ősz, Indiában essőzést; 's Oroszországban feje medvéket, Franciaországban feketéket, Indiában oroslányokat, tigriseket 's t. e'f. látni. Ezek lehetetlenek volnának, ha kívülünk való dolgok nem volnának, 's ezek nem lennének látásunk, hallásunk' kielégítő okai résznyire.

§. 43. Ellenvethetni 1) Énünk úgy lehet alkottatva, hogy azokat, mik kívülünk lenni lát-

szatnak, magunk kívül vigyük, nézzük, 's másoktól szenvedni véllyük, 's a' t. De ha Énünk illy szükségképp van alkottatva: hogy' lehet az, hogy azon egy tárgyat minden helyen, minden üdőben nem nézhettyük, nem láthattyuk? Hogy' lehet az, hogy minden hely és üdő változásával különbkülönb tárgyakat nézzünk és lássunk? Hogy lehet az, hogy azon helyen, és üdőben is ugyan azon tárgyat érzéki eszközünk' változásával másképp nézzük, lássuk? Hogy p. o. a' napot kinnt dellest, egészséges szemekkel láthassuk, a' tömlöczben, éjjel, vakultt szemekkel ne láthassuk, bár mint akarjuk is? Miért van Énünk ugy elhatározva, hogy a' napot csak dellest, szabadon; nyilttszemekkel láthassuk; hogy látásunkat, hallásunkat kívülünk vigyük, gondolatinkat pedig ne, ha Énünkön kívül való dolgok nincsenek? Honnét van, hogy azokat másoknak tulajdonítsuk, 's nem magunknak, holott azok nincsenek, mi vagyunk pedig azoknak csupán kielégítő okai. Ha ki ezek ellen e' kifogást tenné: a' helynek, üdőnek, érzéki eszköznek szüksége is Énünknek elhatárazatihoz tartozandók; semmit se nyerne vele: mert így meglévén Énünkben minden látására tartozandó, mindég 's mindenütt; látnunk is kellene mindég mindenütt egy valamit 's pedig egyaránt: de láttjuk - e a' napot mindég mindenütt? Hallyuk - e a' fülemilezengést mindég mindenütt? Látunk - e mindég, mindenütt egyenlő dörgést? Ezeket lehetetlen megfejtenünk csupán Énünktől: szükség tehát kívülre való dolognak is lenni, mellyek azon különbségeknek, és jeleneteknek részes okai.

§. 44. Ezekből, hogy Énünkből némelly jelenetek megfejthetetlenek a' külső dolgoknak valóképp létele nem következhetik: nem teheti-e valamely más valóság (nem énünk, nem a' külső do-

log) p. o. az Isten, ama jeleneteknek megfelelő képzeteket? Ez nem lehetetlen. — De ez is tapasztalásunkhoz képest bizonynyal lehetetlen; mert 1) ha valamely más, nem énünk, nem a' külső tárgy, volna ama jeleneteknek elhatározója, mi szükség volna azokat mindazonáltal a' külső dolgoknak, nem pedig ezen másnak tulajdonítanunk? Mi szükség volna a' le-nyugtat a' nappal, a' halált barátunkkal egybekötnünk? 2) Azon más vagy egészen akaratunkhoz szabná magát vagy nem: ha egészen akaratunkhoz szabná magát: miért nem láthatnánk a' napot éjjel is, mihelyt csak akarnánk? Miért vagyunk kéntelenek némelleyeket meghallani, mellyeket nem akarunk? Ha nem szabná; vagy éppen nem, vagy legalább egészen nem: ha éppen nem: hogy' lehetne az, hogy mi a' napot ne láthassuk fényes délben is, mihelyt csak nem akarjuk? Hogy' lehetne, hogy mi látásunkat folytathatjuk, és, nem is, és újra kezdhettyük is szabad kényünk szerént? Ha ama más csak egészen nem szabná magát akaratunkhoz; kérdés: énünk volna-e illykor az elhatározó ok, vagy pedig ama más? Ha énünk volna, mind azon képtelenségek megújulnának, mellyeket a' 45 §ben előadtunk; ha pedig ezen más volna az elhatározó: akkor ismét a' mi szabad akaratunk' munkássága, melly bizonyos, lehetetlen volna. Más az: ezen másnak feltétele a' kívülünk lévő dolgok' valóságát nem csak le nem rontya, hanem inkább állapította: ha valami más, nem énünk, tenné ama jeleneteket lehetővé, az kívülünk lévő dolog volna valóképp. Akár miképp elmélkedjünk bár: vannak tehát kívülünk valóképp lévő dolgok. A' mit a' köz egyetértés, és az Ellenmondók' tette is bizonyít; midőn ők tagadván is a' külső dolgokat, magokat úgy viselik mint azok, kik lételőket elesméri.

§. 45. De mondanak másadszor: ha vannak is kívülünk lévő dolgok, mivel mi nem azokat, hanem előterjesztésinket nézzük, következik-e, hogy esméretink azokhoz szabva; azokkal egyezőleg, igazak legyenek?—Ezen sarkalatos ellenvetés csatlakozásán alapul: mert nem csak előterjesztésinket nézzük mi a' külső tárgyak eránt; hanem előterjesztésinket tárgyaikkal együtt, 's egyszersmind, egy azon énünknek tekintetével, 's figyelemével: midőn előterjesztésinket tárgyaikra vesszük, ezeket nem azokból hozzuk — fejtyük ki, hanem előterjesztésinket tárgyaikkal közvetlenül tudjuk meg; ámbár megfejtethetlen, hogyan? A' tárgyak előterjesztésinknek résznyire okai, nem okozati: nem így okoskodunk mi: előterjesztést kívülről vettem észre, tehát van külsőképpen; hanem így: kívülről előterjesztésem szünte után is annak tárgya megmarad; a' nap, hanem gondolom is, állandó; a' tárgy tehát előterjesztésem' oka, nem az én előterjesztésem a' tárgynak oka. az én előterjesztésem a' tárgynak felel meg, előterjesztésemnek az esméretem: tehát az én esméretem a' tárgynak felel-meg: különben gondolkodásunk és okoskodásunk' törvényei szerint lehetetlen.

§. 46. A' képzelésben képzelődésben, p. o. a' költeményben, álmunkban előterjesztésinknek tárgyat, különb tárgyat is adhatunk, miért nem adhatnánk külső tapasztalási előterjesztésinknek is? — Azért nem: mert a' tapasztalás és képzelés között nagy a' különbség: a' képzeléskor szabad állapotban, a' tapasztaláskor szenvedőben vagyunk; a' költésben csupán magunk vagyunk munkások, a' tapasztalásban nem magunk. Látván p. o. valamely kopár hegyet, vagy a' fényes napot lehetetlen azt nekünk kopárnak, ezt fényesnek elő nem terjesztenünk, nem gondolnunk; a' képze-

lődő Poëta ellenben a' kopár hegyet is zöldellő erdővé ékesítheti, a' fényes napot pedig vérbe boríthattya. Ha bár tehát a' képzelettel tárgyat teremthetni, megváltoztathatni is; az a' tapasztalással lehetetlen. Más az: a' képzelődésben, álomban, csak képzelő erők van munkasságban, melly szabad, eseti; érzékiségünk nincsen, vagy bé van zárva; de a' tapasztalással nem csak érzékiségünk, hanem értelmünk, eszünk is foglalatoskodik az ő bizonyos, szükséges törvényei és rendi szerint; azért annak munkája ugyan eseti változható, ezeké, ha helyes, szükséges és változhatatlan; annak munkáját nem kényszerítetünk valónak, igaznak, tartani; az érzéki tapasztalását ellenben, mivel az értelem, 's esz' felvigyázása alatt ment végbe, kényszerítetünk igaznak elesmérni. Ha a' képzelés és tapasztalás között mivolti különbség nem volna, a' költött, és valódi tárgyak között örökös zavar maradna.

§. 48. Külső érzékünk különösen bizonyosokká tesz minket a' külső dolgoknak némelly tulajdonságiról és állapotiról is: 1) Az ő okságokról és erejikről: Látván t. i. hogy némelly külső dolgok mások lételét vagy munkáját elhatározzák, észre vitétik azoknak okságokat, 's mivel az elhatározat hatóság nélkül lehetetlen, észrevéttetik egyetemben azoknak erejit is. 2) Az ő állaltságokról, és változandóságokról: látván p. o. ha bár a' fa esztendőről esztendőre más és más leveleket hoz is, de maga még is állandóul megmarad: észrevéttetik a' fában magában az állaltságot, leveleikben pedig a' változandóságot. 3) Az ő egymás kívül és mellett lételőket; látván. hogy az erdőben minden fa egymás mellett van, mindég; észrevéttetik, az ő egymás mellett 's kívül (térben) lételőket. 4) Az

ő egymásután létezőket: látván, hogy az atyától leszen a' fiu, a' fiu után az unoka; egy óra után kettő, három; a' nap költe után a' reggel, a' reggel után a' dél; egyik gondolat után a' másik; észrevéttetik a' külső és belső dolgoknak egymásután (üdőben) létezőket is. És pedig ezeket észrevéttetik első tapasztalással a' gondolkodóban; a' mi annak jele, hogy ezen jelenetek a' külső dolgoknak szükséges és közönséges tulajdonságaik. A' külső érzékünk tehát különösen bizonyosokká tesz minket közvetlenül a' dolgoknak némelly tulajdonságaikról is, közvetve pedig azokról is, melyek azokból következnek: p. o. az ő kiterjedésekről, tartandóságokról, munkájikról 's a' t.

§. 48. A' külső érzésünk a' külső dolgoknak mindég azon állapottyok felől tesz minket bizonyosokká, mellyben hozzá képest azok vannak: a' vízben botot töröttnek, a' vizen kívül azt töretlennek; a' napot reggel nagynak, délből kisebbnek; a' sárga üvegen, sárgult szemekkel látattat sárgának, a' fejéren tiszta szemmel látottat fejiének, a' messzit kicsinnek, a' közelit nagyobbak bizonyíttya; mert a' külső tárgyak' állapottya hozzá képest valóképp olyan. A' különbségnek nem érzékeink, hanem a' szokatlan köz, távulság, és eszköz az okaik. Ebből az következik, hogy az érzékinkkel élésre alkalmas köz, közelség, és eszköz szükséges, hogy helyesen munkálkodhasanak. Hogy nem ők csalfák, hanem köreik, távulságaik, és eszközeik, onnét bizonyos: mert ha azok jó renden vannak, tanúságaik állandók, közönségesek, és az észnek belátásával egyezőek.

§. 49. Külső érzékeink a' tárgyaik' milyenségekről külső állapottyokról, és képestségekről is tudósítanak minket: mivel ezek külső tulajdonságaik és állapottyaik; de ezek eránt is bizonyos feltételek

alatt: 1) milyen színűek, hanguk, szaguk, ízűek, ellentállásuk: hogy p. o. az arany sárga, az ezüst fehér; de arról nem: mi a' szín, hang s' a' t. mi a' sárga, mi a' fehér? Önnön állapottyaik szerint tudósítanak ezek eránt is: a' sárgaságtól szenvedő szemek, mindent sárgának mutatnak; a' hibás fülűek nagyot hallanak; a' tisztátalan nyelvűek rossz ízt érzeneek 's a' t. 2) Állapottyaikról: mozgók-e vagy nyugvók? de csak mellyesleg: nem láttattyák egyenesen a' mozgást vagy nyugvást, hanem mellyesleg; el hagygyák e azt, mi mellett és utánn előbb voltak vagy se? 3) Képestségeikről, nagyságokról, távulságokról, figurájokról, állásokról vagy fekvésökről, keménységeikről vagy lágyságokról 's t. e' f. De csak annyira, mennyire alkalmas jelentést tesznek azoknak kihozására: p. o. Sz. Gellért hegyének sok oldalit látni, tehát nagy; a' pontnak alig látni részeit, tehát kicsin. Kárpát' havasit alig látni ide, tehát messze vannak. Az asztalnak négy oldalát látni, tehát négy szögletes; semmi oldalát se látni, tehát kerekkes; s' t. e' f. Ebből meg' az következik: hogy a' külső érzékeinkkel élésre bizonyos határ szükséges, hogy jól munkálkodhassanak. A' ki tőlök többet vár, mint kitelhessék, nem érzékeitől, hanem önnön magától csalatik meg, aunál bizonyosabban: mert azoknak tanusága, határaik között, állandó és közönséges.

§. 50. Külső érzéseink az ő tárgyaikat, ha velök helyesen élünk, figyelmetesen vizsgálódunk, valóképp, igazán, csálhatatlanul bizonyíttják; és tárgyaik azok, olyanok, miknek, 's millyeneknek ők előterjesztésinknél fogva jelentik magokat: mert lelkünk' esmérte kéntet ennek elesmérésére: p. o. ha egy bizonyos ember, ház, fa, vagy virág közel, nyilván, nem ködben, nem földel alatt ötlík-ép egéséges szemembe, 's én azt jól megnézem:

kéntelen vagyok azon embert, házat, fát 's a' t. valónak, igazinak tartani; az embert háznak, a' házat fának tartanom lehetetlen. Azon ellenvetésre, hogy más szemek az embert háznak, vagy az embert fejtetlennek, a' házat falatlannak is láthatnák; én semmit meg nem háborodom; ha azon embert más háznak mondja is, én semmit se kétlem, meggyőződve maradok eránta, hogy ő nem ház. Ezen kén-tetésemnek, 's háboríthatatlan meggyőződése-mnek szükség kielégítő okának lenni; ez más nem lehet, mint lelkem' esméretének a' tárgy' valósága, 's ollyansága által elhatároztatása. A' ki ezt elnem esmé-rné, vagy érzéki állat, vagy emberi lélek nem volna, vagy buta ember volna.

§. 51. De vallyon külső ér-zékeink úgy tudósít-nak-e tárgyaikról, mint ezek ma go kb a n van-nak? E' határozatlan kérdésre határozattan nem felelhetni. Vagy azt kérdeni 1) Úgy tudósít-tanak-e külső ér-zékeink mint mindegyi-ke-k (indiví-dua l i t e r) vannak? Erre felellyük: miképp' van-nak mindegyi-ke-k különösen, erre a' mi vé-ges ér-zékiségünk ki nem terjedhet; azt csak a' végtelen értelem foghattya fel: mert számtalanok; de nem is szükség annak mindegyi-ke-kre kiterjednie: mert elég tudnunk, hogyan vannak közönségesen, és szük-ségképp. 2) Vagy azt kérdeni: mind arról tudó-sít-tanak-e külső ér-zékeink a' mik tárgyaik-ban van-nak közönségesen? Erre meg' felellyük: A' mik a' tárgyaik-ban vannak közönségesen, tudósít-tanak erántok külső ér-zékeink, mennyire azok reánk köz-vetetlenül vagy közvetve bényomatot tesznek; így tudjuk p. o. mi a' kenyér ér-zékeink által; de mine-mű alkotó részekből áll-yanak? hogy' kapcsoltattak ezek öszve? nem tudjuk; mert bényomataik nél-kül szükölködünk. 3) Vagy azt kérdeni: ér-zékeink úgy tudósít-tanak-e mint az ő tárgyaik ő nálok nél-kül is, tőlök függetlenül is, vahnak? Erre meg' felel-

lyük: Ez a' kérdés üres, sőt ellenmondó is: azon dolgok, mellyekkel érzékeink illetődésben nem volnának, mellyek hozzájuk képest való nem volnának, tárgyak, az ő tárgyaik nem volnának; gondolati tárgyak lehetnének, de érzékiek nem lehetnének; 's így tárgyak is volnának nem is. Minden más értelemben érzékeink úgy tudósítanak tárgyaikról mint ezek magokban vannak: mert az ő valóságokat, belső és külső tulajdonságaikat, állapottaikat, millyenségeiket, képestségeiket bėjelentik, mennyire az ő munkásságaikhoz tartozandók.

§. 52. A' kételkedő Pyrrho, Sextus Empirikus' tanúsága szerént, ezek eránt így elmélkedett: 1) Az érzéki észrevételek azon egy emberben is, ugyan azon tárgy eránt, érzéki eszközeinek állapothoz képest különbözők; tehát a' külső dolgok csak úgy tudathatnak meg, mint az érzék-eszközökhöz képest vannak; nem mint magokban vannak. 2) Azon tárgyak a' különb különb emberekben, különböző testi és lelki készségökhöz képest, különb bényomást, 's előterjesztést szereznek; tehát csak úgy tudatnak meg, mint magunkhoz képest vannak, nem mint magokban vannak. 3) Mivel érzékeink a' tárgyaiknak különbféle jegyeit jelentik bé, azt is vélhetni, hogy azoknak több tulajdonsági is vannak, mellyeket is megtudhatnánk, ha több érzék-eszközünk p. o. hatodik is volna; azt is vélhetni, hogy azoknak tulajdonsági egyetlen egyek, csak különbféle eszközeink által mutattnak különbözöknek; ha pedig a' tárgyaknak tulajdonsági többek is, ugyan azonok is lehetnek, érzékeink tárgyaikat nem úgy jelentik mint magokban vannak. 4) Az érzékink' bėjelentésit nézetünkhöz, egészséges vagy beteg lételünkhöz, éretlen vagy érett korunkhoz, jó vagy rossz kedvünkhöz képest veszük észre 's terjesztyük magunk elé; tehát azok

nem tárgyaik szerint valók; az érzékek tárgyaikról, mint magokban vannak, nem tudósítanak. 5) A' tárgyak érzékeinket közvetetlenül nem érdekelhetik, hanem csak valamelly köz által: a' szemeket a' világosság, a' füleket, orrot a' levegő, a' nyelvet nedvesség által; érzék-eszközeink is különbféle részekből alkottattak öszve; a' tárgyaknak pedig hathatóságokra nézve különbeknek szükség lenni a' köz által mint köz nélkül; egyszerű eszközök által mint az öszvetettek által: tehát az érzékek azokat, mint magokban vannak, nem közölhetik. 6) A' tárgyak állások vagy fekvések' különbségéhez képest is módosítták, változtatták az érzékeink' foghatóságát; a' nap nagyobbak látszik földszint mint fejünk felett; a' fa fekvő hosszabnak találta mint állva látszik; tehát érzékeink nem úgy tudósítanak, tárgyaikról mint magokban vannak. 7) Az érzékek tárgyaikat mindig képestleg jelentikb: mint egyenlőket, hasonlókat, nemeket, nagyokat, vagy nem; tehát nem elhatározattan; tehát nem mint magokban vannak. 8) Észre — vételünk attól is függ: a' tárgyak ritkán, vagy gyakran valók e? A' ritkán valókat másképp vesszük észre, másképp a' gyakran valókat; a' sokszor valókat éppen észre se vesszük. 9) A' tárgyak eránti ítéleteink a' szokás, törvényalkotmány, ég-hajlat, nyelv, nemzetiség, vélemények, előítéletek' különbségei szerint különbözök; tehát esmérteink tárgyaikkal nem egyezők. Következésképp mik, 's milyenek legyenek külső érzékeink' tárgyai valóban, 's igazán nem tudni, 's nem is tudhatni; az igazat a' nem igaztól meg nem különböztethetni; az ember semmit se tud, se tudhat; azt se, hogy semmit se tud, se tudhat.

§. 53. E' kihozásnak bölcs Plató következő okoskodással szegte magát ellene, Aristoteles' tanúsága szerint: 1) Ha Pyrrho, és követőji az igaz

és nem igaz közt szükséges különbséget tagadják, azt állítják, hogy ellenkezőjnek nincs igazok, nekik pedig van; tehát tettekben kijelentik, hogy az igaz és nem igaz közt különbséget lehetni. 2) Tagadván a' tárgyak közötti különbséget önnön magok és mások, önnön Philosophiájok és mások' Philosophiája közötti különbséget is tagadják: miért támadnak tehát meg másokat? miért becsülik a' magok' Philosophiáját többre a' másokénál? 3) Ha a' dolgok közt nincs semmi különbség: tehát a' lévők, az így 's nem így lévők közt sincs semmi különbség; így nincs egy bizonyos Pyrrho, nincs egy bizonyos Philosophia. A' mi valóságos ellenmondás. 4) Szükség kinek kinek valamit, vagy semmit, elesmérni: avval ki semmit se esmér el, hiába vetekegni; a' ki valamit elesmér, vagy valamiért, ezt meg' más valamiért, ezt megént más valamiért esmér el, 's így vég nélkül. Evvel is hiába vetekegni: mert a' vetekezésnek nem lehetne vége. Vagy valami bizonyos okra nézve esmér el: p. o. mivel nem lehet valami lehető is nem is. S' ez valamit valónak esmér el: az ellenmondást t. i. 5) A' ki tudja, hogy semmi se bizonyos: szükségképp tudja, mi a' bizonyos valóképp. A' Pyrrhonisták tudván, hogy a' szemek, fülek, 's a' t. érzéki eszközök' tanúsága nem bizonyos, tudják tehát a' bizonyost; azt állítván tehát, hogy semmit se tudnak bizonyost, magoknak mondanak ellent. 6) A' Pyrrhonismus' valóságos oktalanság: mert állításoknak nem tudják kielégítő okát: annak se: hogy miért nem tudnak valamit. 7) A' Pyrrhonismus vallójikra is másokra nézve is veszedelmes: magokra nézve: mert nem tudván, hogy van tűz, víz, magokat tűzbe is, vízbe is vethetik; másokra nézve is: mert nem tudván, mi másé, mi tilalmas, mások' sajátját kényyökre pusztíthatnák, másokat öldökölhet-

nének. 8) A' Pyrrhonismus szüntelen ellenmondás maga magával: mert azt tartja, hogy nincs tudtára se kenyér, se kocs; még is kenyeret keres, a' kocsit uttyában ki-kerüli'st.e'f. — A' Pyrrhonismusnak a' dolgok' valóságát elesmérő Akadémikusok avval hágtak nyakára, hogy a' Pyrrhonistákkal, mint semmit se tudókkal, nem méltóztattak szóba szállani; némelly dolgoknak és eseményeknek nyilvánága pedig annak egészen véget vetett.

„Fassen wir nun kurz die Lehre über das Daseyn der Dinge ausser uns und unsers Ichs zusammen: Die Vorstellung der Dinge ausser uns, die nothwendig in uns entsteht, ohne dass wir sie verhindern oder bezweifeln können, ist nicht möglich ohne das Anschauen des objectiven hinreichenden Grundes (des Daseyns der Dinge) und ohne das Anschauen des objectiven Raumes ausser uns. Die Vorstellung vom Daseyn unsers Ichs hat ihren hinreichenden objectiven Grund: welcher die erste Vorstellung des Daseyns der ausseren Dinge ist, welche thätige Vorstellung die erste Wirkung unsers Ich ist. Diese Vorstellung von unserem Ich entsteht eben so nothwendig, so klar, so gewiss (vor aller Demonstration) wie die erste Vorstellung des Daseyns äusserer Dinge; hat eben so, wie diese, einen hinreichenden objectiven Grund. Also ist die Behauptung falsch, dass wir vor aller Erfahrung an das Daseyn der äusseren Dinge glauben, weil die Wahrnehmung der passiven Ankunft der Eindrücke, der Vorstellungen äusserer Dinge in unserm Subiect eben so der Erkenntniss des Daseyns äusserer Dinge vorhergeht, als die Wahrnehmung unsers ersten Aktivvorstellens und Denkens der Erkenntniss des Daseyns unsers Ichs vorhergeht. Dass wir also in den Vorstellungen den Körper als ein äusseres, von uns verschiedenes Ding, aber in dem Aktivgedanken ein inneres Wesen, unser Ich, schauen, kommt daher, weil der objective hinreichende

Grund bei beidem verschieden; bei dem ersten ausser, bei dem zweiten in uns ist, und wir die Verschiedenheit dieses Grundes wahrnehmen, erfahren. Eben so falsch ist auch die Behauptung, dass wir von der inneren Kraft der Dinge ausser uns nichts erfahren, sondern nur die Aussenseite derselben: Fläche, Länge, Höhe, Tiefe, Farbe, Festigkeit, Flüssigkeit erfahren: Denn wenn wir in unseren sinnlichen Vorstellungen das Daseyn der Dinge ausser uns so ganz unbezweifelt vorgestellt sehen, nämlich als in den stets unabänderlich fort-dauenden Wirkungen, nicht bloss der Möglichkeit, sondern auch des Daseyns, der sinnlichen Vorstellungen; erkennen wir dann in ihnen nichts von der fortwährenden, unwechselbaren Kraft der Dinge, diese Art der passiven Vorstellungen (der Eindrücke auf unser Ich) in uns (in unserem Ich) zu bewirken? Verhalten sich also die Dinge wohl zu uns (als denkenden Wesen) als hätten sie gar keine Existenz? " Pillenburg Handbuch s. 149—150.

A' dolgok' igaz tudása végett az Istennek esz-közlését vették fel a' Metaphysikai Mysticusok, kikről méltó tudni czeket:

„Der französische Metaphysiker Maubranche behauptete, dass wir die Dinge in Gott sehen, Gott ist durch seine Allgegenwart auf das innigste mit der menschlichen Seele vereinigt, so dass man sagen kann, er sey der Aufenthaltsort der Geister, wie der Raum im gewissen Sinne der Aufenthaltsort der Körper ist. Gott schliesst die intelligibile Welt in sich, in welcher sich die Vorstellungen aller Dinge befinden. — Malebranche wurde zu dieser Hypothese, besonders durch folgende Dinge verleitet. Gott wählt zu seinem Zwecke die einfachsten Mittel. Wenn er in den einzeln erschaffenen Geistern eine unendliche Anzahl von Vorstellungen (Ideen) hervorrückte, so würde eine unendliche Menge von Mitteln zur Erlangung der Erkenntniss gebraucht. Diese wird aber auf die einfache Art durch die Vereinigung aller Wesen mit Gott, der Alles in der Einheit seines Wesens begreift, vermittelt. Die Fallibilität des menschlichen Verstandes, welche mit dieser überschwenglichen Theorie schwer vereinbar ist, suchte Malebranche aus der dem Menschen

gestatteten Freiheit des Willens abzuleiten. Was uns in Irrthum stürzt, sagt er, ist der Wille. Wir sind frei, damit wir uns davor hüten, nicht im Irrthümer, und in alle die Uebel zu verfallen, welche auf den Irrthümern entspringen. Es entsteht Irrthum, wenn man die Regel übertritt: nur denjenigen Sätzen seine volle Bestimmung zu geben, welche so einleuchtend wahr erscheinen, dass man ihnen dieselbe nicht verweigern kann, ohne eine innere Unlust, und geheime Vorwürfe der Vernunft zu empfinden.

Nach Berkeley, einem Englischen Metaphysiker, sehen wir Dinge der äusseren Welt nicht in Gott, sondern durch Gott, durch göttliche Hervorbringung der Vorstellungen in uns. Es muss ausser unserem Geiste ein von ihm Unabhängiges, als Ursache der Vorstellungen von der Sinnenwelt angenommen werden, von welchem der Geist selbst abhängig, und bestimmbar ist. Dieses auf den Geist einwirkende kann aber in seinem Wesen nicht der Natur des Vorstellens entgegengesetzt (heterogen) seyn, wie die materiellen Substanzen zu denken waren. Der Grund der Vorstellungen muss dem Geiste verwandt, selbst Geist, aber ein absolut übermächtiger seyn. Gott ist es, dessen Ideen wir in den Sinnes Vorstellungen (der Natur) anschauen; er ist das einzige wahrhafte Object unsers Bewusstseyns: denn die Natur ist die alleinige Vermittlerin alles anderweitigen Wissens. Die Auszendinge sind nur Ideen, die in sich selbst das Gepräge tragen, nur des höchsten, absoluten Geistes Ideen zu seyn, die also das Dazeyn eines solchen uns unmittelbar bewähren. Gott selbst seine Ideen, und sich dadurch unserem Geiste offenbarend, gewährt uns das Schauspiel der unendlichen Sinnenwelt. Durch Gott schauen wir Alles, und ihn selber, in wiefern überhaupt ein Geist anschaubar ist, nämlich in seinen Werken, den Ideen. Gott selber an sich bleibt verborgen. — Bildlich kann man sagen: nach Malebranche ist Gott der Spiegel, in welchem wir endliche Geister die Wesen der Welt schauen; nach Berkeley aber ist jeder endliche Geist ein Spiegel, auf welchem die göttlichen Ideen sich abdrücken, und dadurch die Wahrnehmung hervorbringen.

Diese mystische Begründung der Wahrheit kommt in den alten und neuen Zeiten, in den verschiedenartigsten Modificationen vor. Auch unsere Zeit zählt viele Verehrer des Mysticismus, des Jakob Böhme etc. Die neuen Mystiker behaupten: das wahre Sehen der Creatur ist nur zu begreifen durch ein Eingerückt seyn in das Ursehen, welches zugleich das Urthun, oder Schaffen ist. Das Kantische subiective Machwerk soll beseitigt, und die Deification des menschlichen Geistes, das Sehen in Gott an dessen Stelle gesetzt werden. Das gemeinsame Merkmal der Mystiker ist der Glaube an eine überschwengliche (überternünftige) unmittelbare Offenbarung der Wahrheit durch Gott. — Die Mystik hebt den naturgemässen Gang der geistlichen Entwicklung auf, und setzt an die Stelle des selbstthätigen Strebens nach Wahrheit göttliche Wunder. Es wird der Hang zur phantastischen Schwärmerei und Träumerei begünstigt und der Stolz auf untrügliche Einsicht bewirkt. Gott ist untrüglich unfehlbar. Wer einer göttlichen Anschauung theilhaft geworden ist, kann nicht irren, wie Gott der Mittheilende, nicht irrt. Eine gründliche Nachweisung des Fürwahrhaltens aus den Gesetzen der menschlichen Geistes dünkt dem Gottschauenden Mystiker eine Entwerthung seines überschwenglichen Standpunktes zu seyn, wo das göttliche Licht in vollkommenster Wahrheit unmittelbar entgegenstrahlt.“ Lehrbuch d. Metaphysik von M. Aschenbrenner. p. 42—45.

§. 54. A' belső tapasztalás belső érzékünk által megyen végbe; ennek tárgyai nem csak a' külső dolgok' előterjesztményinek nézete; hanem közvetlenül Énünk-is, és ennek munkáji: minden előterjesztésünk, gondolatunk, értelmünk, ítéletünk, kihozatunk, kellemetes vagy kellemetlen állapotunk, akaratunk, kívánságunk, vágyódásunk, sőt képzeléseink is, igazak hamisak vagy csalfák legyenek bár; képzelődéseink, álmaink, lelki tehetségeink, ereink, törvényeink igazra vagy jóra, a' belső tapasztalással éreztetik magokat, akár vétesenek észre akár se.

§. 55. Ezen tárgyairól belső érzékünk minket tellyesen bizonyosokká téssen: mert magunkat ugyan közvetlenül nézzük, a' munkájiban 's tehetségiben pedig közvetve; gondolásinkat, 's akár mely változásainkat másra nem visszük, hanem csak magunkra. Gondolnunk, hogy a' mit gondoltunk, ne mi gondoltuk légyen, tellyes lehetetlen. Sőt az Isten se teheti, hogy a' mit gondoltunk, ne mi gondoltuk légyen. Hogy valamit gondolhassunk, vagy előbb vagy utóbb gondollyunk: meggátolhattya ugyan, de hogy a' mit gondoltunk, ne mi gondoltuk, vagy gondolatunk ne légyen az, a' mit gondoltunk, nem teheti.

§. 56. Mihelyt valamely külső előterjesztményt megtudtunk, arra tekintvén, 1) észre vesszük mi, hogy azt Énünk fogadta el bizonyos tárgytól; hogy szenvedőleg fogadta el; hogy ő egyesíté annak jegyeit, és arra vitte; észre vesszük tehát hogy ő valóképp van. 2) Észre vesszük, hogy előterjesztésink' megszüntével, változásával is énünk ugyan az, allandó; tehát énünk állat; 's énünknek változási vannak. 3) Észrevesszük egyetemben, hogy énünk előterjesztésinknek, új meg' új gondolatinknak változásinknak résznyire elhatározója, és így ő maga valóságos ok; elhatározati pedig valóságos munkái. 4) Észrevesszük, hogy énünkben a' változások egymás után következők, ő tehát üdőben való.

§. 57. Énünk önnön munkájiban, változásiban, módosulatiban láttya, nézi előre magát; ebből tehát: nézek, gondolok, elvonatás által nem lehet; minden tette, gondolása előtt meg van benne a' létel: ez teszen minden előterjesztést, gondolat és esmerést lehetségessé. Azért a' ki tudja, hogy gondolkodik; esmér; tudja azt is, hogy ő van; 's tudja, hogy nem azért van, mivel gondolkodik, hanem azért

gondolkodhatik mert van. S' azért nem kételkedhetik, hogy ő van: mert ha nem volna, nem kételkedhetnék. Ha énünk' létele kétes volna, másoké még inkább kétes volna; 's így gondolásunké se volna bizonyos, melly szükségképp bizonyos. A' gondolás előre felteszi énünknek lételét. Tehát énünk gondolásunk' szüleménye nem lehet.

„Kant bemerkte, dass die Einkeit des Bewusstseyns die Bedingung sey, unter welcher allein das Manigfaltige einer gegebenen Anschauung sich in den Begriff eines Objects vereinigen könne. Das: Ich denke, sagt er, muss alle meine Vorstellungen begleiten können, sonst würden sie nicht durchgängig mir zugehören. — Unglücklicherweise knüpfte Kant hieran einen Irrthum, in dem er die Verbindung der Vorstellungen (ohne Beweis) von einer Handlung der Synthesis, und einem Bewusstseyn dieser Synthesis, ableiten wollte. Hierin liegt der erste Anlass zu manigfaltigen Verirrungen in der neuesten Philosophie; in dem sowohl Reinhold als Fichte den nämlichen Irrthum immer weiter trieben, und dadurch den Gipfel zu erreichen meinten, von wo aus sich alle Philosophie müsse überschauen, und bestimmen lassen. Man vergleiche die ersten Grundsätze in Reinholds Theorie des Vorstellungsvermögens, und in Fichtes Wissenschaftslehre mit dem §. 16. u. f. in Kants Kritik der reinen Vernunft“ Herbart l. c. p. 47.

§. 58. Azt mondhatná itt valaki: nem lehet-e énünk gondolkodásunk, esmérésünk' csupa formája? p. o. ezen közönséges ki-tételnek: Én gondolkok; annál inkább, mivel énünknek ollyakat is tulajdonítunk, mellyek tulajdonképp nem az ő munkáji; p. o. én látok, én hallok; holott énünk a' látás és halláskor nem munkáló, hanem szenvedő állapotban van. — De mindazonáltal a' mi énünk a' gondolkodásunk' csupa formája nem lehet: mert mihelyt valamelly munkánkat, gondolásunkat tekintjük, észre vesszük azontul, hogy énünk volt

az előterjesztmények' elfogadója, 's a' tárgyakra, visszavivője; hogy ő volt gondolataink' eggyeztetője; tehát azoknak résznyire oka, és nem okozata; ő volt azoknak előre Subiectuma. Kitűnik az is, hogy ő a' munkájától különböző munkás fő. Énünk tehát gondolatunktól elvontt észképp, Idea, nem lehet; hanem öszvevett ok és állat (causa et substantia concreta); annál inkább, mivel az elvontt értelmekben p. o. szabadság, egyszerűség, s' t. e. f. éppen nincs jelen.

§. 59. Azt is mondhatná valaki: hogy legalább énünk állat nem lehet: mert szüntelen változások alá van vettelve. De ez eránt kettőt szükség észre vennünk: 1) Szüntelen változás ugyan énünk' állapotya: de minden változás állandó subiectumot tesz fel, mellyben a' változás megtörténnyék, 's melly az előbbi állapot helyett az ujjat elfogadhas-sa. 2) Ha tesszük is, hogy énünk váltóságával egygyütt megszűnik és ismét meg ujjul: akkor is énünk állat volna: mivel addig, míg a' változás tart, ő benne menne végbe a' munka, 's így tartandó volna; a' mi pedig a' változástól függetlenül tart, az valóságos állat. De énünk változásival meg nem szűnik, hanem csak hely és üdöbéli munkáji szűnnek meg résznyire vagy egészen.

§. 60. Híres Cartesius énünk' lételét így bizonyítja meg: Gondolok, tehát vagyok (cogito, ergo sum) Tudós Gassendi ezen kihozást így valótlánítja meg: Látszatom lenni, tehát vagyok (Ludificor ergo sum). Igaz ugyan, hogy Cartesius' kihozása helytelen magában: mert az utóltételben nincs több mint az előtételben: Gondolok tehát vagyok: szint annyit tesz: mint gondolkodó vagyok. De azt is szükség megvallanunk, hogy ellenvetésével Gassendi énünk' lételét le nem rontá; mert arra; is, hogy én látszassam lenni, szükség énnékem len-

nem. Ebből tehát újra következik: hogy énünk' lételét kihozással meg nem bizonyíthatni; hanem fejtegetve vehetni észre.

§. 61. Azokból tehát, a' miket külső és belső tapasztalásink' természetéről kitudtunk, következnek: 1) Azon előterjesztéseknek, melyek szenvedőleg, szükségképp támadnak bennünk, a' kívülünk lévő tárgyak kielégítő okaik, 's ezen tárgyak térbeli állapotok is egyszersmind; az olly előterjesztéseknek pedig, melyek nem szenvedőleg, hanem mivelőleg támadnak bennünk, énünk kielégítő oka; 's ezen énünk, üdöbéli állat is egyszersmind. 2) Nem igaz tehát, hogy előterjesztésinkkel mi teremtyük akar a' külső tárgyakat, akar a' belső é-nünket; nem igaz, hogy azokat tapasztalás előtt csak hisszük: mert ha nem tudjuk is bár, de szükségképp valóknak gondoljuk, 's azért nem hisszük; mert a' szenvedőleg elfogadott előterjesztményeknek külső okait, a' mivelőleg alkotott előterjesztményeknek pedig belső okait szükség gondolnunk; némelly előterjesztésinket csak kéntele-nítettünk mi kívülünk vinni, mivel kívülünk való dolgok' elhatárazatai. 3) Nem igaz, hogy a' tapasztalással mi csak a' tárgyaknak' külső felületőket, színőket, kiterjedtségőket, formájokat, keménységőket, 's t. e' f. tudjuk meg: mert tulajdonságokat, az ő valóságokat, ok-és állatságokat, térben, üdöben lételőket is megtudjuk: melyek azoknak bel-sejeket teszik. 4) Nem igaz, hogy mi csak magunkhoz képest esmérjük a' tárgyakat, nem pedig mint magokban vannak: mert tulajdonságik tesz-
 a' dolgokat magokat; ezeket pedig esmérjük, tehát a' tárgyakat mint magokban vannak is, esmérjük.

§. 62. Nem csak a' jelenvalókról, hanem a' multtákról is vannak bizonyos esméreteink: a' miket t. i. egykor tapasztalva megtudtunk, lel-

künk' esméretében, mint némely gyűjteményes tárházban, fenn tartatnak, 's kívántatván, ismétí nézésünkre előmutattatnak emlékezetünk által. Ha ez az ő azonságokról erős, változatlan, nyilvánosságos tanúságot téssen, szint úgy kéntettetünk igazságok' elesmérésére, mint jelenvoltokkor. Mert az illy reáesméret se mostani, se volt költemény nem lehet. Nem lehet ugyan mostani: mert az, mire vissza emlékezünk, önként, készen tűnik lelkünk' esmérete elé: minden új egyeztetés, 's foglalatoskodás nélkül; az új költemény pedig munkánk, szerkesztetés nélkül egy egészzé nem készülhet. Más az: az, a' mire visszaemlékezünk, tüstént esméretes előttünk, mind formájára mind foglalatyára nézve; az pedig, a' mit most alkotunk, csak huzomos észre vételekkel tudódik meg. P. o. a' ki egykor a' belladonát megesmérte, annak, vissza emlékeztvén reá, mind formája, mind tulajdonsága, mind honnya esméretes lészen egyszerre; a' ki azt most tudja meg először, az egyszerre, egészen, további munka nélkül, meg nem esmérheti. De egykori költemény se lehet: mert az, a' mire híven vissza emlékezünk, mind külső mind belső, mind elvontt jegyeire nézve olly tellyes, az egy világozottságot és elevenséget kivéve, mint a' jelenvaló esméret, és tárgyával most is egészen egyező; a' volt költemény ellenben tárgya esméretével nem egyező, nem is lehet. S' a' volt költemények ismétí előterjesztésére szinte úgy önkény, munkás egybeillesztgetés szükséges mint az újra; a' vissza emlékezteti esméret pedig, kéntelenül 's minden ismétí munka nélkül is jő elő. Az egykori költeményt megváltoztathatjuk, megvilágosíthatjuk tetszésünk szerint; de az egykor volt esméretünket nem másíthatjuk meg, nem világosabbíthatjuk, sőt csak gyengébb fényben szerezhet-

tyük vissza. A' volt költemény' előadásával énünk nem teként magára, hanem csak tárgyán függ; a' visszaemlékezeti esméretre ellenben magára néz, tárgyára semmi gondja. Azon esméretnek tehát, melyet vissza emlékezetünk egykor voltunk erősen, állhatatosan, nyilván vall, mivel se új, se multi költemény nem lehet, előbbi bizonyosnak szükség lenni.

§. 63. Lelkünk' esmérete nem csak a' külső dolgok' egykori esméretit valósította illy képpen meg, hanem énünkét is, 's ennek mindennemű munkájiét is, úgymint volt előterjesztését, gondolatit, értelmet, ítéletit, kihozatit, kívánatait, 's t. e'f. Szint olly bizonyosan tudjuk énünket gyermek - korunkból, mint szinte atyánkat és anyánkat; szint olly bizonyos tehát visszaemlékezetünk' nyilvánosságos tanúsága, magunk és belső változásink' eránt, mint külső tárgyaira nézve ugyan azon okokból.

§. 64. Valamint a' multt dolgokra, vissza nézhet lelkünk' esmérete, úgy a' jövődökre is kiterjedhet azon emlékezetünk által: t. i. a' külső és belső tárgyak nem csak magok' képeit, hanem közönséges, 's változhatatlan tulajdonságaikat, erejiket, mellyek öszveséggel természeti törvényeknek mondatnak, azon esmérő tehetségünk' táblájira jegyzik. A' miket azokra nézve énünk lehetőknek, 's leendőknék vall hathatósan, állandóul, és nyilván, mind azokat bizonyosoknak tartjuk, és tarthatjuk: p. o. hogy holnap is a' nap felkel és lenyugszik; hogy esztendőre is a' tavasz után nyár lesz 's t. e'f. Ha lelkünk esméretének e' vallása bizonytalan volna: vagy azért volna, mert a' természeti törvények magok bizonytalanok, vagy azért, mivel természeti törvények nincsenek. De nem állíthatni 1) hogy a' természeti törvények bi-

zonytalanok: mert mindennek, 's így minden eseteknek is vannak szükségképp' kielégítő okai; a' kielégítő okok' lételevel a' munkák szükségképp öszveköttettek; az egyenlő okoknak munkái is egyenlők; az egyenlő okokkal szüntelen egyenlő következtetéseknek egybekapcsoltatása teszi pedig a' természeti törvényeknek bizonyosságát; hogy az egyenlő okokból egyenlő következtetések ne legyenek, azt csak a' természet' szerzője 's ura gátolhatná meg; ő pedig igen fontos okok nélkül ezen gátolást nem teheti; másképp annak szerzője volna is nem is. Tehát a' természet' törvényei magokban, — ama kivétel alatt — bizonyosak. Nem állíthatni 2) hogy nincsenek természeti törvények: mivel bizonyos okokból bizonyos következtetések ki vannak jelentetve, mind a' külső mind a' belső világban: a' csillagzatokra nézve az Astronomia által, minden testekre nézve közönségesen a' Physika által, a' Lélekre nézve a' Psychologiai tudomány által kifogást nem szenvedő vizsgálatok és tapasztalásoknál fogva; ki van tudva, hogy bizonyos okokkal, bizonyos következtetések vannak öszveköttetve. Ha természeti törvények nem volnának, mesterművek és alkotmányok se volnának, mellyek minnyájan is azok szerént gondoltattak ki. Némelly természeti lehetetlenségek el is vannak nyilván esmérgetve: p. o. hogy a' negyednap halott, ki már rothadt büzü, élhesen; a' vakon született láthasson a' természet rendi szerént. Hogy legyenek természeti törvények, szükséges is több tekintetből: bátorságunkra nézve: ha a' tűznek szükséges következtetése nem volna a' mindég - gyújtás, mentek nem lehetnének hajlékaink' veszedelmétől: mert ha a' tűz ma meg nem gyujtaná is, holnap pedig meggyujthatná. Szükséges bizonyodásunkra is: Ha természet' törvénnye nem volna, hogy valamint az

idén, úgy esztendőre is csak úgy terem a' gabona, ha vetik; azt nem vetvén, könnyen éhségre juthatnánk. Szükséges erkölcsiképpen is, hogy legyen természet' törvénye: ha a' bűzhedő halott negyed nap' is, tovább is feléledhetne: azt el nem temethetnénk, bűzével megronthatná a' levegőt, 's a' t. A' Religyiói tekintetből is szükséges: ha természet' törvényei nem volnának, azok gátolhatatlanok se volnának; ha a' gát'ásnak helye nem volna, az Isteni, természetfeletti, kijelentés is lehetetlen volna. Hasznos is a' természeti törvények' létele: ha természet' törvényi nem volnának, soha a' változó világban mi legyen jó, mi rossz, el nem igazodhatnánk: a' józanság legyen e káros, vagy a' részegség, vagy mind egyike mind másika. A' természet törvényi tehát vannak is valóképp: ha pedig a' természet' törvényi bizonyosok is, vannak is: azok is, a' miket lelkünk' esmérete azokra nézve lelendőknek előre lát, tud, bizonyos esméretek.

§. 65. Ezekkel kivannak fejtetve mind külső mind belső tapasztalási esméreteink, mind a' mostani, mind a' mult, és jövőendő állapotokra nézve. Miképp kellessék külső és belső érzékeinkkel helyesen élni; mikor törvényesek tapasztalási értelemink, ítéleteink, kihozataink; miképp tehetni emlékezetünket erőssé, hívvé, világossá 's t. e'f. ? az alkalmaztatott Logika határozza - el. Lásd a' közhasznu Logikánk' második részét.

§. 66. Azokat, mellyek távul, vagy úgy esnek reánk nézve, hogy érzékeink által felfoghatatlanok, tapasztalhatatlanok, csak eszünk' fényénél láthatni bé, és pedig vagy okoskodva, vagy a' közönséges eggyetértésre nézve. Ezek az észbeli esméretek tágos értelemben, és közönségesen. Különösen pedig az észbeli esméretek értelmek, vagy

ítéletek, vagy kihozatok; szükségesek és közönségesek: mivel a' kútfejek is, az ész tágos értelemben, szükséges és közönséges. De azt kérdehetni erántok: hogy' lehetnek azok szükségesek és közönségesek tárgyképen is? Hogy' lehet az, hogy a' mit az ész a' tárgyak eránt szükségesnek 's közönségesnek tart, a' tárgyakban is megvalósodjék? 'S mivel az értelmek alattomban, a' kihozatok pedig nyilván ítéletekből állanak, ezen ítéletek tapasztaláson alapulnak – e közvetve, legalább végképen, vagy se? 'S mivel az ítéletek kétfélék: szétvevők, vagy öszvetévők (*iudicia analytica, et synthetica*) a' szétvevő, vagy öszvetévő ítéletek – e azok, melyeknek esmérati tárgyképp is szükségesek, és közönségesek? Ezen kérdések' eldöntésétől függ a' mí megbizonyodásunk, hogy az észbeli esmérateink tárgyképp is szükségesek, és közönségesek-e valóban, vagy se.

§. 67. E' két kérdésre különbözőleg feleltek a' Bölcselkedők elejétől kezdve mai napig; némellyek azt állíták és állítták, hogy az észbeli esmératok is tapasztaláson épülnek, de csak közvetve, legalább végképpen; és a' szétvevő ítéletekkel fejtetnek ki. A' fő értelmeket ugyan p. o. a' tért, üdőt, állatot, okot, nem eggyes, hanem minden tárgyaikra visszük; 's ezen előterjesztésinkből vonnyuk ki a' tér, üdö, állat, ok 's t. e'f. közönséges, és szükséges esmérateiket, szétvevőleg; a' legfőbb érteleminket pedig, millyennek a' Lélek, a' világ, az Isten, az ok és okozat, a' rész és egész' helyes értelmiből fejtegettyük ki; tehát ezeket is végképp a' tapasztalásokból.

§. 68. Mások meg' ezeket egyenesen tagadják, és pedig nem ok nélkül: mert a' tapasztalt dolog csak azt mondja: én ez, 's így vagyok most; nem mondja: ez 's így leszek mindég: ez, 's így

van, így léssen minden én nemembeli is mindig; tehát összefoglaló kihozással (per inductionem) se válhat a' tapasztalási esméret szükségessé 's közönséggé; tehát ebből szétvevőleg se fejthetni meg az észbeli értelmeknek tárgyképp is szükséges és közönséges valóságokat. Azért az ő szükségképp és közönséges valóságok' fundamentomának nem tárgyaikban, hanem Subiectumokban; az esmérőben magában kell lennie, és összetevőleg felfogattatnia.

§. 69. Ezeket Kant Imanuel, és követői így adják elő: Az esmérőben szükség előre bizonyos formáknak lenni mind a' tapasztalásra mind az értésre; mellyek szerint a' tapasztalás és értés megeshessék közönségesen; 's így a' tapasztalástól függetlenül: mellyeknek előterjesztési azért előbbiek, és tiszták; de magokban üresek, és üresek maradnának, ha tapasztalásra nem vonulnának. A' tapasztalásra vonulva mintegy megtestesülnek, alakokká lesznek, a' tapasztalást és értést magokhoz képest szabják; 's mivel ők magok természetünkben alapulnak, a' tapasztalási és értési esméretek is közönségesekké, és szükségesekké tesszik; 's mivel ezek ama formáknak, alakoknak, tapasztalásunkhoz, értésünkhez járultokkal mennek végbe, összetevőleg, valósodik meg esméreteink' közönségesége 's szüksége. Azon formák vagy alakok kijelentetvén mondatatmányok (praedicamenta), és azok, mellyek belőlök szükségképp következtethetők mondathatmányok (praedicabilia) neveket viselnek.

§. 70. Tapasztalhatásunknak két illy mondatatmányt tulajdonítanak, külső vagy belső érzékünkre nézve: a' tért és üdőt. Csak térben foghatni fel valamit külső érzékünkkel; csak üdőben akar mit is belső érzékünkkel: 's ezek minden tapaszt-

talásink' fundamentómi: a' mit térben és üdőben nem nézhetni, azt nem is tapasztalhatni. Az üdő és tér tehát minden tapasztalásunknál előbbi forma, annak tiszta formája; de tapasztalással testesül alakká. Érthetésünknek meg' tizenkét különös formát, vagy alakot, 's egy közönségest, tulajdonítanak; mellyek minden érthetésünk' fundamentómi; mert azt lehetővé teszik, 's annak tiszta, 's előbbi formáji. Illyenek:

1) Mennyiségökre nézve: az egység, többség, mindenség.

2) Millyenségökre nézve: a' valóság, valótlanág, vagy határozottság.

3) Képesítésökre nézve: az állatosság vagy esetiség, okság vagy okozatság, és visszonság.

5) Módosságokra nézve: a' lehetőség, tetteben lévőség, vagy szükségképp lévőség.

Ezen tizenkét értési formáinknak is szükség megtestesülniök, alakokká válniök, hogy üresek ne maradjanak; némünémüképp a' tapasztalásra vonulniök p. ó. ennek egy ember, Péterre; ennek: ok, a' tüzre; 's hogy szükségeseeknek tartathassanak és közönségeseknek, szükségképp, közönségesen való tapasztalásra vonulniök. Illyen az üdő, melly ama tizenkét értés' formájával rokon, azokat magában foglallya, és a' mint előre bocsátánk, tapasztalási is. Hogy valamelly értelem tehát közönséges és szükséges legyen, annak nem csak egynek, vagy többesnek vagy mindenesnek 's a' t. szükség gondoltatnia; hanem vagy jelen, vagy mult, vagy jövő üdőben is egyesnek, vagy többesnek, vagy mindenesnek szükség tapasztaltatnia is. Az illy értelmek azért szükségesek, 's közönségesek: mert szükséges 's közönséges természetünkön alapulnak.

A' mi az Ész' esméretit, Ideájit, millyen a' Lélek, a' Világ, az Isten, illeti; ezek nem illy közönséges és szükséges esméretek, nem is lehetnek valóképp: mert a' tapasztalásra nem vonulnak, nem is vonulhatnak; különösre ugyan nem mint az emberé Péterre, az oké a' tüzre; közönségesre se: mert az üdö hátárin kívül esnek, azért se jelenvalóknak se multaknak, se jövődőknek nem tapasztaltathatnak: azok tehát csaknemelly szükséges formák az okoskodásunkra; hogy belső változásinknak fő okot, vagy a' részes egészeknek minden egyesét, vagy a' minden lévőeknek kielégítő okot tulajdonítván, okoskodó eszünknek egységet, 's nyugodalmat szerezhessünk. Azért a' Léleknek, világnak, Istennek olly esméretére, melly szükségképp, és közönséges legyen, okoskodó eszünk által állítólag szert nem tehetünk; mindent csak tagadólag, vagy cselekedtető eszünk által tudhatunk – meg, a' mit megtudhatunk, erántok.

§. 71. Bölcselkedőinknek ezen ellenmondások miatt, és ama fontos kérdések' elhatározata végett, szükség mindennémű értelmeink, ítéleteink, 's kihozataink' eredetit, 's tulajdonságait, szoros vizsgálat alá vonnunk; azokat úgy fogunk fel, mint természetünk szerént valóban vannak; mert csak ez van közönségesen, és szükségképp; 's esméreteink is csak úgy lehetnek erántok szükségesek, 's közönségesek, ha természetünk szerént valók. Meglehet, hogy lelkünk' esméretének olly oldalai is vannak, mellyek az ellenkező felektől méltó tekintetbe nem vétettek, 's így ellenmondásaik' ellenére is mind tapasztalási, mind eszbeli közönséges és szükséges esméreteink valóképp lehetnek.

§. 72. A' mi a' tapasztalásbelieket illeti: vegyük mindenekelőtt észre, 1) Az egyes

tapasztalásunkkal a' tárgyak éránt megtudunk mi olyakat is, a' mik csupán esetiek: az ő lételőket, 's miképp lételőket; p. o. hogy magunkon kívül van Péter, barackfa, Szent Gellért' hegye 's t. e'f. hogy Péter nem Pál, a' barackfa nem fűzfa, Sz. Gellért-hegy nem Somlóhegy; hogy Péter kised, Szent Gellérthegy nagy, a' barackfa virágos, 's t. e'f. De 2) azon tapasztalással megtudunk mi a' tárgyak éránt olyakat is, melyek ezekben állandóul, változhatatlanul, megvannak, 's így oly szükséges tulajdonságaik, melyeknél fogva másoktól különböztetnek: p. o. hogy a' barackfa, a' mi ez előtt volt, ma is az maradott; Péter, a' ki tegnap volt, ma is ugyan az; 's így megtudjuk, vallyon a' tárgyak állatok-e, vagy se. Megtudjuk, hogy Péter azért ez a' Péter, mert Simon' fa; a' barackfa azért barackfa: mert barack magból lett; 's így megtudjuk, ha a' tárgyak okok-e vagy okozatok? Megtudjuk, hogy Szent Gellért' hegye Buda városa mellett, Somlóhegy Pápa mellett van; 's így megtudjuk a' tárgyaknak más mellett lételőket is; az ő térben lételőket is. Megtudjuk, hogy Péter Simon után, a' barackfa barack-mag után lött; és így megtudjuk a' tárgyaknak egymás után, az az: időben lételőket is. Péternek, a' barackfának, Szent Gellért-hegyének szükség volt tapasztalásunknál előbb lenniük: másképp azokat nem tapasztalhattuk volna; de az ő állatoknak, okságoknak, térben és időben lételőknél is szükség volt előbbi-eknek lenniük, mert másképp tapasztaltatásokkal, ki nem tudattathattak volna a' mi természetünk szerént. Vannak tehát a' tárgyakban nem csak eseti, hanem állandó, változhatatlan, különböztető jegyek is; vannak olyak is, melyek tapasztalásunknál előbb valók, 's melyeknek tapasztalásunk

nem lételökre, hanem csak megtudhatásokra kielégítő ok.

§. 73. Azon különböztető jegyek, melyek a' tárgyakban állandóul és változhatatlanul lenni tapasztaltatnak, azoknak szükséges tulajdonsági; a' szükséges tulajdonságak a' tárgyak' mivoltát (Wesen) teszik. A' tárgyak mivolti öröktől fogva lehetők szükségképpen: Péter p. o. ember, állat, Simon' fia öröktől fogva lehetett; a' baraczkfa fa, állat, viráginak oka, öröktől fogva lehetett; Sz. Gellérthege hegy Buda mellett öröktől fogva lehetett; ellenben Péter Pál, a' baraczkfa füzfa, Szent Gellérthege Pápa mellett öröktől fogván nem lehetett. Azért azon jegyek, melyek a' tárgyakban állandóul változhatatlanul lenni tapasztaltatnak, azoknak szükséges, mivolti, tulajdonságaik. 2) Közönségesek is: mert esmérő tehetségünkhez képest valók: valaki csak esmérő tehetségünkkel bir, az csak ezen Pétert Simon fiának, a' baraczkfát állatnak, virágai okának, Sz. Gellért hegyét Buda mellett valónak esmérheti. 3) Valóképp szükségesek, és közönségesek is: mert egyes tárgyakra, ezen Péterre, ezen baraczk fára, Sz. Gellért' hegyére vonulnak, és így tapasztalásnál fogva valósulnak-meg.

§. 74. Ezen tárgyaknak szükséges és közönséges tulajdonságait megsejdtvén az ész, azokat előterjesztményeikből mind magoktól, mind eseti jegyeiktől elvonván szétveszi, öszve illesztgeti, 's különös értelmekké formálja; belőlök' állatok, tér 's üdö-értelmeket szerez magának. Ezen értelmek is 1) szükségesek: mért állandó változhatatlan, mivolti tulajdonságakat foglalnak magokban; ha bár a' tapasztalás, mellynél fogva megtudattak, eseti volt is, de a' mik általa megtudattak szükségképp valók voltak. 2) Közönségesek is: mert közönséges természetünk szerint alkottattak. 3)

Valóképp szükségesek és közönségesek is: mert egyes tárgyaikra vonulnak, és a' tapasztalással tudattattak ki. Illyenek mind azon értelmek is, melyek olly jegyekből egyesítették; melyeket az ellenmondási törvény szerint egyedül, és szükségképp tulajdoníthatni a' tapasztalt tárgyoknak: p. o. a' magoktól vagy másoktól, a' szükségképp, vagy lehetőképp, változkatatlanul, vagy változóúl létel, 's t. e'f. Vannak tehát olly Metaphysikai értelmek is, melyek a' tapasztalásan alapulnak és valóságos szükséges és közönséges esméretek.

§. 75. Ezen esméretek nem következnek ugyan egyenesen a' tárgyi tapasztalásból, hanem a' dolgoknak tapasztalással észrevett mivoltiból; a' tapasztalással csak mellékessen tűnnek ki; a' tapasztalás eszközi ok, nem kielégítő ok megtudatássokra; 's minden tapasztalásunknál előbbieket: mert ha előbb nem volnának, észrevételnek maradnának; az ő esméreteikre nem úgy teszünk szert mint a' tárgyakéra: ezeket közvetlenül nézzük, azokat nem nézzük, hanem csak észrevesszük; nem is nézhetjük: mert a' dolgok' állattját, okát, szükségét, közönségét, semmi érzékünkkel se foghatjuk fel, melyek csak a' változókra és esetiekre terjedhetnek ki; 's ezen tekintben valóságos nézést, tapasztalást halladók (transcendentales) Nem is észbeli kihozatok: mert nem azért tudom én, hogy Péternek, Simon fiának, van esze, mivel ember; hanem azért: mert látván ötöt, észrevettem, hogy van esze. Nem a' tökéletesebb érzéssel, tapasztalással tehetünk tehát mi a' szükséges közönséges értelmekre szert, hanem azoknak, a' mik a' tárgyképp lévőekben állandóúl, és változhatatlanul megvannak, tökéletes észrevételével. A' tér és üdö' értelmi nem az esmérő tehetségünknek minden tapasztalásnál előbbi formáji; hanem a' tárgyaknak minden tapasztalásnál előbbi tulajdonsági; ta-

pasztalást haladók ugyan magokban; de nem tárgyaikban, mellyek egymásmellett és után vannak szükségképpen.

§. 76. A' mi észbeli esméreteink' eredetét illeti: ezek vagy észbeli értelmekből származnak, vagy csupa észbeli gondolatokból. Az észbeli értelmekre kétféleképen tehetünk szert: szétvétel és öszvetétel által (per analysim vel per synthsim). Vegyük vizsgálóra mind a' kétfélét: az értelmeket először; az észbeli gondolatok (Ideák) kihozás által származnak; helyök tehát a' kihozatoknál lészen.

§. 77. Az észbeli értelmek szétvétel által így származnak: minden tárgy' előterjesztményi több, különkülönbekből öszvetéttetek: eseti vagy szükségképp való jegyekből; mint előbb láttuk. Azon egy, egyes tárgyaknak előterjesztményiben is vannak eseti jegyek, és olyak is, mellyek magára a' tárgynak mivoltára vonulnak. Önünkben is p. o. noha magában egyes, vannak gondolatok, esméretek, kellemetes vagy kellemetlen állapotok, kívánságok 's t. e'f. A' hányféle az öszveköttetés a' tárgy' előterjesztményében, annyiféle lehet az elvonat és szétvétel is. Az öszvetétel abban ötféleképp lehető: 1) az ő állati jegyeikre nézve: p. o. a' testiállat, és lélek=ember. 2) Azon egy állatnak mivolti, eredeti jegyeire nézve: érzéki és eszes állat=Lélek. 3) Egyéb tulajdonságaikra nézve: ész és szabad akarat=emberi méltóság. 4) Az ő módosulatokra, elhatározott állapottyokra, változható jegyeikre nézve: a' világ' mivoltáról, eredetéről, végczéllyáról okoskodás=bölcselkedés, Philosophia. 5) Az ő egymáshoz képestségekre nézve: Simon Péterre nézve ok, Atya; Péter Simonra nézve okozat, fiu, 's t. e'f. Azért az elvonat, szétvétel is csak ötféle lehet: minden öszveköttetésnek egy elvonat, szétvétel, felelhetvén-

meg. Ezen elvonatokat, szétvetteket különösen terjeszhetyük elő; új észbeli értelmeket formálhatunk belőlök ugyan annyi képen. Így emelkedhetünk nem csak föbbnél föbb nemek, okok' értelmeire, hanem, a' vég — ok, mindenség, vég nélküli való legtokéletesebb valóság' értelmére is.

„Das Absolute ist für das menschliche Wissen nicht der Anfangs — sondern der Schluszpunkt. Wer mit dem Absoluten anfängt, stellt einen abstracten Begriff an die Spitze, von welchem uns es unmöglich ist einen Anknüpfungspunkt mit dem Endlichen zu finden. Es ist ein Sprung, wenn Spinoza der *Natura Naturans* zwey Attribute beylegt; es ist willkürliche Annahme, wenn Fichte uns dem Ich durch eine Hemmung ein Nicht — ich hervorgehen läst; es ist ein Wortspiel, wenn Hegel aus *Seyn*, und aus dem Nichts das Werden construiert. Alle Erkenntniss muss von Einzelnen zum Allgemeinen fortschreiten. Die regressive Methode ist für unser Erkenntniss — vermögen die einzige richtige im Philosophiren. Die Natur-philosophie zeigt uns das fehlerhafte des progressiven Verfahrens auf das klarste. Die Theorie greift in ihr der Erfahrung willkürlich vor; daherr die grellen Widersprüche dieser Schule. Jeder dieser Philosophen hält sich für einen Gott, und giebt mit der Miene der Unfehlbarkeit Aufschluss über den Bau des Weltgehäudes, und über alle Geheimnisse der Natur. Leider aber will ein Gott sich nicht vor dem andern beugen; es entsteht ein Wirrwar von den Erklärungen. Sein Nichtwissen will keiner bekennen; wo ihn seine tiefe Weisheit im Sticke lässt, da zieht er sich zurück hinter eine Verschanzung von unverständlichen Phrasen, und treibt ein blendendes Gaukelspiel mit leeren Begriffen. Doch jede Sache ist in der Welt zu etwas gut. Je grösser das Beispiel ist, desto nachdrücklicher ist die Warnung vor gleicher Verirrung.“ Neue Kritische Bibliothek von G. Seebode, Nro 40. Hildesheim 1827. S. 1012. 1015.

§. 78. Az észbeli értelmek öszvetétel által úgy származnak, ha valamelly tárgy — előterjesztmény-

hez más új, érzéki vagy elvontt valóságok egyesítettnek p. o. a' lánczhoz az arany=aranyláncz; a' malomhoz a' szél=szélmalom; a' hajóhoz vagy kocsihoz a' gőz=gőzhajó, vagy gőzkocsi. Ezen öszvetétel szerzett értelmekből származtak számtalan remek munkák, találmányok, 's a' t. Az öszvetételben arra szükség vigyázni, hogy olly valóságok egyesíttessenek, mellyek a' tárgyhoz illenek és annak más valósággal nem ellenkeznek: mert az ellenkezők egymást lerontják vagy akadályoztatják; az illy értelmek üresek 's vagy lehetetlenek nyilván vagy alattomban: p. o. a' szárnyos ember, négy lábu hajó, arany vasmacska, nyilván üres értelem, és lehetetlen; az arany-rugós óra, a' magától örökké mozgó, 's a' t. alattomosan üres értelem, magában lehetetlen: ha bár valaki zavarodva gondolhatná is.

§. 79. A' szétvételű értelmek közönségesen és szükségképp igazak és valók: ha tárgyaikban változhatatlanul, 's egyenlőképp mindég megvannak közvetlenül vagy közvetve: mert a' szükségesekből, közönségesekből, a' valókból, csak szükségest, közönségest, valóságost vonhatni, 's alkotni öszve: mivel az emberben az érzék, ész is szükséges, és valóságos. Erről tehát kérdés se lehet. De kérdeni az öszvetételű értelem, mivel olly mit foglal magában, a' mi a' tárgy előterjesztményében nem volt, hogyan lehet tárgy képp is való? mi okra nézve tarthatjuk azt is igaznak? — Úgy, 's akkor: ha Izsor a' tárggya megfelel néki: P. o. a' vas-templom' öszvetett értelem való, és igaz: mert Izsák' temploma Sz. Péter-várott egészen vasból van. A' levegői hajó öszvetett értelem is való és igaz: mert levegői hajót már láttunk, tapasztaltunk. De 2) az öszvetételű értelmek' igazságáról, és valóságáról nem csak ta-

pasztalássoknál fogva lehetünk mi bizonyosok, hanem önnön magokra nézve is: ha azok csupa valóságokból tétettek össze, 's benne semmi ellenkezésnek helye nincs: mivel a' valókból csak valók tétethetnek össze, az illy összetett értelemnek is szükség tehát valóknak lenniük. Ha azok valóságokból és valótlanságokból tétettek ugyan össze, de nem az ő valótlanságaikkal vannak együtt a' valóságok; úgy is valók maradnak valóságaikra nézve, p. o. a' fekete posztó: a' fekete-ség a' feijérségnek valótlansága ugyan, de nem a' posztóé; a' tudományok' éjjele; az éjjel valótlanság ugyan, de nem a' tudományokkal van ellenmondásban, hanem a' nappallal. Valahányszor tehát tudjuk, nyilván megkülönböztetve, hogy valamelly összetett értelemben csak merő valóságok vannak együtt, bizonyosok lehetünk azon értelemnek valóságáról is; ha pedig nyilván, megkülönböztetve, tudjuk, hogy valóságok és valótlanságok vannak ugyan együtt, de nem ellenmondólag; bizonyosok lehetünk, hogy az értelem is résznyire való, résznyire valótlán. Ha pedig tudjuk, hogy a' valóságok és valótlanságok ellenmondólag vannak együtt, bizonyosok lehetünk, hogy az nem valódi értelem p. o. négyszögletű karika.

§. 80. Az olly értelmek, mellyek a' külső vagy belső érzéki jelenetekből tétetnek össze, adattnak neveztetnek (*conceptus adventitii*); azok meg' mellyek az adatott értelemkből formáltatnak, alkottaknak neveztetnek (*conceptus factitii*). Az egyes tárgyké, Péteré, Pálé, a' zöldé, kéké 's t. e. f. adattattak közönségesen; a' közösöké: az emberé, fáé, színé 's a' t. alkottattak. Belénk születettek (*Ideae innatae*) volnának azok, mellyek se jelenetektől adattattak, se előterjesztményekből alkottattak nem volnának; de ilyenek állítására kielégítő okunk

nincsen. A' mellyek azoknak tartattak közvetve az adattakból származnak, p. o. az Isten' értelme. Azon értelmek, mellyeknek tárgyait se közvetlenül se közvetve nem tapasztalhatni, p. o. a' Lélek, világ, Isten; az igaz, jó, szép, a' szabadság, a' halhatatlanság, legtökéletesebb valóság, ezek Ideáknak neveztetnek; de mivel az ész által fogattatnak-fel, vagy hozattatnak ki, észbeliek szoros értelemben; 's így az értelmek vagy érzékiek, vagy észbeliek, tulajdonképp. Az érzékbéliek nézhetők, az észbeliek nézhetetlenek. A' közönséges és szükséges értelmeket az Ontologia fejtegeti különösen.

§. 81. Az ítéletek az értelmekből, a' kihozatok meg' értelmekből, és ítéletekből alkottatnak össze, és a' lehetőkre és lévőkre terjednek. Kérdeni itt ismét: honnét bizonyodunk-meg, hogy a' mi közönséges és szükséges ítéletünk és kihozatunk olyanok tárgyképpen, valóban is? Azért, hogy valamiközönségesen, szükségképp lehetőnek, vagy lévőnek gondoltatik, ítéltetik, nem következik, hogy olyan légyen valóképp is.

A' mi 1) a' lehetőket illeti: Ítéletünk valóban, igazán közönségesek és szükségképp valók, ha közvetetlenül, vagy közvetve olly Subjectumokra vonulnak, mellyeknek értelmeik valóban közönségesek, szükségképp valók, és így az ő belső lehetségek, melly öröktől való, változhatatlan, és szükséges; 's így, és akkor az ő mondatmányaik is, mellyeknek Subjectumaikkal szükség egyezniük, közönségesek szükségesek, valóképp. P. o. az ember okoskodhatik; az ember érezhet; a' véges határ nélkül nem lehet. Ezekben az ítéletek a' Subjectumaik' belső lehetőségére vonulnak: az első ugyan az embernek észére, melly okoskodhatik; a' második érzékenységre, melly érez-

het; a' harmadik az ő mivoltára, melly határ nélkül nem lehet. Az utolsó és második közvetlenül; az első közvetve alapul az ő Subiectumán. Azon ítéletek, mellyek az ő Subiectumaik' értelmén nem épülnek se közvetve, se közvetlenül; szükségesek, közönségesek valóban, igazán, nem lehetnek. P. o. az ember esztelen lehet; a' \square kerelkedhet; a' \triangle négy oldalú lehet; ezen ítéletek az ő Subiectumaik' értelmére, belső lehetségszökekre nem vonulnak, sőt azokkal ellenkeznek is. Azok pedig, mellyek a' Subiectumaik' értelmére látszanak ugyan vonulni, de azon nem épülnek, legalább egészen nem épülnek; csalfa ítéletek. Ilyen Cartesiusnak ezen ítélete; minden, a' mi a' dolognak előterjesztményében foglaltathatik, igaz: mert valami foglaltathatik a' dolog' előterjesztményében a' nélkülis, hogy annak Subiectumán épüljen. P. o. A' hótól lehet a' hideg: a' hóban van ugyan hideg foglaltatva, de p. o. a' mai hideg rajta nem épül. Csalfák az olly ítéletek is, mellyek olly Subiectumokra vonulnak, mellyek kielégítő okok nem lehetnek. P. o. Minden bölcs Király lehet; a' Királyságra a' bölcsesség nem kielégítő ok.

§. 82. De honnét esmérhetni - meg a' Subiectumnak valóságát? Honnét a' mondatmánynak a' Subiectumban igazán foglaltatását? Az elsőre már feleltünk, midőn az értelmek' valóságáról szóllottunk: a' Subiectum értelem; ha az értelem való, ha olly tárgyakból formáltatott, mellyek tapasztalhatók egyenesen v. melleleg: a' Subiectum is való: p. o. ez a' Subiectum „Ember“ értelem, és való értelem: mert Péter, Pál' tapasztalásaiból vonattatott ki, és alkottatott össze. 2) A' másik eránt szükség észrevennünk általlyában: a' mondatmány a' Subiectum' mivoltát vagy egészen, vagy résznyire foglalhattya magában igazán; mivel az egész mivoltán is, rész-

mivoltán is épülhet: ez az ítélet: az ember érzéki okos állat, az embernek egész mivoltát magában foglalja: egész mivoltán épül; ezen ítélet: az ember okos állat, annak mivolta — részét, eszét, foglalja magában; egy mivolti részen, az észen épül. Különösen a' mondatmáynak a' Subiectumban egészen vagy résznyire foglaltatása olly nyilván való néha, hogy értelmeiknek felfogattatásával tüstént meggyőzőleg kitündöklök: p. o. $4 = 3 + 1$. Négy hat lehet; véges végetlen nem lehet. 3) Ha a' mondatmáynak Subiectumában igazán foglaltatása magában ki nem tűnik, egy harmadikkal, mellyel mind kettejek egyező, vettetnek össze: p. o. ha ki nem tudná, hogy öt kispénz három krajczár, vesse össze egy garassal, mellyel azokat egyezőeknek tudja; és kitűnik, hogy 5 kis pénz három krajczárt foglal magában.

§. 83. Az olly ítéletek, mellyekben a' mondatmányoknak Subiectumaikban igazán foglaltatások szembetűnő, teszik a) főkitételeket (princi pia cognitionis) p. o. Semmi se lehet valami, nem is. Semmi se lehet ok nélkül; b) a' nyilván mondatokat (axiomata) p. o. az egész nagyobb a' részénél; az összetétt szétvéthető: 's a' t. Az értelem' fejteket (definitio nominalis) p. o. Az ember-érzéki okos állat 's a' t. Ezek minden mással egybevetetés, bizonyítás nélkül is világossak. Az olly ítéletek pedig, mellyekben a' mondatmáynak a' Subiectumban foglaltatása nem nyilvánosságos, teszik: a' bizonyítmányokat, és kéreményeket (theoremata, problemata) p. o. az emberi lélek halhatatlan; a' végnélkül való van-e valóban? Ezek másokkal egybevetetést, megbizonyítást kívánnak világosságokra. Az olly ítéletek, mellyek a' világosokból szükségképp, helyesen következnek, teszik a' folyadékokat (consectaria). A' lélek hal-

hatatlanságának folyadékja a' boldog, vagy boldogtalan állapot más világon.

§. 85. Azon ítéletek, melyeknek mondatmá-nyi Subiectumaikon közvetlenül vagy közvetve, nyilván vagy allatomban, nem épülnek, igazak nem lehetnek: p.o. Az ember röpülhet, vashól lehet, meg nem halhat: mind annyi hamis ítéletek. 2) Azon ítéletek, melyeknek mondatmá-nyi Subiectumoknak mivoltán nem épülhetnek, szükségesek, 's közönségesek nem lehetnek p.o. az emberek bölcselkedhetnek, Metaphysikát írhatnak; szükségképp, és közönségesen meg nem igazulhatnak. 3) A' melly ítéletek' mondatmányinak csak résznyire kielégítő okok az ő Subiectumaik: azok csalfák, 's igazak általlyában nem lehetnek: minden Magyar Philosophus lehet; minden szél essőt hozhat. Ezek csalfa, nem igaz ítéletek. Ihol ezek az ítéletek' igazságának külömböztető bélyegei lehetőségökre nézve.

§. 85. A' mi 2) a' lételőket, és ezeknek közönségesen és szükségképp megigazulásokat illeti: a' Lévők kétfélek: magoktól, vagy másoktól való. A zok, a' m i k m a g o k t ó l v a n n a k, mivel lételők' kielégítő okát lehetőségökben, melly öröktől fogva, változhatatlanul, és szükségképp való, tartják egészen, mihelyt lehetőnek elesmértének, vannak is egyszersmind: 's azon ítélet, mellynek mondatmánya egy olly subiectumban foglaltatik, valóképp, igazán közönséges és szükséges is egyetemben. Ez: p.o. A' vég nélkül, legtökéletesebb való van; közönségesen, szükségképp, igazán való Ítélet. Azért látszik különösnek, 's mintegy hihetetlennek: mivel nem minden, a' mi lehetőnek elesmértetik, van is egyszersmind; de ennek oka az: mivel nem mindennek, a' mi lehető, van lételi kielégítő oka egészen magában, lehetőségében. a' mástól nem valónak ellenben, annak kielégítő

oka csupán, 's egészen lehetőségében foglaltatik. Más oka az: a' csupán és egészen magától lehető, egyetlen egy, több nem is lehet; ennek valóképp lételét mások' lételével öszve nem hasonlíthatni. Harmadik oka ez: hogy a' magától lehető és való minden tapasztalhatáson fellül való, azért nem nézethető. Ha bár tehát a' mástól lévőknek esmérthetősége nem kielégítő ok is az ő valóban és szükségképp lételőkre; de a' magától lehetőben ennek esmérthetősége kielégítő ok az ő valóban, és szükségképp lételére is.

§. 86. A' mástól valók' lételének kielégítő oka lehetségekben egészen nincsen 's nem is lehet; hanem résznyire magokon kívül másban is van: azért a' lételők eránt itéletünk úgy valósodik meg igazán, ha lehetőségökön kívül; ama más, részes okokis megvan; ha mondatmánnok ezen mást, ezen részes okot is magában foglallja; ezen másra, részes okra is, mint subiectumára, vonul; ezen más-sal, rész-okkal is szükségképp öszvekapcsoltatott. P. o. E' kert van; annyit téssen, mint a' kert' lehetőségével most a' létel is együtt van: a' kert' értelmében lehetsége ugyan elesmértetik, de lételének kielégítő oka, ki lehetőségéhez a' most-lételt kapcsolta légyen, nem tudatik; nem is tudathatik, míg tudva nem lészen, hogy kertész van, ki azt lételre hozta. Csak úgy valóképp, szükségképp igaz, hogy van kert, ha van kertész is, ki annak résznyire kielégítő oka. A' kert' létele eránt is tehát itéletünk úgy valóképp, szükségképp igaz, ha ez a' mondatmány „van“ nem csak a' kertre magára (az ő lehetőségére) hanem annak kielégítő okára — a' kertészre-is vonul, ha ezt is alattomban magában foglallja; ez csak öszvetéttel, a' subjectum lehetőségéhez a' kielégítő oknak tételével, eshetik meg; 's így a' másoktól lévők eránt

ítéletünk valóban csak úgy igaz, ha öszvetételü (iudicium syntheticum). Az öszvetétel pedig csak úgy bizonyos, ha az, a' mi öszvetétek, mint kielégítő ok van bizonyosan; az egyes dolgok' lételetéről pedig a' közvetetlenül, vagy közvetve való tapasztalásból bizonyodunk meg: tehát a' másoktól való' létele eránt úgy igaz valóban itéletünk, ha nem csak öszvetételü, hanem tapasztalási is egyszersmind (iudicium synthetico-empiricum).

§. 87. De hogy itéletünk a' mástól való' létele eránt valóban, szükségképp igaz legyen, nem elég, hogy a' mondatmány a' Subiectumot kielégítő okának valóságával eggyütt magában foglalja; hogy öszvetételü, és tapasztalási is legyen; szükség e' felett mind a' Subiectumot, mind a' mondatmányt, nyilván határozattan értenünk is: mert ha a' Subiectumot nyilván 's egészen nem értyük, annak valami tulajdonságát kihaggyuk vagy észre nem vesszük, megcsalatkozhatunk: p. o. a' ki nem értené, mi a' kék szín, tagadhatná, hogy a' kék nem zöld-sárga szín. Ha pedig a' mondatmányt nyilván és egészen nem értyük, nem különben megcsalatkozhatunk; p. o. a' ki nem tudná mi a' Platina, az ezüstöt Platina ércznek tarthatná. Hogy tehát itéletünk a' mástól valóknak létele eránt való képp igaz legyen szükség azis, hogy az ne csak öszvetételü, tapasztalási, hanem világos is légyen.

§. 88. A' másoktól való' létele eránt itéletünk nem közönségesen nem szükségképp, hanem csak különösen, és esetiképp való: mert tapasztaláson épül: Különös: 1) mert a' dolgokat csak külön külön tapasztalhatni, a' tapasztalás a' közönségesekre ki nem terjed; 2) eseti: mert, mivel a' kielégítő okok nincsenek egészen a' Subiectumokban, megeshetik, hogy a' Subiectum és mondatmány között szükséges öszvekapcsoltatás hibázik. P. o.

Ha mondom: a' levegő meleg; ez annyi: a' levegő most meleg: a' melegség szükségképp nincs a' a' levegőben, ezt tehát tapasztalnom kell különösen, ha meleg-e? Megeshetik, hogy a' levegő meleg ne légyen; hogy tehát a' levegő most melegen tapasztaltattya magát, ez csupán eset. Ezen ítélet tehát: a' levegő meleg, különös, eseti ítélet. Azért a' mástól valók' létele eránt ítéletünk csak különösen, 's esetiképp való.

§. 89. Ezekből azt hozák ki némellyek; tehát a' Metaphysikára, a' dolgok' igazi lételőknek megbizonyítására, az esméretünk' terjesztésére, csak az öszvetévő, tapasztalási, utóbbi ítéletek szolgálnak; a' szétvevők, nem tapasztalási, előbbi ítéletek azokat nem bizonyítták, esméretinket nem terjesztik, 's így haszontalanok. Hogy ezen ellenvetés helytelenségét beláthassuk: és a' szétvevő ítéletek' szükségét, hasznát elesmérjük, szükség mindenek előtt a' szétvevő ítéleteket jól értenünk, és, hogy az öszvetévő ítéletek közönségesek és szükségképp valók nem lehetnek, megbizonyítanunk.

§. 90. Az öszvetett ítéletek olly tapasztalási, utóbbi' ítéletek, mellyek az ő kielégítő okaikra közvetlenül nem vonulnak, hanem csak az ő részes okaikra, vagy csak okozataikra. P. o. ha mondom: a' szobában meleg van; a' „van“ csak a' levegőre vonul, nem a' kálhára vagy tüzre; a' meleg pedig a' tűznek, kálhának is okozata, vagy is: a' levegő csak részes oka a' melegségnek. Így vana' dolog minden öszvetett ítéletekben; méltán mondattatnak 1) tapasztalásiknak; mert csak úgy mondhattuk, meleg a' szoba, ha a' levegő' melegségét érezzük. 2) utóbbiaknak; mert úgy mondhattuk, meleg a' szoba, minekutánna a' levegőnek melegségét éreztük. 3) esetieknek: mert, mivel a' melegség a' levegőben szükségképp nincsen, megeshetett volna, hogy a

szobában meleg nem lött légyen. A' szoba a' melegséggel közönségesen, szükségképp egybekapcsoltatásban nem áll, ha nem csak különösen, esetiképp. Az öszvetett ítéletek tehát szükségképp közönségesen valók nem lehetnek.

§. 91. Külömben van a' dolog a' szétvett ítéletekkel: mellyekben az ő kielégítő okaikra tekénni közvetlenül vagy közvetve: P. o. a' tűz melegít; az ember érzéki okos állat. Ezen ítéletek: 1) Előbbiek: minden tapasztalás előtt a' tűzben a' melegség, az emberben az okosság megvan. 2) Szükségesek: mert a' mivoltokban, belső lehetségekben alapulnak: a' tűznek mivolti tulajdonsága a' melegítés; az ember okosság nélkül lehetetlen. 3) Közönségesek: mindenkor tapasztalástól függnék, állandóképp, változhatatlanul valók: a' tűz ugyan lehet is nem is, úgy szinte az ember is: de ha van, állandóul, változhatatlanul a' tűz melegítő, az ember okos. 4) Szükségképp öszvekapcsoltattak: a' tűz a' melegítéssel, az ember okossággal; s' öszvekapcsoltatásokra tapasztalást nem kívánnak, hanem csupa észrevételt, és szétvételt. A' szétvétetett ítéletek tehát előbbiek, szükségesek, közönségesek, és bizonyosok valóban. P. o. a' \triangle három oldalú; a' \square nem kerek; az én fejem nem rózsza, az ember nem barom, 's t. e' f.

§. 92. A' Szükséges és közönséges ítéletek tehát szétvettek, nem öszvetettek: mert szétvettek azok, mellyeknek subiectumi és mondatmányi kielégítő okaikat magokban foglalják közvetlenül vagy közvetve; mellyeknek tehát mondatmányait subiectumaik létele nélkül nem is gondolhatni: a' tüzet melegítés, az embert érzéki okossága nélkül, és ellenben. De az illy ítéleteket szükségeseknek és közönségeseknek nevezzük. — Az öszvetett ítéletek közönségesek nem lehetnek: mert az

összetett ítéletekben a' mondatmányokkal ollymi tétetik a' Subiectumokhoz, a' mi azokban előbb nem volt, a' mi azokkal szükségképp összevekapcsoltatva nincsen, a' mi a' mindenkori tapasztalástól függ: p. o. a' szobában a' melegség; de az olly ítéletek, melyekben a' mondatmány a' Subiectummal szükségképp össze nem kapcsoltatott, a' mindenkori tapasztalástól függ, és így csupán eseti, szükséges, közönséges nem lehet; tehát az összetett ítéletek szükségesek, és közönségesek nem lehetnek. Következésképp csak a' szétvett ítéletek szükségesek, és közönségesek.

§. 93. Kik az összevett ítéletek' közönséges s' szükségképp' lételét vítattyák, következésképp okoskodnak: „Vannak olly összevett ítéletek, melyek nyilván szükségesek és közönségesek: p. o. $7 + 5 = 12$. $108 + 2389 = 2497$. 's $2489 - 108 = 2381$. Három egyenes oldalak tért békerithetők; de két egyenes oldalak nem térbékerithetők. Az egyenlő oldalú \triangle . ben a' fenék oldalra eső szögek mindig egyenlők. Az egy ponttól a' másikához vontt lineák között az egyenes mindig legrövidebb. Ezen 's más Mathematikai kitételek összetételüek bizonyosan: mert se a' 7, se az 5. számban, se mindkettejekben a' 12-től összevéve nem szükség gondolni, ennyi kíváncsítik pedig csupán a' szétvevői ítélet' igazságára: hogy a' subiectumában gondolni ne kellyen mondatmányát. Nem különben a' $108 + 2389$ -ben a' 2497-re szaporodást: a' 2489. —108-ben a' 2381-re fogyást nem kell gondolnom, hanem reájok nézve csak szaporodást vagy fogyást kell gondolnom általlyában, 's külömbségöket nem tudom, nem is tudhatom, egyéb ha azoktól elvonathozva különös nézettel élek; p. o. az első esetben a' kisebb számnak a' nagyobbba folyását, a' másodikban a' kisebb számnak a' nagyobbbtól ki-

folyását, némü némü pontok ként, nem képzem; nem gondolom; 's így tudom meg a' száporodási vagy folyási különbséget. Az öszveadás és elvonás tehát, 's így az egész számvetés, melly merő öszveadásból vagy elvonásból áll, öszvetett ítéleteken épül; és pedig előbbieken: mivel ezek nézhetőleg nyilvánságosak 's tapasztalás nélkül nem szükölködnek: azért közönségesek és szükségesek; millyek a' tapasztalástól kitelhetetlenek.

Nem különben a' Geometriai kitételek is hozzátételűek, előbbieket, szükségesek: mert ezek is valami másra nézve esmértetnek meg igazaknak 's általánosoknak: P. o. két pont között legrövidebb az egyenes vonat. Ezt is se a' két pontból, se az egyenes vonatból átnem láthatni, hanem csak valamelly hozzávétel, alkottatások, által nézhetni; mert az egyenesség a' vonatnak' csak millyenséget jelent, nem mekkoraságát; a' legrövidebb pedig mekkoraság vagy nagyság: a' mekkorasági vonat nem foglaltatik a' millyenségben; tehát ebből szétse vétethetik. Ezen kitétel tehát hozzátevő, és csak úgy értethetik meg, ha nézhető vétetik hozzá, melly azt átláttassa, bizonynyossá, szükségképp valóvá tegye: hogy a' két pontok között minden vonat kanyarodottabb, az egyenes legrövidebb.

Vannak ugyan mind a' számvetés, mind a' földmérés-tudománynak némelly szétvívó kitételei is, mellyek az ellenmondási főkitételen épülnek: p. o. $a = a$; az egész egyenlő magával; az egész nagyobb mindenik részénél, $a + b > a$. 's a' t. De ezek csak mint felvételek foglalnak helyet a' Matematika tudományban; mint tulajdon részek nem tekintetnek; a' Matematika tudomány' rendszerének kapcsul szolgálnak, nem fundamentomul. S' azért nyertek helyt a' Matematika tudományban: mert ezek is, mint a' tulajdonképp Mathe-

matikaiak, nézettethetők. Az általlányos ítéletek, millyenek a' Mathematikaiak, azért tartatnak hiteléseknek, szétvetteknek, mivel kijelentéseik kétesek: a' mondatmányok Subjectumaikban foglaltatni látszatnak; mivel kapcsolatva, együtt lenni gondoltatnak nyilván vagy alattomban; de egybe foglaltatások, kapcsoltatások valóképp, szükségképp, csak úgy bizonyodik meg; ha valaminek hozzájuk vételével nézethetőkkelé válnak, hozzávévő ítéletekké lesznek." Ezek Kant Immanuelnek, és Követőjinek derék ellenvetéseik.

§. 94. De ezen ellenvetésekre következőképp válaszolhatni: 1) A' mi a' Számvetési öszveadást és elvonást illeti: tagadhatatlan ugyan hogy 7 csak hét, és 5. csak öt számot foglal magában; se a' 12 nem jelenti ki az ötnek és hétnek magában foglalttyát (mert ez $6 + 6$. is lehetne): név szerint, melly, mint máshol is, szabad kényü; de értelmére nézve $7 + 5$. a' tizenkét számot magában foglalja; és a' 12 a' hétben és ötben úgy van mint az egész az ő részeiben; a' $7 + 5$. tehát kielégítő oka a' 12 számnak: ezen kitétel tehát: $7 + 5 = 12$. valóban, bizonyosan, szétvevő ítélet; és a' számokat elértvén mindenikét, semmi szükségünk sincs a' hozzájuk tételre. a' pontok folyása által nézettethetőségre; ez által meg nem bizonyodnak, hanem csak megvilágosodnak jobban. Szint úgy van a' dolog a' más öszveadásra: $108 + 2389 = 2497$ nézve is. A' 2489. számu subiectumra is, mellyből 108 le van róva = 2381. szint úgy van. Hogy a' ki a' 2489 — 108 subiectumot tudja is, nem tudja belőlök tüstént annak mondatmányát 2381.; nem onnét van, mintha ez azokban nem foglaltatnék, hanem onnét, mivel a' Subiectum nincs egészen átgondolva; a' ki a' 2489-ből a' 108-at kizárva átgondollya, az

azon számát 2381 nek átláttya, minden hozzávétel, minden pontok' kifolyásának nézete nélkül is. Itt is tehát a' nézhető kivonás nem a' szükséges bizonyodásra, hanem csak a' nagyobb világosodásra szolgál.

A' Geometriai példázatok is, mint más egyebek, valóságos szétvetelű itéletek: a) A' térbékerítésére legalább három egyenes vonat szükséges: mert minden tér' békerítésére több görbületek szükségesök; a' két egyenes vonatoknak csak egy görbületek lehet; tehát annak meglettére legalább három egyenes vonatok szükségesek. Ha bár tehát a' Subiectum egy részében nem foglaltatik is a' három egyenes vonat, de öszveségében megvan. Ennek bizonyodására se kívántatik tehát a' nézhető hozzátétel, a' jól átértés elegendő. b) A' \triangle . ben, ha a' két oldal egyenlő, az aloldalon eső két szög is egyenlő. A' két oldalban ugyan a' kétszög nem foglaltatik, de a' \triangle . nek egész értelmében benn van; a' mondatmány pedig akár közvetlenül akár közvetve, akár egészében, akár részében foglaltassék a' Subiectumnak, az mind egygy; az ítélet mindazáltal szétvetelű marad. S' ennek meg' bizonyodására se szükséges a' nézhető hozzátétel, általlyában. c) A' két pont között az egyenes vonat leg rövidebb: igaz ugyan, hogy az egyenes értelem, millyenség, a' rövidebbség' értelme meg' mekkoraság, és azért a' rövidebbség az egyenes-ségben nem foglaltatik, 's nem is foglaltathatik; de az egyenes vonat, nem csupa millyenség, hanem mekkoraság is egyetemben; tehát a' mondatmány a' Subiectum' részében foglaltatik; ez pedig elég a' szétvetelű ítéletre, 's ennek szükségképp' valóságára. Ha az egyenes vonat mellé alul fellül mások tétetnek, mivel ezeknek, hogy az egyenes-sel egygyekké ne legyenek, meg' kell görbülnek,

azzal a' kitétel nem lesz bizonyosabb, hanem csak világosabb.

Következésképen mind a' számvetési mind a' földmérési Tudomány' kitételi valóságos szétvételei ítéletek; minden tapasztalás előtt és nélkül is valók és szükségesek; bizonyodássokra semmi hozzájok-tétel se szükséges; ez által 's nézhetőségek által nem lesznek bizonyosabbak, hanem csak világosabbak. Nem csak látszó képp szétvételek, hanem valóképp is; s hozzáátételeknek ellenben csak látszatnak: mivel nézhető képek' hozzájok tételével világosodnak meg. Az $a=a$; $a+b < a$. nyilván szétveteli kitételek Kántnak és követőjének elesmérése szerint; még is nézhető képekkel világosíttatnak meg. Lásd: Stattler Antikr. II. 255-298. l.

§. 95. Azt se mondhatni igazsággal: hogy a' szétvételi ítéletek esméletünk' világosítására, nem bővítésére szolgálnak: mert, ha bár a' szétvételi ítéletekben a' Subiectumok az ő mondatmányokat nyilván vagy titkon magokban foglalják, az az homályban gondoltatták is, 's így a' szétvétellel csak a' jegyek különböztetnek meg új eggyeztetések végett; még se következik, hogy azok esméreteink' megvilágosítására szolgálnak egyedül, bővítésökre pedig nem: Ha némelyek p. o. az ugyanazonságiak (Identitatis), a' név-világosítók 's t. e' f. nem bővített is esméreteinket; de mondhatni-e ezt igazán a' többiekről is? Midőn azokat, melyek a' Subiectumokban homályosan rejtelkedtek, fényre hozzuk, melyek közvetlenül beláthatatlanok voltak, közvetve beláttattuk, nem szaporítottuk-e érteleminket? A' ki p. o. az embernek érzéki okos állatságot tudja, tudja-e mind azokat, a' mik annak érzéki és okos állatságához tartozandók? Tudja-e mindazokat, a' mik az ő érzéki és észbéli természetében, mint tulajdonságok,

állapotok, módosulatok, képességek foglaltatnak? Ha pedig kitudta ezeket szétvevegetve, új értelmekké alkotgatva: hogy érzékiségére ő a' nem élő, a' tulajdonképp élő, és önként mozgó világoknak egyik jeles tagja; eszességére nézve pedig az egész világ az ő belátása, hatalma alávetetett, a' szabadság, erkölcsi méltóság, az ő része; halhatatlanság sorsa, véghetetlenség az ő határa, 's rendeltetése; mellyeknek egész tudományok, Anthropológia, Psychológia, Physica, Ethica, 's a' t. tárgyaik, nem bővíti-e az ő esméreteit? Tekéntsünk a' Mathematikára is: e' kitételből: egy pontól a' másikhoz egy vonatot huzhatni; valamelly tért legalább három egyenes oldalakkal keríthetni bé; a' kereknek minden pontyai a' középsőtől egyenlő távolságra esnek, 's t. e' féle: hány különbnél különb, új, fontos, mély esméreteket fejthetni ki? Ezek is nem egész tudományoknak ok-fejei-e? S' mivel a' szétvételü itéletek valóságos közönségesek, és szükségesek, bizonyosok, mellyekkel éppen a' Metaphysikának van dolga, a' szétvételü itéleteknek nincsenek-e reá nézve különös hasznai, és szükségai?

§. 96. Csalatkozott tehát Hume Dávid állítván: hogy a' Matematikusok először tudományaik' tárgyait képzelve költik nézhetőleg; azután a' kielégítő okság' segítségével elhatározzák, mik illyenek hozzájuk az ellenmondási valóságokból, mik se; de tárgyaik képzeltettek lévén, egész tudományaik is valótlan. Csalatkozott mondám: mert tárgyaik rész szerént tapasztalásiak, rész szerént elvontt, széttételü, szükségképp valóságok. — Csalatkozott Kánt Immanuel is, ki a' Matematikai tárgyakat azzal igyekezett megmenteni képzettségöktől, hogy szükségképp való mind az a' mi nézhető, tapasztalható; a' nézhetőség, tapasztalhatóság pedig

megvan a' hozzátételü itéletekben; a' Mathematikai itéletek pedig mind hozátételüek, nem szétvételüek: mert tapasztalhatóképp valók csupán a' testiek; a' pont, vonat, hosz, lap, temérdekség, tér és üdö, mellyek a' Mathematikának fő tárgyai, nem testek, hanem ezeknek határai; a' pont a' vonat' vége, a' vonat széles testek' szélső hossza, a' lap legfelsőbb hossza, a' temerdek-ség, azoknak hossza és magassága; a' tér és üdö se test 's a' t. Nem minden tehát a' mi képzetekben nézhető, szükségképp való is egyszerűsmind. Azon ítélet is tehát, mellyekhez, a' nézhető tételik, melly hozzátételü, nem valóság - bizonyító szükségképp. Mindazonáltal a' Mathematikai kitételek szükségképp valók: mert rész szerént egyes tárgyakra vonulnak. p. o. a' gömbre, a' tekére, a' koczkára, 's t. e' f. résznyire szétvételü itéletek, 's közbevetetlenül, vagy közvetve az ő bizonyos tárgyaikra vonulnak: a' mint meg van mutatva.

§. 97. A' józan köz értelmen, vagy közönséges egyetértésen, az okoskodó, tanult kimivéltt ész' ellenében, a' nem-okoskodó, tanulatlan, tudományokban járatlant kell értenünk; melly némelly dolgokat valósít, igazaknak elesmér, a' nélkül hogy állításának kielégítő okait adni tudja: azért valóság - igazság-érzésnek is mondatik. Közönséges az, melly minden kifejtődött állapotí emberből kiszóll; ennek ítéletéről vanni itt a' szó.

§. 98. Hogy van illy józan, köz értelem, tagadhatatlan: mert több dolgok' valósága és igazsága eránt egyetérteni: p. o. hogy van testünk, van lelkünk; van mozgás; van jó és rossz tett; hogy erkölcsiképp szabadok vagyunk; hogy az ember nem barom; van jövendő élet; van Isten; a' Szülők tiszteletre méltók, 's t. e' f. Ezek eránt a' ta-

nulatlan, tudományokban tapasztalatlan emberek is megegyeznek olly bizvást, hogy azok szerént élni, cselekedni, semmit se kételekednek; semmi Zenói, vagy Sophistai ellenvetésekkel se tántoríthatnak el; csak az éretlen ész, féktelen indulatok, heves vágyodások által gátoltathatnak meg. De ezen meggyőződésöknek kielégítő okát adni nem tudják. Ezen valóság – igazság – érzés benne hasonló az igaznak, szépnek, nagyságosnak, felségesnek érzetéhez, melly minden emberben meg van; a' nélkül hogy az azoknak minnyájan okait fejtegetve tudnák.

§. 99. A' közönséges egyetértés bizonyosokká tészén minket azokeránt, a' miket valóknak és igaznak elesmér: mert ha valamit nem csak némelly hanem minden századi, minden-lakhelyű; nem csak tanult, kimívelt, hanem tanulatlan, 's kimíveletlen; nem csak eggy, vagy több, hanem minden sorsu, koru, állapotu emberek valónak, igaznak tartanak, kéntelenítettünk mi azt ollyanoknak elesmérni; belső meggyőződésünk a' valóság' és igazság' bélyege. S' ezen közönséges egyetértésnek' se a' nevelés, se a' tanítás, se a' szokás, se a' törvény, se a' polgári alkotmány, (egyikök se lévén közönséges) kielégítő oka nem lehet; annak tehát magán az emberi észben, melly közönséges és szükséges, szükség épülnie: ennek szükség azok' elesmerésére mindeneket illy közönségesen fakasztania, illy hathatósan késztetnie, hogy tudatva, 's kétség felett valók legyenek. S' mi csekély a' tanultaknak, tudományosoknak, kimíveltteknek száma a' tanulatlanok, tudománytalanok, kimíveletlenek' sokaságához képest? Ha az ész csak azokból szólhatna, szólana ki, hány legfontosabb igazságak' esmérete nélkül szükség volna emberi nemünknek el-lenni? Az ő méltóságá-

gára, 's rendeltetésére képes volna-e az ember? Az észnek tehát a' tanulatlan, tudománytalan, 's kimíveletlen emberekből kiszólhatni, kiszóllania szükség. A' közönséges egyetértés az észnek a' tanulatlanokból, tudománytalanokból, kimíveletlenekből kizengő szava; következőképp bizonyos is. A' ki ezt megveti az emberi nem' legfőbb javát pazarollya el, önnön eszét is becsteleníti.

§. 100. Csak az a' kérdés: hogy' tudhatni bizonyosan meg a' józan, közönséges egyetértést? Józan az, ha tudjuk, sőt érezzük, annak az emberi nem' javára, diszére, szükségei' kielégítésére háromlását. Közönséges: ha tudjuk, sőt érezzük, hogy az minnen magunkkal is közös; ha tudjuk, annak mindenkori, mindenütti kitündöklését saját vagy idegen tapasztalásból, hiteles tanúságokból, hagyományokból, irományokból; hogy az valamelly iskolából, valamelly Tanítótól, bizonyos üdöben, helyben, valamelly kényszerből, nem származhatott; ha tudjuk, hogy egész világunkra hihatott, 's annak minden változásinak ellenére változatlan maradt, 's mainapig az emberek' vezérlésére egyaránt szolgál.

§. 101. Az emberi tanúságok is, ha egyenként, 's általlyában tekintetve, bizonyodást nem szereznek is bár, de ha többen egyezők, helyesek, szóval: ha hitelesek, szint olly meggyőzők; mint a' Matematikai kitételek, vagy minnen tapasztalásaink: Hogy Róma városa volt és van, hiteles tanúságokra nézve szint úgy kényszerítem én valónak, igaznak, elesmérni: mint a' \triangle -nek 180° -át; vagy a' Szent Gellért hegyének valóságát. T. i. ha az emberi tanúságok helyes tapasztalásból, látásból, hallásból, tapintásból, szaglásból eredtek; ha számos, különbféle sorsu, állapotu, józan, jámbor, igazság-szerető, Istenfélő tanuktól valók:

ha azon vagy csak nem azon hely- és üdöbelieké, ha állhatatosoké, egyetértőké, magok' hasznát, dicsőségét nem keresőké; ha az kéntelenítésből nem származott, ellenmondást nem szenvedett; az az: ha a' tanuk, se nem csalatkozhattak, se nem csaltak, se nem csalhattak - meg; akkor a' tanuság' vallása a' külső tapasztalás' szava, mellynek bizonyosságát kéntelenítetünk valónak és igaznak elesmérni. 2) Vannak emberi tanuságok, mellyek hiteleségét a' századok, maradványok, szerzemények, intézetek, következetek is szembetűnökképp' erősítik: p. o. Róma, Világ' Asszonya; 's a' Magyaroknak Pannoniában letelepedtök eránt, 's a' t. 3) Az emberi tanuságoknak igazaknak tartására némelly esetekben szint olly szükségünk van, mint a' köz-eggyet-értésieknek; mert legszámosabb, legfontosabb esméreteinknek egyedül kútfejek; náluk nélkül a' multtakról, távulvalókról nem tudhatnánk semmit; szabadságunk, jussaink' eredeti eránt, sőt igazi Szülőink eránt is bizonytalanok maradnánk: mindég. 4) Hogy a' Romai Polgárok világ' hódítóji, a' Görögök tudományok' mesterei, az Agyp-tusiak a' piramisok' építőji voltak; ezen vagy hasonló ellenvetésekre: de a' tanuk csalatkozhattak is; a' hagyomány mennél továbbterjed, annál hamisabb, mint a' vízfolyás, mennél tovább esik forrásától, annál zavarosabb, 's t. e'f. senki se kéth. Tehát az emberi tanuság, némelly feltételek alatt bizonyos esméreteink' kútfeje. Az emberi tanuság' hitelességére szükséges feltételeknek elhatározása, a' Logikának dolga.

§. 102. Hogy az Isteni tanuságot esméreteink' legbizonyosabb kútfejének tartsuk, mind a' köz egyetértés, mind az ész parancsollya. Hogy az Isten mindeneket tud, és véghetetlen szent, 's azért se nem csalatkozhatik, se nem csalhat, nyil-

ván el van esmérve; 's így a' mit az Isten bizonyít, az szükségképp igaz; hamis nem lehet. Az ész pedig így okoskodik: 1) Az Isten azon igaznak, melyet magunkban érzünk, kielégítő oka: az Isten eredet nélkül való Igaz (Urwahr), tehát hamis nem lehet. Az Isten eszünknek kielégítő oka, 's adója; eredet nélkül, és határ nélkül való Ész; de az ész nem csal; a' határ nélkül való ész nem csalhat, se nem csalatkozhatik; tehát a' mit az Isten vall, hamis nem lehet; tehát az Isteni tanúság esméreteink' legbizonyosabb kútfeje. Erről bővebben az Isten - tudományban.

A' Tiszta Metaphysika II-dik Része.

Az Értelmi - tudomány közönségesen (Ontologia).

§. 103. Nem csak esméretink' valóságáról, és igazságáról szükséges megbizonyodnunk, hanem azoknak alkotó részeikről, a' dolgok eránti értelmekről is; a' mi úgy lehet csak meg, ha azokat szükségeseknek és közönségeseknek, a' dolgok' mi-voltiból, tulajdonságaikból származottaknak tudjuk. Az értelmeknek ezen fejtegetése, elhatárazata, rendszerént 's tudományosan előadása Ontológiának a' dolga. Különböz azért az Ontologia 1) valamelly Philosophiai Szótártól: ez is fejtegeti ugyan a' Közönséges értelmeket, de a' különösöketis; neveik sorozata szerint; de nem tudományi rendszerént. Az Ontologia a' közönséges értelmeket eredeteik, öszvekapcsaltatásaik szerint határozza és terjeszti elő. 2) Különböz valamelly Encyklopediától is: ez tárgyait érinti ugyan, de ki nem meríti; tudományi öszvefűggéseiket, czéllyaikat világosíttymeg; az Ontologia ellenben az értelmeknek kielé-

gító okaikra, hatáiraikra, következeiteikre is kiterjed.

§. 104. Az Ontológiában az értelmeket tekintetni mint: 1) tárgyaik magokban, vagy mások képest, azaz általlában, vagy képestleg vannak. 2) Mint tárgyaik másulhatatlanok, vagy másulhatók, általláhan vagy képestleg. A' tárgyak magokban is, mások képest is másulhatók.

I. A' dolgok magokban másulhatatlanul, vagy másulhatóképp:

- a) Esmértethetők (gondoltathatók, előterjesztethetők).
- b) Valók vagy valótlanok.
- c) Lévők, vagy nem lévők.
- d) Ugyan azonok vagy különbözők.
- e) Jók vagy rosszak.
- f) Tökélletesek vagy tökéletlenek.
- g) Állatok vagy nem állatok.
- h) Magokbanvalók (Subiectumok) vagy másbanvalók.
- i) Szükségképp valók vagy esetiképp valók.
- k) Változóképp vagy változatlanul valók.
- l) Mivoltiképp valók vagy nem mivoltiképp valók.

II. A' dolgok mások képest másulatlanul, vagy másulhatóképp:

- a) Hasonlók vagy nem hasonlók.
- b) Egyenlők vagy nem egyenlők.
- c) Egymás mellett valók.
- d) Egymás után valók.
- e) Okok vagy okozatok.
- f) Rendesekek vagy rendetlenek.

§. 105. A' Dolgoknak ezen előterjesztményi-
ből szintannyi értelmek alkottathatnak a' kivonat
és szétvétel által.

- I. a) Dolog (Ens, Ding) mi.
- b) Valóság, valótlanág.
- c) Létel, nem létel.
- d) Ugyanazonság, vagy különbség.
- e) Jóság vagy rosszág.
- f) Tökéletesség, vagy tökéletlenség.
- g) Állatság vagy nem állatság.
- h) Magában valóság, másban valóság.
- i) Szükségképp vagy esetiképp' valóság.
- k) Változhatatlanul, vagy változóul valóság.
- l) Mivolti vagy nem mivolti valóság.
- II. a) Hasonlóság vagy nem hasonlóság.
- b) Egyenlőség vagy nem egyenlőség.
- c) A' tér.
- d) Az üdö.
- e) Ok, vagy okozat, munka.
- f) Rend vagy rendetlenség.

§. 106. Ezen közönséges értelmeket, mel-
lyekhez, vagy melyek alá tartoznak közvetle-
nül vagy közvetve minden kitelhető értelmek, a'
Bölcselkedők Aristotelestől kezdve mai napig más
és más számban és rendben adták elő. Legjelesebb
Kánt Immanuelnek előadása: Ő számokat tizen-
kettőre szorítá, négy osztályra fogta, mindeniké-
hez hármát hármát szabott; azokat az értés' szük-
séges, előbbi formájának állítá, és Categoriáknak
nevezte; melyek így következnek:

1) A' mennyiségiék: egység, többség,
mindenség.

2) A' millyenségiék: Valóság, valót-
lanág, határ.

3) A' képestségiek: állat vagy eset. Ok vagy okozat. Viszonság.

4) A' módosságiak: lehetőség, létel, 's szükség. De ezen Kant' egymértékes öszveillesztésének több hiányit fedezték fel a' Bölcselkedők: 1) Ezen sorozatból kimaradt a' tér és üdö, mellyeket ő érzékiségünk' szükséges, előbbi formájinak állított azonban szint olly közönséges értelmek, mint az, állat, vagy ok. 2) Kihagyatott egészen a' jóság, és tökéletesség, mellyeket ő a' dolog' azonságával eggyeknek tartott, holott ezek annak valóságos kivontt tulajdonsági. 3) A' nagyság, mennyiség, szembetünőképp képestség; még is azt ezek' számától külön állította. 4) A' lételt és szükségét a' dolgok' módjának vallá, holott azoknak módja az üdö és tér; de nem a' létel; a' szükség pedig annál inkább nem, 's a' lételtől a' szükség nem különb, sőt néha vele eggy: mint a' magától lételben látni való; és ha a' szükségét módnak mondhatnánk, az inkább a' lehetőség' módja volna. 5) A' fő értelmeket, millyenek a' lehetőség és létel, utóllýára rendelni azoknak fejtegetésében helytelenség. 6) Általlyában képtelenség a' dolog-értelmeket a' gondolkozás' módjához szabni, a' tárgyo k r ó l lévén szó. De lásd bővebben: Berg Epikritik.

§. 107. Az értelmek' legfőbbike, 's mintegy gyökere, az esmértethető: a' dolog, a' mi (Ens, Ding). A' minek semmi jele sincs, mellýnél fogva magát esmértethesse, az nem dolog; semmi. A' dolog kétféleképp esméretetheti – meg magát: egyenesen, vagy mellékesleg: ha valamelly tételt venni benne észre, p. o. a' nappalban a' napfényt; így a' dolog való; állító; 's értelme valóság, állítótság (realitas). Ha valamelly tételnek elvételt, nem létét, hiányát venni benne észre, p. o. az éjjelben a

napfény' nemlétét, híjánát; így a' dolog valótlan, tagadó; 's értelme valótlanság, tagadoság. A' mi eléggé nem esmértette meg magát, valami.

§. 108. A' valóságok más valóságokkal együtt lehetnek; sőt olly valótlanságokkal is, melyek nem az ő ellenkezőjik: mert az illyenek egymást le nem rontják, el nem törlik; esmérte-tökké hagyják a' dolgot; a' valóságokból egyedül, vagy a' valóságokból, és a' nem ellenkező valótlanságokból összeillesztettek tehát lehetők: p. o. $a \times b$. Az éjjeli holdvilág; 's értelmök a' lehetőség. A' valóságok az ő ellenkezői valótlanágaikkal együtt nem lehetnek: mert egymást lerontják, eltörlik, 's így esmértethetők nem maradnak. A' csupa valótlanságok se lehetnek együtt: mert ezek is esmértethetetlenek volnának: az ellenkező valóságokból és valótlanságokból vagy csupa valótlanságokból álló dolog tehát lehetetlen: p. o. $a - a$. $o + o + o$. Értelmök lehetetlenség. Ez a' belső, vagy Logikai lehetőség, és lehetetlenség.

§. 109. A' Lehetőség 1) Külső, ha a' dologban nem csak ellenmondás nincsen, hanem reá kielégítő ok is van: p. o. az írás, ha van toll, ténta, papiros, író; külsőképp lehetőség. Ha a' dologra kielégítő ok nincsen, külsőképp lehetetlenség. 2) Általlányos: ha a' dologban se ellenmondás nincsen, se kielégítő ok nem hibázik; 's ha a' dologban magában van egészen a' kielégítő ok, szoros értelemben; ha résznyire másban is, tágos értelemben általlányos a' lehetőség: p. o. a' magától-való, általlányos lehetőség szoros értelemben; hogy az ép egészséges gyümölcs fa virágozzék, általlányos lehetőség tágos értelemben. Feltételes ellenben: ha a' kielégítő ok gátot szenved-

het; v. résznyire másban is van: Feltételes e' lehetőség p. o. az ép ember sétálhat; ha egészséges, 's békében nincsen. 3) A' lehetőség természeti, ha a' dolog' kielégítő oka a' természetben megvan: a' betegnek felgyógyulása természeti lehetőség. Ha meg nincsen; természeti lehetetlenség: a' negyednapi halottnak feltámadása természeti lehetetlenség: 4) Erkölcsi lehetőség az, a' minek az észben és szabad akaratban van kielégítő oka: hogy a' kegyes ember is pénzt és jó hírt keressen, erkölcsiképp lehetőség. A' mi eszünknek és szabad akaratunknak ellent mond, erkölcsiképp lehetetlenség: hogy az ember rosszat akarjon, 's minden ember minket megcsalljon; erkölcsiképp lehetetlenség. Erkölcsi lehetetlenségnek mondatik az is, a' mi belső természetünktől nehezen telik ki: p.o. hogy a' ki csak rosszakkal tart, el ne rosszulljön, erkölcsiképp lehetetlenség. 5) A' lehetőség igazi, valóságos, ha a' dolog' lételére is jöhet: hogy a' favirágból gyümölcs legyen, a' deszkából asztalos által asztal; igazi valóságos lehetőség. Ha a' dolog lételre nem jöhet, igazi valóban lehetetlenség: hogy a' deszkából asztalos nélkül asztal legyen igazi, valóságos lehetetlenség. A' minek kielégítő okát észre nem venni, vagy fel nem lelni, magában lehetőség, 's csalfa lehetetlenség: mert más: valaminek kielégítő okának nem lenni, és más valaminek kielégítő okát fel nem lelni; 's ellenben.

§. 110. Innét ezek következnek:

1) A' mi belsőképp lehetséges, külső — valóképp nem lehetséges egyszersmind: p. o. az arany-hegy belsőképp lehetséges; mert ellenmondást nem foglal magában; de azért lételre nem jöhet: nem lévén szükség reá.

2) Az általlyában lehetséges, nem lehetséges feltételesen is egyszersmind; vagy is feltételesen

lehetetlen lehet. P. o. hogy a' baraczkfa gyümölcsözzön általlýában lehetséges ugyan; de hogy télben is gyümölcsözzön, lehetetlen.

3) A' szoros értelemben vett általlányos lehetőség magától – lehetőség: magában foglalja kielégítő okát. A' feltételes lehetőség mástól – lehetőség csupán: az Isten magától lehetőség, a' baraczkfa mástól lehetőség.

4) A' mi belsőképp lehetetlen, az feltételesen külső, és erkölcsiképp is lehetetlen: a' négy-szegletű karika, a' végzetlen tökéletes teremtmény, feltételesen, külső — és erkölcsiképp is lehetetlen.

5) A' mi erkölcsiképp' lehetetlen, azért külsőképp nem lehetetlen: hogy a' jó ifjú a' rossz társak között el ne romoljék, 'külsőképp nem lehetetlen.

6) A' mi természetiképp lehetetlen, az külsőképp nem lehetetlen: hogy a' halott föltámaszmasztassék, külsőképp nem lehetetlen.

7) Mind a' lehetőség, mind a' lehetetlenség nagyobb is, kisebb is lehet: az írás annál lehetőbb, mennél több kielégítő ok, toll, ténia, papíros, ész 's a' t. van reá.

§. 111. Mi a' v a n, létel? a' valóképp lehetőnek, és kielégítő oknak helyes értelme által világosul-meg: Valóban lehető az Írás, ha minden kívántató: toll, ténia, papíros, ész, 's Író van hozzá; de még sincs írás, ha azokat az Író egészen nem egyesíti; 's ha egészen egyesíti, van, lett írás: azoknak egészen egyesítője az Író, az Írásnak kielégítő oka az Író. A' valóságok' egészen egyesületének értetelme tehát a' v a n, lévő (vanság, létel, existentia). Ellenkező esetben: a' nem létel. Az általlányosan, magától lehető csak úgy v a n, ha maga kielégítő oka valóságinak egészen eggyesítésére;

ez csak maga, a' magától lehető, lehet: mert magában — nem másban foglaltatik kielégítő oka: másképp általlánosan magától lehető nem volna. A' feltételesen, mástól lehető csak úgy vannak ha határozataik egészen egyesítettnek valamelly kielégítő ok által; ez magokban nem lehet: mert nem magoktól, hanem mástól, lehető, tehát csak úgy lesznek, ha határozataik magokon kívül kielégítő ok által egészen egyesítettnek. A' magoktól lehető így csak magoktól valók (a' se existentia) a' másoktól lehető, csak mástól lévő (ab alio existentia) valóságok' egész egyesítettésekre nézve. Tehát ezen közmondás: semmiből semmire léssen: illy értelemben igaz: semmitől — minden kielégítő ok nélkül — semmire léssen, a' lehetőségből létele nem jöhet; 's igaz általlyában: mivel a' mi csupán lehető, még némünémüképp (privative) semmi; de még is a' lehető létele jöhet; azért csak feltételesen igaz.

§. 112. A' létele (vanság, existentia) tehát nem különös valóság (realitas); a' lehető nem úgy léssen, mint ha a'hoz új valóság járulna: mert a' valóképp lehetőben megvan már előre minden valóság, melly a' lévőhez tartozandó: p. o. a' valóban lehető 80 arany, ha van se több, se jobb; másképp nem a' valóban lehető jutott volna létele; hanem csak azoknak kiegészítésökben van a' külömbség; a' valóban lehetőben a' valóságok kiegészítésök nélkül valának; a' lévőben kiegészítettettek kielégítő okok által, és különbözökké tétettek. Az írás' lételeben sincs több valóság, mint valóképp' lehetőségében: a' toll, papiros, ténta, ész és író; csak az Író a' tollat, papirost, téntát, eszt és magát egygy egészszé határozta (bestimmt). Ez a' magoktól valóokban csak magoktól, magok lehetségök által; a' mástól valóokban pe-

dig csak magokon kívül lévő kielégítő ok által lehetett meg.

§. 113. Ezeket megvilágosíthatni következőképen is: 1) A' létel' kielégítő oka vagy a' lehetőknek magának valamelly valóságában foglaltatik, 's ekkor a' lévőben több valóság nem leszen mint a' lehetőben volt; vagy más lehetőknek munkálásában van a' létel' kielégítő oka: ekkor se lehet több a' valóság a' lőtt dologban, mint a' lehetőben: másképp ezen más lehető kielégítő ok a' lételre volna is nem is. 2) Ha a' kielégítő okon kívül valamelly valóság járulna a' lehetőhez, hogy ez a' lételre jusson: kérhetni ezen új valóság a' dolog létele előtt lehetetlen volt-e, vagy lehető? Ha lehetetlen volt, tehát az is maradott; tehát semmi új valóságot nem szerezhete. Ha pedig lehető: a' valóban-lehető dologban már előre meg volt: mert annak minden lehető valóság tulajdona az ellenmondási, és köz-kirekesztési főkitétel szerint §. 31. Tehát a' lévőben több új valóság nem lehet, mely az ő valóban-lehetőségében nem volt légyen.

§. 114. A' mi belsőképp lehetetlen, az nincsen, nem lévő: p. o. a — a; a' kerekded □ nincs.

2) A' mi belsőképp lehetség, azért nincs még: p. o. arany-hegy.

3) A' mi külsőképp lehetséges is: mind nincs meg p. o. Buda és Pest között a' vas-híd külsőképp is lehetséges, még sincs.

4) A' mi általlányosan van, az feltételesen is van: a' nap általlányosan van, tehát télben is van.

5) A' mi feltételesen van, az általlányosan nincsen: télben van jég a' Dunán, egész esztendőben még sincs.

6) A' lévők tettében-valók: mert lehetőségekhez kielégítő ok tétetett; azért tettében-valóknak is nevezetnek.

7) Hijánosak a' vanság 's létel' következő határozati: „Existencia est actus, secundum quem res est extra causas.“ Scheibler. „Existens est, quod est quoad essentia naturalia et accidentalia determinatum.“ Baumgartner. „Existencia est qualitas, sed non affectio, qua existens est plus quam possibile.“ Darjesius. „Existere est, quod alicubi et aliquando sit.“ Crusius. „Existencia est complementum possibilitatis.“ Wolfius. „Existencia est absoluta positio possibilis.“ Kantius. „Existencia est, qua aliquid activum redditur“ etc.

8) Csalatkoznak azok, kik azt állíttyák, hogy a' létel is egy az értésünknek szükséges, előbbi formáji közzül: holott az a' valóban lehetőknek és kielégítő oknak előterjesztményiből vonatott ki.

9) Ámbár a' létel semmi különös valóság se: mivel a' lévő és lehető, a' valóságokra nézve ugyan azon; még is a' kielégítő ok nem mindég azon egy a' lévővel és lehetővel: másképp minden lehetőknek szükség volna lennie is; minden lehetőben és lévőben feltaláltatván a' kielégítő ok: hány valóban lehető van, p. o. a' Pesti vas-híd, a' mi még nincsen?

10) A' magától való van szükségképp és kielégítő oka minden mástól, nem magoktól, lévőeknek: mert a' magától valónak lételére a' kielégítő ok magában az ő lehetőségében foglaltatik egészen. A' mástól valók ellenben, ha lételökre a' kielégítő okot magokban foglalják, is résznyire, de nem egészen: másképp mástól lehetőek nem volnának; tehát azt másnak szükség egészé tenni: p. o. a' fa lételének okát magán kívül is foglalja; de azt más egészé nem teheti, más annak kielégítő oka nem lehet, egyéb a' magától való: mert minden más csak résznyi, nem egész kielégítő ok lehet. A' mástól valók tehát csak úgy vannak; ha a' magától való okok is van.

§. 115. A' határozatoknak egybe illeszthetőségében, vagy valóképp egyesítettségökben áll a' lehető, vagy lévő dolgoknak azonsága (Identitas positiva). Az egybeilleszthető, vagy egybe illesztett határozatok egy azon dolgot tesznek (idem ens) A' dolgok' azonsága tehát a' két értelmeknek azonságával nem mind egy: Az érzék, okosság, és állat határozatok egybeillesztetve teszik az embert; az ember' azonságát: de azonban az érzék, okosság és állat nem ugyan azon értelmek. A' határozatok' egybe illeszthetetlensége, egymással ellentmondások, teszi a' dolgok' külömbségét (distinctio-nem positivam) Azok, mellyeknek határozati ellenkezők, egybe illeszthetetlenek, különb dolgot tesznek: mert az ellenkező határozatok együtt ugyan nem lehetnek, de egymáskivül lehetnek, 's más dolgot tesznek. Az érzéki okatlan állatok az érzéki okos állatokkal egy azon dolgot nem tehetnek de különbet, barmot, tesznek. Az ember és barm nem azon, hanem külömb dolog. Határozataiknak egybe-illeszthetetlensége a' külömbség.

§. 116. Az olly határozatok, mellyek magokban ugyan a' dolgokban együtt vannak; de észrevetetlenül; de észre vehetőleg is együtt lehetnek; a' dolgot valóképp különbbé nem teszik: p. o. az okosság a' kisdedekben is együtt van az ő érzékiségökkel és állatságokkal észrevetetlenül; de észrevehetőleg is együtt lehet; azért a' kisdedek is nem mások, hanem azon emberek. Az olly határozatok is, mellyek esetiképp a' dolgokban együtt vannak, de nem szükségképp, a' dolgokat különbekké nem teszik belsőképp, hanem csak külsőképp; állapottyokra, millyenségökre nézve: p. o. A' lett Philosophus gazdag, az öreg ember is azon ember, a' ki volt magában, csak képestleg különb. —

§. 117. A' dolgok' forma szerént, ész szerént, különböztetése, azoknak nem valóképp különbsége: 's az kétféle: 1) Ha a' dolgoknak tulajdonságai, mellyek magokban együtt vannak, elvonatva, erejekre vagy munkájokra nézve, külön gondoltatnak: p. o. az emberi okosság mint gondolkodó, értő, ítélő, kihozó, szabadon akaró tehetség külön tekintetetik. Ez a' tulajdonságokhoz képesti különböztetés (*Distinctio formalis, rationis rationatae*) 2) Ha a' dolgoknak egyetlen egyjele vagy tulajdonsága más és másképpen tekintetik elvonattatva: p. o. az embernek esze, melly egyetlen egy, mint oktató és erkölcsi - törvényadó (*ratio theoretica et practica*); ez csupa észképesti különböztetés (*Distinctio rationis ratiocinatae*). Arra a' dologban magában ok van, erre nincsen.

§. 118. A' dolognak általlányos (nem szám szerénti, nem szerénti) tapasztalhatatlan, értelmi egysege az \emptyset azonsága; az az: minden dolog magával azon egy, és minden mástól különb: csak azon határozatokból állhat, mellyek benne egyesítetttek, és határozatai csak úgy egyesíttethettek, mint egyesítetttek, hogy a' dolog az legyen a' mi lett: a csak egyedül a lehet: 's azért $a = a$. Az ember csak érzéki okos állat egyedül: csak érzéki okos állat lehetett; más érzéki okos állat nem lehetett egyéb az ember. A' dolognak azonsága, igazi egység; igazság; metaphysikai igazság, mellynek ellenkezője lehetetlen valóképp.

§. 119. Minden való dolog, melly kívántató, tetszető, akarat - indítható, jó tágos értelemben: A' mi nem kívánatos, nem akarat-indítható; rossz, jónak valótlansága Metaphysikai dolog - értelemben. A' dolog minél több illy valóságak foglaltatnak benne, annál jobb. A' mellyben merő kívántató valóságak foglaltatnak tisztádon tiszta Jó. Az, melly-

ben minden lehető kívánatos valóságok megvannak, egyáltallyában Jó (Bonum absolutum). Az a' jó, melly magában a' dologban kívántató, belső jó (bonum immanens). Azon jó, melly másokra is hiható, átmenőleg jó (bonum transiens relativum) és hasznos jó. A' hasznos jó is jobbnál jobb, hasznosnál hasznosabb lehet. Az, mellynél jobb, hasznosabb közönségesen, és szükségképpen nem lehet valakikre nézve: az ő legfőbb javok: ilyen az emberekre nézve az örök boldogság; az embereknek legfőbb javok az örökké boldogság.

§. 120. A' jó képesleg annál nagyobb 1) mennél jelesebb kívánatoknak felel meg: nagyobb jó az, melly eszünk' kívántatásának, mint a' melly érzekiségünknek felel meg: erkölcsi jót eszünk' méltósága parancsolja; a' külső javakat érzeki inyen kívánja. 2) Mennél több tisztább 's tartandóbb haszonra szolgálnak a' jók: az erkölcsiek belső és külső, üdeig 's örökké tartandó haszonnal járnak; a' természeti javak csak külső és mulandó hasznot hajtanak, 's kárral is vegyesek. 3) A' jó igazi: melly ész-kívántatásunknak megfelel, 's legfőbb javunkra szolgál: az erkölcsi jó igazi jó. Az, melly észbeli méltóságunknak meg nem felel; legfőbb javunkat gátolja, legalább gátolhattya; csalfa, nem igazi jó: e' világi jóllétel, csalfa, nem igazi jó erkölcsiség nélkül.

§. 121. Azondolog, mellynek határozati a' jóval egygyeznek: tökéletes; mellyé nem egygyeznek nem tökéletes. A' dolog' valóságának a' jóval egygyezése tökéletesség; nem egygyezésök tökéletlenség. Mivel minden valóságok a' jóval egygyezők, semmi ellenkezés nem lehetvén közöttök, minden dolog' valósági különösen is tökéletességek; 's mivel minden valótlanságok a' jóval nem egygyezhetnek, ellenkezés lehetvén közöttök, azok-

nak minden valótlanóságok különösen is tökéletlenség. 'S minden valósági hiány is tökéletlenség. Minden dolog az ő nemében tökéletes, melly a' jóval annyira eggyez, mennyire czéllához képest eggyezhet. Igazi tökéletes az, melly semmi felsőbb tökéletességnek, mellyre a' dolog képes, ellent nem áll, vagy akadályt nem tész. Csalfa tökéletesség az, melly a' dolog felsőbb tökéletességének gátot vethet: p. o. az arany karika, aczél-rugó helyett, az órában, célra való nem lévén, csalfa tökéletesség volna; az embernek is öntött vasból keze csalfa tökéletessége volna. Azért az olly valóságok, mellyek a' dolog javával ellenkező valótlanossággal köttettek össze valóságos tökéletlenségek: p. o. az erős akarat a' rossz indultu emberben; a' pénz a' rossz erkölcsű ember kezében. — A' tökéletes 1) annál nagyobb, kiterjedtebb, mennél több valóságok vannak egy dologban össze kötve: az ember tökéletesebb testével össze kötve, mint lett volna testetlenül: testi valósággal több valóságai vannak, mint teste nélkül; a' társaságba szövetkezett emberek is tökéletesebbek, mint a' rideg állapotban élők. 2) A' tökéletesség annál nagyobb, mennél jelesebb, számosabb, hathatósabb valóságok vannak egybe a' külön dologban. Az ember tökéletesebb minden látható állatnál: mert mind lelkében, mind testében, több jelesebb hathatósabb valóságok foglaltatnak akár melly állaténál.

§. 122. A' dolog magában véges, vagy vég nélkül való: Véges melly valóságokból és valótlanóságokból áll, és így határos, hiányos. Vég nélkül való az, melly merő valóságokból áll, 's minden határ és hiány nélkül. Azért 1) a' végnélkül-váló akár melly számu egybe halmozott végesekből nem állhat: mivel azok minnyájan határosak, hiányosak lévén határtalant, 's hiánytalant nem te-

hetnek. 2) A' végnélkül - való mivoltiképp egyszerű (simplex) ha több részből-álló volna, mivel egyik része nem volna a' másika, határ volna benne, a' mi lehetetlen. 3) A' végnélkül való minden lehető valóságokat magában foglaló: ha valamelyiket magában nem foglalná, határt szenvedne: a' mi lehetetlen. 4) A' végnélkül való minden lehető valóságot nem tehetőleg, hanem tetteben (non formaliter, sed actualiter, per eminentiam) foglalja magában: ha tehetségképp foglalná magában minden valóságát 's nem jelesen: hiány nélkül nem volna. 5) A' végnélkül való mindentudó, mindenható, mérhetetlen, végtelenül szent, igaz, és jó is egyszersmind; mert ezek valóságok jelesen. 6) A' végnélkül való a' végestől mivoltiképp különb: mert a' végtelenség a' végességgel egybe illeszthetetlen. 7) A' Végnélkül-való valótlan nem lehet: mert ellenmondási képp különböző. 8) A' végnélkül-való mástól nem lehet: mert a' mástól lehetőség határ; a' végnélkül való pedig határtalan. 9) A' Végnélkül-való csak magától lehető: mert mástól nem lehető. 10) A' végnélkül-való legtökéletesebb valóság: mert a' mindenvalóságot, jelesen, 's határ nélkül, magában foglalja. 11) A' végnélkül való tárgyképp (obiective) lehető: mert se magában ellenmondást nem szenved, se kivülről kielégítő okra szüksége nincsen. 12.) A' végnélkül valónak tárgyképp nem létele lehetetlenség: mert a' minek létele ellenmondást nem szenved, és lételének kielégítő oka megvan, annak tárgyképp nem létele lehetetlenség.

§, 123. Ha a' végnélkül-valóban semmi ellenmondást nem látni is, azért annak számtalan valóságiban vagy ezeknek kapcsolatiban, ellenkezet', ellenmondás béláthatatlanul lehet; azért abból, hogy benne semmi ellenmondást nem látni, nem következik, hogy az tárgyképp is lehető; annál in-

kább nem következik, hogy tárgyképp nem-létele lehetetlen volna: hány ellenmondást nem szenvedő van, mellynek mindazáltal tárgyképp' létele nem lehetetlen? — F. Hogy a' miben ellenmondást nem látni is, ellenmondás lehet, 's azért, hogy valaminek tárgyképp-létele ellenmondásinak nem láttatik, nem szükségképp tárgyképp is lehető, az igaz: de a' végnélkül-valóban éppen különben van a' dolog: benne az ellenmondást nem csak nem láthatni, de nem is gondolhatni; az ellenmondás lehetetlenség: az ellenmondás határ, hijány, valótlan-ság: a' határ pedig a' végnélkül-valóban lehetetlenség, a' valótlan-sága is a' tisztavalóságok' egygyütt létében lehetlenség; 's pedig nyilván-ságos lehetetlenség. — Az is igaz, hogy van ellenmondás nélkül való lehető a' nélkül, hogy az külső-tárgyképp lehető is legyen egyszersmind: ennek oka ez: az olyan lehető nem magától lehető egyszersmind, hanem csak mástól: azért ezen kielégítő okának szűkével az külsőképp is lehető nem lehet, csak belsőképp lehető marad: de ismét a' végnélkül-valóra nézve különben a' dolog: a' végnélkülvaló, magában foglalja kielégítő okát, mivel mástól nem ügghet, határt, hijányt se szenved: azért belsőképp lehető lévén, tárgyképp is lehető szükségképpen; 's tárgyképp nem létele lehetetlenség. A' mi valós áginak kapcsoltatását illeti: ennek a' végtelen valóságban, melly egyszerű, helye nincsen, sőt lehetetlen: a' kapcsoltatás határ, és hijány nélkül lehetetlen; a' vég nélkül való pedig határt, hijányt nem szenvedhet. Annak tehát a' végnél-valót nyilván nem kell értenie, a' ki tagadhattyá, hogy a' végnélkül-való tárgyképp is lehető, és nem létele lehetetlenség.

§. 124. Hogy a' végnélkül-való nem csak tárgyképp lehető, hanem van is szükségképp: így bi-

zonyodik meg I). A' végnélkül-valóban nem csak lehetőségének hanem lételének is kielégítő okának magában szükség lenni: másképp valaminek hijával határt szenvedne: a' mi lehetetlen tellyességgel; tehát a' végnélkül-való lételének kielégítő okát is magában foglalja; de a' lételnek kielégítő oka lételszerzés nélkül lehetetlen: mert a' létel nem más mint a' kielégítő oknak a' lehető dologgal egyesülete: ha ezen egyesület a' végnélkül-valóban, mint kielégítő okban, meg nem volna, hijános, határos volna, végnélkül való nem volna. S' a' végnélkül valóban a' belső lehetséggel a' kielégítő oknak együtt léte nem csupa gondolati, hanem tárgyi (obiectivum): mert a' végtelen valóban csak önön magától, melly tárgyi valóság, eshetik meg a' kielégítő ok-eggyesítés, nem pedig mástól, milylen a' mi gondolatunk; másképp mástól függő, határos volna, a' mi lehetetlen. Az Író p. o. lehet a' nélkül hogy az írhatással eggyesüljön; mert gondolatnyától függő; 's benne a' gondolat a' kielégítő ok az írásra: de a' végtelen valóban a' függés, és a' magától külön kielégítő ok lehetetlensége. Ide járul: ha a' végnélkül-való szükségképp való nem volna 's így az öröktől valóság' eme minden üdő határt haladó, legjelesebb valóságnak szükével volna, legtökéletesebb, végnélkül-való nem lehetne. Nem is mondhatni: hogy az öröktől fogva szükségképp valóság lehetetlenség; 's így a' végnélkül-való örökvalósága nélkül is ellehetett: Hogy hogy? minden véges dolognak lehetősége, 's mivolta öröktől fogva, szükségképp való: hogy? mondhatni tehát: az örökké valóság, lehetetlenség, tehát nem hijány? Minden véges dolog mivoltiképp öröktől fogva, szükségképp való; a' végnélkül-való, mint lehető, mivoltiképp öröktől fogva és szükségképp való ne volt-e volna? De a' végnélkül va-

lóra nézve a' lehetőség és létel azoneggy: mint tehát öröktől fogva lehető öröktől fogva lévő is volt. Azt se mondhatni: hogy a' lételt-kielégítő ok a' dologtól magától különböző valóság is lehet: mert ez a' végnélkül valóra nézve telyes lehetlenség: mivel a' véghetetlen valóban semmi valóságos külömbiség se lehet; tehát létele kielégítő okára nézve se lehet; a' végnélkül-valóban eggy valóság se lehet, melly nem maga; benne a' mindenhatóság, minden tudóság, magától valóság 's a' t. egyetemben a' végnélkül-valóság; tehát akármi más, magán kívül, létele kielégítő oka nem lehet; a' végnélkül való csak magától való, lételének is fundamentoma egyedül maga.

§. 125. Hogy a' végnélkülvaló szükségképp van is, így is megbizonyodik: 1) A' végnélkül valót szükség valóban lehetőnek gondolnunk az észkéntetéséből: mivel abban semmi ellenmondás, semmi valótlanság sincs, se nem lehet; de a' végnélkül-valót csupán lehetőnek se gondolhatni, az az ollyannak, a' miben a' kielégítő oka csupán lehetőségére, 's nem lételére nézve is szolgálna egyszersmind: mert az így nem végnélkül valónak is gondoltatnék egyszersmind: a' mi lehetlenség. Azt kérdehetni tehát csupán itt: a' végnélkül-valót nem tarthatni-e lehetőnek és lévőnek a' nélkül is, hogy az valóban is lehető, és lévő legyen egyszersmind? De ez is telyes lehetetlen: mert hogy ő mint lehetővaló és lévővaló, valóban lehető, és lévő ne legyen egyszersmind, nem gondolhatni általlyában. A' lehetővalónak, és lévő valónak, valóban nem lehetőnek, 's valóban nem lévőnek-tartása, vagy kétlése, nyilván ellenmondás reá nézve: mellyet csak, a' végnélkül-valót nem értő nem érezhet: a' végnélkül való, ha csak lehető való és lévő való volna, és valóban lehető, 's valóban

lévő nem volna egyszersmind: végnélkül való se volna. Más az: a' magától valónak csupán magától szükség lételére is egyesíttetnie: a' magától való pedig csak a' végnélkül-való lehet; tehát a' végnélkül valónak magától szükség lételére egyesíttetnie; a' lételre – egyesítés a' létel. 2) A' véges valók nem foglalnak minden valóságot magokban, a' létető okot se foglallyák magokban, magokat tehát a' lételre, az így vagy amúgy lételre else határozhattyák; hanem más kielégítő októl szükség elhatároztatniok; ezen kielégítő ok csak a' végnélkül való lehet; tehát a' véges valóknak lételre elhatározattya magával hozza a' végnélkül valónak lételét szükségképp.

§. 126. De nem csak fejtegetve, hanem okoskodva is meg bizonyodik, hogy a' végnélkülvaló szükségképp van: 1) Általányosan: Az olly való, melly létel – kielégítő okát magában (mivoltában, lehetőségében) foglallya, van is szükségképpen: másképp létele kielégítő oka volna is nem is: de a' végnélkül-való létele kielégítő okát magában foglallya, tehát van is szükségképpen 2) Feltételesen: Ha a' végnélkül-való magától valóképp lehető, úgy létele kielégítő okát is magában foglallya; de a' végnélkül való magától valóképp lehető, létele kielégítő okát tehát magában foglallya; az pedig, a' minek lételére kielégítő ok van van is szükség képp. 3) Ellentételesen: Ha a' végnélkül-való nem volna valóképp, lehető se volna; de valóban lehető: tehát van is: egyiknek szint úgy a' kielégítő ok a' fundamentoma, mint a' másikának. 4) Elválasztólag: A' vég nélkül való vagy csak belsőképp lehető és lévő, vagy külsőképp, valóban is: de az nem csak belsőképp hanem külsőképp valóban is: mert szintúgy mint belsőképp külsőképp is nem szenved ellenmondást, 's kielégítő okot foglal

magában; tehát valamint belsőképp lehető és lévő úgy külsőképp is lehető és lévő. 5) Öszvetévőleg: A' mi lehető magában az valóban is lehet; a' mi valóban lehet vagy csupán lehető, az az létele kielégítő okát magában nem foglalja; vagy valóban is lehető: az az létele is van kielégítő ok; a' mire kielégítő ok van, ez vagy magában van, vagy másban; a' miben a' létele kielégítő ok magában van, abban a' kielégítő okkal a' létele is együtt van; az, a' minek kielégítő okával a' létele is együtt van, van is valóban; de a' végnélkül való lehető; külső-belsőképp is lehető; mind lehetőségének mind lételenek kielégítő okát magában foglalja; kielégítő okával létele is együtt bírja; tehát valóban van is.

§. 127. Csak egyetlen egy végnélkül-való lehet és van: Ha több végnélkül valók is lehetnének, 's volnának valóképp; azok különbözők volnának egymástól: azért éppen, mert egyikök nem volna az, a' mi a' második; ha pedig egymástól különbözők volnának ellenkező határozatauk volnának; egyikökben volna olly valóság, a' mi a' másikkban meg nincs, meg se lehet; ezek pedig telyes lehetetlenségek: mert a' végnélkül-való különböző nem lehet; akármelly valóság nélkül el nem lehet: másképp végnélkül való nem volna: tehát a' végnélkül való csak egyetlen egy lehet és van.

§. 128. A' végnélkülvaló szükségképp' igaz valóság: az az: nem csupa gondolat, nem csupa értelem szerént való, nem csupa észtól formáltt képzet (Idea); hanem egyetlen egy dolog, tárgy, valóképp lévő mint p. o. I. Ferencz Császár: mert, mivel Ferencz Császár azért van szükségképp: mert néki szabadon önként valóságokat nem tulajdoníthatunk hanem csak az ő tulajdonit; létele kén-

telenítettünk elesmérni; úgy a' végnélkül-valónak is nem mi tulajdonítunk valóságokat, hanem tulajdon valóságit kénsettettünk elesmérni; valamint Ferencz Császár előterjesztményét nem mi tesszük önként, hanem szenvedjük, csak nézzük: úgy a' végtelenvalónak előterjesztménye sincs magunk kényétől, hanem azt szenvedőleg nézzük, minek-utánna lelkünk' esmérte elé tűnt; tehát a' végnélkül-való szinte olly szükségképp igazán való, valamint Ferencz Császár szükségképp igazán való.

§. 129. A' végnélkül-való szükségképp egészen egyesültt való: az az: semmi valóság se járulhat hozzá, semmi se válhatik, vagy választathatik-el tőle: a' végesen valók nem egészen egyesítetttek; valóságot elfogadhatnak, el is veszthetnek, lételöket is elveszthetik, s' valóságokat és valótlanságokat foglalhatnak együtt magokban: tehetségeket, erőket, hijányokat; és így nem szükségképp egészen egyesítetttek; a' vég nélkül-való ellenben mint magától-való semmi valóságot el nem fogadhat, se el nem veszthet; lételét se vesztetheti el: minden valóság benne meg lévén, semmi valóság nélkül elnem lehetvén, minden hijány, minden határ, minden lefüggés nélkül lévén: nem csak gondolat szerént, hanem tárgyképp is egyesült: a' mi annál nyilvánóságosabb, ha azt mint mindentudó, mindenható, legjobb, lelket's t. e' f. valóságot tekentyük: mert valamint mi bennünk a' nagy ész, nemes, akarat hathatós erő, létel's t. e' f. egymást kinem zárják, ki se zárhattyák; úgy a' végnélkül valóban a' legtökéletesebb ész, akarat, hathatóság, létel egymást kinem zárják, ki se zárhattyák. Az végnélkül való tehát szükségképp egészen egyesültt valóság.

§. 130. Mondhatni ezek ellen: 1) Minden valóság, kivétel nélkül, lehető; a' kielégítő oklétel

is valóság, tehát az is mint más egyéb, lehető; de a' mi lehető nem lévő is egyszersmind. F. Ez az ellenvetés két tekintetből is hibás: mert minden valóság külön külön lehető ugyan; de innét nem következik, hogy a' valóságok' mindensége is lehető csupán; a' végnélkül-való nem külön külön valóságokból öszvekött egész, hanem a' lehető valóságoknak mindensége, Más az: itt a' létel' fundamentoma mint különös véges valóság tekintetik, mellynek a' vég nélkül-valóban nincsen helye.

2) Abból, hogy a' végnélkül-való = ∞ . mint szükségképp lévő gondoltatik, nem következik, hogy az is tárgyképp: a' tárgy a' gondlattól függ-e? Tehát a' végnélkül lévőnek, mivel gondoltatik, szükség-e valóban is lennie? F. Valamint a' ∞ . létel nélkül tárgyképp lehetetlenség; úgy a' vég nélkül-való létel nélkül gondolhatatlan, lehetetlen; a' ∞ létel nélkül tárgyképpen nem azért lehetetlen, mert szükség gondoltatnia: hanem azért szükség a' ∞ nak gondoltatnia, mert a' ∞ lételnélkül lehetetlen. A' ∞ . nak létele van: mivel lételének kielégítő oka maga, minden gondolás nélkül és előtt is. Valamint az asztalnak létele való, gondoltatása nélkül és kívül is: ha asztalosa van; úgy a' ∞ . végnélkül vaionak is létele van, kielégítő oka lévén, minden gondolás nélkül és előtt is. Vagy az asztal azért van-e, mert mi gondollyuk? Nem azért van-e, mert asztalosa, kielégítő oka, van? Tehát a' ∞ . nem azért van szükségképp, mert gondoltatik, hanem azért, mert lételének kielégítő oka szükségképp van.

3) Valamint ezen kitétel: a' \triangle . nek három oldala van, annyit tesz: a' \triangle nak, ha van, három oldala van: szint úgy: ezen kitétel: a' ∞ szükségképp való; csak annyit tesz: a' ∞ ha van, szükségképp való. F. Az első kitétel annyit tesz

csupán: $a' \Delta$. ha három oldala nincs, lehetetlen; igen is: $a' \Delta$.ből tehát csak a' három oldal' lehetségét következtethetni ki, igen is; és hogy a' három oldal' létele is következzen belőle $a' \Delta$. lételét is oda szükség gondolnunk, igen is: mert $a' \Delta$. lételének kielégítő okát magában nem foglalja mint $a' \infty$: tehát ebből nem csak lehetősége, hanem létele is következik egyszersmind.

4) Az előbbi kitétel csak úgy teszi a' létel' szükségképp valóságát, ha van; p. o. $a' \infty$. ha van, szükségképp van; de nem azt is, hogy általlyában van: F. $A' \infty$. nem csak szükségképp lételét, ha van, hanem lételét általlyában is magában foglalja; a' ki azt gondolná, hogy $a' \infty$. szükségképp lételét magában foglalhatná a' nélkül is, hogy általlyában lételét is magában foglalná, azt nyilván nem gondolná.

5) Ez az okoskodás hibás: Az általlyában tökéletes valóság gondoltatható, az az lehető értelem; de $a' \infty$. általlyában tökéletes, tehát nem csak lehető hanem lévő is valóban. F. Ez az okoskodás hibás: mert az előtétel. az általlyában tökéletes valóság' értelme kétes: az általlyában tökéletes valóság csak belsőképp, és belső s' külsőképp is lehet tökéletes valóság; a' mi itt meg nincs határozva; ha csak belsőképp általlyában tökéletes, úgy abból lehetőségénél több nem következik igen is; ha valamint belsőképp, úgy külsőképp is tökéletes, s erre nézve mind lehetsége, mind létele kielégítő okát magában foglalja; így az általlyában tökéletes valóságból nem csak lehetsége, hanem létele is helyesen következik.

Stattler in der Wiederlegung des Mutschell S. 29. „Nicht aus einer jeden Denkbareit kann man auf die Existenz des Denkbaren schliessen; Da nämlich die obiective innere wesentliche Denkbareit aller eingeschränkten Dinge über eine Menge

von widersprechenden Bestimmungen noch unbestimmt ist, und nichts noch wie immer Unbestimmtes existiren kann; so kann man so lange nur ohne Grund aus ihrer inneren Denkbarkeit auf ihre Existenz schliessen, bis man von so einem wirklich ausser ihrer inneren Denkbarkeit vorhandenen Grunde ihrer Existenz versichert ist. Nun ist aber das aller reelste Wesen in keiner Art möglicher Bestimmungen innerlich unbestimmt, und selbst die innere Denkbarkeit ist durchaus reel, nirgend negativ; also eben darum auch als selbst existirend bestimmt, nur als objectiv existirend denkbar; und es entspricht ihm gar keine andere Vorstellung, kein anderer Gedanke, als derjenige, der selbes schon als durch sich selbst existirend denkt und vorstellt. Nun aus dieser ganz einzigen, und besonders objectiven Denkbarkeit schliesse ich; es ist nicht anders objectiv denkbar als wirklich existirend; ihre objective Möglichkeit ist schon ihre existenz. Nun die absolute Denkbarkeit (Möglichkeit) aller Dinge, auch ohne wirklich je gedacht zu seyn, ist ewig. Also ist die Existenz des allerreelsten Dinges ewig. Dass aber die innere Denkbarkeit der Dinge nicht die innere Möglichkeit des Gedankens ist, bedarf keiner weitem Erinnerung. Es braucht auch zur Existenz des Unendlichen keine producirende Kraft, wie Mutschell S. 117. zu erweisen sucht. Sein ganzes Wesen, die sammentlichen möglichen reellen Bestimmungen, machen die Denkbarkeit seiner Möglichkeit aus, und es hat keine von denselben ihre Existenz von sich allein so, um die Existenz den übrigen zu ertheilen. Die Allmacht Gottes bezieht sich nur auf die ausser ihm möglichen eingeschränkten Dinge, und nur Kraft derselben können alle diese eben so existiren, wie sie an sich selbst nur möglich sind.“

6) Minden kitétel Subiectumának valóban létele nélkül is ellehet; 's így mondatmánya valóban létele nélkül is ellehet minden ellenmondás nélkül: p.o. Δ . 180-o, ha nincs is valóképp a' Δ . és a' 180-osincs is, ellehet: tehát ezen kitétel is a' ∞ . van, valóban-létel nélkül is ellehet. F. Hogy ez a' kitétel:

\triangle . 180-o mind Subiectuma mind mondatmányának valóban-létele nélkül is ellehet, oka: mert nem szükségképp való, azért elvonva is gondolható: de a' mi kitételünk' Subiectuma és mondatmánya szükségképp való: az lehetősége 's létele nélkül nem gondolható; az olly ∞ . melly lehetőség és létel nélkül való volna, ellenmondás, gondolhatatlanság, semmi volna. Tehát habár valamelly való eránt a' a' kitétel subiectumának, és mondatmányának létele nélkül is el lehet; nem következik, hogy a' végnélkül-való eránt is kitételünk minden lételnélkül is ellehet. A' ki tehát ezt gondolja: ∞ van; szükség annak a' végnélkül-valónak nem csak lehetőségét, hanemlételét is egyszersmind gondolnia.

8) A' végnélkül-valóban a' lételt mint annak lehetőségéhez tartozandót feltesszük, előre elfogadjuk; a' következtetésben pedig azt általlýában hozzuk ki; de ez hibás kihozás: a' feltételes előrészekből általlányos kihozást nem tehetni. F. De különben van a' dolog: az előtételben a' ∞ .nak lehetőségével lételét is nem feltételelesen fogadjuk-el: hanem általlýában, szükségképp: mert csak kevés elmélkedésünkben tellik, hogy a' végnélkül-valót valamint önnön magától lehetőnek, úgy lévőnek is elesmérjük: midőn tehát az előtételekből a' végnélkül-valónak nem csak lehetőségét, hanem lételét is hozzuk ki; nem feltételesből az általlányost következtettük, hanem az általlányosból az általlányos lételt: mert előre benne volt. A' véges tárgyakban különben van a' dolog: ezekben megnincs se lehetőségökre, se a' lételökre a' kielégítő ok: tehát azt kívülről kell keresni, fellelni és hozzájuk tenni; hogy valóban lehetőek és tárgyképp is legyenek. A' \triangle . p. o. hogy külsőképpen lehessen vagy legyen, kielégítő okát nem tartya magában; 's valóban lehetőségéről vagy lételéről csak úgy győződünk meg,

ha kielégítő okát is magán kívül felleltük. A' mi kitételünk tehát: a' ∞ . nem csak lehető, hanem van is; helyes: nem is kihozott, hanem átértetett. Szóval ezen, 's más illy ellenvetéseknek hibája abban áll, hogy azt vélni, mintha a' mi kitételünk a' ∞ eránt a' mi gondolásunktól származna; mintha nem tudnók, hogy a' gondolt lehető nem valóban is lehető; 's a' mi valóban lehető is nem lévő is eggyzersmind. De különben van a' dolog: olly tudatlanok nem vagyunk: a' ∞ nak mind valóban lehetőségét, mind lételeét magából a' ∞ ból származtattyuk mi: mert mindenikére a' kielégítő okot benne talállyuk; benne talállyuk pedig azért: mert a' ∞ . végnélkül-való se volna, ha mind lehetsége mind létele kielégítő okát magában nem foglalná. De lásd Hegel Enc. S. 61-62.

9) Ez lenni (Seyn) semmi valóság se; te hát a' ∞ nak valóságaihoz nem tartozik, abban nem foglaltathatik; csak gondolat-kapcsolat; mint p. o. ezen ítéletekben: az Istennek hatalma nagy, értelme van: itt a' van nem valóságos mondatmány; hanem kapcsolat, melly a' mondatmányt a' Subiectumra vonnya. F. Hogy a' van, 's létel, nem különös valóság, megesmértük, valósítottuk nyilván eléggé. De nem is értésünk' formája szükségképp előbből: mert a' tapasztalással a' tárgyal eggyütt nézettet-hető: p. o. fahid van, vashid nincsen. 2) Lehetőség és létel' kielégítő oka lenni: ez bizonyosan valóság; az illy „lenni“ az illy létel van pedig itt szóban. Illy értelemben vesszük mondván: ∞ van; azaz: a' ∞ magalételeének kielégítő oka.

10) A' van, létel (Seyn) valóságos mondatmány; de ez az ítéletben a' Subiectumának értelmét nagyobbíttya, abban tehát nem foglaltathatik; következetképp a' létel a' ∞ ban se foglaltathatik. F. A' van, létel (Seyn) valóságos mondatmány,

melly az olly Subiectumoknak, mellyek elhatározatlanok, egészen nem egyesítettek, elhatározatot, 's nagyobbodást szerez: p. o. Szent Gellért hegye Budán alól, Dunántul van; meg engedjük; hogy a' van subiectuma értelmét mindég nagyobbíttya, ollykor is, midőn Subiectuma egészen elvan határozva, egészen egyesítetett; tagadjuk: mert a' mindenképp elhatároztatott, az egészen egyesítetett nagyobbodást el nem fogadhat; hogy illy esetben is a' van, létel (Seyn) Subiectumi nagyobbodást tenne, tagadjuk. A' ∞ pedig egészen elhatároztatott, tellyesen eggyesített egész; a' van tehát reá nézve nagyobbodást nem tehet; a' ∞ következőképp ezt: van, létel (Seyn) magában foglalhattya nagyobbítása nélkül; 's a' van, létel (Seyn) nem valóságinak nagyobbodása, hanem egészen elhatározott, egészen eggyesített állapottyának kijelentése.

11) Nem csak a' végnélkül¹-valóban, hanem a' véges dolgokban is a' Subiectum' lehetőségéből tenni az ítéletet; de ezek eránt csak úgy valósodíkmeg az ítélet, ha tapasztalhatóképp is megtudatnak; ha nézhetőség járul hozzája: P. o. Földünk' kerekének van hatodik része; ez lehetőségen alapul; de úgy lesz valóképp, ha felfedeztetik; tehát ezen ítélet is: van ∞ lehetőségen épülvén csak feltételesen, nem általlyában valósulhat-meg. F. Itt se venni észre a' nagy különbséget: a' véges dolgok magokban és magoktól egészen elhatározatlanok, azért el nem határozottak: a' földünk' hatodik része, ha lehet is, itt is amott is, a' délszaki, és éjszaki tengerben is rejtezkedhetik; lehetőségéből tehát létele ki nem tűnő, azért hozzátételt, tapasztalást kíván. Ellenben a' ∞ egészen elhatároztatott; hozzá-adást se nem kíván, se el nem szenved; egészen elhatározlatott magában, lehetőségé-

ben. Tehát lehetőségére, vagy lételére nézve semmi hozzá-járulást nem enged.

12) A' végnélkül valót vagy mint előterjesztett szert (materiát) és így mint csupán gondolt dolgot, vagy mint tárgyat tudhatni-meg; mint gondolt dolgot tudhatván-meg, nem magát, hanem a' gondolatot tudni-meg; mint tárgyat nem tudhatni-meg: mivel tapasztalást haladó; tehát a' végnélkül-valónak lételet semmiképp se tudhatni-meg, se közvetve, se közvetetlenül. F. Az előterjesztett tárgy, és az előterjesztés, gondolás, bizonyval nem mindegy: más az előterjesztett tárgyat nézni, 's más önnön előterjesztését nézni; a' ki az előterjesztett tárgyat nézi szenvedőleg érzi magát; a' ki előterjesztését vagy gondolatját nézi, önnként munkásnak érzi magát. A' ki a' végnélkül valót nézi, szenvedőleg nézi; azért nem önnön előterjesztését, nem önnön gondolatját nézi; 's így nem önnön előterjesztését, önnön gondolatját tudja is meg. A' végnélkül valót tehát, ha közvetetlenül nem tapasztalhatni is, de közvetve előterjesztményére nézve meg tudhatni: mint p. o. ezt: az egész nagyobb mindenik részénél. 'S valamint ez csak megvilágosodik ezen jellel: $a \neq b > a$; így a' vég nélkül való is ezen jegy által: ∞ .

13) Minden valóban-lévőnek szükség térben és időben adatnia; tehát a' végnélkül-valónak is időben és térben szükség volna megjelennie, ha való volna; de adatva nincsen, tehát valóképp sincsen. Más az: a' végnélkül-való az időben és térben meg se jelenhet: mivel csak egység, egyetlen egy valóság: magában tehát meg nem esmértheti magát; ha más alakban jelenne-meg, úgy se esmérthetné magát: mert alakját vennénk észre, nem magát. A' mi pedig magát meg nem esmértheti, az valóképp nincsen. F. A' mi ezen ellen-

vetés' első részét illeti: Különbség van a' létel, és jelenlétel között (Seyn, und Daseyn) A' jelenlételre szükséges a' térben és üdőben adattatás, a' lételre általlýában nem. Az üdő és tér határos valóság; a' ∞ határt nem szenved; tehát benne meg se jelenhet. A' mi a' másikat illeti: Hogy hogy? a' véges valók is megesmértethetik magokat, ámbár egyesek egyetlen eggyek: p. o. lelünk az ő munkájival, a' gondolattyával, szabad akarattyával, vágyódásával? 'S a' végnélkül-való ne esmértethetné - e meg magát azért, mivel egyes, egyetlen eggy? Külső benyomatokat nem tehet ugyan reánk: mert nem kiterjedt; de belsőképp, mint a' lélek, meg ne hathassa - e énünket? Sőt nem tölti - e el egészen elménket, mihelytrőla gondolkodunk? Nem nyilatkoztattya - e ki magát eszünknek, lehetősége 's létele vizsgáltságára? Bizonyyal a' végnélkül-valónak mivoltát nem esméri az, ki azt el nem esméri, vagy kétségbe hozza!

§. 131. A' végnélkül-valónak valóban lételét megbizonyíthatni így is: Ha a' magától - valónak szükség valóképp lenni, szükség annak is lenni, a' mi nélkül a' magától-való nem lehetne. A' magától-valónak szükség következő tulajdonságúnak lennie: 1) A' magától - valónak szükség egészen elhatározattnak, vagy merő valóságokból állónak lenni. 2) A' magától - valónak szükség magától, nem másból elhatározottnak, valóságokkal egyesítettnek lennie: mert szükség kielégítő okának lenni, miért ő egészen elhatározott, 's miért valóságok egyesültek csupán benne; az pedig nem más mint maga lehet. 3) A' magától valónak szükség valóban is lennie: mert ha valóban nem volna, másból el nem határozotathatván, elhatároztatása kielégítő ok nélkül volna: semmi sincs pedig kielégítő ok nélkül.

Sőt nem is lehetne valami soha: mert a' létel kielégítő ok nélkül lehetetlen; ez pedig csak a' magától való lehet. De a' ∞ . illy magától-való: 1) Egészen elhatározottatott tellyesen egyesült egész. 2) Magától, belső lehetségétől határozottatott el, egyesítettett. 3) Kielégítő ok minden lételre. Ha illy tulajdonságinak ellenére még se volna valóképp; ellenmondás volna, végnélkül-való nem volna. Tehát mivel magától valónak szükség lenni, a' magától való pedig szükségképp végnélkül-való; tehát a' végnélkül-valónak is szükség valóban lennie.

§. 132. A' végesen való magától-való nem lehet: Mert ámbár ennek is, hogy megkülömböztett légyen, egészen elhatározottnak szükség lenni; de ezen elhatározottságának kielégítő okát magában (mivoltában, belső lehetségében) nem foglalhattya; maga nem lehet annak fundamentoma, miért végesen, 's éppen így határozottatott el. Valóságaiban se foglalhattya elhatározottságának kielégítő okát: mert ezek csak önnön ellenmondójikat zárják ki; más meg' más valóságokkal, sőt olly valótlanságokkal is, mellyek nem ellenmondójk, egyesülhetnek; tehát a' dolog elhatározásra elégtelenek. Valótlanságaiban se foglalhattya ki elégítő okát elhatározottságának: mert ezek magokban hiányok, határok, nem valók; valamelly tételre, az elhatározásra, elégtelenek. Más az: a' valótlanságok minden valósággal, mellyel ellenmondólag nincsenek egygyütt lehetőek: azoknak tehát határt nem vethetnek. Azt se gondolhatni, hogy a' hiányok, valótlanságok a' véges valóban éppen önnét vannak, mert kielégítő ok nélkül valók: mert éppen ennek fundamentomát, miért kielégítő ok nélkül valók? keressük. Mivel tehát a' végesen való se lehetségében, se valóságaiban, se valótlanságaiban elhatározottsága kielégítő fundamentomát nem foglalhattya: magától való nem le-

het. Ha pedig a' véges való magától nem lehet, szükség annak mástól valónak lennie.

§. 133. Hogy a' végesen valók magoktól nem valók, hanem szükségképp valamelly magától-valóra visznek; így is megbizonyúl: minden véges dolgok számtalan féleképp megkülömböztethetők egymástól: mivoltokra nézve tökéletesek lehetnek nagyobb vagy kisebb mértékben; állapottyokra nézve is más és másképp lehetők; módjokra nézve is más és más üdőben, térben lehetők: tehát belső lehetségek külömbféleképp' elhatározatható. Ezen bizonyos elhatározottságok', egészen elhatározottságok' kielégítő oka magokban, belső lehetségekben, nem lehet; mert a' bizonytalan a' bizonyosnak, az elhatározatlan az elhatározottnak kielégítő oka nem lehet. Ha pedig a' véges dolgok' egészen elhatározottságának, — melly az ő lételők — kielégítő oka magokban nem lehet, szükség annak másban, a' magától valóban, lennie.

§. 134. Ezen kihozás ellen e' kifogást hijába tenné valaki: minden valóságos elhatározatnak magán a' dolgon kívül szükség kielégítő okának lennie: miért elhatározat? miért nem? miért ilyen és nem másféle? de a' magától-létel is valóságos elhatározat; tehát a' végesen-valók eggy magától valótól se hozattathattak lételre. Hijába tenné mondám: mert a' valóságos elhatározat csak kielégítő okot tesz-fel szükségképp' általlyában; s azon esetben, ha az magában a' dologban nem foglaltnék, a' másban: illy esetben vannak a' véges dolgok: lételők' kielégítő okát magokban nem foglalhatják, nem is foglalhatták, tehát másban, nem végesben, tartják és tarthatják egyedül. Ellenkező esetben van a' ∞ : ez lételének kielégítő okát magában foglalja, tehát magán kívül másban elhatározati okot nem kíván; másképp végtelen-való nem lehetne.

§. 135. Ez eránt így is okoskodhatni tovább: Magától-való az, kinek valóban létele fundamentoma önnön mivoltában alapul; kinek belső lehetősége elégséges ok arra, miért van, 's miért éppen így, 's nem amúgy van; és pedig egyedül így 's nem amúgy; 's miért másképp nem is gondoltatható. Már a' véges valók nem illy valók: ezeknek lételők 's nem lételők is, így is amúgy is lételők gondoltatható: tehát lételőknek inkább, mint nem lételőknek, 's így nem amúgy lételőknek kielégítő okok magokban, belső lehetségekben, nem állhat: mert az egyedül eggy, szükségképp, öröktől való. Külső lehetségekben se állhat: mert a' mi belsőképp lehetetlen, az külsőképp is lehetetlen; valamiben pedig szükség állania: mert semmi sincs kielégítő ok nélkül; tehát valami másban; melly különb nem lehet, mint a' végnélkül való: ez mind maga, mind mások' lételének, 's elhatározottképp lételőknek kielégítő oka: tehát a' végesen valók nem magoktól, hanem a' végnélkül valótól vették lételőket, egészen elhatározottságokat.

§. 136. A' véges valóknak a' végnélkül-valótól lételőket más csálhatatlan igazságokból is kihozhatni; illyenek: 1) Van szükségképp olly valóság, melly minden lételnek fundamentoma, 's kielégítő oka: mert ha illy valóság nem volna, a' létel lehetetlen, gondolhatatlan volna. 2) Van szükségképp olly valóság is, melly magában belső lehetőségeképp minden lételnek fundamentoma, 's kielégítő oka: mert az olly valóság, melly minden létel' fundamentoma 's kielégítő oka, magában belsőképp fundamentom és kielégítő ok is. 3) Nem mind a' mi van, magában és belsőképp kielégítő ok a' lételre, se magára se másokra nézve: másképp, mivel a' belsőképp lehető szükségképp és öröktől fogva való, mindennek szükségesnek és öröktől

fogva lévőnek szükség volna lennie; de ilyen csak a' végnélkül - való: ki semmi hijjával, létel' hijjával, se lehet; csak ő lehet kielégítő ok minden lételre. 4) Egy véges való se lehet akármelly másnak lételi fundamentoma: mert ha lehetne, csupán csak belső lehetőségére nézve lehetne; de erre nézve miért lehetne csupán másnak lételére kielégítő ok's a' magáéra pedig nem? Szükség tehát a' végesen valók' lételi fundamentomának olly minden állania, mellynek belső lehetősége mind a' maga, mind mások' lételére kielégítő lehet. 5) Ha ez is magában véges volna, hijányi, határai volnának szükségképp, vagy csak lehetőképp: de ez mind egyik - mind másképp lehetlen: ha hijányi szükségképp valók volnának: egyéb határozatokkal, a' valóságokkal, egyesíthetetlenek volnának, és így egy valamit, dolgot nem tehetnének. Ha nem szükségképp volnának: lételre szükséges okul nem szolgálhainának: hanem hol szolgálának hol se. Azt se mondhatni: hogy a' magában véges valónak szabad munkálása is szolgálhat okul hijányinak lételére: mert ez több okokra nézve lehetetlen: 1) Mert minden szabad munkálás előre magán kívül kielégítő okot teszfel, hogy a' munkálás megeshessék. 2) A' magától való munkálás magát így amúgy is el nem határozhattya, hanem csak egyedül így, vagy amúgy szükségképp. 3) Mert magától a' való inkább valóképp határozza el magát mint valótlanul, ha szabadságában áll. Hogy pedig azt szükségképp cselekedte légyen, éppen lehetetlen: mert az olly szükség, melly a' dolog' mivoltában nem áll, tellyes lehetetlenség: a' létel vagy nem létel, a' végeesség, vagy végtelenség a' mástól valónak mivoltában nem foglaltathatik. — Ezt meg nem erőlténíthetni ellenvetvén: Az Isten szabad minden munkájában; a' világot is szabadon terem-

tette, és nem is teremthette volna: tehát magától a' nem végnélkül való is tehet valamit szabadon: hogy tehát az magától valóságainak határt nem szabhatna, nem igaz. — De az Isten nem magában, nem lehetőségére és lételére nézve szabad, hanem munkájira nézve: magát lételére vagy nem lételére, így vagy amúgy lételére szabadon el nem határozhatta; semmi másulást, változást magában szabadon nem tehet, hanem csak munkájiban; az Isten szabad a' véges valókra nézve, nem végnélkül valóságára nézve; akarattjának cselekedeti, munkái kezdődnek, lesznek üdövel; akarattya maga nem kezdődik, nem lesz üdövel, öröktől való; olly szükségképp való mint a' mivolta; akarattya magában azon egyetlen egy, csak hogy részenként, üdövel tellyesedik egészen. Az Isten' példájából tehát, hogy a' magától — nem való valóságainak végét vethessen, valótlanságinak szerzője lehessen, nem csak bizonyossá nem lesz, hanem inkább meghamisul. 4) Minden végesen való nem csak lételére nézve, hanem állapottyára nézve is számtalan, sőt minden nemellenmondó határozatokat is elfogadhat: p. o. lételének minden perczenetiben az lehet vagy nem; így lehet vagy amúgy lehet; ennek se lehet kielégítő oka önnön magában, mivoltában: másképp valamint mivolta szükségképp való, változhatatlan: úgy szinte állapottya is szükséges, és változhatatlan volna. Tehát ennek is, mint lételének, a' végnélkül — valóban szükség lennie. 5) A' magától-való csak egyetlen egy, 's több nem lehet: mert ollyan lehet akármi is, millyen kielégítő oka; de ez benne csupán egy, 's többes nem lehet: a' minden létel' fundamentoma csak egyetlen egy, több nem lehet: a' belső lehetsége is egyetlen egy, több nem lehet. A' mástól valóokban a' létel — kielégítő ok nem lehet egyetlen egy; résznyire önnön

lehetőségekben, részszerént másbana' magától valóban álló: Tehát a' végesen valók' létele nem magoktól, hanem a' végnélkül-valótól, mint kielégítő októl, függ.

§. 137. Ezek ellen meg' némellyek így okoskodnak: 1) Ha a' végnélkül valónak létele volna minden valók' lételének fundamentoma; a' végtelen valót előbb kellene megismerünk, mint a' végesen valókat; de ellenkezőleg van a' dolog; tehát a' végnélkül-való minden végesen valók' lételemi fundamentoma nem lehet. F. Hogy a' végesen valókat előbb tudni - meg a' végnélkül valónál; igazán nem állíthatni: a' véges valót, 's a' végnélkül-valót együtt értyük, tudjuk - meg, az elvonás, és észrevétel által; mihelyt észrevevesszük valamelly tárgyakra nézve, hogy azok mástól, 's végesen valók, felserken bennünk a' magától — és végnélkül-valónak előterjesztése is legalább homályosan.

2) Hogy' lehetne a' végnélkül-valónak létele egészen elhatározottság, holott az határt nem szenvedhet? F. Azon értelem, melly a' végnélkül-valót határozottnak terjesztené elő, ellenmondás volna igen is; azon értelem, melly a' végnélkül-valót úgy terjeszti elő, mint minden valóságokból, és merő valóságokból, határ nélkül, valóképp' egyesített egyetlenséget; nem ellenmondás: a' végnélkül-valónak egészen elhatározottságán tehát minden valóságoknak, határ nélkül benne egyesültét kell érteni.

3) Az elhatározott értelműt szükség esmérhetnünk: a' végnélkül-valóét nem esmérhetni; tehát egészen elhatározott nem lehet. F. Az elhatározott értelműt szükség értenünk, az az: minden mástól megkülömböztethetnünk, minémű valóságok vagy valótlanóságok egyesítettettek benne, igen is; miképp? egyesültek benne a' valóságok, szük-

ség tudnunk, hogy azt esmérhessük, ezt nyilván tagadjuk: mert a' nélkül is a' dolgokat megkülömböztethettyük, esmérhettyük: hány az olyan dolog, melyekben a' miképp, és mimódon egyesületet nem tudjuk, még is eléggé esméretes, 's megkülömböztetett előttünk?

4) Minden meghatározásban egy főbb értelem szükséges, melly alá a' meghatározandó felvétet-hessék; de a' végnélkül - való legfőbb értelem, semmi alá fel nem vétethető, tehát egészen elhatározott nem lehet. F. Itt a' legfőbb értelemnek kétségéből credhet az ellenvetés: a' végnélkül valónak értelme fontosságára, ki elégitő - okságára nézve legfőbbik ugyan; de nem eredetére 's kiterjedtségére nézve is; eredetére nézve főbb az esmértethetőség' értelme; kiterjedésére nézve a' való: ha esmértethetősége nem volna, végnélkül valósága se volna, ha való nem volna végnélkül - való se volna; mindazonáltal, mivel lételők' okára nézve minden valókat magában foglal, mint az ember minden embereket, legfőbb neműnek mondathatik; de nem egy átallyában, hanem képestleg.

§. 139. A' dolog magában tovább állat, vagy eset (Substantia, vel accidens) Az, a' mi a' tárgyban tartandólag, másulás nélkül van, állat: Az emberben a' Lélek állat; a' test is állat. A' dolog' állattyát azon jegyek vagy tulajdonságok' teszik, mellyek abban megmaradandók: az emberi lelket mint állatot az ő érző, gondolkodó, esmérő, szabadon akaró ereji teszik. Az állatnak, ha véges, az is tulajdonsága, hogy más és más valóságokat elfogadhat. A' Lélek más és más gondolatot, esméretet, 's t, e'f. foghat fel. Eset a' dolognak másuló jegye: Ez a' gondolat, ezen ítélet, az emberi lélekre nézve eset. A' kerekdedség, vagy négyszegletűség az asztalra nézve: eset.

Innét következnek: 1) A' mi más és más lehet, állatnem lehet: a' gondolat, a' külső szín állatnem lehet.

2) A' mi valóban van, állata nélkül elnem lehet: Péter, barackfa, Sz. Gellérthegye állata nélkül elnem lehet.

3) A' dolog esetisége nélkül el lehet: a' barackfa virági nélkül, az asztal kerekedsége nélkül el lehet.

4) Az állat végnélkül- és végesen-való is lehet: az Isten' állattya végnélkül, az emberé végesen való. Szintúgy egyes is többes is lehet: az Istené egyes, az Emberé többes.

5) Az állatnak hijános fejtegetési ezek: Substantia est res, quae ita existit, ut nulla alia re ad existendum indigeat:“ Cartesius. „Substantia est ens, causam modificationum suarum in se continens.“ Leibnitius, Wolfius. „Substantia est ens infinitae extensionis et cogitationis“ Spinoza. „Substantia est subiectum perdurabile:“ Mert részszerént a' végnélkül-valót jelentik ki, részszerént pedig kirekesztik.

6) Hogy az állat értelme a' tárgy' előterjesztményéből kivontt, észbeli értelem; nem értésünk' tiszta, előbbi formája: már mondtuk § 48.

„Spinoza war ein jüdischer Aufklärer; für seine Zeit und seine Lage unstreitig ein sehr ausgezeichneter Denker. Da er weit zusammenhängender geschrieben hat als Leibnitz, so ist seine Wirkung auf die Nachwelt grösser. In der Ethik stellte er fest: Substantia infinitae cogitationis et extensionis unica est possibilis. — Cognitio unionis, quam mens cum tota natura habet: — Res nullo alio modo, neque alio ordine a Deo produci potuerunt, quam productae sunt“ etc. Man muss ihn zuerst aus seinem tractatus theologico-politicus kennen zulernen suchen, denn seine Ethik zeigt zwar ein System, aber nicht so deutlich, was er wollte, und was ihn drängte. In jenem findet man unter andern: miracula sunt res

naturales, — Pentateuchon non a Mose, — Scriptura accomodata non tantum captui Prophetarum, sed etiam vulgi — libertas accomodandi etiam hodie concedenda — utrumque testamentum nihil est praeter obedientiae disciplinam, — inter Theologiam et Philosophiam nullum commercium, — fides summam philosophandi libertatem concedit unicuique — ius circa sacra est omnino penes summas potestates, — Deus nullum regnum in homines habet nisi per eos, qui imperium tenent, — nemo promissis stabit, nisi metu vel spe. Jus naturale sola potentia determinatur, — pacta nullam vim habent, nisi ratione utilitatis, — Dei voluntas et intellectus in se revera unum et idem sunt — melior pars nostri est intellectus, — omnia quae honeste cupimus, referuntur ad tria: res per primas causas intelligere, passiones domare, et secure, sanoque corpore vivere, — in materia nihil datur praeter 'mechanicas texturas et operationes etc. Nach Jäsche Herbart p. 198.

Stattler így okoskodik Spinoza Benedek Pantheismusa ellen: ki csak egyetlen eggy véghetetlen gondolkodásu és kiterjedtségű állatosságot vélt lehetségesnek lenni. „Zwar ist es wahr, dass nureine unendlich vollkommene Substanz möglich ist, und dass zwey numerisch unterschiedene Substanzen nicht die nämlichen rechten Merkmale alle durchaus gemeinschaftlich haben können; sondern sich wenigstens in einem Merkmale widersprechen müssen: weil sie sonst von keinem Verstande zu unterscheiden, und als Zwei kennbar wären. Aber wie beweiset Spinoza, dass auszer der unendlichen göttlichen Substanz nicht endliche von jener so wohl, als von einander numerisch ganz unterschiedene Substanzen möglich sind, so nämlich: dass nach der Stufenleiter von der unvollkommensten stets eine um ein Merkmal vollkommener, als die untere, und so jede von der andern, und von dem unendlichen Wesen numerisch unterschieden ist? Er sagt zwar: „die gleichen Merkmale, welche eins mit dem anderen gemein hätten, könnten nicht vermehrt seyn, sondern müssten alle in ein's zusammenfließen, und so von unten bis oben nur ein's mit dem unendlichen Wesen werden“. Allein offen-

bar ist kein Widerspruch in der Vorstellung, wenn wir uns jedes Individuum von unten bis oben auf der Stufenleiter zwar zum Theile dem nächst untergeordneten in allen übrigen reellen Merkmalen gleich, und doch blos numerisch durch ein eigenes Merkmal unterschieden, und einander widersprechend, folglich von der Einheit ausschliessend, vorstellen. Nun aber möglich ist offenbar alles, was keinen Widerspruch in einem Dinge, und dessen objectiven Begriffe vereinbart. Und nun sind offenbar mehrere einzelne endliche Substanzen ausser Gott, und ausser einander (d. i. selbst eine Ausdenkung und einen Raum bildend) möglich; und es ist blosz die Einbildung, welche den Spinoza so etwas ohne Grund als unmöglich vorstellte.“ Religions Philosophie gegen Spinoza. p. 46.

§. 140. A' dolog magában alatlévő (Subiectum) vagy bennlévőség (Inhaerentia). Alatlévőség az, mellyen az álltság alapul, melly az állatot magában tartja; az álltságoknak mintegy magán hordozója: p. o. Péter lelkének és testének alatlévője, tartója, hordozója; a' barackfa ágainak törzsökének gyököreinek alatt-lévője, tartója, viselője. A' Subiectum tehát az állat-létére szükséges feltétel: Ha Péter nem volna, lelke teste se volna; ha barackfa nem volna, törzsöke, ága, gyökere se volna. A' mi a' dologban alatlévő közvetve az esetieknek is magán tartója, viselője: Péter gondolatának, esméretének, a' barackfa virágának, levelének, gyümölcsének, 's a' t. tartója. A' bennlévők ellenben (Inhaerentiae) olyanok, olly módu valóságok, mellyek alatlévőjökben vannak, nála nélkül nincsenek; 's Subiectumaikhoz mintegy ragadva vannak: a' gondolás, esmérés csak úgy eshetik-meg, ha Subiectumok van; mintegy benne, hozzájuk ragadva vannak: mint p. o. a' keménység a' márványhoz, a' melegség a' levegőhez.

Innét következők:

1) Az állat lehet Subiectum is egyszersmind; de a' Subiectum mindég állat a' való dolgokban; p. o. a' Lélek az emberben Subiectum is; a' Fa mindég állat.

2) Az állat nem csak változásokat fogadhat el; hanem szerezhethet is magában és magánkívül: az emberi lélek mozgást; a' fa gyümölcsözést; a' levegő frissülést.

3) Minden állat Subiectum is tágos értelemben: azért a' Subiectum is lehet változást szenvedő is, szerző is.

4) A' valóságos Subiectumot a' gondolatitól (Logikaitól) szükség megkülönböztetni: Logikai Subiectum lehet a' benn lévő is (inhaerentia); de a' valóságos nem lehet.

§. 141. A' dolog magában szükségképp v. eseti képp való: Szükségképp való az, melly ellenkezőképp nincsen, nem is lehet: a' \triangle szükségképp 3 oldalú; a' ∞ szükségképp való; a' dolgok' belső lehetősége szükségképp való. Esetiképp való az, melly ellenkezőképp is van, lehet: a' kerekasztal, a' véges való, a' külső lehetőség, esetiképp való. 1) A' szükségképp való vagy általlyában ilyen: p. o. a' végnélkül való; vagy feltételesen olyan: a' mástól való, ha kielégítő oka van, feltételesen szükségképp való. 2) Az esetiképp való is általlyában ilyen: p. o. a' gondolkodó ember; Vagy feltételesen olyan: a' gyümölcsöző fa: ha gátat nem szenved. Ilyen általlyában minden mástól való. 3) A' szükségképp valónak ellenében tétetett a' szabad valóság: melly valamelly határozatinak olly oka, hogy azokat teheti is nem is; se belső, se külsőképp nem kényszeríti határozatinak tételére vagy elhagyására. Azon valóság, mellynek maga-elhatározhatása magától van, és nem mástól: eredeti, fő sza-

bad valóság; az pedig, mellynek maga elhatároz-
hatása mástól, nem magától, van: alkotási al-
szabad valóság: az Isten szabad, az ember is sza-
bad; de az Isten eredeti főképp szabad valóság,
az ember alkotásiképp al-szabad valóság. 4)
A' szükség megelőző is lehet, következő is: meg-
előző az, melly valakinek nem maga határozatya-
tól függő; p. o. a' lehellés, az aluvás; következő
az, melly valakinek maga határozatya-
tól függő, p. o. a' házastársal élés; valami jónak szeretése, kö-
vetkezőleg szükséges. A' megelőző szükség egybe
nem fér ugyan a' szabadsággal, de csak olykor,
ha nem önkényes is egyszersmind; a' következő
szükség ellenben öszvéfér minden esetben: mert
ha közvetlenül nem is, de közvetve magunk' el-
határozásától származó. Azért, ha a' törvényt azért
szegjük-meg, mivel azt nem tudtuk, de tudhat-
tuk, és kötelesek voltunk is tudni, de ezt elmu-
lasztottuk; azt nem szükségképp, hanem szabadon
szegjük-meg. 5) A' szükség szint annyi féle lehet
mint a' lehetetlenség: általános vagy feltételes,
Logikai, természeti, erkölcsi; 's a' t.

Innét következetek:

1) A' dolog szükségképp, és esetiképp való
egyszersmind nem lehet.

2) A' mi egyáltalában szükséges, esetiképp
lehető nem lehet.

3) A' mi feltételesen szükséges, esetiképp le-
hető lehet.

4) A' mi egyáltalában lehető, esetiképp szük-
séges lehet.

5) A' dolognak módjai, képe-
stéségi általában
szükségesek nem lehetnek.

§. 142. A' dolgok magokban még változó k
vagy változhatatlanok. A' változás egyik

határozatnak a' másik után következése, vagy tétele. Változó dolog tehát az, mellynek olly határozati vannak, hogy egyikök helyett a' másikkok is lehet, vagy: másikat is tehetni, az egésznek sérelme nélkül. Változatlan ellenben az, mellynek olly határozati vannak, hogy helyettök mást nem tehetni a' dolog' sérelme nélkül. Az asztal változó: mert kerekdedsége helyett négyszögletű is lehet egymásután, 's még is asztal marad. A' gondolkodó erő az emberben változhatatlan; mert mást helyébe nem tehetni önnön vesztesége nélkül. A' másulható és változó között ez a' különbség: hogy a' másulhatónak is olly tulajdonsági vannak ugyan, melyek lehettek, vagy nem lehettek volna magokban, de minekutánna löttek már változhatatlanok; a' változók ellenben, minekután löttek is változhatók: p. o. az Istenben az akarat a' világ' teremtésére nézve másulható, az az: ő a' teremtest akarhatta, nem is akarhatta volna ugyan; de minekután akarta, változhatlan akarattya: másképp Isten nem maradna. Az ember' akarattya ellenben változó: mert a' mit egyszer akart, máskor nem akarhattya, és még is ember marad.

Következések:

1) A' mi a' dologban szükséges (p. o. a' lehetőség) az változhatatlan is.

2) A' mi magától való változhatatlan egyszersmind: mert a' magától való, mint kielégítő ok szükséges, a' mi pedig szükséges változhatlan is.

3) A' mástól való ellenben változható: mert mint kielégítő ok nem szükséges; kielégítő ok egészen nem lehet.

4) A' végnélkül - való változhatatlan; a' véges való változható: mert a' végnélkül - való magától való; a' véges mástól való.

§. 143. A' dolog magában végre mivolti-való, vagy nem mivolti-való (Essentialis non essentialis) Mivolti-valók az olyanok, mellyeknek kielégítő okok a' dolog' lehetőségében áll; 's kétfélék: tágos értelemben minden szükséges, változhatatlan dolog, határozat mivoltiképp való; a' napnak nagysága is mivoltiképp való tágos értelemben. Szoros értelemben csak az olly szükséges és változhatatlan tulajdonságok mivoltiképp valók: mellyek a' dolognak lehetőségéből közvetlenül következnek: p. o. a' napban a' világosság, az emberben az okosság. Ellenben a' dolognak olly határozati, mellyek a' dolog' lehetőségéből szükségképp 's változhatatlanul közvetve, vagy közvetlenül nem következnek, nem mivolti valók: az emberben az okoskodás, a' tanulás; az asztalban a' nagyság, négy szögletűség nem mivoltiképp valók. A' mivolti tulajdonságok teszik egyetemben a' dolog' mivoltát (Essentia. Wesen).

Következők:

1) A' dolog' lehetősége és mivolta ugyan azonos. 'S annyiféle mint a' lehetőség: külső, belső, természeti, erkölcsi, 's Logikai.

2) A' dolognak magától - valósága mivolta is egyszersmind.

3) A' vég nélkülvalónak magától valósága az ő mivolta.

4) A' végesvalónak a' másától - létel mivolta.

5) A' mik a' dologban esetiek, változások, nem mivoltiak.

§. 144. A' mi a' dolog' értelmének második osztályát, másokhoz képestségeit illeti: mindenek előtt a' képestséget szükség jól értenünk: vannak olly határozataik is a' dolgoknak, mellyek azoknak nem magokban, hanem másokhoz képest tulajdonaik: azért csak másokra tekintve tűnnek ki:

és képestségeknél, tekinteteknél mondatnak (Relationes. Beziehungen) Ilyenek az ő nagyságok, távulságok, nemök, öszveköttetésök, rendök 's a' t. Ha mások nem volnának, 's másokkal egybe nem vettetének, képestségeik se volnának: azért a' dolgok' külső tulajdonságai; külső különbségei. A' képestség' fundamentoma a' dolog' millyensége, vagy valósága; a' képestség' határi azon dolgok, mellyekre az egybevetés terjed: Simon atya, Péter fiú; a' szármozás a' képestség' fundamentoma; Simon és Péter a' képestség' határi.

§. 145. A' dolgok másokhozképest: 1) Hasonlók vagy nem hasonlók: Hasonlók azok, mellyekben valamelly jegyek közössek; azon valóságok, határozatok vannak meg. Nem hasonlók pedig az olyanok, mellyekben ugyan azon valóságok, határozatok, mellyek tekintetben vétetnek, meg nincsenek, nem közössek: ember az emberrel hasonló: az ember a' kövel nem hasonló: gondolkodó erejére nézve. A' hasonlók, vagy nem hasonlók 1) annyiféleképp hasonlók vagy nem hasonlók, a' hányfélék a' határozatok: mivoltokra, formájokra, 's más tulajdonságokra nézve. A' hasonlók vagy nem hasonlók 2) annál inkább vagy annál kevesebbé hasonlók, vagy nem hasonlók, mennél több vagy kevesebb határozatokban egyeznek egymással. Tellyesen, tökéletesen hasonlók azok, mellyek minden határozataikban egymással (az egymás-ságokat (Individualitas) kivéve) megegyeznek: más-képp ugyan azonok volnának nem különb különbek; p. o. némelly falevelek egymáshoz tellyesen hasonlók, csak mások.

§. 146. Az, mire nézve a' tellyesen hasonlók egymástól különbek: egységi jegy (nota individualitatis). Ez megvan minden dologban. Azon egységi jegy, mellyre nézve egy dolgot minden mási-

kától, mindég megkülömböztethetni: bélyeg-jegy (nota characteristica) Ez mindég nincs – meg a' dolgokban. Az egységi és bélyeg jegyek' a' dolgok' mivoltához tartoznak. Azok, melyek bélyeg-jegyeikre nézve egymáshoz hasonló, mivoltiképp hasonló; melyek nem bélyeg, hanem más jegyeikre nézve egyeznek egymással: nem mivoltiképp, esetiképp hasonló: Péter Pálhoz, az okosságra nézve, mivoltiképp hasonló; a' kised és majom, a' más – utánozásra nézve, esetiképp hasonló. A' dolognak tellyes mivolti hasonlóságok teszi a' fő – nemet (genus): az ember és barom közt a' közös test és lélek teszi a' főnemet, a' lelkes állat-ságát; a' nem tellyes, v. nem mivolti, eseti hasonlóság teszi az al-nemet (Species) az okosság teszi a' lelkes állatok között az al-nemet, az embert. A' főnemek, főbbnél főbbek lehetnek mivolti hasonlóságok' tellyesebbülésökhöz képest; az alnemek annál inkább közelítenek a' fő nemekhez, mennél tellyesebbek elhatározattyaikra nézve: mert annál bélyegesebbek: a' bélyegesség pedig a' dolog' mivoltához tartozandó. A' dolognak minden mással hasonlatlanságok teszi az ő egy-lévőségöket, egységöket (Individualitas); valamely jegyben meg nem egyezetők, az ő különbségöket. Ha egy bélyeg jegyben áll a' meg nem egyezés, a' dolgok különbfélék; ha több bélyeg-jegyekben áll a' meg nem egyezés, különb neműek; ha csupán egységi jegyeikre nézve nem egyezők, különb számuak (Differentia Specifica, generica, numerica). Az arany és tallér különb nemű; a' Császár' és Kőrmöczi arany különbféle; az egy arany és két arany különb számu:

Következések:

1) A' tellyesen, tökéletesen hasonló mind millyenségökre, mind miségökre nézve egyezők

nem lehetnek: másképp ugyan azok volnának, nem hasonlók.

2) Éppen magokban megkülönböztethetetlen dolgok (entia indiscernibilia) nincsenek nem is lehetnek: mert mások is volnának és ugyan azok is: legalább számokra nézve, mindég különböztek maradnak: az aranyok akár mely egymástól megkülönböztethetetlenek legyenek is bár, legalább első, vagy másodikak maradnak.

3) Azon határozatok, melyekben a' dolgok egymással eggyezők: hasonló részek, 's ellenben (partes similes, vel dissimiles).

§. 147. A' dolgok 2) egymással egyenlők, vagy nem egyenlők. Itt mindenek előtt mi az egész? szükség jól értenünk: az olly dolog egy egész, mely több különböző határozatokból egyesült: p. o. az ember egy egész; mert testből és lélekből egyesült. Az egész mennyiségnek is mondatik (quantum). Az egészet, vagy mennyiséget tévő határozatok, részeknek is nevezetnek: az ember részei: a' test és lélek. Egy egész több más egészekből is, az az olly részekből, melyek ismét részekből állók, egyesülhet. Az emberi test több egész tagokból egyesült: a' tagok résznek részei az emberre nézve. A' részek vagy mivolti-képp szükségesek az egészhez, vagy csak eseti-képp: az első feltételben mivoltiak: a' fej mivolti része az emberi testnek; a' második esetben az egészhez csak kívántatók: az kis ujjaim az emberi test'egészhöz kívántató részek (partes essentielles et integrales) Azon egész, mely minden más egészet, mint részeket, magában foglal, legfőbb egész: p. o. a' világ, mindenség. Az olly egész, mely semmi más egészet se foglal magában, hanem csak önnön részeit, legkisebb egész. Illyenek az egyetlen egységek. Az Egész a) esméreti, Metaphysi-

kai egész, melly különb különb esmértethető határozatokból, részekből álló: p. o. a' lélek, mellynek különb különb határozati, tehetségi, esméretesek. b) Természeti, Physikai: melly különféle részekre elválasztható: p. o. a' viz, a' levegő, a' föld, az ércz: c) Gondolati Logikai: melly az ész-től különb különbekből formáltatik: p. o. az ítélet: Subiectumból, mondatmányból, és kapcsolatból.

§. 148. Már egyenlők azon egészek, mellyekben szint annyi hasonló határozatok, részek vannak, mint a' másikában: a' két \triangle . egyenlő: mert egyikben szint annyi oldal, szög és grádics van, mint a' másikában. Az olly egészek mellyekben szint annyi hasonló határozatok, részek nincsenek; nem egyenlők: a' derék \triangle . és a' hegyes \triangle nem egyenlő: mert az elsőben két hegyes szög, a' másikában három hegyes szög van. Az egyenlőség vagy nem egyenlőség annál nagyobb vagy kisebb, mennél több vagy kevesebb hasonló határozatok vannak együtt. Egy hegyes három-szög a' másikkal annál egyenlőbb, mennél inkább nagyságokra is egyezők. Azon egyenlők, mellyek egymással tellyesen egyezők határozataikra nézve, ugyan azonok egymáshoz képest: az egész minden részeivel ugyan azon; az ember, és az érzéki okos állat is ugyan azon egymáshoz képest.

§. 149. Az egyenlőség vagy nem egyenlőség úgy tudathatik ki, ha valamelly esméretes valóság, melly az egymáshoz hasonlító dolgokhoz hasonló, egybevetetik. Ezen egybevetés, a' mérés; a' hasonló valóság, mérték; tágos értelemben. A' kiterjedett szakadatlan egészeknek mértékei p. o. a' vonat, az új, a' láb, az öl, 's a' t. A' tartandó szakadatlanoké: a' perczenet, fertál, óra, nap, holdnap, esztendő, 's a' t. A' szakadva való egé-

szeké, a' számé: az egység. A' belső, mennyiségi egészeké: a' grádics. Azok, melyeknek egyenlősége az ő mértéköknél fogva kitudható, ha mekkoraságok, vagy tartandóságok, mérhetők; ha mennyiségek, számlálhatók; ellenben pedig: mérhetetlenek, vagy számlálhatatlanok vagy magokban, vagy képestleg.

§. 148. Ezekből következetek:

- 1) Minden dolog az ő egészével egyenlő.
- 2) Az egész minden részeivel egyenlő.
- 3) A' két egész egymással annál egyenlőbb, mennél több részeik egyenlők.

4) A' mik egy harmadikkal (mértékökkel) egyenlők, magokkal is egyenlők.

5) A' mik nem hasonló mértékűek, nem egyenlők.

6) A' mérhetetlen, és végnélkül-való nem egyenlő.

7) A' mi mérhetetlen, számlálhatatlan, nem végtelen, nem számtalan általlyában is.

8) A' véges való mérhetetlen, számtalan, egy-általlyában nem lehet.

9) A' végnélkül-való mérték-és számfelett való általlyában. S' t. e' f.

§. 150. A' t é r t is 3) másokra nézve esmérhetni meg. Különbféle tárgyakat, sőt ellenkező tulajdonságú dolgokat is, tapasztalunk, látunk mí: P. o. Pétert, Pált, tüzet, vizet, jó és rossz embert úgy; hogy ezeket nem csak magunkon kívül, hanem magokon kívül, és egymás mellett nézzük. Ezen dolgoknak egymás kívül és mellett nézetére támad bennünk a' tárgyak' egymás kívül és mellett lételőknek előterjesztése, a' t é l r-előterjesztés. Ezen tér' képzete tehát szint olly elhatározott tapasztalási képzet, mint ezen kis rózsájé, melyet most szagolok. Azért szükség pedig a' különb különb dolgokat egymás mellett képzenünk: mert szükségépp egymás kívül és mellett vannak: másképp

különbek se volnának. A' valóképp lévőeknek szükséges tulajdonságok tehát a' térben, az ő egymás mellett lételők. S' mivel szükséges tulajdonságok, ha valóban lévőeknek nemlétét képzellyük is, a' tér, minden egymás mellett létel' képzete — mint lehetöbennünk fenn marad. Valamint az ember' szükséges tulajdonsága, érzéki okos állatsága, ha egy embert, se gondolunk is lenni, mint lehetö — mivel volt, bennünk fenn marad. A' metaphysikai tér helyes értelme tehát ez: a' tér a' tárgyaknak egymás kívül és mellett lételők, vagy is egygyüttlélteli különbségök; hol többek vannak egymás mellett, ott van a' tér valóképp; a' hely a' külön különbek' egygyütt lételének része, módosulattya; és a' több helyek egy egész tért tesznek.

§. 151. A' Metaphysikai térnek tisztább's bővebb értésére vegyük észre e' következőket 1) A' tér' értelme a' tapasztalásnál fogva ered ugyan; de nem a' tapasztalással lesz szükséges és közönséges: hanem a' különbkülönb tárgyak' egymás után nem-lételők' lehetetlenségének észrevételével: vagy is: azért esmérjük el a' tért a' tapasztalási tárgyak' szükséges és közönséges tulajdonságának: mivel észre vettük, hogy azoknak egymás mellett nem-lételők tellyes lehetetlen: azért igaz ugyan, hogy a' tárgy-tapasztalás a' tér' értelmének fundamentoma; mert ha tapasztalásunk nem lött volna, a' térről értelmünk se lött volna; de nem igaz, hogy a' tér a' tárgynak belső tulajdonsága; nem igaz, hogy attól a' tapasztalásban adatott légyen, mint p. o. Péter vagy Pál' értelme; nem igaz, hogy a' tapasztalás teszi a' tér' értelmét lehetségessé, mint p. o. ezen rózsáját: valamint a' rózsának kellett lenni előbb, kellett azt látnom, szagolnom, tapasztalnom, hogy azt képezhettem: úgy a' dolgoknak egymás mellett kellett ugyan előbb lenniök, hogy egymás mellett lételöket képzelhettem; de onnét

nem következik, hogy a' tér' értelmét a' tapasztalás adja, a' tapasztalás adja egészen egyedül; ha én csak egyetlen egy rózsát láttam, 's szagoltam volna is, volna nékem arról egészen képzetem; ellenben, ha én csak egyetlen egy dolgot' láttam néztem volna, vagy ha több dolgot láttam, és néztem is volna, azokról ugyan volna képzetem, de a' térről', az egymásmellett létéről nem volna: a' tapasztalás tehát a' tér' értelmét nem adja, nem is adhatta egészen. Az se igaz tehát, hogy a' tér' külső érzékiségünk' nézetünk' eredeti, belső formája; hogy a' tér' előbbisége által teszi minden külső nézetünket lehetségessé: mert ha eredeti, belső közönséges formája volna, ha elsőbbisége által ő tenné minden tapasztalásunkat lehetségessé szükségképp: annak egyetlen egy tárgy, egy pont' tapasztalásával is, és egyenesen is szükség volna ki tűnnie; de ez nem igaz: mert csak több tárgyaknak, és egymás mellett nézett tárgyaknak tapasztalásánál fogva, mellékesen, ered bennünk; az illatos, ízes tárgyak' térsége pedig felse serkenhetett volna bennünk, ha egymás mellett valókat nem láttunk volna. Annál bizonyosabban: mert az első egyes tapasztalásunkkal mi nem közönséges, nem szükséges tért képzünk; hanem csak résznyi, különös tért, helyet, képzünk magunknak; valamint egy barackkfát látván először, nem képzük annak egész nemét, hanem csak egyetlen egyikét. Tehát a' tért is nézvén, nem mint közönségest, és szükségest, hanem csak mint különöst, esetit képzük mi; ha pedig a' tér a' külső nézetünk közönséges szükséges formája volna: első tapasztalással tüstént azt közönségesnek, szükségesnek is szükség volna képzenünk.

„Die Vorstellung des Geometrischen Raumes, der Flächen, Linien, und Punkte wird in uns auf

eine ganz empirische Weise zu Stande gebracht. Nehmen wir nämlich einen physischen Körper weg, so können wir den Raum, den er einnahm, noch immer in Gedanken als Etwas vorstellen, was in longum, latum, und profundum ausmessbar ist. Diese Ausdehnung in die Länge, Breite, und Tiefe heisst ein Mathematischer Körper. Die Grenzen dieses Körpers sind Flächen, die Grenzen der Flächen Linien, die Grenzen der Linien Punkte. Also Punkt Linie sind Geschöpfe unserer Phantasie, da in der gesammten Natur kein Punkt, und keine Linie anzutreffen ist. Nur unter der Voraussetzung, dass man diese Vorstellungen annimmt und zum Grunde legt, lässt sich nach der Behauptung der Grössten Mathematiker die Geometrie als eine demonstrable, obgleich nur idealische, und nur hypothetische Nothwendigkeit in den Beweisen aussagende Wissenschaft denken.“ Metz Darstellung des Kantischen Systems S. 191—196.

§. 152. Következetek:

1) A' tér metaphysikai tekéntetben mint valóképp lehetö, öröktöl fogva, 'szükségképp' való: mivel a' külön külön tárgyak csak egymás kívül és mellett lehetnek; a' dolgoknak valóban lehetőségei pedig öröktöl fogva, 'szükségképp' való; ez az oka hogy a' dolgok' nem létét gondolván is, a' térnek nem létét nem képzelhetni: mert a' tárgyaknak egymás mellett lételöket, mint szükségeseket, egyszer észre vévén, ha a' dolgok' nem létét képzelhetjük is, de a' térnek — mint lehetönek — nem létét nem képzelhetjük; a' dolgok' létét nem szükségesnek, a' tárgyaknak egymás mellett létöket szükségesnek vettük észre. 'S ezen csak egymásmellett lehetőség' képzetéből szintúgy tér-értelmet formálunk mí, mint az egymásmellett létel' képzetéből. 'S ezen lehetőségi tér-értelem nem csupa üres, hanem valódi: mivel ezen lehetőség a' lételen alapul; minekutánna a' tért mint létöt néztük, úgy tekéntjük mint lehetöt; azért a'

Mathematikusok' lehető térsége szintúgy hosszában, széltében, mérhető, mint a' Physikusoké; a' lehető térség' mértéke a' valóképp lévő térségnek éppen 's egészen megfelel: mivel a' tapasztalásiból vonatott-el.

2) A' metaphysikai tér tárgyi képestség, a' tárgyakat úgy tekénti, mint egymáshoz képest valóban vannak; azért értelme is képestségi: Ha bár minden dolgoknak, és ezek' állapotinak nem létökét képzeljük is, a' tér képzeletünkben mint lehető fenn marad: a' tárgyakat nem csak egymás mellett nemlévőknek nem gondolhatni, de nem egymás mellett lehetőeknek se gondolhatni: tehát mind a' lévő mind a' lehető tárgyakkal az egymás mellettség, a' tér, elválaszthatatlanul egybe van kapcsolva: a' tér mindég arra vonul, a' miképp a' tárgyak egymásra nézve vannak vagy lehetnek; az egymásra nézve való értelem pedig képestségi; tehát a' tér tárgyi képestség (relatio obiectiva).

3) A' metaphysikai tér nem közönséges semmi, nem szükséges esmératlenség: minek sokaktól tartatott; de nem is valami testi üreg, mellyben mint valamelly igen nagy tárházban a' tárgyak volnának; se nem csalfa szemfény-vesztés: mert valóban lehető és lévő is; külsőképp tapasztalható; mivel a' tárgyaknak egymás mellett lételők lehető lévő is; külsőképp tapasztalható is: a' tapasztalásnál fogva mellékesen észre vehető, mint akármelly más képestség: p. o. a' nagyság, valóban lehető, lévő és tapasztalható is; ha bár nem egyenesen is, de mellékesen észre vehető valami másra nézve; valamint a' dolog' állattya tapasztalásnál fogva mellékesleg észrevehető, úgy a' térség is észrevehető mellékesleg: azon különbséggel, hogy az állatmagára a' tárgyra nézve, a' tér egymásra nézve vétezik észre.

4) A' Metaphysikai tér tiszta külső nézet' formája se: mert hogy mindent külsőképp kényszerítettünk a' térben nézni, a' tárgytól van: mivel azok csak magok mellett lehetnek és vannak. Innét látni való: miért nem képzelhetjük mi a' végnélkül-valót térben: mert csak a' végesen valók különb különbek, együtt, és egymás mellett lévők; a' végnélkül valóban se különb különb, se együtt és egymás mellett létel nincsen, nem is lehet. Innét van az is: miért nem gondolhattuk mi gondolatinkat térben: mert ha bár különb különbek is: de együtt, egymás mellett, nincsenek, hanem csak egymás után: nekünk pedig az egymás mellett lévő a' tér. Mivel a' gondolatink a' Lélekkel együtt lévén is, de a' lélek mellett nincsenek, azokat lelkünkkel egy térben, nem különb térben gondoljuk testünkre nézve. Ha az érzékiségünk úgy volna alkottatva, hogy mindent térben, 's üdöben szükség légyen néznünk: a' végnélkül való is, azt Istent is, minden gondolatinkat is a' Lelkünkön kívülről szükség volna néznünk: a' mi pedig nyilván hamisság.

5) A' Tér magában nem végnélkül-való: mert különb különb dolgoknak képeztége: a' különb tárgyak pedig, akármelly számosoknak gondoltásának bár, végnélkül-valók nem lehetnek; a' szám-talanok nem végnélkül valók: a' tér tehát magában csak véges valóság. Más: valaminek végére nem járhatni; más az: valaminek vége nincsen. A' végnélkül-valónak vége nincsen, nem is lehet; a' térnek végére, az egymás mellett lévőknek végére, nem járhatni.

6) A' valóképp lévő téren kívül csak egyetlen egy tér lehető, a' lehetséges; de ez is, a' mint való, csak véges lehet: mert akármelly számú v a-

lóban lehetők se lehetnek végnélkül valók: mert a' számosak végnélkül - valók nem lehetnek; tehát a' valóban lehető tér se lehet végnélkül-való. A' valóban lehető tér a' valóban lehetőségnek határral rekesztetik bé: a' valóképp - lévő azon lehetőségnek közép foglalattya p. o. ☉ A' valóban lévő tér tehát nem valamelly ürességgel, hanem valóban lehető térséggel határos; de a' valóban lehető tér' karimáján kívül nincs már valami más, csak semmi: mert a' valóképp-lehető az, a' mi lévő lehet. A' semmi nem lehető. A' mi közös értelmünk a' tér eránt a' végnélkül-valónak közös értelméhez van szabva: de ez hibás: mert mind azt véghetetlennek vélljük, a' minek határát és számát bizonyosan nem tudni; hibás e' szerént a' tér' véghetetlensége eránt is képzetünk. Igazán végnélkül - való az, mellynek valóságának határi, hiányi nincsenek, nem is lehetnek 's nyilván ellen mondók; de akármelly lévő vagy lehető térnél nagyobbbat vagy kisebbbet gondolhatni, minden ellen mondás nélkül. A' Matematikusok azért veszik a' lehető térséget véghetetlennek: mert azt határ nélkül eloszt-hattják, noha határozott részekre kinem szabhat-tják: Az ő véghetetlen lehető térok nem semmi: mert a' tapasztalással nem ellenkező: azonban képzeltt csupán mint a' pont, vonat, lap', értelmiből kitetszik; ezek nincsenek, 's lehetetlenek; nincs az egymás mellett lehető' kitudására se mértékök se számok. De a' metaphysikai esméret' törvényei szerént a' lehető tér nem végnélkül való, nem is lehet: ennek határit nem gondolhatni; de akármelly kiterjedhető térség' határit gondolhatni nagyobbítással, vagy kisebbítéssel.

7) Azon dolgok, mellyek olly közel esnek egymáshoz, 's egymás mellett, hogy mar közelbb

ne le hessenek a' nélkül, hogy egybe ne follyanak; olly közel, hogy közöttök különböztethető hely ne légyen; egymástérőknek neveztetnek (*entia contigua*) Azok ellenben, mellyek úgy esnek egymás mellett, hogy közöttök különböztethető hely légyen, szomszédoknak, távul lévőeknek mondatnak (*Entia distantia, remota*). A' távullételek tehát a' közöttök különböztethető hely képest való: mivel minden hely részekre osztatható, mennél több egyenlő részekre osztatható a' közötti hely, annál nagyobb vagy kisebb a' tárgyak' egymástól távolsága-is.

8) Az egyes dolgok egészen egymást érhetik: mert egymáshoz olly közel eshetnek, hogy a) már közelebb lehetetlen, 's közöttök minden hely különböztethetetlen légyen, 's még is együtt, és magokon kívül legyenek; egybe ne follyanak: mint a' pontok a' vonatban. b) Ha egymást nem érhetnék egészen, közöttök különböztethető hely maradna szükségképpen, melly számtalan részekre osztatható; annyi részekre is, hogy az egész világ is a' számtalan részeikben elférhetne: de ez a' tős-szomszéd dolgokra nézve lehetetlen. Hibás állítás tehát az, hogy az egyes dolgok egymást nem érhetik, azért 's egy egészzé öszveköttethetlenség: a' mit így szoknak erősíteni: Ha az öszvetett állatosságok egyes részekből állhatnának, helyet is foglalhatnának egyszersmind: mivel minden öszvetett dolog helyet foglaló; a' hely pedig számtalan részekre osztatható; azért az egyes dolgoknak ezen számtalan hely-részecskékhez képest valóknak kellene lenniük, az az számtalan részecskéből állaniuk szükség volna; a' mi ellenmondás, lehetetlenség. Azon állítás hibás, mondtam, 's az ellenmondás a' tér, egymástérés, és számtalanság' helytelen értelmein alapul: mivel, ha az egyes

állatiságok egymást érik, a' helynek egyes részecskéji is, mellyeket elfoglalnak, egymást érik, és egyszakadatlan kiterjedséget, egy közös tért foglalnak el; tehát nem a' helynek egyetlen egy részecskéje lesz számtalan, az az: határozatlan számú részekre elosztható, hanem a' közös hely; ez pedig nem lehetetlen: mert a' számtalan egyes részecskéknak együtt létele se lehetetlen. Azonban ezt mondván, mi se Epicurus' Atomusait, se Eleai Zenó matematikai pontyait, se bölc Leibnicz' monássait nem pártoljuk, nem is pártolhattuk: mert az ő atomusaik, matematikai pontyaik, és monássaik, bizonyos erő nélkül szükölködének: az egymást érhető egyes állatiságoknak pedig vannak erejük: mert egymást érik; a' tehetség erő nélkül lehetlen. Valamint a' kiterjedség részekből áll, úgy az öszvetett dolog is részekből áll ugyan: de mindazáltal valamint a' kiterjedség legkisebb részecskéji vég nélkül kiterjedtek nem lehetnek, úgy az öszvetett dolgok' egyes részecskéji se lehetnek végtelenek.

9) A' térben helyheztesített dolgok' részeinek öszvesége, temérdekség (Massa); a' helynek, mellyet elfoglalnak, öszvesége, a' szétterület (volumen); a' szétterület' határozata, képforma (figura) nevet visel.

§. 154. Az üdö' értelme is 4) a' dolgoknak egymáshoz képestségiből eredő: Magunkban egymást felváltó', sőt egymással ellenkező képzeteket, gondolatokat, érzeményeket, vágyódásokat is vesszünk mi észre: úgy a' fényes nappalnak és setét éjjelnek, a' hidegség és melegség, élet és halál, jó és rossz, öröm vagy bán, reménység vagy félelem, szeretés vagy gyűlölés' érzéseit egymás után; a' mit előbb kívántunk, utóbb utáljuk, a' mit egyszer akartunk, máskor meg' nem akarhattuk;

tehát tárgyképp' valóban egymás után valókat veszünk mi észre; egymás után következetet, egymásután lételt: ezen egymásután következet, egymásután létel' előterjesztése, az üdö; tehát érzéki, tapasztalásbéli értelem az üdö.

Az ellenmondási kitétel szerint ellenkező dolgokat, érzeményeket, igyekezeteket együtt nem gondolhatni; tehát csak egymás után, 's így üdövel. Az ellenkező gondolatok, igyekezetek, 's indulatok, magokban se lehetnek együtt, tehát csak egymás után, üdövel. Az üdőnek tehát szükségképp, és közönséges mivolta részszerént onnét származik: mivel érezzük, hogy ellenkező dolgokat együtt-léve nem gondolhatunk, rész szerint pedig, mivel lá t t y u k, hogy a' magokkal ellenkező dolgok együtt nincsenek, nem is lehetnek. 'S így az üdőnek mivolti tulajdonságait, a' szükségképp és közönségesen valóságát a' tapasztalásból veszük észre. Az üdőnek ezen közönséges értelme minden lehető üdőre is kiterjed: mivel hogy különb különb ellenkező dolgok együtt lehessenek, gondolhatalan: azért az, ha az egészvilágnak valaha nem létét képzeljük is, bennünk fenn marad mint — lehető —; ha azt képzeljük is, hogy valaha nem volt semmi, nem volt e' világ, fenn marad; — mint lehető; 's így az üdö' értelme öröktől való, mellynek se kezdete, se vége — lehetőképp. Hogy semmi változót se képzelhetünk mi üdö nélkül, nem onnan van: mintha a' mi érzékünknek, különösen belső érzékünk' v. tapasztalásunk' eredeti, előbbi formája volna, melly minden belső érzeményt, 's tapasztalást lehetségesse tenne: hanem onnét, mivel minden változó magában csak egymás után lehető és gondolható. Ez az oka, miért nem gondolhatni a' végnélkül valót üdőben: mert egymásután nem lehet, se válto-

tozást nem szenvedhet. Ez az oka ellenben, hogy minden véges valót üdőben szükség képzenünk: mert egymásután, és változóképp való; kezdetet és szünetet is elszenved. Ez az oka, hogy ha mi egyetlen egyet gondolunk elvonva, azt üdőben képzenünk nem szükség: mert így mást is, másután következetet is nem gondolunk: ha pedig az üdő belső érzésünk' közönséges, szükséges formája volna, melly minden belső nézetet, mint előbbi, lehetségessé tenne, mindent, a' végnélkül-valót is, az egyetlen egységet is, üdőben szükség volna képzenünk. Ezt csak azért nehezen foghatni meg: mert mi az állandóságot az üdőben – tartandóságtól jól meg nem különböztettük: holott valami állandó lehet a' nélkül is, hogy üdőben tartandó legyen. Más oka az: hogy csak egyetlen egy az üdőn kívül való, a' többi mind üdő alá vetetett; egyetlen egy a' magától, változhatatlan való, a' többi mind mástól való, és változható.

§. 155. Innét ezek következnek:

1) Az üdő nem állatosság (substantia), hanem minden véges valónak, változásnak szükségképp tulajdonsága: mivel minden véges való, és változás egymásután való.

2) Az üdő nem egy véghetetlen egész, vagy nagyság: mert a' véges dolgok' kezdetivel kezdődik, szünetökkel, nem lételőkkel, végződik a' valóságos üdő. Más az: a' változódások képest van a' valóságos üdő: a' változások pedig bár melly számtalanok legyenek, de nem végnélkül valók: mivel a' végnélkül való szám magában lehetetlen. A' lehető üdő se végnélkül való: mert a' lehető üdő a' lehető változásokképest való: minden változások pedig számmal mérettetnek; a' lehető üdő is tehát bizonyos elhatározott mértéknélkül lehet

ugyan, de végnélkül nem lehet: mert a' véghe-
tetlen szám lehetetlenség.

3) Az üdö nem azért örök, mert kezdet és végnélkül való, hanem azért, mert szükségképp lehető: a' véges dolgok és változások szükségképp lehetőek, mindenkor lehetőek voltak, 's mindig olyanok is maradnak: de a' véges dolgok, és változások csak üdőben lehetőek mindig és mindenkor; tehát az üdö is mindig és mindenkor lehető, az az: örök az üdö. Ezen üdőnek tulajdonsági tehát éppen úgy vannak mint a' téré; 's mások is szinte úgy. Lásd §. 152 — 3.

§. 156. Szükség végre itt azon következteteket is értenünk, mellyek a' tér és üdö' helyes értelmeiből erednek.

1) A' helybéli mozdulatok: Mozdulat közönségesen egyik helynek a' másikkal cserélődése, felváltódósága. Nyugat: helycserélés 's változtatás nélkül maradás. A' mozdulati intéztetés (directio motus) a' dolognak helye, mellyhez a' mozduló jutni készítettetik; merre tart a' mozduló. Mozdulati gyorsaság azon térnek és üdőnek, mellyet a' mozduló hátra-hagyott, képzete. Annál nagyobb tehát a' mozdulati gyorsaság, mennél nagyobb tért kevesebb üdőben futott át. A' mozdulati gyorsaság legnagyobb, ha ugyan azon test legkevesebb üdőben legnagyobb tért futott át. Akármelly gyors mozdulatban is észrevehetni némmelly pontokat, mellyeken forgott a' mozduló minden üdö perczenetben; mellyek az üdőnek kis és legkissebb mértékei (minuta prima et secunda); ezekből össze-adással lesznek a' fertál, óra, nap, holdnap, esztendő, század, 's más üdö-mértékek.

2) A' szakadatlan mozdulat: Szakadatlan nagyság általlýában az, mellynek részei olly folyvást érik egymást, hogy közöttök különbséget észre nem vehetni: p. o. ez — . A' szakadatlan nagy-

sághoz szükségesek tehát: 1) Először maga a' nagyság, p. o. a' tér, vagy üdö. 2) A' részek' egyenlősége: azért a' Lélek és test az emberben, ha bár egymást érik is, szakadatlan nagyságot nem tehetnek. 3) A' köz vagy üresség' észrevehetetlensége: azért a' halom - kő nem szakadatlan nagyság, a' kő - hegy szakadatlan nagyság. A' szakadatlan nagyság vagy valóságos: P. o. a' föld' szint-sége; vagy képzeltt, p. o. az egymásutánn á' ló fák' sorozata távulról: azon fák, melyek távulról szakadatlanul egymásutánn állani látszanak; közelről külön közvetve állani tapasztaltatnak. A' szakadatlan nagyságok természetiek, külsők; v. gondolatiak, belsők: a' mint részeik külsők v. belsők; nem gondolatbéliak v. gondolatbeliek. A' természeti szakadatlan a' gondolatitól különböző: a' gondolati szakadatlan' részeinek nem szükség egymást érniek; nem is szükség valóknak lenniek: azért e' szakadatlan a' részeinek másképp lételit is elszenvedi: p. o. ez: $\frac{1}{2} + \frac{2}{4} + \frac{3}{6}$ szakadatlan nagyság; e' hezelőre is, hátulra is tehetni ezen egyenlő részeket: $\frac{4}{8} + \frac{6}{12} + \frac{12}{24}$ a' dolognak sérelme nélkül. A' természeti szakadatlanokban szükség a' részeknek egymást érniek, valóknak szükség lenniek; és semmi hozzájuk adást nem szenvednek: másképp összevételök szétbomolna, és azok másokká lennének: a' tiszta ezüsthöz nem adhatni ezint vagy ólmot, hogy az sérelmet ne szenvedjen, más ne legyen. A' valóságos tér és üdö természeti szakadatlan; a' lehető tér és üdö gondolati, vagy inkább képzeti szakadatlan. Ha a' mozdulat azon egy sebességgel tart, szakadatlanak tarthatik.

§. 157. Ezekre nézve felelhetni már a' szokott ellenvetésekre, 's kérdésekre:

1) Két különféle sebességű mozdulatban a' mozdulat szakadatlan lehet-e? Minthogy az egy-

gyik azért lassabb mozdulat, mert a' térnek minden részeiben tovább nyugszik, a' nyugat pedig a' mozdulatnak szünete. F. Ambár a' lassabb mozdulatot a' sebesebbhez képest úgy képzelni, mint egyikének a' másikánál minden tér' és üdő pontyaiban tovább nyugtát; de mindazon által a' lassabb mozdulat is szakadatlan marad: mert a' szakadatlanság a' dolognak magának mozdulatához képest való, nem a' másikéhoz: a' lassan mozdulatban is szintűgy észrevehetetlen marad a' köz, mint a' gyorsan mozdulatban. A' köz' észrevehetlenségéhez képest való pedig a' szakadatlanság.

2) A' nyugat által szétvagdaltt mozdulat hogy' lehet szakadatlan? F. A' mozdulat tulajdonképp nyugattal nem jár; a' mozduló minden tér és üdő pontyában van, nem mulat; a' mozdulat tehát nyugattal közbe vagdaltatva nincsen, csak látszik lenni.

3) A' legsebesebb mozdulatok szakadatlanok-e? (vagy talán ugrást tévők?) F. A' legsebesebb mozdulatok is szakadatlanok: mert a' legsebesebb mozdulatok onnét vannak, hogy a' térnek minden részecskéiben a' mozdulók az üdőnek legkissebb részecskéin vannak; a' tér és üdő-részecskék tehát olly közel esnek egymásutánn, és mellett, hogy egymást érik: az egymás érők pedig szakadatlanságot tesznek.

4) Azon üdőnek azon részecskéiben a' mozdulók több helyet is halladhatnak-e? F. Nem: másképp a' mozduló azon együdü - részecskében két helyen is lehetne; és így a' teknyősbéka, egy idő-perczben nyugodván is, az egy üdő - pontban se nyugvó kengyelfutóval azon üdő pontban érhetne a' célhoz. A' két egyenlő-sebességű mozdulók azért érnek egyszerre célta, mert egyik se'tehetett azon üdő - részecskében több mozdulatot. Innét megva-

lótlanul Zenónak állítása, hogy a' teknyősbéka akármelly kengyelfutóval együtt érhet a' célhoz vagy nála előbb is: a' teknyősbéka és kengyelfutó mozgulati között csak a' kezdeti üdő pont egyenlő: mindenik azon egy üdő - pontban egyenlően kezdi ugyan a' mozgulatot, de nem folytattya, 's tehát nem is végezheti.

5) Ezeken kívül a' mozgulat' valóságát ő következő okokból tagadta: a) A' ki egy lábnnyira akarna mozogni, annak egy lábnnyi lineát szükség volna meghalladni: mert végére nem juthatna, ha közepét előbb meg nem halladná, tehát egy lábnnyi lineát kellene meghalladnia; de ezt meg nem halladhattyá csak felényire is: mert fele is véghe-tetlen részekre oszolható; a' véghetetlent pedig meg nem halladhatni; tehát a' valóságos mozdu-lat lehetetlen. F. Az egész ellenvetés a' véghetetlen-ség' helytelen értelmén épül; azt tenni fel, hogy a' linea valóban véghetetlen, mivel határtanul elosz-tatható. b) A' valóságos mozgulat lehetetlen: mert a' mozgulat hely-változtatás volna; de ez lehetet-len: mert így a' mozgulat más hely' foglalása az az nyugat; és változtatása, azaz: mozgulatis volna, és így az mozgulat nyugat is volna egyszersmind; a' mi lehetetlenség. F. A' mozduló úgy foglal el más és más helyt, hogy ott van; úgy van ott, hogy hogy helyet változtat is egyszersmind; tehát nem nyugszik is mozdul is egy helyben egyszersmind. Tehát a' mozgulatban igazi ellenmondás nincsen. c) A' mozgulat csak látszó: vegyünk egy széles lineát; annak egyik felére másikára is tegyünk egy lábnnyi vesszőt; fordítsunk egyet rajta, úgy látszik, hogy az egyik vessző a' másikatól két lábnnyira mozdu-lt, holott egyik vessző a' másikatól csak egy lábnnyira van. F. A' mozgulat mindazáltal nem látszó, hanem valóságos: egyik vesszőnek feje

a' másikának fejéhez jutván is a' mozdulattal csak lábnyi távolságra van; egyiknek feje a' másikának végénél jő a' mozdulattal két lábnyira; illy távul volt egyiknek feje a' másikának végétől a' mozdulat nélkül is 's a' t.

§. 158. Valóságos képesti értelem 5) az o k és o k o z a t is. Némelly dolgokat, mellyeket látunk és tudunk, bizonyos egybekapcsoltatásban, egymástól függésben tapasztalunk és tudunk meg: Napot az ő fényével, gyümölcsöt az ő fájával, tüzet az ő gyúladásával, művet az ő mesterével, 's a' t. 'S olly szükségképp, 's elválaszthatatlanul egybekapcsolttatva láttyuk, érezzük ezeket mint egyik láncz - szemet a' másikkal; a' napot fénye nélkül, a' gyümölcsöt faja nélkül, a' művet műművésze nélkül nem is gondolhattyuk. Valahányszor nap van, az ő fénye is van; ha gyümölcs van, fája is van; ha van munka munkás is van mindég és mindenütt, 's szükségképp van. Öszvekapcsolt dolgok tehát azok, mellyek' egyikének lételevel a' másik is van; egyiköknek tételével a' másik is tétetik; és ha egyikök nincsen, a' másik sincsen; ha egyikök nem tétetik a' másik se tétetik. Egyikére nézve, miért értyük mi a' másikat is, az ő szükséges, közönséges egybekapcsoltatássok a' fundamentom. A' mi előbb van, és úgy van másika is, ha az előbb tétetik, úgy tétetik a' másika is, O k közönségesen; p. o. a' Nap ok; a' mi utóbb van, utóbb tétetik, ha másika van, és tétetik, o k o z a t közönségesen: a' nappali fény okozat. Az, a' miért egyiknek tételével a' másik is tétetik, o k s á g. A' sugár kibocsátás a' napban okság.

§, 159. Az, minek tételével a' másik is tétetik, vagy esméret, v. gondolat, 's más e' féle; 's ez esméreti, gondolati ok. Az, minek tételével a' külső étel, munka, 's más e' féle tétetik; tétető v. mun-

kás ok. Mindenik lehet legfőbb, kezdeti; vagy alsóbb nem kezdeti: legfőbb kezdeti ok az esméretekre nézve az, mellyből minden okozatok' esméreti származnak, azért ok - főnek is mondattatik. Illyen ok fők a' Logikaik és Metaphysikaiak. Legfőbb, kezdeti ok a' külső dolgokra nézve az, mellytől minden létel, 's munka eredendő: p. o. a' magától való. Az alsóbb nem kezdeti okok azok, mellyek a' legfőbb októl vették lételőket: az emberi test és lélek származott, eredett okok. Ezek fő okoknál előbbiek nem lehetnek: az ok - főknél, a' legfőbb oknál felsőbb nem lehet. Ezekről szóltunk már eléggé.

§. 160. Az eredett, származott okok vagy a' lehetség' vagy a' létel' fundamentomi: Lehetségi ok az, melly nélkül a' dolog' lehetetlen. 'S belső és külső: belső az, melly nélkül a' dolog' magában lehetetlen. Illy belső lehetségi ok a' dolog' esmér-tethetősége. Külső lehetségi ok a' kielégítő ok' létele.

Lételi ok az, melly nélkül a' dolog, ha lehető is, még nincsen. Ez is belső vagy külső: Énünk belső ok, a' tárgy külső ok' a' látásra vagy hallásra.

A' Lehetségi, és lételi belső ok forma szerénti, határozó ok (causa formalis), a' külső ok határozatató, materia szerénti ok (causa materialis). A' határozó (formalis) ok belső képp önként, külsőképp elfogadólag, szenvedőleg határozó: Énünk gondolatának, képzeletinek önként határozója, belső törvénye szerént; külső belső nézeteit pedig szenvedőleg fogadja el, a' naptól, fától; néha ellenére is: p. o. a' zápor eső' érzetét; 's érzi is, hogy azokat mástól fogadta, és szenvedte; de önként határozza, képzi: reájok figyelmeztvén, a' jegyeket ő maga egyesíti, és tárgyaikra viszi; 's ezt is tudja, érzi magában. A' tárgy pedig bényomatai által elha-

tároztató (materialis) ok: annak bényomati kén-
tetik Önünket az elfogadásra, figyelemre, bizo-
nyos képpé formáltatásokra: lelkünk' esméretének
tanúsága szerint. Mind a' formalis mind a' mate-
rialis okokat tehát érezzük, 's tapasztalljuk; 's
ezen tapasztalásunkból vonatott ki az ok' értelme.

§. 161. A' külső ok valamit magán kívül hoz
lehetségre vagy lételre, és munkás oknak is ne-
veztetik: 1) Első, legfőbb az, melly mind maga,
mind mások' lehetsége, és lételének magától kie-
légítő oka. P. o. az Isten. Vagy másadik: melly a'
legfőbbiktől függvén, másokat lehetségre és lételre
hoz: P. o. a' természet' ereje. A' természet legfőbb
munkás oknak csak arra nézve mondathatik: mi-
vel nála e' világban főbbet nem találni; de azt el-
mélkedve e' világon kívül fel-lelhetni: azért a' ter-
mészet' ereje nem általlányosan, hanem feltéte-
lesen legfőbb munkás ok. 2) A' munkás' ok közve-
tetlen, vagy közvetve való: közvetetlen ok az,
melly csupán maga által hoz valamit lehetségre
vagy lételre: P. o. az Isten. Közvetve, melly más
által, v. valamelly eszközzel, munkálkodik. P. o. A'
természet a' fák által termeszt gyümölcsöt. 3) A'
munkás ok felső, vagy nem felső ok: Felső, fő ok
az, ki maga elhatározásából munkás: p. o. az Író;
Másad, alsó-ok, ki mástól-elhatáraztatásból munkás:
P. o. a' toll. 4) A' munkás ok kielégítő v. nem kielégítő
ok: kielégítő ok az, mellynek dolog' lehetőségéhez já-
rulásával egészen meglesz a' munka. Nem kielégítő
okok azok, mellyek magoktól a' munkát lételre nem
hozhatták: Az Író az írásra kielégítő ok; a' papiros,
ténta, toll, nem elégséges okok magokban. A'
nem - kielégítő okok: együvé rendeltettek, vagy
alá rendeltettek; társ, segéd, eszköz 's t. e'f. okok.
A' toll, ténta, papiros, együvé rendeltetett, esz-
közi okok; a' cseledék alá rendeltetett okok a' mun-

kára. 5) A' munkás ok szükség — vagy esetiképp ok: a' tűz a' fának meggyújtására szükségképp; a' ház' felégetésére esetiképp ok: hogy a' reá rakott fát meggyujtsa alkottatásában van; hogy a' házat felgyujtsa alkottatásában nincsen.

§. 162. Az ok, mint szabados, vagy indító, vagy célzó, vagy alkalmi, vagy regulázó ok:

1) Indító ok az, melly valamelly jónak vagy rosznak előterjesztésével kizsátozza a' munkás okot a' munkára: p. o. a' becsület, törvény's t. e'f.

2) Célzó ok, vagy cél: ha valamelly előre látott jónak elérhetése izgattyja a' munkást a' munkára: az cél. Ha azon jónak elérhetése egyenesen a' munkást elhatározó: a' cél vég-cél. Azon eszköz, melly a' végcélnek elérhetésére szolgál, köz cél.

3) Alkalmi ok, melly csak esetiképp ingerli a' munkást a' munkára. P. o. a' külföldre utazás a' könyvtárak' látogatására. Az alkalmi ok erkölcsi oknak is mondatik: millyen a' rosz példa, rosz neveltetés's t. e'f.

4) A' regulázó ok, melly a' munkást igazgattyja hasonló vagy egyenlő munkának készítésére: illy regulázó ok az elmébéli képzet (Ideale) a' rajzolat, vagy modella.

§. 164. Okozat az, a' mi az oknak lételevel lett, tételével tétetett. Az okozatra tehát kettő kívántatik szükségképp: 1) Hogy az oka előbb legyen, és tétessék: mert másképp az okozatnak lenni és tétetni lehetetlen volna. 2) Hogy az okozat az okkal elválhatatlanul egybekapcsoltatva legyen; az okozat az ok nélkül ne lehessen, és csak az októl lehessen: másképp az okozat ok nélkül is lehetne, 's tétethetnék; 's így okozat is volna nem is. Azért a' tárgy nem okozattyja érzékünknek: mert az Isten, pont, mint tárgy, érzékünk nélkül is lehet. Az okozatnak az okától elválhatatlan

egybekapcsoltatása lefüggésnek neveztetik (Dependencia)

§. 164. Az okozat szint annyiféle mint az ok:
 1) Belső: 's előterjesztmény, gondolat, értelem, akarat, 's t. e'f. 2) Külső: Szabados eszköztelen: cselekedet, tétel. Eszközi: munka, kézi munka, mester mü, alkotmány 's a' t. 3) A' külső: természeti: mellynek kielégítő oka a' természet' ereje; vagy természet feletti: mellynek kielégítő oka a' természet' szerzője. A' természeti meg' vagy általi: p. o. teremtmény, természetmény, szülemény 's a' t. Vagy valóság csupán: jó, igaz, szép, élet 's t. e'f. A' természet' feletti: csuda nevet visel.

§. 163. Az ok' értelméből következetek:

1) Az ok szükségképp előbbi az okozatnál; legalább gondolat szerint.

2) A' mi nem lehet, ok se lehet.

3) A' mi nincsen, ok nem lehet.

4) Ha van ok, okozat is lehet.

5) Az elégtelen oknak okozattya is elégtelen.

6) A' szükséges oknak okozattya szükségképp való.

7) Az elégséges oknak okozattya egész, és részes is lehet.

8) A' kielégítő oknak okozattya mindig szükségképp való.

9) Csak a' magától való ok kielégítő ok szoros értelemben.

10) A' mástól való elégséges ok lehet, de nem kielégítő.

11) Semmire lehet valóképp kielégítő ok nélkül.

12) A' szükségképp okok, ha nem egyenlők, egyenlő okozatot nem tehetnek.

13) Az egyenlő szükséges okoknak okozati is egyenlők, csak üdejekre nézve különbözök:

az ideai *fa-virágok* egyenlők a' tavaliakkal, csak üdejekre különbözök. 'S a' t.

§. 166. Az okozat' értelméből következetek:

1) Az okozatnak szükség okának lenni.
2) Az okozatnak szükség okánál utóbbnak lenni, legalább gondolat szerint.

3) A' tellyes okozatok csak elégséges okoktól telhetnek ki.

4) A' véges okozatok kielégítő ok nélkül lehetetlenek.

5) Az egyenlő okozatok egyenlő okokat tesznek-fel szükségképen: a' szabadok, szabadokat.'

6) A' nem egyenlő okozatok különböző okokat tesznek-fel szükségképp: azért a' gondolatoknak, ítéleteknek szükségképp más okaik vannak mint a' mozdulatoknak, kiterjedtségeknek.

7) Az egyenlő okozatok üdejekre nézve különböznek egymástól: p. o. a' gondolatok.

8) Az eseti okozatoknak okaik különbféle részesek.

9) Az eseti okozatok köz- és vég- okok nélkül nem lehetnek.

10) Az eseti okozatok' vég-okának, ha e' világon nincsen, e' világon kívül szükség lennie.

11) A' természet feletti okozatoknak természetfeletti okoknak szükség lenni: mert a' természet nem adhattya azt, a' mire ereje nincsen; se magával nem ellenkezhetik.

§. 167. A' ki valamiben valamelly változást okoz, az téssen tulajdonképp'. A' tétel tehát valamelly változás' okozása, szerzése (Agere. Actio). Különbféle:

1) Általlányos, tiszta tétel: melly minden más-tól független. Ez csak a' végnélkül-valónak tu-

lajdona. Feltételes, vegyes, melly mástól függő. Ez a' végesen - valóknak része.

2) Benn lévő, benn maradó: melly magában a' Subiectumban megyen végbe: illy az emberben a' gondolat, itélet, s t. e'f. Átmenő, benn nem maradó: melly magán kívül megyen végbe: illyen az emberben: a' kijelentés, szólás, cselekedet. (Actio immanens, et transiens).

3) A' ható: melly az ellent-állást, akadályt is meghalladhattya. Mindenható: melly minden el-lentállást, akadályt meghallad.

4) Munkálódó: mellyben a' változás magától a' Subiectumtól való (Actio Activa) 's tétel szoros értelemben. Szenvedő, mellyben a' változás mástól való (Passiva) és szenvedés tágos értelemben. A' gondolkodás az emberben tévőlegztétel; a' halás, szaglás szenvedőlegztétel.

5) Minden materia, és eszköz nélkül való: Teremtés. Vagy materiából, eszközel való: alkotás, természet, kihozás.

6) Közeli: mellyel azokban okozni változást, mellyek a' térben egymásmellett vannak mindjárt, vele öszveérnek, 's így közvetetlenül. Távuli: mellyel azokban szerzeni változást, mellyek a' tévővel öszve nem érnek. P. o. ha az A. B. ben tesz változást, a' tétel közletről - való. Ha az A. F. ben téssen változást, távulra való, és így közvetve való. (Actio proxima, et distans)

7) Öszvetétel: mellyel két vagy több állatok egyesítettnek: p. o. a' lélek és a' test; az arany és réz, ezüst és czin. Széttétel, mellyel az öszve-sültt részek egymástól elvétetnek: p. o. a' lélek a' testtől, az arany a' réztől. Az első öszvealkotásnak, a' másik szétbomlás, szétbontás, romlás, és rontásnak nevét is viseli.

§. 168. A' tételt tehetség nélkül nem gondolhatni; azon tehetség, melly által a' tétel az októl végbe vitetik, mennyire állandó, erőnek mondatik: ilyen a' gondolkodó erő, esmérő erő, természeti erő 's a' t. Misége bővebben fejthetetlen.

1) Szabados vagy kötött állapotú. A' szabados ki van fejtődve, mint a' tűz az eleven szénben; a' kötött állapotú ki nincs fejtődve; a' 'csecsemőben a' gondolkodó erő, a' vízben a' gőzerő kötött állapotban van. 2) Mindenható: melly mindent, a' mi nem lehetetlen, megtehet. P. o. a' végnélkülváló. Nem mindenható: melly akár mennyit tehet is, de mindent meg nem tehet. Illyen a' véges, természeti erő. 3) Az erő eredeti, vagy származott. Az eredeti általlányos, melly magától való. P. o. az Isteni. Vagy feltételes: melly más-tól vagyon lételére nézve. Illyen a' gondolkodó erő az emberben. Származott, melly más erőtől vette eredetét: ilyen az értő, ítélő erő, melly a' gondolkodóból eredendő. 4) Eggyes vagy többes lehetőleg, gondolólag: de magában, csak eggyes-e, v. többes is? nem tudni: mert misége kitudhatatlan.

§. 169. Azon állatok, mellyek egymásban erejek által változást okozhatnak, befolyást tenni, eggy-mással közösülésben lenni mondatnak. (Sunt in commercio) 1) A' befolyás v. csak egyfelől v. mind a' két felől való: az első esetben a' közösülés eggy oldalú (unilaterale) a' másik esetben kölcsönös (reciprocum): A' levegőnek a' testünkkel eggy oldalú a' közösülése, befolyása; lelkünknek testünkkel kölcsönös. Ez a' vissza on tulajdonképp; a' viszonyos közösülés (commercium dynamicum; actio et reactio). Az erők ezen esetben viszonyozók: (vires dynamicae). Illyenek a' vonzó és távoztató, a' benyomulható, és kinyomulható erők, 's a' t. 2) A' befolyás közvetetlen, vagy közvetve való: azért a'

közösülés is közvetetlen vagy közvetve való: a' léleknek testünkkel közösülése közvetetlen, a' napé, holdé közvetve való, a' levegő által.

§. 170. Következetek a' tétel, erő és közösülés' értelméből:

1) A' mi semmit se tehet, semmit se téssen.
2) A' mi téssen, tehet is valamit. A' ki valamit öszvethet, azt szét is teheti, el is ronthatja.

3) A' mi nincsen, semmit se tehet.

4) Senki se tehet többet erejénél, vagy erején fellül.

5) Senki se adhat olly mit, a' mi hatalmában nincsen.

6) Se a' természeti, se akár mely véges erő valamit nem teremthet; 's valamit semmivé se tehet: a' létel nincs hatalmokban egészen.

7) Se a' természet, se akármely véges állat csudát nem tehet.

8) Az Isten mindent, a' mi csak magában lehető, megtehet; csudát is tehet.

9) Az Isten mint kielégítő ok mindennel közösül.

10) Az Isten mindennel közösül közvetlenül.

11) Az Isten mindenütt jelen van: mert mindennel közösül.

12) Az Isten téren és üdön kívül van mindenütt, 's mindég jelen: mert közvetlenül közösül.

13) Azon egy erőnek ugyan azon üdőben, egyenlő a' tétele.

14) Azon erőnek különböző üdőben, különböző tétele lehet.

15) Több egyenlő erők' tételi az üdőhöz képest különbözők.

16) Több nem egyenlő erők' tételi azon egygyűdöben is különbözök.

17) Több nem - egyenlő erők' tételi, más és más üdöben, magokhoz és üdejekhez képest különbözök.

§. 171. Az öszvetétellel az állatok csak egygyesítettnek, nem tétetnek; a' valóságok szaporodnak nem az állatok: az ember testének lelkevel öszvetettével nem több állat mint kettős, valóságai csupán többek. A' valóságok' nevedekésében áll a' tökéletesülés; az öszvetétellel tehát az állatok tökéletesülnek: mint [a' remek művekben, a' gözhajókban, gözkocsikban látni való. 2) Az öszvetétellel az öszvetettek mivoltokra nézve nem tökéletesülhetők: mivoltok az ő lehetségek, melly egygyetlen egy lehet csupán: csak érzéki okos állat lehet az ember. 3) Az öszvetettek egymást mind belső, mind külső valóságaikra nézve tökéletesítik: p. o. a' test tökéletesíti a' lelket bényomatok, képzeteket szerezvén neki; gondolkodásra bírván ötet számtalanul; 's t. e'f. A' lélek is tökéletesíti a' testet: azt önként is mozgatván, erejít kifejtván, fenntartván, 's t. e'f. 4) Az öszvetettek olly valóságokkal tökéletesülnek, mellyek egymással, 's a' főbbekkel, szükségesekkel nem ellenkezők, hanem ezekre eszközök, segédek 's a' t.; a' köz célra alkalmasok: az aczél - rugóöszvetétetvén az óra kerekivel, tökéletesítő: mert a' huzamos mozdulatra, rugóosságára nézve, alkalmas; az arany - rugó a' kerekkel öszvetétetve, nem óra tökéletesítő, mert azon célra alkalmatlan.

§. 172. A' rend és rendetlenség' értelme: a' több egygyűtt lévő dolgoknak egymásmellé olly illesztése, hogy valamelly célnak megfelelőyenek, rend. Így rend uralkodik p. o. egy könyvtárban, hadi seregben, vagy épületben. A' több egygyűtt

lévő dolgoknak ellenben olly helyheztetése, melly semmi bizonyos célnak se felel-meg, rendetlenség, zavarodottság. Ha pedig csak egyik vagy másik dolog esik az ő illendő helyén kívül: rendhijány.

§. 173. Rend-osztály: A' rend eggyes vagy többes: a' mint az öszveillesztés' czéllya egyetlen eggy, vagy több: Ha valamelly könyvtárban csak arra van tekintet, hogy minden azon tárgyú könyvek eggyütt 's egymás mellett legyenek: a' rend eggyes. Ha nem csak arra, hanem arra is, hogy azon nyelvű könyvek is eggyütt, 's egymás mellett legyenek, a' rend többes. A' többes lehet többnél több: p. o. hogy az eredeti, és fő - kiadásuak is mind egymás mellett legyenek (Incunabula, editiones principes)'s a' t. Azon dolgok, mellyekben egyenlőség tárgyra, vagy minéműségökre nézve nincsen, el se rendeltethetnek. P. o. A' könyvek és porcellán edények eggyütt lévén is egymással rendbe nem jöhetnek. 2) A' rend tellyes vagy nem tellyes: tellyes az, mennyire minden eggyütt lévők úgy vannak elhelyeztetve, hogy mind egyik mind másik a' közönséges célnak megfelelően; ha pedig úgy vannak, hogy egyiknek ugyan megfelelően, de másikának nem; a' rend nem tellyes: p. o. ha valamelly könyvtárban az eggy tárgyuak ugyan egymásmellett vannak, de az azon nyelvűek mind eggyütt, egymásmellett nincsenek, a' rend nem tellyes; ellenben pedig tellyes. 3) A' rend szép is: ha az egyenlő dolgok nem csak a' közönséges céllyokra, az ő tellyességökre, tekintetöknek eleget tévők, hanem különösen is úgy helyeztettek egymásmellé, hogy kellemetes bényomatot tegyenek a' nézőben: p. o. ha azon könyvtárban a' könyvek nem csak tárgyaik, nyelvök szerint mind egymásmellett van-

nak, hanem az egyyenlő formájuk, kötetűek is egymásmellett vannak. 4) A' rend szükséges esetiképp: ha a' belső vagy külső tulajdonságok bizonyos czélt kívánnak az egyyenlő dolgoknak egymásmellé helyeztetésére. P. o. a' föld' holdja csak földünk körül, a' Jupiter' holdjai csak Jupiter csillagzat mellett foroghatnak rendin. A' rend általában szükséges nem lehet.

§. 174. Az eseti rend' fundamentoma: 1) Az eseti rend' kielégítő oka a' dolgokban magokban nincsen, nem is lehet; tehát magokon kívül valami másban lehet és van csupán; azért rendben helyeztetésöknek okát magokon kívül teszik fel; p. o. hogy a' nap mint nap ott, hol van, és úgy, mint van, álljon az erősség-feletti csillagzatok' sorában, ennek maga kielégítő oka nem lehet; annak kielégítő okának magán kívül szükség lennie. A' könyvnek is, hogy egyik fiokban áll, nem pedig a' másikkban, nem maga, hanem más oka szükségképp'. 2) Ha a' rend többes, öszvetett is egyszersmind, nem csak magán kívül való okot, hanem értelmes, eszes okot is teszen-fel egyszersmind; ki a' közönséges czélokat kigondolhatta, és minnyájokat azok képest helyeztette légyen: mert ha értelemmel és ésszel nem bírt volna, a' többeknek egy közönséges célra képességeket, melytől függ a' rend, ki nem tudhatta, és minnyájokat a'hoz képest el nem helyeztethette volna. 3) Illy értelmes, eszes ok nélkül az igen öszvetett és szép rend éppen lehetetlen; Vegyük p. o. a' Homer' Illiásában igen kitünő rendet: abban Trója veszedelme folyó beszédben is, nem csak kötöttben; nem csak ennyi, hanem amannyi; nem csak illyen hanem amollyan versekben is; nem csak ezen képekben, hasonlóságokban, hanem amazokban is, nem csak így hanem amúgy előadatra is egymáshoz illendőleg, v.

illetlenül előfordulhatott volna: hogy abban mind-azáltal mind a' tárgyban, mind a' beszédben, mind a' versekben, mind a' leírásokban, mind az osztályokban egy öszveillendőség, egy mérték, czél's t. e'f. uralkodjék; ez csak egy értelmes, eszes szerzőtől telheték ki.

§. 175. Hijába vetné itt valaki ellen: a' méhkasok' építésében szint olly rendet, czélt, mértéket venni észre mint akár melly okos Mester' építésében; a' méhek pedig nem okosak. A' nap is egy helyen olly eggyaránt forog, olly rendin árasztja ki világító özönét; hogy a' legnagyobb Mathematikusok is bámulnak rajta: azonban a' nap sem okos állat. Hijába mondaná: mert ezen hasonlatosságok inkább erősítik állításunkat: hogy az öszvetett czélarányos rend okos szerzőt teszen fel. Mert a' méhek ugyan okosok nem lévén észszel nem láthatnak czélarányos dolgaikhoz, tehát bizonyos belső ösztönből végzik azokat szükségképpen. De ezeket kiadta belék? Magok nem adhatták, mert magoktól nem valók; tehát a' magától - végnélkül - okos valóság szötte azokat mivoltokba. A' nap is, mivel nem okos, tulajdon esztől nem választhatta magának a' határtalan mindenségben álló helyét, maga meg nem vethette munkássága czellyát, rendét, pályáját; tehát szükségként árasztja ő ki fénye özönét. De ki tette ezen szükséget tulajdonává? Maga nem tehette, mert nem magától való; tehát csak a' magától - való, a' végnélkül okos valóság kötötte azon szükséget hozzá. Még hijánosabb ez az ellenvetés: az okos elme se vethet, ha akar is bár, több kockákat úgy, hogy minnyájan hatra essenek; a' csupa eset pedig vethet; tehát a' csupa esettől szintannyi, sőt több is kitellik, mint akarmelley okos esztől. Mert a' kockáknak hatra esésök nem eset, legalább nem

csupa eset: annak kielégítő oka részszerént a' táblának egy helyen alkalmasabb lapja mint más helyen, részszerént a' vetőnek nagyobb ügyessége; ezeket eltalálván, a' kockák hatra esnek; ez sincs, se lehet tehát okos ész nélkül; annál inkább az igen öszvetett rend okos ész nélkül lehetetlen.

MÁSODIK RÉSZ.

Alkalmaztatott Metaphysika.

I. Lélek - Tudomány.

§. 176. Esmérésünknek általlyában és a' bölcselkedésnek közönségesen, három fő tárgyai vannak: 1) Az emberi Lélek (Énünk). 2) A' világ. 3) Az Isten. Szükség már azokat, mellyeket közönséges és szükséges igazságoknak megtudtunk, reájok alkalmaztatni, hogy erántok, mennyire csak kitelhető, megbizonyodjunk. Az emberi lélekről oktató tudomány Psychologia; a' világról Cosmologia; az Istenről, Theologia nevet visel.

§. 177. A' Psychologia háromféle: 1) Csupa tapasztalási, melly Énünkről a' megsejdíthetőket öszveszerzi úgymint adattatva vannak. 2) Tudományos tapasztalási: melly az énünkről tapasztaltatokat rendszerént okaikkal adja elő. 3) A' csupán okoskodásbeli: melly énünket a' közönséges és szükségképp igaz esméretekől, 's értelmekből tudatya ki. Ez a' Metaphysikai Lélektudomány (Psychologia Metaphysica).

§. 178. Ezek között nyilvános a' különbség: A' csupán tapasztalási Énünk' jelenetét nyomozza, jegyzi, szedi öszve; ezeknek okaira, rendire nem ügyelvén. A' Tudományos azoknak ugyan fundamentomot is vet, rendet szab, egybekapcsoltatást szerez; de tapasztalással lát dolgához. Ez nem tulajdonképp Philosophia; nem Lélektudomány: a' történeteknek is van Philosophiájok; még is a' His-

toriai Philosophia nem valóságos Philosophia. Énünknek tapasztalási Philosophiáját előadtuk bőven Anthropológiánk' második részében. A' Metaphysikai Lélek - tudománynak Énünket nem tapasztalási, hanem észbeli tárggyul szükség tekénten, vizsgálni, 's arra törekednie, hogy azokat tudja ki, és tudományosan adja elő, a' miket róla közönségesen, 's szükségképp igazaknak tartani kéntelen Lelkünk' esmérete. A' miket énünkről okoskodva kitudhatni, 's méltóbb is kitudni e' következők: 1) Annak állatsága (Substantialitas), egyszerűsége, lelkisége (Spiritualitas), testünkkel közösülése, szabadsága, és halhatatlansága. Ezekhez járul az összevetélü világosítás végett a' barmok' lelkeiről tudósítás. A' Metaphysika tudomány tehát szint annyi czikkelyekre oszlik.

§. 179. A' mi mindenek előtt azon kérdést illeti: Énünk állat-e vagy se?? — Énünk ennen tudta, 's belső érzése szerint megkülönbözteti magát nem csak minden kívüle lévő dologtól, a' fától, fütől 's t. e'f. hanem ennen testétől is: elesméri ő ugyan, hogy magán kívül vannak kiterjedtségek, föld, nap, kö, mellyek benne bényomatot okoznak, és képzeteket szereznek; de hogy ő fa, fü, kö, 's a' t. légyen el nem esméri, 's ezeket nem Éneknek vallya. Nem különben érzi, tudja azt is, hogy van teste, mellyel mint eszközzel él a' bényomatok' szerzésére, 's cselekedetire; 's melly által ő kihat a' külső világra is; 's azt azért magáénak (enyimnek) tartja; de hogy teste légyen ő, el nem esméri, el sem esmérheti; annak bajját, sérelmit, vakságát, érzi, tudja ugyan; de magának nem tulajdonítja. Tudja, hogy ő esmér, ő gondolkodik, ő akar, nem teste; hogy a' képzetek, gondolatok, ítéletek, érzemények, kívánságok benne teremnek, belőle fakadnak ki, 's általa mennek

végbe. Tudja, érzi azt is: hogy minden képzetinek, gondolatának, cselekedetének felcserélődésének ellenére is ő maradandó, állandó; ő az, a' ki volt kisedségében, aggott korában is, és nem más; hogy ő benne, mint a' fán a' levelek, mint a' vízben a' habok, megujultak, változtak ugyan; de ő megmaradott, nem ujjult, nem változott; sőt ha valamely testének tagját, szeme világát, 's t. e'f. elveszté is; érzi, tudja, hogy ő mindazáltal meg van, megmaradott állandóul azon állati Subiectum, a' kivolt; érzi tudja tehát, az ő állat-ságát bizonylyal.

§. 180. Ezen belső érzésünk' csalhatatlan tanúságából következőképp: 1) Énünk nem valamely belső tulajdonság (inhaerentia): mert állat; az állat pedig nem belső tulajdonság; mivel ez az állathoz van ragadva, állat nélkül nincsen, nem is lehet. 2) Nem valamely külső tulajdonság, nem is lehet: mert ez a' belsőből szükségképp következik: belső tulajdonság nem lévén, annak következeté se lehet. 3) Nem valamely képestség: mert ez másra nézve való értelem; Énünk pedig úgy érzetik mint magában való; mint a' fa, fű, nap, föld. 4) Nem valamely mód vagy módosulat: mert ez a' külső tulajdonság' változó jelenete; énünk pedig se nem külső tulajdonság, se nem változat. 5) Nem testünk' valamely részecskéje: mert azt magától egészen megkülönbözteti. 6) Nem testünk' valamely részecskéjének különössége, milyen a' tűznek lángja; mert testünk' részecskéje nem lehetvén, annak különössége se lehet.

§. 181. Hogy a' bennünk gondolkodó Én egy, azon egy Subiectum, kétséget nem szenved: de kérdés: ez az egy Subjectum magában is egyes, 's nem többes-e? Az egyetlen egy Subjectum is lehet többes; és hogy az Énünk többes annál inkább lehető: mert az ember is egy, még is többes; énünk te-

hát egyes állatnak csak azért gondoltatik, mert egy Subiectum. F. Igaz ugyan, hogy az egy, azon egy Subiectum is lehet magában többes, mint az ember egy, még is többes; de Énünk többes állat nem lehet; több állatokból öszveköttetett nem lehet. Minden ő munkája: a' képzetek, a' gondolatok, itéletek, az akarat, többekből öszvetéttetett egység; de mind azonáttal maga egy többekből öszveköttetett egész tellyességgel nem lehet; hanem egyes, egyszerű állat a' mi Énünk: megbizonyodik ez mindenek előtt abból: mert csak egyes, egyszerű állatnak érezzük, tudjuk, esmérjük magunkat: mi légyen az egyszerűség, az egyes állatság, jól tudjuk, megkülönböztettyük, 's ezen tudtunkat, különböztetésünket is tudjuk, érezzük magunkban: 's így hogy az ember, habár egyetlen egy Subjectum is, hogy öszvetett Subjectum, érezzük, tudjuk, 's megkülönböztettyük; így akármelly egyszerű gondolatunkat képzetünket is megtudjuk különböztetni a' valóban egyesektől; csak a' valóban egyszerűeket p. o. a' zöld, vörös színeket nem különböztethettyük meg. Ha énünk több állatságokból öszvetéttetett volna, azt is megkülönböztethetnénk, valamint gondolatunkat; de meg nem különböztettyük, meg se különböztethettyük, sőt egyesnek tartjuk, nem öszvetettnek, 's érezzük, hogy egyesnek, nem részekből állónak tartjuk; tehát belső érzésünk' csalhatatlanságából bizonyosok vagyunk, hogy Énünk egyszerű, egyes állat.

Sőt Énünk részekből álló éppen nem is lehet: Énünk tagadhatatlanul gondolható állat; de semmit se gondolhatna, ha részekből álló volna; részekből álló tehát nem lehet. Ez így bizonyodik meg: a' gondolat különb különb jegyeknek egybe illyesztése; ha énünk több részekből

álló volna ezen egybeillesztés vagy minden részeitől egészen kitelhető volna, vagy csak résznyire: ha mindenikétől kitelhető volna, mindenik énünk volna; de énünk' csak egyetlen egy, mint megvan bizonyítva; tehát énünk minden részeitől egészen az egybeillesztés lehetetlen. Ha csak résznyire illetné annak minden részeit a' gondolat-szerzés: ez csak úgy lehetne meg, hogy vagy csupán a' különbek' megtudása illetné mindenikét, vagy azoknak egyesítése is: ha csak a' különbek' megtudása illethetné őket, úgy hogy egyik a' különbekből csak egyikét, másik a' másikat tudhatná meg; mint p. o. a' szem a' szint, a' fül a' hangot, az orr a' szagot, így a' gondolat lehetetlen maradna: mert egyesítés, egybeillesztés nélkül volna, a' miben áll a' gondolat' mivolta. Ha pedig azok nem csak a' különbek' megtudásában, hanem összeillesztésekben is részt vevők volnának; egyike szint olly résztvévő volna mint a' másika, vagy csak egyike volna az összeillesztés' kielégítő oka: ha mindegyikök az egyesítésben is részt vevők volnának egyaránt, az egybeillesztés így is lehetetlen maradna; kiki csak a' maga a' részét tudván a' másikáét pedig nem, legalább egészen nem tudván, az egybe illőséget vagy egybe nem illőséget nem tudhatnák, azért az egybe illesztést se tehetnék: p. o. egy vak, ki a' felleget nem láthattya, és egy süket-néma, ki annak dörgését nem hallhatya, se külön, se együtt a' felleget nem gondolhattya. Más az: minden egyesítésnek csak egy lehet kielégítő oka, és a' benn maradó tételeknek (actiones ad intra) csak belső lehet az oka; az illy részek pedig egymásan kívül lévén, kül-okokká válnának, mellyek a' belső tételre, millyen a' gondolat, elégtelenek volnának; az énünk' gondolattyára semmi kül-ok befolyással nem lehet. Tehát, ha

énünk' részei egyaránt egyesítők volnának is, annak gondolattya lehetlen volna; ha pedig azok közül egyetlenegy az öszve illesztésre a' kielégítő ok, ez az egyetlenegy is énünk, a' többi nem énünk: mert a' gondolható állat a' mi énünk. Következésképp: mivel énünk, ha több részekből állana, nem gondolhatna semmit, hogy eggyes, egyszerű állat legyen, egyáltalában szükséges.

§. 182. Énünket némellyek öszvetettnék, testnek állították, mint Empedocles, ki azt a' négy elementomokból állónak vélte (apud Laert.); mások meg' igen finom, és igen sebesen mozgó testnek, millyen a' napfény, tűz, levegő, vagy a' vérnek legvékonyabb részecskéje: úgy hogy énünk, testünktől elvonva, semmi se légyen, hanem annak különbféleképp mérsékelhető ereje; így vélekedtek hajdan Pherecrates, a' vén Photias, Dicearchus, Aristoteles tanítványa, Cicerónak tanúsága szerint Qu. Tusc. I. 1. c. 10. Mások érzékeink' öszve hangzattyának tartották mint Maureccius (Traité de l' ame.p. 100). Mások megint testünk' csupa módosulatának, mint De la Mettrie Orvos (L' home machine p. 108). Mások meg' testünk' némü nemü millyenségének mint Dodvellus, kit megczáfolt Clarke (Traité de l. exist. et op. I. c. 9. és Trois defens. pour prouver l' immat. de l' ame p. 3) A' San souci nagy bölcs Fridrik énünket testünk' lángjának tartá; mások meg' életerőnek vítatták. Lássuk ezekre nézve mindenek előtt: ha énünk testszerű (materialis) eggyes állat lehet-e?

§. 183. Hogy énünk nem-test szerű eggyes állat, a' materiának és énünk' mivolti tulajdonságaik' ellenbevetésökből tudhattuk meg; ha azok különbek, sőt ellenkezők, bizonyosak lehetünk, hogy nem azon eggyek, 's az énünk nem testszerű eggyes állat: már pedig ellenkezők: mert 1) A'

test szerű (materia) ha nyugatban van, magától mozdulatba nem jöhet, se, ha mozdulatban van, magától nyugatra nem juthat. Ellenben a' változások énünkben ennen magától erednek, 's megszüntetnek is; ha akarja, hogy nyugvó testünk mozduljon, tüstént mozdul; ha akarja, hogy nemozogjon, nyugszik. Nézi, gondollya a' rózsát, ha tetszik, ha nem tetszik, nem nézi, nem gondollya.

2) A' test-szerűben semmi esméretnek vagy akaratnak nyomát se venni észre; az csak öszvetétehető; az énünk ellenben esméreteteket szerez magának, többnél többeket, különbnél különbeket, 's a' jót akarja, kívánnya, szint úgy az igazat is.

3) A' mi test-szerű önként nem munkálkodhatik, szükség alá van vettette: az óra önként nem jár, a' mindég-mozgó önként nem mozog: hanem alkotása szerint szükségképp jár vagy mozog. Énünk ellenben önként is, szabadon is munkálódik: önként, szabadon nézi vagy nem nézi a' napot; önként tanul vagy nem tanul Metaphysikát.

4) A' mi test-szerű maga magát nem tökéletesítheti: a' Napfény egyszikrával se különb magánál ma mint ezer esztendő előtt volt; a' százados tölgynek sincsenek jelesebb ágai, gyümölcsei, mint voltak. Ellenben énünk magát nem csak tökéletesítheti, hanem tökéletesíti is üdöröl üdöre; nem több, jelesebb esméretekre tesz-e szert napról napra? 5) A' test-szerűekben a' vissza emlékezésnek semmi nyoma: a' fának, fünek csak mája van, nincs százada: énünk ellenben mint a' tükörben maga eléterjeszi a' miket kisdedségétől kezdve tett, türt, és szenvedett. 6) A' test-szerűnek szava nincs, értehető hangot nem formálhat; Énünknek ellenben szava van; gondolatit, érzeményeit izekre módosított hangokon értelmesekké teszi; belső világát külsőképp tünteti ki. Az egészen különb, ellen-

kezőmivoltu énünk tehát test-szerű egyes állat-ság nem lehet. De lássuk már és fontoljuk meg az ellenvetéseiket:

§. 184. Ellenvetik:

1) Fejünk'veleje szintolly tulajdon műhelye az esméreteknek és gondolatoknak, mint gyomrunk az étkeknek. Az a' bényomatokat, ez pedig az élelme-
ket változtatya át. F. De kettejek között nagy a' különbség: a' gyomor csak a' magához hasonlókat magához hasonlóbbakká, a' test-szerűket vérré's nedvé változtathattya át; azokat formálhattya eledelekké, mellyekben a' tápláló materia már előre megvan, és szükségképpen. A' fejvelő olly érdekeltetéseket is elfogadhat, mellyek vele semmi rokonságban nincsenek: p. o. a' világosság, a' hang, a' szag. Énünk tulajdonképp olly bényomatokat is elszenvedhet, átváltoztathat, összealkothat, mellyek vele semmi hasonlatosságban nem állanak 's kielégítő okok nem lehetnek — önként és szabadon. Ha ő reájok nem figyelmez, reájok nem veti magát, egybe nem illesztgeti; soha azokból képzetek vagy gondolatok nem válnak. Minekutánna azokat nézte, jegyeiket észre vette, az egybeillőket egyesítette, és tárgyaikra vissza vitte: csak úgy lesznek azok valóságos esméretek vagy gondolatok. Az érzék-eszközök; a' külsők: a' szem, fül orr 's a' t. a' belső: a' fejvelő: olly kevesé tudják azokat mint a' levélhordó a' levél' foglalattyát. A' fejvelőben egyesülnek ugyan minden érzéki inaccak' legfinomabb szálcáskáji; de a' bényomatok, 's a' jegyek nem benne, se nem tőle egyesítettnek, hanem énünkben, 's énünktől: ez egyesíti, illesztgeti össze belső törvényei szerént; 's mivel ő egyesíti, ő illesztgeti össze, a' különbeknek egyesítése, 's össze illesztése pedig csak egyes állatban mehet végbe, ő egyes állatiság: hogy hasonlít-

hatni tehát. a' gyomrot akár a' fejvelővel akár az énekünkkel öszve? Hogy a' gyomor az étkeket átváltoztattya, áthasonlíttya, érezzük, tudjuk; 's hogyan változtathassa, hasonlíthassa át az étkeket, azt is tudjuk; de hogy a' fejvelő légyen képzetünk, gondolatink' átváltoztatásának műhelye, nem érezzük, 's nem tudjuk; hanem inkább azt tudjuk, érezzük, hogy énünk lát, hall, szagol; énünk képzel, gondol, itél, akar s' a' t. Az étkeket a' gondolatokkal, a' gyomrot a' fejvelővel öszvehasonlíthatni-e okosan? Más az: énünknek a' test-szerüekkel semmi közös tulajdonsági nincsenek, sőt ellenközők vannak: a' test-szerüek részre bontathatók, kerekesekek vagy nem kerekesekek, nagyok vagy kicsinyek 's t. e' f. lehetnek; énünknek ellenben se bomlás, se a' figura, se a' mekkoraság, se a' mennyiség nem tulajdona; nem is lehet; gondolattya is se fél, se négy szegű, se nagy vagy kicsin nem lehet magában: énünk tehát mind a' gyomornál, mind a' fejvelőnél, mind akármelly test-szerünél különb; azaz: test-szerű bizonynyal nem.

2) A' test a' lélekre, a' lélek a' testre befolyással vannak; tehát azoknak egymáshoz egyyenlőknek, 's nem ellenkezőknek szükség lenniük. F. Ez az ellenvetés oktalan: mert a' víz a' malommal, a' gőz a' kocsival befolyással vannak; azért a' víz a' malommal, a' gőz a' kocsival egyyenlő-e vallyon?

3) A' Lélek' állapottya a' testéhez hasonló: ha ez nő, az is nevededik; ha a' test fogy, a' lélek is lankad; tehát mind a' kettő azon szerű. F. Ez az ellenvetés se különb az előbbinél: mert onnét, hogy a' test' állapottyához hasonló a' léleké, nem következik mind kettejeknek azon egyszerűségök; hanem csak az: hogy a' test a' lélekkel befolyásban van; annak kifejtődésével a' lélek' tökéletes:

sége előmozdítatik, annak hijányával pedig meggátoltatik. Bizonyos okát is adhatni, miért van a' lélek' állapottya a' testéhez képestleg: mert a' léleknek eszköze a' test; 's azért csak testének állapottyához képest jelentheti ki erejét; valamint a' Hangmester csak hang - eszközéhez képest mutathattyaki magát; ha eszköze nem tökéletes, vagy híjános, a' tudós alkalmas hangmester se játszhatik azon tökéletesen, 's hijány nélkül. A' test a' kisded korban éretlen: még elnem készült eszköze a' léleknek; beteg, vagy aggott korában pedig; hijányos, vagy rongáltt, mindenik esetben akadály a' lélek' kifejtődésére: 's így a' léleknek teste növésevel nevedése, aggottságával lanckadtsága csak látszó, nem valóságos; ez annál bizonyosabb: mivel 'a' gyenge, erőtlén testben is hathatós, erős lélek tapasztaltatott számtalanszor; a' betegben és híjánosban pedig egészes 's ép: mint Aesop, Epictet, Mendelsohn, Volter, 's Tallyerand' példái bizonyittyák. A' kisdedekben üdönek előtté is értelem, 's ész fejtődött ki, a' gondos, czélarányos neveléssel korábban; a' gondatlannal, és helytelennel üdejénél későbbben is. S' vannak számtalanok, kiknek értelmök, eszök vén-ségökben is, sőt utólsó pihenésökig is ép-egészen megmarad: ezek pedig mind annyi lehetetlenségek volnának, ha az emberi lélek a' testhez képest való volna állapottyára nézve szükségképpen. Ha pedig a' lélek' állapottya a' testéhez nem hasonló, annak test-szerűsége éppen nem következik.

4) A' test minden helyen érzékeny; ennek subiectumának is a' Léleknek mindenütt érzékeny-nek szükség lenni; de a' test azért érzékeny minden helyen, mert minden helyen részei vannak, tehát a' léleknek is minden helyen részeinek kell lenni; 's így szükségképp részekből álló. F. Ez a'

feltétel: a' test minden helyen érzékeny; hamis: mert a' test ugyan minden részein bényomatókat fogadhat el: mivel az érző inacsák' szálacskaí az egész testen elterjedtek; tehát bényomatókat mindenütt szenvedhetnek; de az érzés csak a' közérzékben (communi sensorio) a' fejvelőben, megyen végbe, hová öszvegyülnek az érző inacsáknak szálacskaí egyetemben; 's itt veszi azokat énünk észre. Hogy nem az érzések, hanem az érző inacsák vannak egész testen elterjedve; hogy az csak a' köz érzékben megyen végbe, és énünktől eredetire vitetik vissza: nyilvánóságos abból: hogy hol érző inacsák nincsenek p. o. a' hajban, szőrben, köröm-hegyben, érzés sincsen; ha az érző inak erősen lekóttettek, hogy a' köz érzékkel ne közösülhessenek, a' lekóttésen alól érdekeltetést nem érezni; ha valamelly tag elvágatott is énünk oda szokta vinni érzését, hol az eredni szokott. Azért nem is következik: a' test minden részein érez, tehát énünk is minden részein érez; a' testnek részei vannak, tehát énünk is részei vannak.

5) Ha a' Lélek kiterjedt nem volna, kiterjedteket meg se tudhatna. F. Ez is helytelen ellenvetés: mert könnyen visszafordítható: ha a' Lélek egyes állati nem volna, egyes állatokat meg se tudhatna: e' szerént tehát a' testnek kiterjedtnek, 's kinem terjedtnek, öszvetettnek, és egyes állatnak is szükség volna lennie egyszersmind: a' mi lehetetlen. Énünk' megtudása a' benyomatókhoz képest való; ha egymás mellőlről több bényomatókat vesz észre, a' tárgyat kiterjedtnek, ha egymás utánról, azt tartandónak esméri el. Tehát nem egész szélőkben, és hosszokban, hanem egész szélők és hosszok' arányos mértékében tudja énünk meg a' tárgyakat. Nem szemlélyük-e mi is egész Európát kised arányos rajzolatban? Szemünknek,

hogy Európát tudhassuk, szint olly kiterjedtnek szükség-e lennie, mint az egész Europa? Azért, ha nem kiterjedt is, megtudhattya a' kiterjedteket; valamint a' mi szemünk is nézheti Európát, hanem olly kiterjedt is mint Europa.

6) Ha a' lélek nem kiterjedt, tehát se nagysága, se formája, se figurája, nem lehet; csupa matematikai pont $= o$. F. A' lélek esmérkedő, gondolkodó állat, tehát nem matematikai pont; nem $= o$.

7) A' lélek csak azért látszik egyszerűnek, mert részekre osztani nem tudjuk: de ebből még nem bizonyos, hogy az is magában, valóképp is. F. A' lélek nem csak azért egyszerű, mert részekre oszthatatlan; hanem azért is: mivel részei nem lehetnek: gondolkodó ő mivoltából; a' gondolkodó pedig részekből nem állhat. Azok, mellyek eggyeseknek tartatván utóbb meg' részeikre bontattak, részeseknek gondolhatatlanok nem voltak.

8) A' lelket azért nem gondolhatni részekből állhatónak, mivel a' testel ellenkező tulajdonsági vannak; de ez se nem lehetetlen, se nem szokatlan dolog a' természetben: hogy azon egy testnek ellenmondó tulajdonságai legyenek az ő legfőbb pontozattyában (polarisatio) Így p. o. a' magnes eggyik szélső pontyánál a' vasat magához huzza, a' másikával visszataszítja; eggyik test a' másikat közép pontyánál magához huzza a' végsőnél visszatollya. A' testnek is lehetnek tehát gondolkodó és nem gondolkodó ereji is az ő vég pontyaiban eggyzersmind; a' nem gondolkodó pontya annak a' materia, a' gondolkodó a' Lélek. F. Híjába folya-modni akár a' magnesi, akár az elektromi erőkhöz: szembetűnő közöttök és énünk között a' különbség. a' vonzás és távoztatás, ha bár ellenkező jelenet is, eggyütt lehet valamiben különb különb pontok-

tokban: mert egynémű, mindenik mozdulat; de a' gondolkodás és nem gondolkodás nem egy nemű; valóságos ellenmondás, lehetetlenség. Ha a' magnes azon egy pontya visszataszítaná is, magához vonná is, a' vasat; akkor nyomna a' hasonlóság valamit; de mivel ellenkező két pontya teszi azt, semmit se nyom. De lásd. Wien. Jahrb. 1827. 39. B. 95. l.

§. 185. *Énünk lelki* (Spiritualis, Geistig) Lelki az olly egyes állatiság, melly értősséggel (ésszel, tágos értelemben) és akarattal bír, de testetlen: a' közönséges elesmerés szerént; de a' mi énünk értelemmel, és akarattal dicsekszik, mint az eddig előadattakból bőven kitetszik. Hogy énünk egyes, testetlen állatság, nem külömben láttuk eléggé; tehát énünk lelki valóság. Énünk = Lelkünk. Kérdés: a' dolgok' alkotó részecskéi is lelkiek-e? A' közönséges értelem szerént ugyan nem: mert hogy értelemmel és akarattal birjanak, megbizonyíthatatlan. De kérdeni tovább: ha a' testek' utolsó alkotói részecskéinek, mint most vannak, nincs is gondolkodó erejek, nem lehetne-e mindazonáltal? Nem adhatná-e az Isten azt nekik? Mint-hogy csak az öszvetett dolog nem képes gondolkodni, a' dolgoknak utolsó alkotó részecskéi pedig nem öszvetettek, hanem egyesek; legalább öszvetetetlenül — szét bontással-lehetők. — Ezen kérdés valóban a' lehetségek', nem a' Metaphysika, országába tartozandó. Én azt vélelem eránta: ha az Isten adhatna is a' dolgok' utolsó alkotó egyes részecskéinek gondolkodó erőt; mivel evvel lelkiekké változnának, nem úgy, mint testi részecskék gondolkodnának, hanem mint lelkiek; 's így a' test-szerűek nem gondolkodhatnak egyáltalában. Kérdetett az is: az oktalan állatok, mellyek most nem gondolkodnak, és szabad akarat' hiányával vannak, nem lehetnének-e gondolkodók, 's szabadon

akarók, ha az Isten akarná? — Ez már más kérdés: hogy az Isten az oktan állatu lelkeknek, a' barmoknak, gondolkodó és szabadon akaró erőt adjon; ez nem lehetetlenség; de ez is csak változtatásokkal eshetnék meg; az oktanok okosokká tétetnének; s' ekkor is az okos lelkek gondolkodnának, és okoskodnának. De mind ezekből még se következik, ha a' test-szerűek gondolkodók lehetnének is, s' az oktan állatok okosokká, hogy azokká is változzanak valaha. Sőt fontos okaink vannak, hogy az soha se fog történni: mert p. o. még egy féreg se lett bogárrá, egy bogár se lett madárra; egy csuszó mászó se lett hallá, egy madár vagy hal se lett a' szoptató négy lábuvá, egy majom se lett emberré. Ez e' világnak, mint most van, értelme szerint, a' végnélkül különb valóságok' tárháza lévén, lehetetlen is; a' végnélkül különb különbség hiányt szenvedne, ha a' világ nem gondoló, nem szabadon akaró valóságok nélkül volna. A' világ cél-arányos nem lenne: az Isten pedig cél ellen vagy nélkül nem tehet semmit. Hogy tehát más képtelenségeket ne említsek, hogy a' számár valaha uram, vagy öcsém lehessen, abból nem lesz semmi.

§. 186. Szóllani kéntelenítettünk itt az emberi lélek' eredetéről, 's ennek modjáról, és üdejéről is: mellyek eránt a' Bölcselkedők igen különböző értelemmel voltak: Xenophanes, és más Pantheisták a' kérdésnek: kitől eredtek az emberi lelkek? Avval vetettek véget: e' mindenség az Isten; az Isten mindenütt jelen van, az emberi testekben is; ezekben jelen lévő része az Istenségnek az emberi lélek. A' mindenség — Isten, mindég volt; az emberi lélek is mint része mindég volt. E' képtelenség Priscilliannak, Manesnek, utóbb Tolandnak és Spinoza Benedeknek tetszett, 's azt minden

elméskedéssel vítaták. Pithagorás követőjével együtt elejétől fogva voltak állította azokat, 's alkalmatosságot adott a' lelkek' átköltözködtetésére. Pláto 's követője az emberek' lelkei eránt úgy vélekedtek: azok a' világgal együtt teremtetek; már más világ' lakosi voltak; de abban rosszul viselték magokat, azért az emberi testek' tömlöczébe zárattak. A' Peripatetikusok, Aristoteles után, kétféle értelmet véltek öröktől fogva valónak; a' munkálódót és szenvedőt: 's az emberi lelkeket a' munkálódó értelem' részeinek állították. A' Stoikusok ama' közönséges léleknek, melly által mindennek éltetnek e' világon, mellyet is Istennek tartottak, elszakadott részeinek vallák az emberi lelkeket; 's e' földi pályájok' kifutása után ismét ama közönséges lélekkel egyesítették. Euripides az egész világon elterjedett igen finom levegőnek (aether) részeinek állítá az emberek' lelkeit, mellyek az emberi testet megszállják, egy üdeig éltetik, 's elhagyván ismét avval egyesülnek. Origenes az emberi lelkeket minnyájokat az első emberrel együtt teremteteknek vélte; mellyek valamely tárházban mindaddig tartattak, míg testeik el nem készültek, 's akkor szállítottak beléjük. Apollinaris azt vélte, hogy az emberi lelkek nemzés által származnak, mind az emberek' teste, az első embertől; ebben már minnyájan éretlen magok ként megvoltak, 's mikor megérték, mint egy kicsirázott magok az emberi testekben elvettettek a' kifejtődés végett. Bölcs Leibnicz, úgy látszott, mintha Origenes és Apollinárius' véleménynyit hitelesíteni akarta volna. Azok, kik azt vélték, hogy az emberek' lelkei öröktől valók: Praeexistentialisek; kik azokat az első emberével együtt teremteték, Concreatianusok. Azok pedig, kik nemzéssel

szármoztatták azokat az első embertől, Traducesek.

§. 187. De az emberi lelkek 1) Eredetökre nézve: mástól valók; mert határosak, nemlételők is gondoltatható; az illyek pedig mástól valók. A' végnélkül valótól hozattattak lételőkre: mert minden mástól valóknak kielégítő oka csak az egy végnélkül-való; az emberi lelkek pedig mástól valók. 2) Eredetők módjára nézve: az emberek' lelkei a' végnélkül-valóságtól csak vagy alkotással, vagy elszakadással, vagy nemzéssel, vagy teremtéssel hozattathattak lételőkre: Alkotással nem: mert az alkotással a' már voltak tétetnek öszve; az alkotással tehát a' lételei eredet lehetetlen. Elszakadással se eredhettek: mert azon egész, mellytől elszakadott részek volnának (mint p. o. egyik gyertya világtól a' másiké) szükségképp vagy lelki lett volna, vagy testszerű, lelketlen; de lelki nem lehetett: mert ennek részei nem lehetnek, tehát részek se szakadhatnak el tőlök. Testszerű se lehetett: mert a' test-szerű egésznek elszakadott részei is test-szerűek; az emberek' lelkei pedig nem test-szerűek. Nemzéssel se: mert a' Nemzés valamelly magnak egészszétől elszakadásával mehet csupán végbe: elszakadással pedig az emberi lelkek nem eredhettek, tehát nemzéssel se. Következő-képp teremtéssel: a' végnélkül-való csak teremtéssel hozhat valamit lételre; 's az egyes állat csak teremtéssel juthat lételére. 3) Eredetők' idejére nézve: Az emberek' lelkeinek eredetők öröktől fogva való nem lehet: mert azok teremtetek, kezdetek lenni; a' teremtés pedig öröktől való, 's a' kezdetett örökös nem lehet. Az emberek' lelkei az első ember' lelkével együtt se teremtetettek: mert miért teremtetek volna testeik előtt, mellyeknek éltetésére alkalmasztattak? Semmi elégséges ok nélkül nem lehet. Hol? minémü

helyen 's tárházban löttek volna testeik' formáltatása előtt? S' miképp? Semmi valami helyen kívül jelen nem lehet. Az emberi lelkek tehát csak testeik' formáltatásával, a' magvaiknak megfogalmazásával teremthetnek. De légyen ez elég a' természet' nagy titkáról.

§. 188. Lelkünknek testével közösülése: Hogy lelkünk testünkkel öszveköttetve teszi azon egészt, mellynek neve ember, kétséget többé nem szenved; hogy lelkünk testünkkel kölcsönös közösülésben van; hogy egymást tökéletesítik: az is bizonyos: csak az van kérdésben: hogy' hathattya a' test (a' többszerű) lelkünket (az egyszerűt) úgy meg, hogy egyiknek változása a' másika változásának oka lehessen, egyike a' másikat tökéletesíthesse? Eme bizonyos jelenetnek többféle fejtegetéséből e' három legfontosabb:

1) Vagy az egyik változásához képest a' másikat is úgy alkalmaztattya valami, hogy a' hoz képest változzék; 's így a' kölcsönös változásnak lelkünk és testünk között ezen valami légyen a' kielégítő oka; nem pedig a' test a' lélekhez, se a' lélek testhez képest. Illyen kielégítő ok csak az Isten lehet; tehát az Isten alkalmaztattya a' test' változásához a' lélekét, a' lélek' változásához képest pedig a' testét. Mivel ez mellettök - létel nélkül lehetetlen, azért mellettlételi alkalmaztatásnak is neveztetik (*Assistentia occasionalis*) Így fejté meg a' csomót bölcs Cartes; azért Cartesiusi rendszernek is mondatik.

2) Vagy a' testünk és lelkünk eredetöktől fogva Szerzőjöktől úgy vannak már alkotva, hogy egymáshoz képest változzanak; mint p. o. a' két óra, mellyek a' mesteröktől olly tökéletesen alkottattak, hogy ha egyik üt a' másik is üt, 's mennyit egyik üt szint annyit üt, 's a' t. Ez előre elmértéklet nélkül lehetetlen; azért előre elmértéklettségnek is

neveztetik (*Harmonia praestabilita*). Ez, hogy az Istennek szüntelen alkalmaztatását testünkre 's lelkünkre nézve szükségtelenné tegye, bölcs Leibnicznak jutott eszébe; azért Leibnicz' rendszerének is mondatik.

Ezen mindegyik rend szerint nem a' test és lélek határoznák - el egymást az egyenlő változásra, 's egymásra kölcsönös befolyással nem volnának; hanem eggyező változásaiknak kielégítő okok volna szerzőjük, az Isten; 's a' testinek a' lelkire befolyása lehetetlensége el volna távoztatva.

3) Vagy a' test a' lélekre, és viszontag, befolyással van valóképp, 's a' test változási eggyező változásokra határozzák a' lelket; és ennek változási a' testet kölcsönösen: mint a' vizek felhőt szereznek, a' felhők meg' vizeket a' természetben; azért természeti rendszernek, természeti befolyásnak is neveztetik: (*Systema influxus physici*) Evvel tartanak a' Bölcselkedők többnyire; mert noha általa a' befolyás' módja megfejtethetlen is, de nem lehetetlen: 's a' tapasztalással megegyez; a' két első rendszer pedig eggyezhetetlen. Kánt, Fichte, Schelling a' valóságos világot Ideákká tévén, az egész kérdésnek nyakát szegték.

§. 189. A' Léleknek és testnek egymásra valóságos befolyássokat igen fontos, és eldöntő okokkal vitathatni: Mert 1) Hogy képzeleteinket és eszméreteinket a' tárgyak testünk' érdekeltetése, 's jelesen külső érzékeink' változtatási által szerzik, és így testünk, érzéki eszközeink' változási bírják lelkünket a' figyelemre, a' béjelentésök' elfogadására, képekké formálásra, és a' képeknek a' tárgyakra vitelére; ez többé kétséget nem szenved: mert ha a' szem nyitva nincsen, a' fül dugva, az orr tömve van, a' lelkünk nem lát, nem hall, nem

szagol, nem érez. De az is tagadhatatlan, hogy a' lélek istestüinkre hathat: ha akarja, szemeinket bécsukattathatta, füleinket bédugathatta, belső érzékeinktől a' tárgyakat elzárhatta, elfordíthatta: p. o. az igen erős fénytől, a' nagy dörgéstől, a' bűdös szagtól 's t. e'f. Hogy ezeket a' lélek teszi hennünk, érezzük; nézzük, hogy törekedik, a' kellemetleneket, visszásokat, erkölcsetleneket kizárni, eltávoztatni; érző eszközeinket kellemetésekre, kíváncsiságokra, és szabadokra fordítani; 's ha akadály veti magát közbe, érezzük, hogy törekedik azt meggyőzni; 's mennél az több és nagyobb, hogy' törekedik inkább, és inkább azokon erőt venni. Valamint tehát a' test a' lelket, úgy a' lélek is a' testet visszontag eggyező változásokra bírja; ebben áll pedig a' kölcsönös befolyás, a' viszonyos közösülés.

§. 190. De ez ellen illy kifogást tehetni: Ha a' testet a' lélek, a' test a' lelket határozza is el kölcsönös változásra: de ezen változás való-e? Nem lehet-e csupán gondolati? Ollyan e, millyen eggyiké a' másikáé is? Nem lehet-e különböző is? A' befolyás csak úgy igazi, ha való is, és a' változtatás a' változással eggyenlő. — Hogy az elhatározás testünk és lelkünk közt kölcsönösen valóságos és nem csupa gondolati; onnét bizonyos: mert a' lelkünk' törekedése, mellyet testünk' ingerlésére érzünk magunkban, ha a' határoztatása valóságos nem volna, hijába és kielégítő ok nélkül való volna; semmi sincs pedig ok nélkül. 'S ezen törekedésünket a' testnek változása mindég megelőzi, 's csalahatatlanul maga után is vonnya; ezen öszvekapcsoltatás eggyikének és másikának állapotja között lehetetlen volna, ha az elhatározás valóságos nem volna. Azt se mondhatni, hogy testünk csak alkalmat szolgáltat lelkünknek válto-

zásival az elhatározathatására: azt pedig vagy valami más, vagy önnön maga határozza el a' változására; egyik se lehet: ha valami más határozna el, állapottya csupa szenvedő, nem törekedő, nem munkás, volna; érezzük pedig, hogy törekedő, munkás, testünk' változásinak felfogásiban; maga se határozhattya el magát a' külső változásokra nézve: mert vagy belső állapottya, vagy belső lehetősége szerint határozhatná el csupán magát, 's így elhatároztatásának kielégítő oka vagy belső állapottya, vagy belső lehetősége volna: de egyik se lehet: mert kielégítő ok csak az, a' mi állat lehet; az állapottya 's lehetősége pedig nem állat. 'S az a' lehetetlenség is következne ebből, hogy testünk lelkünk' belső állapottyának és lehetőségének is oka lehetne; a' belső állapotnak és lehetőségnek külső oka lehetetlen. Más az: ha testünk változásival lelkünket valóban, úgymint vagygon, nem határozná el: egyik törekedésünk a' másiknál erősebb nem lehetne, 's ott hol szemünk, vagy fülünk kellemetlent lát, hall, inkább törekednünk nem kellene az eltávoztatásra; érezzük pedig belsőképp, hogy' törekedünk a' nagy fény, vagy nagy dörgés' meggátoltatására; tehát testünk önnön állapottya szerint valóban határozza-el lelkünket, és viszontag.

§. 191. Cartes' rendszerének, lelkünknek testünkkel közösködése eránt, semmi nevezetes következet nem lettenek: noha, hogy az Isten lelkünket testünkhez igazgassa szüntelen, a' mi egy bölcs művészhez se illik, illetlenségét érezte kiki; Leibnicz leginkább. Különben lön a' dolog ezen bölcs' rendszerének elterjedésére nézve: Az ő állítása szerint t. i. minden képzetink, gondolatink, esméretink, szóval minden munkáink csak lelkünkben esnek, 's mennek végbe; úgy testünk' válto-

zási is csak kívülünk; eggyike a' másikával közösülésbe nem jöhet; eggyike a' másikat el nem hathatózhattya. Ezen okból Hume Dávid képzetinknek 's esméreteinknek külső tárgyaikkal eggyezésöket tagadta, és ennek megbizonyíthatatlanságát vította; a' belsőkét meg engedte. Tovább ment tudós Kánt Imanuel, 's nem csak a' külső érzésbeli esmére-tinknek tárgyaikkal eggyezésöket tagadta, hanem a' belső érzésünkbelieket is: Énünk' esméretét is avval eggyezőnek el nem esmérte: mert mindeneket csak belső, előbbi nézetünk, és értésünk' formájiképp tudunk – meg: ilyen az üdő a' belső tárgyak' megtudására. Azokat tehát nem mint magokban vannak, hanem úgy mint belső formájiképp, magunkhoz képest vannak, tudjuk – meg. Fichte, Schelling, Hegel tudósok, Kánt' nyomai után, képzeinknek, és esméreteinknek tárgyaikkal, ki-vált Énünkkel, eggyeztetésén dolgoztak. Leibnicz' rendszerének híjányából tehát más híjányosságok következtek.

§. 192. A' lelkünk és testünk közötti valóságos befolyás és közösülés ellen legfőbb ellenvetések e' következők:

1) Hogy' hathattya – meg az öszvetett testünk az egyszerű lelkünket? Erre felelhetni: Hogy az egyszerű állat az egyszerűt meghathattya, 's meg is hattya; bizonyos: mert az öszvetett testek egyszerű részecskékből állanak, 's ezek meghattják egymást, mivel egymáshoz vonnyák; meghattják egymást, mivel, hogy öszve ne follyanak, visszatartóztattják egymást. Hogy a' testszerű eggyes állatok a' lelki eggyest, a' lelkünket is, meghassák nem lehetetlenség, nem gondolhatatlanság. Hogy a' testszerű eggyes állatok egy egészzé eggyesül-vén, testünkké lévén, külön külön lelkünket meg-hattják, önnét venni észre, mert eggyes bé-

nyomatokat, egymásmellett, és után, tesznek, 's lelkünket ezek' nézetére készítetik. Ha a' csupán mozdulható oktalan alkotó részecskék egymást meghattyák, miért ne hathatná azokat is meg a' mí föbb, jelesebb erejű lelkünk?

2) De általlyában hogy' lehetséges a' magán kívül hatás mind lelkünkben mind az alkotó-részecskékben? A' ki valamit téssen, a' maga tulajdon valóságát más elfogadható (szenvedő) subiectumra át nem viheti: mert egyik Subiectum' módosulata a' másakra át nem mehet. 'S a' ki valamit téssen, más subiectumnak magáéhoz hasonló valóságát nem adhat; mert csak magáé van néki, másé nincsen; senki se adhat pedig olly mit, a' mie nincsen. F. A' belől-tétellel is, u. m. a' gondolással ingerléssel is lelkünkben olly valóság, módosulat, hozzattatik lételre, melly előbb abban meg nem volt. Bizonyos nyilván tehát, hogy a' munkás ok olly mit is lételre hozhat, a' mi előbb nem volt. Erre nézve azért a' belőlről-tétel, és kívülről-tétel között abban áll csupán a' különbség: hogy a' belőlről tételkor lelkünk valamely módosulatnak mind lehetsége mind valóban lételének kielégítő oka csak maga: a' kívülről tételkor ellenben valaminek lételének kielégítő oka maga ugyan, de lehetségének fundamentoma más valamely képes subiectum. A' kívülről-tétellel a' jelenvaló állapot, v. valóság a' tévöböl tehát a' más elfogadható, v. szenvedő subiectumra át nem megyen, át nem vitetik. — A' mi az egyes alkotó részecskéket, mellyek lelkünket meghathattyák, illeti: azok mozdulati erejek által, megérdekeltetésökkel, szenvedett változásait szintannyi bényomatokban közlik, nézhetőkké teszik; a' léleknek a' képzetre materiát szereznek. A' lélek azokat közvetlenül nézven, észreveven, képekké formállyá, és mivel szenvedőleg képzé, azokat tárgyaikra, mint

eredeti okaikra, viszi. A' bényomatok teszik tehát a' képzeteket lehetségesekké, és a' lelkünk' munkássága, nézése, észrevétele, formálása, valóban lévőkké. Lehetségek' fundamentoma a' tárgy, lételők' kielégítő oka a' lelkünk' szenvedőleg munkássága, és a' tárgyra visszavitele.

3) A' testünknek lélekre hatása testi-e vagy lelki? F. Ezen sok alkotó-részecskéknek egygyesítette lelkünkre hatása egyes lelkünknek csupa módosítása; ezt tehát mennyire a' testünk' részecskéitől függ testinek, mennyire lelkünktől függ, lelkinek vallhatni. Észrevévén, hogy a' testünk és lelkünk között az eszközök örökké az egyes részecskék, vagy is elementumok.

4) A' test a' lélek állapotját nem érti, hogy' szerezhetne tehát abban mozdulatot? Hány, 's mellyik lélek is érti a' test mivoltát és alkotását, hogy határozhatná tehát azt el? F. Hány hangmester érti, tudja szerszámának állapotját, mivoltát, és alkotását, nem határozhattya-e azért el azt bizonyos hangok' adására?

5) Testünk lelkünket nem érheti, hogy határozhatná tehát az ezt el? F. Az egyes állatok egymást érik, mennyire lehet; a' testünk tehát egyes részecskéji által egyes lelkünket éri. De ha testünk' egyes részecskéji egyes lelkünket közvetlenül nem érnék is, lelkünket elhatározhatnák: mivel a' közvetve egymást érók is egymást elhatározzák.

§. 193. Lelkünk' szabadsága eránt mindenek előtt ennek értelmét szükség helyesen fel fogunk: 1) A' szabadság mint lehetőség olly, mellyel valaki a' két ellenkezők közül egyiknek is másiknak is tételére magát minden külső vagy belső kényszerítés nélkül elhatározhattya. 2) Mint tétel: valamelly cselekedetre, vagy nem cseleke-

detre maga elhatárazat. A' valóságos szabadság ellenkező tehát a) a' műszereknek (machinák) állapottyával: ezek külső erő (gőz, vagy tűz, vagy rúgosság) által a' mozgulati törvények szerint (mechanice) határoztattak el valamelly tételre. b) A' Növények' állapottyával: azok a' külső természeti erő által, a' bévetel, elhasonlítás, tisztulás, kiterjedés, és fajzás' törvényei szerint kénytelenül határoztattak el (physice) tételre c) Az oktan állatok' állapottyától: mert ezek önkényyök szerint ugyan, de belső természetöktől, vagy ösztönöktől, határoztattak el, vezéreltetnek, hurczoltatnak, ragadoztatnak.

A' szabadság mindannyiszor nem valóságos, valahányszor a' két ellenkező cselekedetökből csak egyyk lehető, és így mintegy elnem-hagyható: p. o. az igen erősebb okokra nézve: mert ezen esetben a' maga el-határozásnak nincs helye; a' cselekedet önkényes marad ugyan, de nem való képp szabad: $2 + 2 = 4$. Ennek elesmerése önkényes ugyan, de nem szabadságos. Szükséges ugyan minden magunk' elhatározhatására az indító ok, másképp akaratunk maga elhatározására nem kész-tethetnék (csak az Isten határozhattya el magát egészen magától indító okok' késztetése nélkül is) de hogy ellentálhatatlanok, az ellenkezőket egészen legyőzők legyenek, nem szükséges: másképp a' választhatásnak helye nem maradna, és a' szabadság volna is nem is. Nem is következik innét: ha az erősebb, meggyőző okok' elhatározásával a' szabadságunk öszve nem férne, úgy akaratunk oktan is, és magában jó vagy gonosz is lehetne: mivel ha az indító okok, egyyenlők lévén, magókat lerontanák, így oktan; ha pedig az erősebb okokra nem tekintven, magát a' jóra vagy rosra

vetné, 's így meg' magában jó vagy gonosz volna. Nem következik mondám: mert ha az egyenlő okok egymást lerontának is, magát énünk közbevetvén, énünk elég elhatározó ok volna, akaratunk pedig oktalan nem lenne. Ha az ellenkező indító okok közül a' gyengébbekre, a' jó helyett a' rosszra vagy ellenben veti magát énünk, és így elhatározást tészén, nem akaratunk rossz magában vagy jó, hanem énünk: mert nem az akaratunk teszi a' választást hanem Énünk.

Nem valóságos szabadság az olyan is, melly fellebbi szükség: Ezt szabad akaratunkkal egybeférhetőnek így támagattyák némellyek: a' valóságos szabadságra szükség ugyan a' magunk' elhatározása, de nem szükség, hogy ez jelenvaló legyen, elég, ha valamikor előbb volt; annak habár következetesi szükséggé váltak is, ha ezeknek eredete tudva nincsen is, a' szabadság valóságos: mert magunk' elhatározása nélkül nem szűkölködik. Én most szükségképp cselekszem a' jót vagy rosszat, mert akként cselekszem, a' mint jó vagy rossz erkölcsű vagyok; de mind azáltal szabadon cselekszem: mert azon cselekedetemnek, mellyet én egykor, talán még kisdéd koromban cselekedtem, 's mellyet már nem tudok, szabadon tettemnek következte jó vagy rossz erkölcsűségem. Így Judás szükségképp árulta el mesterét, mivel rossz erkölcsű volt; de mindazáltal szabadon: mert rossz erkölcsűségének eredeti oka, szabad cselekedete volt. — A' valóságos szabadság fellebbi szükséggel egybe nem férhet mondám: arra, hogy valamelly cselekedet valóképp szabad legyen magunktól közvetlenül elhatározott legyen, elég ugyan, ha okában magunktól elhatározott; de ezen oknak szükség tudva valónak lennie; az az: szükség tudni, hogy az millyen következeteket von, vagy vonhat maga

után szükségképpen: s illykor a' következetek' előrelátása is indító ok; azért a' részeg embernek verekedése, habár maga elhatározásától nem származott is, szabad cselekedet: mert tudhatta, tartozott is tudni, hogy a' részegségnek a' bellenkedés, házsártoskodás, verekedés, következési-közönségesen; a' szabadon megrészegülésének tehát következése is egybe fér a' valóságos szabadsággal. De az olly tételnek, melly valaha, talán kisdéd korunkban, szabad elhatározásunkból történt, minden lehető következései előre láthatatlannak voltak; magunk' elhatározásához előre látásban indító okul jelen nem lehettek. Az olly tételből következet tehát valóban kéntelenség, valóképp szükség; melly a' valóságos szabadsággal egybe nem fér; de nem győzhetetlen szükség: mert énünk az erősebb okok' ellenére is elhatározhatta magát. Judás tehát nem azért árulta el szabadon mesterét, mert egyszeri tette, mellyből erkölcs-telensége következett, magától elhatározott volt; hanem azért, mivel erkölcstelen indulatját meggyőzhette volna, de nem győzte meg maga elhatározásából: következőképp a' valóságos szabadság az előbbi szükséggel egygyezhetetlen.

§. 194. A' mi lelkünk tetteiben valóban szabad: némelly tételinkről ugyan tudjuk, érezzük, hogy belső kéntetésből vannak bennünk: mint a' magunk-fenntartása, a' lehellés, az érzés, és más illy állati tetteink, belső szükségből erednek; ezeket tehát itt számba se vesszük; de vannak olly tetteink is, mellyekre nézve tudjuk, hogy magunk határoztuk el magunkat, minden külső vagy belső kéntelenítés nélkül, az ellenkező erős, erősöknél erősb okok ellenére is, 's mellyeket szintűgy elhagyhattunk volna, mint felfoghatánk vala. Illyen p. o. a' Metaphysika-írás és kiadás. Illykor érez-

zük, hogy se belső, se külső szükségstől nem kén-
telenítettünk; érezzük, hogy se valamelly képzet,
gondolat, kívánság, vágyódás, indító ok nem ra-
gadott úgy el minket, hogy azt elnem hagyhat-
tuk is volna; érezzük, hogy indító okaink is vol-
tak annak elhagyására; érezzük, hogy szabad vá-
lasztásunktól függött a' tétel' vagy nem tétel; érez-
zük, hogy magunk voltunk a' tétel' elhatárazóji.
p. o. érzem én, hogy engem' se külső, se belső
szükség nem kéntelenít a' Metaphysika írására.
Érzem hogy engem' se haszon, se reménység, se
más kilátás nem hajt arra; hogy erősebb okaim
vannak inkább a' nem írásra, mint az írásra: erőm,
üdöm, pénzem' vesztegetése; érzem, hogy min-
den kívántatók meglévé is, tollam, papirosom,
téntám, eszem, olvasásom, 's t. e' f. lévé is, még
is azt minden pillantatban elhagyhatám vala; ér-
zem szóval: hogy arra magam vetém magamat. A'
mí lelkünk tehát tettében szabad valóképp; ezt
belsőképp érzeni; ezt lelkünk' esmérete kéntelenít
igaznak elesmérni; hogy tehát lelkünk valóképp
szabad, belsőképp bizonyos.

2) Szabadságunkat általlyában nem úgy érez-
zük, mint képzeletünket (álmunkat) vagy gondo-
latunkat, hanem különben: hathatósabban, szük-
ségképp; a' ki álmában tett rosszat; vagy azt fel
se veszi, vagy nem úgy bánnya, mint a' mit ébren
kész akarva tett; a' ki gondolattyában lett katona,
ennek következetit másképp érzi, mintha önként ma-
ga elszántával esküdött valamelly zászló alá; az álom-
ban tett vagy gondolt jó cselekedet után se érez-
ni azon magunkkal elégedést, azon örömet, nyu-
godalmat, melly a' magunk' tettőleg elhatározásá-
ból árad reánk; mennél több, nagyobb nehézsé-
gek, 's akadályok ellen határoztuk el magunk ma-
gunkat, annál nagyobb győzödelmet érzünk magunk-

ban. Ez álombéli, költött, gondolt tettünknek nem része. A' mi tettében szabadságunk tehát nem költött, nem gondolati; hanem valóságos. A' különböző okozatoknak okaik is különbözők.

3) Kiki megkülönbözteti a' kárt, melyet a' gyújtogató tett, attól, a' mit a' villám tett; senki se dicséri azért a' kertészt, mert a' kertyében természetű domb van; hanem kezeművéért; kiki megkívánja a' rossz, vagy jó cselekedetre a' másképp is lehetőséget, a' tétel' elhagyhatását. Tehát a' köz egygyetértés is valósítja a' lelkünk' valóságos szabadságát.

§. 195. Lelkünk' szabadsága két derék ellenvetést szenved:

1) A' mi gondolatink külső képzetinktől, értelemünk gondolatainktól, ítéleteink érteleminktől 's ítéleteinktől minden tetteink függnék; 's így belső szerkesztetésünk, nem magunk, a' tetteinknek elhatározója; tehát szabadok nem vagyunk. — Erre felelhetni közönségesen: Igaz ugyan, hogy lelkünkre a' külső dolgoknak szükség benyomatot tenni, hogy azokat képzelhessük, és ezen tekintetből lelkünk mástól függő; de nem egészen a' mástól függő: mert magától munkálódó is egyetemben: magától néző, magától figyelmező, képző, gondoló, értő, ítélő is egyszersmind: azért magától akaró marad is: mert ha nem akarja, nem figyelmező a' benyomatokra; azokat meggyengítheti, valamint erősítheti; ki is zárhatja, el is nyomhatja; gondolatit, értelmét, 's ítéletit is igazgathatja; magát a' valóban jótól, sőt jobbtól is elvonhatja, az indító okok között választást tehet; a' tételt elhallaszthatja, vagy egészen elmulaszthatja; és így belső szerkesztetésének ellenére is maga elhatároztatását, az az szabadságát megbizonyítja.

Különösen: nézésünk, figyelmünk, a' külső dolgoktól serkentetik ugyan fel, de nem egyedül, se nem csupán; de ezen résznyire felserkentetésünk se kényszerítő: ha ellenünkre, vagy nálunk nélkül fakad is ki, de ezt, mihelyt megtudtuk, ha tetszik, félbe szakaszthattyuk, és máshová fordíthattyuk nézésünket, és figyelmezésünket folytathattyuk, vagy nem; ha önként, kész akarva folytathattyuk, képzeleteink szükségképp valók ugyan magokban, de nem elő-okokban; így megy a' dolog a' gondolatinkkal, értelminkkel és ítéletinkkel is végben. Ha mi nézésünket, figyelmezésünket, képzeletünket, 's a' t. meg nem változtathatnánk, félbe nem szakaszthatnánk, el nem hagyhatnánk; vagy ha csupán az egyikre szolgáló indító okokat láthatnánk bé: úgy akkor függenénk belső szerkesztésünktől; akkor nem határozhatnánk el magunkat. De ellenkezőképp van állapotunk. Ha pedig mi szántszándékkal csak az egyikre hódító okokat tekentyük nem pedig a' másokra indítókat is, szükségképp esik ugyan ki elhatároztatásunk; de mindazonáltal magunké marad. 2) Bennünk ugyan, mint véges valókban, a' jóra ingereltetés, és a' rosztól idegeníttetés, indító okok az akarásra és nem akarásra; a' jónak és rosznak előre tudta 's belátása szükséges feltételek a' tételre; de nem elhatározó okok; mivel ellenökre is akaratunkat vissza tartóztathattyuk, a' választást el-hagyhattyuk, magunkat elhatározhatjuk. Vagy is az indító okok a' szabadon akarhatásunk' fundamentomi ugyan, de a' szabad akaratunk' fundamentoma csak magunk vagyunk.

Hijába vetné itt valaki ellen: ha az indító okok' jelenléte, és tudta ellen is magunk vagyunk szabad akaratunk' fundamentomi, magunk határozuk el magunkat; úgy a' mi akaratunk ok nélkül

való: az erős okokat se követvén. Mert nem ok nélkül való: magunk' tekéntete kipótollya a' hijányt, magunk elég okok vagyunk mí az akaratra. Ez különben nem lehet: mert ha az erős, vagy erősebb okok' ellenére is nem akarhatnánk mí valamit, úgy az erős okok volnának elhatározók, nem mí magunk; az az szabadok se volnánk tetteinkben. Hogy a' szabad akarat' mivoltához nem tartozik egyáltalában az indító okok által elhatároztatás, ama' legszabadabb valóságnak, az Istennek, esméretéből látni való: ezt nem az indító okok határozzák el a' tételre, hanem maga magát határozza el egyedül akarattyának sérelme nélkül: hogy így vagy on akarattunk, tudjuk; miért van-így, nem tudjuk. Talán ama legtokélletesebb valóság ebben is kívánta részesíteni legnemesebb teremtményét, az embert.

Hijába vetné valaki azt is ellen: ha minden indító ok ellen is elhatározhatnánk valamelly tételre magunkat, úgy minden ok nélkül is elhatározhatnánk; de ha minden ok nélkül elhatározhatnánk magunkat, úgy valóságos ugrás volna a' természetben, és az indító okok, és ezeknek előre béléatások szükségtelen volna F. Hijába valóban: mert minden indító okok ellen is elhatározván magunkat, minden ok nélkül még se határoznánk el magunkat; indító ok volna önnön magunk, önnön választásunk, tetszésünk' közbejárulása. Ugrás tehát a' természetben nem következék. Nemis szükségtelenek azért az indító okok akármelly esetben: mert, mint már mondtunk, választásunk, és akarhatásunk' fundamentomi; a' választás és akarhatás pedig mivoltiképp szükséges mí bennünk a' szabadon akarásra.

Második fő ellenvetés ez: közönséges tapasztalásból tudjuk, hogy a' hasonló környülállások hasonló tettekre, az egyenlő indító okok egyenlő határozatokra bírják, vetemítik az embe-

reket; ez pedig lehetetlen volna, ha nem az indító okok határoznák el az emberek' tetteit, hanem önnön magok. Sőt a' közönséges gondoskodás is azt bizonyította: azért építünk biztosan házakat unokáinknak: mivel tudjuk, hogy nem akarhatnak ők is mint mi roszfedél alatt lakni. Tehát akaratunkat az indító okok határozzák el, melyek bennünk és unokáinkban azon egyyek lehetnek, nem önnön magunk, melly bennünk és ő bennök azon egy nem lehet. — De ezen színes okok se valótlathatták meg magunk' elhatározását tetteinkre nézve: Mert 1) a' hasonló esetek' környüállások' tekintetiből az egyenlő természetű emberek, hasonlóképp is határozhatták el magokat; innét van, hogy a' hasonló indító okoknak hasonló kimeneteleit tapasztalni. Határozhatták el mondám: de nem határozzák el szükségképp: mert nem különben bizonyos tapasztalásból tudjuk azt is, hogy a' magokban erős férfiak azon honyban, azon ég hajlatban, azon állapotban, hasonló környüállásokban is másképp tettek, mint eldödieik. A' mi Magyaraink azon honyban, azon törvény alatt, azon állapotban másképp éreznek, gondolkodnak, cselekszenek ma, mint őseik háromszázad előtt cselekedtenek. Ha az indító okok határoznák el tetteinket, ez lehetetlen volna: most is azt, 's úgy kellene cselekednünk, a' mint ők cselekedtek. A' mi a' jövődönék kilátást illeti: vegyük újra észre, a' mit előbb meg-jegyeztünk: nem minden tetteinkben vagyunk mi szabadok: némellyek szükségképp valók: ilyen az életünk-fenn tartása, és ennek eszközei: az élelem - kereset, a' ruházat, a' fedél alatt lakás; a' jónak, igaznak, szépnek, hazának, jó hirnek, névnek szeretete, 's keresése, és t. e. f. Ezekre valamint nekünk, úgy onokáinknak is bizonyára szükségök

leszen: biztosan építhetünk tehát jövődőre is hajlékokat; biztosan tehetünk el esztendőre is eleséget: mert ezekre jövődőben, esztendőre is szükség lesz; és ezeket maradékaink is akarni fogják szükségképpen. De különben vagyon a' dolog a' nem szükségesekekre, a' tulajdonképp szabadokra nézve. Kérdem: ugyan miért nem vesz valaki unokáinak előre kalapokat is? miért nem varrattat előre dolmányokat is? noha ezek is, mint ruházatok szint úgy szükségesekek fognak nekik is lenni, mint nekünk: Nem de azért: mert ezek változók, és tetszhetnének is nekik nem is. Ha az indító okok volnának elhatározóji tetteinknek, az egyenlő szükségnek egyenlő következetének is kellene lenni; de az egyenlő szükségnek se egyenlő a' következte tetteinkre nézve; tehát ezeknek nem az indító okok elhatározóji, hanem magunk vagyunk elhatározóji; ha pedig tetteinknek magunk vagyunk elhatározóji: lelkünk szabadsága bizonyos. A' többi ellenvetések a' csupa felkeléssel, 's meg' leüléssel is meghamisíthatni.

§. 196. A' Lélek' halhatatlansága. Ez által Énünknek testünktől elválása után is 1) Szüntelenül fennmaradását. 2) Ugyan azonságát. 3) Életét, szükséges tulajdonságival élését, érteni. Annak, ki lenni megszűnne, vagy ugyan annak, ki testel öszvekapcsoltatásakor volt, magát nem esmérné: vagy valamelly szükséges tulajdonságát elvesztené, vagy vele nem élhetne; halhatatlansága nem volna.

§. 197. A' Lélek' halhatatlansága lehetséges: ha állattyát, azonságát és szükséges tulajdonságival élését se a' külső természet által, se önnön magától el nem vesztheti, és az Isten fenntarthattya: úgy vagyon pedig: 1) A' természet a' lelket meg nem szüntetheti: mert a' léleknek lételt nem adhatott,

tehát attól meg se foszthattya; a' lelkünk teremtés által lött, semmivé-tétellel szünhet tehát megegyedül; a' természetnek pedig valamint a' teremtés, úgy a' semmivé-tétel is hatalmán kívül van. Meg se változtathattya lelkünket: mert a' természet csak azt bontya, rontya, változtattya, a' mi öszvetett, az emberi lélek nem öszvetett, egyes állat; tehát ezt valamint semmivé nem teheti, úgy nem is változtathattya. 2) Az emberi lélek maga magát se teheti semmivé: mivel a' semmivé-tétel, valamint a' teremtés, csak a' végnélkül-válótól telhetik ki eggyedül. Magában változhatatlan is: mert állat, melly mivolti, szükséges tulajdonságait el nem vesztheti a' nélkül, hogy semmivé tétessék: tehát maga tudtát, ugyan azonságát, esmérkedő, gondolkodó erejét, szabad akarattját, 's a' t. el nem vesztheti. Tehát csak úgy szenvedhetne magától változást, ha szükséges tulajdonságival, testüktől elválása után, nem élhetne, legalább úgy mint előbb nem élhetne; De ezt nem mondhatni: mert magában is, testi érzékeink nélkül is, esmérkedhetik, gondolkodhatik, 's akarhat; 's legszabadabban, ha magát e' világtól elvonnyá, érzékinek jelengetését kizárja, az az: magában elmélkedik. Tárgyaknak kijányival se lehet, mellyeket esmérhessen, gondolhasson, és akarhasson: Illyenek mindenek előtt ama számtalanok, mellyeknek esméretire testének szövetségében szert tett; mellyeket, emlékezetét el nem veszthetvén, el nem veszthet; testével pedig szövetségbe lép mindjárt fogantatásával. Illyen önnön maga is, eme kis világ, magát tehát esmérheti, gondolhattya, akarhattya szabadon. Illyen az Istenség is, kit bővebben, tökéletesebben megesmérhet, gondolhat, akarhat végnélkülvaló tulajdonságira, 's akarattjára nézve. Tárgyak nélkül se szükölködhetik tehát. 3) Az em-

beri lelket az Isten is fenntarthatta: mert elégséges okai lehetnek fenntartására. Következésképp: mivel az emberi lelket a' természet semmivé nem teheti, se meg nem változtathatta; maga magát se teheti semmivé, se meg nem változtathatta, 's az Istennek is elégséges okai lehetnek annak fenntartására, az emberi lélek' halhatatlansága lehetséges.

§. 198. Az emberilek' halhatatlansága bizonyos is: ha az Istennek tulajdonsági nem engedik annak semmivé-tételét, az emberi lélek' halhatatlansága bizonyos. Nem engedik pedig több jeles tulajdonsági; ilyenek:

1) Az Isten véghetetlen bölcs, azért az emberi lelket semmivé nem teheti: Bölcs nem volna, ha önnön teremtményét olly tehetségekkel, erővel, képességgel ruházta volna fel, mellyek kitelhetetlenek lennének; 's ha azt czéllyának elérése előtt semmivé tenné; de az Isten az embert végnélkül - való esmérhetőséggel; gondolkodhatósággal, és szabad akarattal áldotta - meg; mellyek e' testével öszvekapcsoltatásában, e' világon létével, kitelhetetlenek, és csak úgy telhetnek ki, ha az elválása után is épen, egészen fennmarad, azaz: ha halhatatlan. Bölcs volna - e? ha olly czélt tűzött volna ki teremtményének, melly elérhetetlen; de az emberi léleknek czéllya, a' végnélkül tökéletesebbülés; erre valók minden tehetségi, ereji, igyekezeti, kívánsági, és vágyódási; de ezen tökéletesebbülése az emberi léleknek testében, 's e' világban végbe nem megyen, nem is mehet; tehát szükség azt folytathatnia testétől elválása után is; de azt nem folytathatná, ha épen, egészen azután is fenn maradna.

2) Az Isten véghetetlen jó és szeretet: Véghetetlen jó és szeretet nem volna, ha az emberi

léleknek olly ösztönt, olly izgatást adott volna, melly kielégíthetlen; ha olly boldogság' szomját öntötte volna belé, melly elolthatatlan; ha a' jót vele megízleltette volna, és azt hamar ismét elragadná tőle; ha azt olly munkával fárasztaná, mellynek végére nem juthat; de sorsát, állapotját a' barmokénál, kiknél külömb, és jelesebb, alább valóvá is tette volna: ezeknek ösztöne, czéllya ez életben kielégíthető, az emberi léleké ellenben nem; tehát a' véghetetlen jó, és embert szerető Istennek szükség annak lelkét holta után is fenntartania épen, egészen, hogy igyekezetinek, kívánásinak, mellyeket belé öntött, elégtétessék; a' megízleltetett jóval töltözhessek, örök boldogság - szomja bétellyék, és sorsa, állapotja, mint méltó, a' barmokénál külömb, és jelesebb lehessen.

5) Az Isten véghetetlen szent és igaz: Szent és igaz volna - e, ha mind a' jóknak mind a' gonoszoknak egyenlő sorsot, egyenlő kimenetelt e' világból szabott volna ki; a' szüntelen jóért, törvény szerént, mind végig harczolóknak, és a' tunyáknak, jót megvető, törvényt tapodóknak egyenlő koszorút osztogatna — a' semmit — kimul-tok után? Szent és igaz volna - e az Isten, ha a' kényyére gonoszkodást hathatós fennyíték, a' lelki jóságot foganatos élesztés nélkül hagyta volna? Törvényét nem maga becsstelenítené - e meg, ha a' jóért jónak, a' rosszért rosznak megadója nem volna tellyes egygyarányosságban? Ez ezen életünkben nincs úgy, nem is lehet; tehát annak folytatásában szükség tellyesednie. De ez nem tellyesedhetik másképp, egyéb ha lelkünk testünktől elvalása után is épen, egészen fenntartatik. Az Isteni tulajdonságok meg nem engedik tehát az

emberi lélek' semmivé - tételét; az emberi lélek' halhatatlansága tehát bizonyos.

§. 199. Az emberi lélek' halhatatlansága onnét is megbizonyodik: mivel eszünk maga magával nem ellenkezhetik: Az emberi ész t. i. kitkit arra ösztönöz, hogy erkölcsi jó és szent legyen, hogy akarattját törvényével tökéletesen eggyesíttse; de arra is ösztönöztetünk egyetemben, hogy magunk viseletéhez képest való boldogságot kívánnunk, és ezen kívánságunkat az ész nem csak nem ellenzi, de helyben is hagyja; tehát ezen viseletünk képest való boldogságnak kielégíthetőnek szükség lenni, vagy az észnek magával ellenmondónak; de ellenmondással eszünket meg nem becsteleníthetjük, tehát a' magunk viseletéhez képesti boldogságnak kielégíthetőnek szükség lenni; ez pedig ezen életünkben kielégíthetetlen; tehát más életünkben kielégíthető szükségképen; de az csak úgy kielégíthető, ha holtunk után is épen és egészen fennmaradunk; következésképp, ha eszünk maga magának ellent nem mond, lelkünknek halhatatlannak szükség lenni.

§. 200. Minekelőtte az ellenvetéseket vizsgálatra vegyük, szükség észrevennünk: 1) Az emberi lélek maga a' tapasztalásinknak kitétetve nincsen, csak munkálati éreztethetők: helytelenül okoskodnak tehát azok, kik annak maradandó vagy nem maradandó állapotja eránt a' tapasztalásból akarnak végezni: 2) Lelkünk testünkkel kölcsönös befolyásban van ugyan, és az ő egymásra hatásokban áll e' világi életünk; de onnét helytelenül hozná valaki azt kétségbe, hogy lelkünk tehát testünktől elválva maga különösen nem élhet; holott tapasztalva tudjuk, hogy ön magában is, testünk minden befolyása nélkül is, gondolkodik, akar, munkálkodik, a' munkálkodásban áll pedig az élet. 3) Lelkünk teremtés által jöhetett ugyan létele,

's kivált szabad akarattyára nézve az Istennel rokon ugyan: de innét nem következik, hogy ez azért annak része is, 's testünkől elválván ismét az Istenbe tér vissza; mert se az Isten nem részekből álló egész, se a' mi lelkünk nem rész, hanem egy egész magában; azért az Istenbe visszatérése, vagy az Istentől elnyelettetése, valóban képtelenség. 4) A' csupa fennmaradás, semmivé nem létel, nem halhatatlanság, ha azonságában változást szenvedett, vagy élet nélkül való: a' fennmaradás, a' semmivé nem létel minden testieknek tulajdona; 's az azonsága-változása nélkül az életében szüntelen fennmaradás emberi lelkünk' kiváltsága; ha ez ugyan azonnak, a' mi volt, nem érezné magát, ha tulajdonsági szerént, mint előbb, nem munkálkodnék, halhatatlan valóban nem volna.

§. 201. Lelkünk' halhatatlansága ellen ezeket vitézni főképpen:

1) Az ember' lelke testével olly szoros öszvekapcsolaiban van, hogy nélküle el se lehet; ha tehát az elvész, szükség annak is oda lenni. F. Ez igen helytelen okoskodás: A' lélek testével bizonynal olly szoros egybekapcsolatásban nincsen mint a' fiú az Attyával, még is ez annak kiholta után is megmarad. De a' művész is műszerszámának romlásával, vagy vesztivel oda nem lészen. Lelkünk tehát testi eszközének romlásával vagy vesztével miért lenne oda? Annál bizonyosabban: mivel a' a' természeti erő, melly testünket szétbontya, semmivé nem tézzen el nem vesztethet semmit; az eggyes alkotó részeket meg se változtathattya; a' mi lelkünk pedig eggyes állat.

2) A' testnek romlásával a' léleknek lankádása látni való; tehát annak ledőlésével a' léleknek is szükség oda lenni. F. A' tapasztalásból itt nem okoskodhatni: mert a' lélek' létele tapasztalhatat-

lan; ha lehetne, abból ellenkezőt is lehetne következtetni: mivel sok betegeket egész utolsó elpihentőig, ép eleven lélekkel bírni tapasztalunk; 's azok, kiket a' szél, guta üt meg hirtelenül, vagy erőszakos halál ér, lankadtak-e lelkekben? Nem épek-e egészen? Avagy: a' Lélek egyikben lankadt-e, 's a' másikban nem? Egyikben oda lehet-e, 's a' másikban nem? A' Lelkünknek ellenmondó tulajdonsága nem lehet.

3) Az oktalan állatok' lelkei testeikkel oda vesznek, tehát az embereké is. F. Hogy az oktalan állatok' lelkei testeikkel oda vesznek, megbizonyíthatatlan; de ha oda vesznek is azok, még se következik, hogy a' mi lelkeink is testeinkkel oda lesznek. Mert bennök a' szünet nélkül fennmaradásra se képesség, se kívánság, se szükség nincsen; van ellenben az emberekben.

4) Az emberi lélek' természetéből csak a' tökéletesebbülhetés következik, nem a' végnélkül való tökéletesebbülhetés is; annak ezen életében is elég tétetik; a' másikának elég nem tétethetik, mert a' véghetetlenség csak az Isten' tulajdona. F. Mi lelkeink nem csak tökéletesebbülhetők, hanem határ nélkül is tökéletesebbülhetők, 's azért mi határ nélkül való — tökéletesülésünkre készítettünk és tartozunk. Az Isten' tökéletessége végnélkül-való, a' mi tökéletesebbülhetesünk határ nélkül való. Azok, kik kisdéd korokban, vagy kisdédi állapotokban kimulnak, itt tökéletesülhettek-e?

5) A' lelki jószág elég jutalma maga magának: sőt lelki jószág se volna, ha jutalom' éhéből, kívánsából származna; tehát az Istennek se igazsága, se bölcsessége nem kívánnya az emberi lélek' halhatatlanságát. F. A' lelki jószág magát belső elégedésünkkel, örömünkkel, 's nyugalomunkkal jutalmazza igen is; csak ezen jutalmait szedhetni,

arathatni lehetne mindég; de nem lehet: elégedése szenvedő, öröme keserűséggel veggyes, nyugodalma zajos a' lelki jóságnak. Azért jutalma magában és ez életben elégtelen. Igaz az is: hogy a' jutalom-keresésből, v. a' büntetés' elkerülhetéséből származott lelki jóság nem tökéletes; de az is bizonyos: hogy az észbéli törvény, 's erkölcsi rend magával hozza, és az Isteni igazság úgy kívánja, hogy az erkölcsi valóság ez életből kiléptekor méltó tekintetbe vétessék; hogy a' jóságnak, 's gonosságnak kimenetele eggyenlő ne legyen; hogy a' jóságnak jó, a' gonoszságnak rossz következetű legyenek tellyes arányban; hogy az erkölcsi törvénynek becse, szentsége szeplőtelenül fenn tartassék; a' mi ez életben lehetetlen; hol gyakran a' lelki jóság elem esmérteit, sőt üldöztetést, megvettetést, szükségét is szenved; a' gonoszság ellenben tündérkedik, erőszakoskodik, és győződelmeskedik. Ezen állapot mindég fenn maradjon-e az erkölcsi világban? A' gonosz csúfot űzhessen-e az Isten és ész' törvényéből - dőlős fegyverét először eggy ártatatlanak azután magának szívébe meríthetvén? Ezek' ellenére is fenn állhatna-e még az erkölcsi rend? A' Jónak jó volna-e kimenetele? 's a' gonoszé rossz-e? Igaz volna-e még is az Isten, ha ezeket végképpen így hagyná? — Szinte így van a' dolog az Isteni bölcsességgel is: Ha lételünk csak ezen életre szabott volna, az oktan barmok' állapottya szerencsésebb, 's jelesebb volna az emberekénél: Azok belső vak ösztönök által bizonyosan célyokat érik; a' magas eszü, szabad akaratú ember ellenben melly gyakran el üt célylyától?! A' vak ösztön őket szintolly biztosan gondoskodtattya jövődjökről, sürgeti jelenvaló szükségeik eránt; a' nélkül, hogy örömeikkel - elésőkben lelkiesméretöktől legkevesebbé is háborgattatnának; az Istenre,

törvényre, néztetők által nem zaklattatnának ; az örökké valóságra nem feszítetnek ; öktestőkben nem szolgálhatván, fenn maradni nem is vágyódnak, mint mi. Ha mindezek ellenére még is mi fenn nem maradnánk testüinktől elválva , az Istent, Teremtőnket, véghetetlen bölcsnek elesmérhetnénk-e ? ki minket illy hijába való, kínos , háborgató , nyughatatlanító , kielégíthetetlen tehetségekkel , indulatokkal , vágyódásokkal alkotott , mellyektől az oktalan barmokat meg-kéméllette. Az ész haszontalan vitéra adatván belénk , nem tenne-e inkább boldogtalanokká mint boldogokká ? tiltván , hogy természeti örömeinkkel , ereinkkel , kényünk szerint , mint a' barmok , ne éllyünk. Eggyik célunk a' másikával ellenkezően , a' barmok' sorsát bizonynyára irigylenünk kellene. De mihelyt mi e' világtól megválásunk után is szüntelen fenn maradásunkat átláttuk ; mihelyt magas célunk' jövőre kifejtődését meg pillantjuk , az ész' tisztelete , az erkölcsi rend' kíváncsát helyre álló ; az Isteni bölcsesség egész csudálatosságában kitündöklöklik , és sorsunkkal belső megelégedésünk , örömmel , nyugalommal telve visszatér.

§. 202. Ezen kilátásunkból történhetett csupán , hogy minden némű kimívelt nemzet , nép' s ember lelkünk' halhatatlanságát elesmérték. Ha bár e' földi életünkhöz , és tapasztalásunkhoz képest képzeltek is azt némellyek ; de hogy az semmivé nem tétetik , minnyájan elesmérték. A' kik azt holtunk után az Istenbe vissza térni gondolták , észre nem vették , hogy e' szerint az , a' mi volt , nem maradna , hanem Istennel egy lenne ; észre nem vették , hogy akkor az a' határ nélkül tökéletesülhetését elvesztené a' végnélkül valóságban ; a' kik pedig azt más és más állatokba költöztették ; észre nem vették , hogy az e' szerint a' maga azonságát , maga tudtát elvesztené ; s más

volna, nem ugyan az, kivolt előbb, 's így valóban halhatatlan se volna. Némelly mindenen, a' mi különös, az ellenmondókon is, kapkodó Német Tudósok az emberi léleknek egyyikből a' másikába költözkedését megújítani nem átallották; számba nem vették ama képtelenségeket, mellyeket egyy valaki szemökre hányt: hogy így tehát a' hajdú a' bünöst meg nem üthetné, ne talán önnön apját verje meg; így a' világ' ura, nagy Sándor, talán most egyy alávaló szolgál; így talán Cicero most önnön Tuscolumi kérdéseit szedegeti betűkre valamelly nyomtató műhelyben; így talán Julius Caesar maga munkájának magyarázattyán izzad; így Homerus talán most születő helyén kételkedik valamelly Tudósnak feje velejében; 's t. e' f.

§. 203. Az oktalan állatok' lelkei eránt némelly észre vételek: Mivel az emberi lélek' halhatatlansága az oktalan állatok' lelkeire nézve szenved leginkább ellenvetést, szükség az ő állapottyokra is kiterjednünk világosság' okáért. Azokról ezeket tudni: 1. Közönséges tapasztalásból az oktalan állatok' lelkei is érzéki tehetséggel bírnak: látnak, hallanak, ízlelnek, szagolnak, illetnek nagyobb vagy kisebb mértékben nemeikhez képest 2) Képződnek; emlékeznek; 3) Érzenek, azokra, a' mik fenn tartássokra szolgálnak, kíváncznak. 4) A' külső jelenetekre vigyáznak 5) A' hasonló esetekből hasonló következetet várnak. 6) Önként is mozognak, belső ösztönökből. És ezeknél fogva egyyre másra szoktathatnak és megtaníttathatnak is. De ellenben 1) semmi felsőbbi esmérő tehetséggel, gondolkodással, értelemmel, ésszel bírni nem tapasztaltatnak. Azért ítéletre, okoskodásra elégtelenek. 2) Önnön magokat nem tudják; a' csupa hasonlókat észre nem veszik; a' multakra magoktól vissza nem emlékeznek; 3) Felső kívánó tehetség-

gel az igazra, erkölcsi jóra, szépre, nem bírnak: azért szabad akarat' híjával vannak; a' törvényt nem tisztelhetik önnön magáért: mellytől függ a' valóságos méltóság és érdem. Az oktan állatok tehát, magok tudta nélkül szükölködvén, az erkölcsiségre, és az ettől függő boldogságra vagy boldogtalanságra nem képesek; azért magok végett se lehetnek, hanem csak másokért; arra határozattak főképpen, hogy az értelem, ész, és szabad akarat' méltóságával diszesült valóságoknak eszközül szolgállyanak czéll yok' elérhetésére, magok pedig némünémü élet-öröm' érzésében részt vegyenek.

§. 204. Az oktan állatoknak azért, hogy némelyek remek művet alkotnak, mesterséges ravasz elmét mutatnak, egyre is másra is megtaníttathatnak, valóságos ész nem tulajdoníthatni: mert azok nem magok találmányai, hanem belső ösztöneik' vak kifejtődései; mesterségeiket, ravaszágokat pedig, ellátásokat, külső érzeteikből, képzeleteikből, a' hasonló esetek' várásából, vigyázó és alsó kívánásokból, megérthetni eléggé: ólákodva csap a' vén farkas a' nyájra, 's egyget kerít ki a' juhokból, hogy a' kuvaszokat felneverje; ha ezek más társai után rugaszkodnak, fojtogat, szaggat minden félelem nélkül; a' tanult visla szembe tartya a' nyulat, és farkát csóvállja; ha magasról néz le a' kutya, a' földet messze láttya, 's a' grádicson kerül le: mert veszedelmét érzi; elírámlik botot látván, mellynek sullyát már érezte. Annak, a' mit az emberektől nagy ingereltetésökben (p. o. éhségökben) láttak, követése, erős képzetöknél fogva, öszvepárosul, és ingereltetésök' megújulásával ismételtetik; többször már azon mozdulatok után elégítettvén ki éhök, menttevé meg a' bottól, azokat tehát ismételik: így tanul-

nak meg a' majmok, medvék, szajkók, kutyák némelly egyes tag-mozdulatokat; de öszveteteket ugyan nem; p. o. nyárs vagy kerék' forgatást, hang ejtést, 's t. e' f. de írást, beszéllést, ugyan nem. Semmi újjat ki nem tudnak gondolni. Hangzások nem nyelv, nem szabados kijelentés; hanem érzeményeiknek természeti belölök kitörése; olly jelez, melly benne tanulással nem kezdődik, se gyakorlással nem tökéletesül; noha minden szerszámaik meg vannak, mellyek az emberi szóhoz kívántatnak; de mindazon által hangjok ízekre módosulatlan. Némelly oktan állatok' képességei, tehetségei, 's tulajdonságai jelesebbek tehát másokénál, de az emberekével öszve hasonlíthatatlanok; az ő lelkeiket tehát az emberekével eggyenlökké tenni oktalanság. De lásd: Wi. Jahr. I. c.

§. 205. Az oktan állatok' lelkeiről azt is észre venni II. Hogy 1) egyszerűek: mivel a' képzetek tőlök hitelhetők; azok pedig, mint különb különb bényomatok' eggyessítési, akármelly többes állatban szint olly lehetetlenek, mint a' gondolatok (Lásd Anthropológiát.) Ennek ellenmondhatnának: a) Nem de a' ketté vágott kigyónak mind a' két része mozog? Ha az oktan állatok' lelke eggyeszerű volna, csak az mozoghatna, melly a' fejéé; és azért többes. De azért nem többszerű: mert ezen mozdulatok nem önként valók mindenik felében, hanem a' mozdulatra szolgáló inacskák, és nedvek' rugósságának eggyüdeig még tartását okoztatnak. Ennek szünete után a' fejnélkül való résznek mozdulata nem tapasztaltatik többé. Hogy a' mozdító inacskáknak illyen nem önkényes ingerelhetőségök van, tudva van abból: mert a' nem eleven békák' inacskái is a' Galvanismus által öszvevissza-vonulásra eggyüdeig ingereltet-hetők. Az ellenvetett mozgás tehát csupa erősz-

kos. b) Nem de a' Habarniczák (polípi) akárhány darabokra vágattassanak is bár, szint annyi új kis habarniczák? Tehát lelkeik több szertűek. F. Ez azokból se következik: a' habarniczák úgy szaporodnak mint a' fák, és pityókák: a' hány szemek, bimbók vannak bennök, annyira szaporodhatnak elmettszetésök által. Igen sok szemek lévén a' habarniczában, az öszvevágással igen sok újjakká kifejtődésre ingereltetnek természeti alkotások szerint. 2) Az állatok' lelkeit se tehetik a' természet' ereji semmikké; mert ezek csak azokon uralkodnak, mellyek öszvetettek; az oktalan állatok' lelkei pedig nem öszvetétettek, hanem eggyyszerűek. S' általjában a' természeti erőnek a' semmivé-tétel nem dölga. 3) Az oktalan állatok' lelkei, hogy végnélkül fenn maradjanak, vagy fenntartassanak kielégítő ok nélkül szükölködnek: nem magokért valók; sem magok magoknak nem czéllyok; hanem másokért vannak 's különösen az okos állatok' czéllyára szolgálnak; erre, ha testök kivesz, nem szolgálhatnak többé eszközül. Se nem tökéletesebbülhetők, se itt kielégíthetetlen ösztönökkel, kívánságokkal nem bírnak; erkölcsiségre képesek nem lévén, az érdemben sincs részök, a' boldogságra sincs jussok. Tehát az Istennek se lehetnek tulajdon okai, hogy azután is, midőn testeiktől elváltak, fenntartassanak, és semmikké ne tétethessenek.

Ez ellen nem üiközik az: hogy így szenvedéseik jutalom nélkül maradnának, melly tekéntetből származtatánk az emberi lelkek' halhatatlanságát: mert az oktalan állatok' lelkei magokat nem tudván, tulajdonképp magok nem is szenvednek; ész nélkül lévén, azoknak érdemeit előre se láthatták, se el nem ítélik; azért a' jutalmakra magoknak just nem tarthatnak, Szükség is az ő szenvedhetőségök; másképp célra alkalmas esz-

közök nem lehetnének, haszonra nem fordíthatnának; meg nem szelédíthetnének, mesterségekre meg nem taníthatnának. Ha szenvednek egy részről, más felől meg' élet-öröm-érzéssel is töltöznek önnön érdemeik nélkül. S' ok nélkül szenvedtetésök az okos állatokra nézve tilalmas.

Azok ellen, kik az élő állatok' életét, 's ennek különbségeit nem a' Lélek, és ennek különb különb ingerelhetőségének, hanem alkotó részecskéj' szerzési öszveszerkeztésének tulajdonítyák, helyesen vette észre Autenrieth: „Mehrere Thatsachen zeigen dass das organische Leben aus den Naturstoffen nicht erklärbar sey. Die organische Lebenskraft trete als eigene selbständige Kraft zu der räumlichen Masse hinzu, sey von der Aussenwelt der Materie zwar als einer äusseren Bedingung der Entwicklung abhängig, aber in Ansehung der individualisirenden Bildung zu einem unräumlichen Jenseits der sichtbaren Natur gehörig. Wenn ein Rabe, das Gehirn einer Sapho verschlingt, das in sanften Elegien zerschmolz, so kräczen die nämlichen Monaden (oder Atome) morgen schou den Todten-Gesang von den Dächern. Wie ist nun aus der Atomistik, oder aus der Dynamik diese Umwandlung erklärbar? Die Monaden blieben im Raben, was sie in der Sapho waren, Monaden der Kohle, des Stickstoffs, Wasserstoffs, Sauerstoffs, des Schwefels, Phosphors, Natrums, und der Kalkerde. Sie geben vereinigt nur in der Sapho die äussere Bedingung ab, dass irgend etwas, was sie nicht waren, hinzutreten konnte; dass dieses in der sichtbaren Welt thätig sich äussern konnte; dass es schmelzende Elegien mit ihrer Hülfe als Erscheinung hervorzubringen fähig war. Aus den nicht intelligenten Atomen, desgleichen aus dem nicht Feuer, oder Aether lassen sich organische Bildungen, welche das Gepräge der Zweckmässigkeit und Intelligenz an sich tragen, nicht ursprünglich ableiten.“ Von Autenrieth über den Menschen vom Standpunkte des Naturforschers p. 99-104.

II. A' Világ'-tudomány (Cosmologia).

§. 206. A' világtudomány is szint úgy mint a' Lélek - tudomány csupa tapasztalási, philosophiai - tapasztalási; és Metaphysikai lehet. A' csupa tapasztalási a' külső dolgoknak, a' mint érzékeinkbe ötlenek, nézése, látása, meglátása, megtudása, minden más eszközök' használása nélkül. A' Philosophiai világ - tudományra az önkéntvaló, külső dolgok' természetére vigyázat, eszközökkel élés, és okoskodás által tehetni szert; és azt tudományos rendszerént szükség előadni. A' Metaphysikai világtudomány nem egyes, eszközi tapasztalásokból, hanem a' közönséges, szükségképp igaz esméretekéből és értelmekből, okoskodva hozatik ki, és tudományos rendszerént terjesztetik elő. A' Philosophiai világtudomány, csak természeti erejüket és munkájukat veszi vizsgálóra a' külső dolgoknak, azért természet-tudomány (Physika) nevet is visel; a' Metaphysikai ellen azoknak eredetét, öszveköttetését, tehetségeit, állapottyokat, törvényeiket fogja fel közönségesen metaphysikai esméretiből, és értelmiből: azért Esméreti (Metaphysikai) tudomány.

§. 207. Igaz ugyan, hogy a' külső dolgok' alkotó részecskéji és ereji is a' világ' esmértetésére szolgálnak; azért azokat Tudós Kánt Immanuel a' Metaphysikai tudományban fogta fel, sőt csupán azokat vélte a' Metaphysikai világtudományhoz tartozandóknak, mint tapasztalhatókat is egyetemben; de mivel a' természet-tudomány se lehet el a' külső dolgok' alkotó részecskéinek, és fő, közönséges erejeknek vizsgálatása nélkül, mellyek igen az egyes tapasztalásokra vonulnak; azoknak a' közönséges esméretbéli tudományban, a' Metaphysikában helyök szükségképp nincsen. Azért mi

azoknak esmértetését a' Physikai világtudomány' tartományának hagyjuk. A' Metaphysikai világtudomány' tulajdon tárgyai tehát a' világ' misége. 2) állapottya, 3) természeti ereje, rende, törvényei, 4) lételének kielégítő oka.

§. 208. A' világ' (universum) neve alatt érteni általtyában minden külső dolgokat, az az kívülünk egymás mellett és egymásutánn lévőket egyetemben, mennyire azok egy közönséges egészet tesznek. Mindenek ugyan, a' mik kívülünk vannak már magokban egy egészet tesznek; de ezen egészek ismét másokkal, mellyekkel együtt vannak, az élők és nem élők, a' szabad akaratuak és nem szabad akaratuak, egyetemben gondoltathatnak: p. o. mind azok, a' mik e' földünk' színén vannak egy egésznek; 's ezen földi egésszel a' nap hold és minden csillagzatok, mivel együtt vannak, ismét egy nagyobb egésznek és végre így mindenek, a' mik csak együtt vannak, egy mindenes egésznek, mindenségnek, gondoltatnak; az ő együtt létők az a' kapocs, mellynél fogva, együtt gondoltatnak. 'S mivel a' külső dolgok vannak egymás mellett és egymás utánn mi kívülünk együtt, azért a' mí lelkeink, az Isten, a' világ' értelmében nem foglaltatnak. A' világ' testi, nem lelki egész tulajdonképpen.

§. 209. A' világnak nem igazi értelmei ezek: 1) Spinoza Benedek azt állítá, hogy e' világ egyetlen - egy véghetetlen kiterjedtségű és gondolkodásu állat, mellynek, mindenek a' mik vannak, szükségképp részei, 's kifejtődései. 2) Kant Imanuel azt vátatta: hogy mindenek, a' mik kívülünk vannak, csupa jelenetek (phoenomena) nem magokban való dolgok, hanem csak hozzánk képest való, meg tudhatatlanok = x. 3) Tudós Fichte azt vélte, hogy az egész világ csak én és nem én;

a és nem a. Az én való, a' nem én ellenben valótlan. 4) Tudós Schelling meg' azt vélte: hogy a' valóra és nem valóra is magában képesnek (ens indifferens) vissza tükrözött képei a' mik vannak (Reflexa). 5) Tudós Berkeley pedig nyilván való, hogy minden — énünk is? — csupa Idea. Ezek szerint több valóságos külső dolgok nincsenek, vagy legalább esmérhetetlenek, és csak képzésünkkel, gondolkodásunkkal tesszük mi azokat. De ezekkel ellenkeznek a' külső benyomatok és változások, melyeket szenvedünk, és csak a' külsőképp valóktól gondolhatunk eredetteknek: akár hogy' erőlködjék valaki minden gondolkodásával csak olly benyomatot vagy változást se tehet magán mind a' bolha — csipés. Ha az álomban, képzelődésben olly mi látszatik is velünk történni, csak látszatik: mivel illykor külső érzékeink pihennek. Az alvó, vagy tébolodott a' tünemény' képeit érzeményeivel egybe nem vetheti; azért látszanak neki valóságoknak. Tovább: ha mi csupán gondolkodásunkkal csinálnánk magunknak külső dolgokat, ezek csak addig tartanának; míg az okok, a' gondolkodás, tart; azonban meg vannak azok gondolkodásunk nélkül is, sőt ha rólok többé nem gondolkodunk is, megmaradnak. Ha a' gondolástól valóok volnának, szintúgy változnának azok mint gondolataink; azonban én a' berkenye fát ugyan annak, és ollyannak képzem ma is, mint 50 eszt. előtt tapasztaltam, ha bár kiszáradott is eddig. A' berkenye fa tehát az én gondolatomtól függő nem lehet. Tudni való az is, hogy a' fák, füvek, ásványok önnön belső természeteik szerint vannak és változnak, nem az én gondolatom szerint; azokat tőlök tanulom, ném én adom nekik. Sőt melly sok van, a' mi nem az én gondolatom szerint, hanem ellen esik — meg. E' világosító mécszet szemem előtt ellenemre eggy estvéli bogár eloltja,

és én setétbe vagyok bosszúságomra. Hányszor fakadunk illy szavakra: ezt kigondolta volna? Ide járulnak ezek is: Honnét vagy on azon különbség, melyet a' tárgy - érzet és az énünk között teszünk, ha azt a' mi kívülünk való dolgok nem szerzik? Ez a' mi értésünk' törvényéből közönségesen, és szükségképp nem következik: mert gondolatunkat, képzeleteinket önünkének tartjuk; a' fák, füvek' érzetét pedig nem tartjuk enyimeknek. Se pedig érzeteinket szabad kényünk szerént nem különböztettük: mert néha erőnek erejével is kénytelenítettünk valamit magunktól megkülömböztetni p. o. a' napvilágot, az essőt, 's t. e'f. Tehát kell kívülünk is valóságos dolgoknak lenni, melyek ezen különböztetésünk' kielégítő okai legyenek. Más az: honnét van az, hogy némelly dolgokat magunkon kívül valóknak állítunk, másokat ellenben nem? Ezt a' tárgynak magunktól különböztetése csupán nem teheti: mert képzeletünket, gondolatunkat, ha bár magunktól megkülömböztettük is, magunkon kívül nem állítottuk. Ez magunk körül némünémű linea vonással lehetetlen: mert a' szomorúság, vagy öröm - érzet magunk körén kívül nem ejtjük, ha minket illetnek; ha pedig mást illetnek azokat magunk körén kívül ejtjük. Ez ismét csak azért lehet, mert magunk kívül vannak valóban állati dolgok. Azt vethetné itt valaki ellen: hogy a' magunkon kívül valóknak létele az okság törvényén épül; de ez csak az értesre szolgál, a' valóban lételnek pedig nem bizonyosága; belőle csak az következik: nekünk magunkon kívül valókat is kell gondolnunk, nem pedig: magunkon kívül valóknak is szükség lenniük. — Hogy az okság' törvénye nem csak a' bennünk valókra, hanem a' kívülünk lévőkre nézve is szükséges és bizonyos; láthatni nyilván abból: mert az ok és okozat között nem csak gondolatainkra,

hanem némelly külső dolgokra nézve is a' szükséges egybekapcsoltatást kényszerítettünk elismerni: tapasztaltt dolog, hogy egy dozis opium után az álom, egy bürök-fülev-ital után a' halál nem csak gondolati szükségképp, hanem valóságos szükségképp, mindég következő. Ezen szoros következés bizonyos jegye annak, hogy az okosság-törvényének a' kívülünk való dolgokra nézve is vagyoni helye; az az: a' mi értelmünkön kívül se lehet a' munka munkás ok nélkül. Azért az előhozott jeleneteknek is szükség valóságos okoknak, tehát kívülünk valóságos dolgoknak is lenni.

Azoknak vallása se állhat-meg, kik megengedik ugyan, hogy vannak valóságos dolgok, de azok nem magokban, hanem csak bennünk vannak, nem magokban, hanem magunkhoz képest, magunk ellenében esmértethetnek meg. Nem állhat-meg mondám: mert ha magokban niucsenek, hanem csak magunkban vannak: vagy mint állatok (substantiae) v. mint módosítások (modificationes) vagy mint csupa észképek (Ideae) vannak: mint állatok, vagy módosítások bennünk nem lehetnek: mert hogy az asztal mint állat bennünk légyen, igen nagy képtelenség volna: ha pedig mint állatok bennünk nem lehetnek, mint módosulatok se lehetnek; mert ezek csak állattyaikkal lehetnek együtt: p. o. az asztal' kerekdedsége csak ott lehet, hol az asztal. 'S ezen kettős képtelenséget csak oktalanság vitathatná: mert valamint asztal nélkül, úgy annak kerekdedsége nélkül is gondolhattuk magunkat; ha bennünk valók volnának, nem gondolhatnánk; valamint okosság nélkül nem gondolhattuk magunkat. Harmadik féleképp se lehetnek bennünk a' valóságos dolgok: mert így egészen Berkleynek idealismusára vete-mednénk. 'S ebből azt következtethetném én ki 1)

hogy én kívülem semmi való s á g o s sincs e' világban: a' mi ellenkezőink' feltétele ellen vagyon, és magoktól se hagyatik helybe: az Ideáink nem valóságos dolgok a' köz értelem szerént. 2) Ha a' külső dolgok magokban nincsenek-meg, hanem csak a' mi értésünk szerénti valóságok; tehát azok más értési valóságoknak más jelenetek lehetnek, és így az értők' mivoltához, és módosulatihoz se tartozván, magokban se lévén, csupa lehetségek és nem valóságok. 3) Azok, kik azért tagadják a' külső dolgoknak magunkon kívül lételét: mert magokban azok esméretlenek; magoknak ellent mondanak: mert ha tudják, hogy a' külső dolgok nem olyanok mint magokban vannak (Dingen an sich) ha tudják, hogy ezek a' mi értésünk' formájiszerént való alkotmányok, vagy énünknek ellenben tettei, vagy az általlyán-valónak kitüneti, mint a' mieink a' tükörben: tehát csak ugyan - tudhatni azokról valamit, mint magokban valókról; Hogy énünk való's dolog, nem énünk gondolati-szükségképp való; a' mi tükörben visszavetett képünk is képzet, nem magunk; szükségképp - való képzet; az is bizonyos: a' kívülünk való dolgok pedig nem gondolatok, nem képzetek: láttuk éppen előbb; mindenek, a' mik vannak, szükségképp'-valók se: vannak szabad akaratuak is, mint az emberek. Tehát a' fennemlített világok nem igazi valóságos világok. De lásd bővebben:

„Die Behauptung des strengen Idealismus hebt das Ich, als das einzige Reale hervor, dessen Vorstellung alles das Uibrige sey, was man für real gehalten habe, oder nochhalten werde. An diese Stelle der Untersuchung über Dinge, deren Eigenschaften sind Kräfte, setzte sie durch Untersuchung, nach welchen Gesetzen des Anschauens, und Denkens wir dazu kommen, Dinge und einen Zusam-

menhang derselben anzunehmen. Das Princip aber für diese Untersuchung ist der Begriff des Ich selbst, höchstens noch mit Beyfügung der ursprünglich vorgefundenen Bestimmung, dass das Ich nicht bloss sich, sondern auch alles Nicht-Ich, setze, d. h. als real vorstelle. — Und diesen Weg hätte nach Kant und Fichte die Philosophie gehn sollen. Bey Fichten stand der Idealismus auf seiner Spitze; von dieser hätte er müssen gerade herunterfallen, und sich selbst gänzlich zerstören. Allein man war in eine allzu heftige Bewegung gerathen; man glaubte das Fundament aller Wissenschaften reformiren zu können; sie alle sollten dem Idealismus unterthan werden. Schelling, selbst von diesem Schwunge fortgerissen, studirte Physik, Chemie, Physiologie; es war natürlich, dass er nicht reiner Idealist bleiben konnte. Wer diese Wissenschaften näher kennt, dem wird es nicht einfallen, sie so zubehandeln, wie Fichte im Naturrechte, da, wo er, zur Probe der idealistischen Physik und Physiologie, Luft und Licht deducirt. Es muszte also, wenn man nicht fallen wollte, ein noch höherer Standpunkt gesucht werden. Und diesen zu ersteigen, war man eingeladen durch Lessing, ja durch Fichten selbst, der den Spinoza für den einzig consequenten Dogmatiker erklärt hatte. Spinoza bot nun die grosse Bequemlichkeit dar, das bey ihm Natur, und Geist, gleich hoch stehen; dass sie sich ursprünglich auf einander beziehen (daher die Frage nach der Einstimmung zwischen dem Objectiven und Subjectiven, die Kant in der Vernunftkritik hervorgehoben hatte, sich hier durch die allgemeinste harmonia praestabilita scheinbar beantwortet fand), und dass alles in Gott vereinigt ist; daher auch nun die Theologie beschwigtigt war. — Aber unglücklicher weise ist das Schellingische Absolute nicht gegeben! während doch das Fichteische Ich vom Selbstbewusstseyn schien verbürgt zu werden. Dem half man ab durch eine absolute Erkenntniz, durch intellectuale Anschauung. Und es glückte, dass die Schüler sich eine solche Anschauung, weil sie ihnen, angemuthet wurde, wirklich einbildeten. — Aber zum noch grösseren Unglück ist das Schellingische Absolute in sich widersprechend. Darum verwarf man die Logik, suchte

man etwas anderes, unter dem Namen Logik, an die Stelle zu setzen“ Herbart p. 150 — 163. De lásd erről jelesen: Lehrbuch der Met. von M. Aschenbrener p. 38 — 42. 33 — 37.

§. 209. A' valóságos világ nem végnélkül-való, hanem véges: a' Világ se foglalattyára, se kiterjedtségére nézve nem végnélkül-való: foglalattyára nézve nem: ama különb különbekből áll, melyek kívülünk vannak a' földszínen, és a' földszínen kívül: mint a' levegő, nap, hold, csillagzatok 's t. éf. de ezek se magokban, se számokra nézve végnélkül-valók 'nem — lehetnek: magokra nézve ugyan nem: mert nem lételők is gondolatható; a' végnélkül-valónak nem létélet nem is gondolhatni. Számokra nézve se: mert semmi szám se lehet végnélkül-való. Kiterjedtségére nézve se lehet végnélkül-való: mert e' világ térben és időben van elterjedve: a' térben és időben elterjedtség pedig nem lehet végnélkül-való. A' világ tehát csak azon értelemben véghetetlen: mivel a' benne foglalt dolgoknak száma határtalan; és a' térnek és időnek elterjedtsége esmérhetetlen.

§. 210. A' világ' részei is, valamint maga, egyes részekből tétettek öszve végképpen; az általános többség általános egyesek nélkül, valamint az általános szám általában egységek nélkül, lehetetlen. A' világ részeinek szükség mind addig többeseknek lenni, míg csak egyszerűekből nem állanak: mind addig másfélék különböztethetvén abban meg. A' világnak részei tehát egyes alkotó részekből állanak végképpen.

§. 211. A' világ öszveköttette való: öszveköttette való az, mellynek részei egymást elhatárolják; ilyenek pedig azok, a' mik e' világot teszik: 1) Minden, a' mi csak e' világban van, térben, azaz: egymásmellett vagyon: semmi se le-

het valóban jelen egyéb egymásmellett: mert más-képp az egymásban volna, egymással öszvefolyna; 's így más nem volna. Ez pedig valóságos elhatá-rozás. Így p. o. a' fa - sorban a' második elhatározza az első és a' harmadikát, hogy egyik se lehessen második: az első és harmadik pedig elha-tározza a' másodikát, hogy ez se első, se harma-dik ne lehessen. Más az: minden változások, a' mik csak vannak, üdöben, egymásután vannak egyszersmind: az 1835-diki változások csak úgy lehettek, mint 1834-ke után való: együtt nem lehettek, hanem csak egymásután: az előbbi változások tehát a' mostaniakat elhatározzák; ez pedig valóságos öszveköttetés. 'S ezen öszveköttetés térbeli és üdöbeli nevet visel (nexus spatii et tem-poris). 2) Mindenek, a' mik csak vannak, végesen valók, vagy változások: ezek tehát lételőknek ki-elégítő okát magokban, lehetségekben, nem fog-lalhatják: másképp végnélkül valók és szükségese-k volnának; tehát másban tartják; azért más-tól függenek, mástól határaztattak résznyire. Ez pedig annyi mint mindeneknek öszveköttetésben lé-tele. 'S ez befolyási öszveköttetésnek mondatik (Ne-xus dynamicus). 3) Minden a' mi csak van, va-lami végett, magáért vagy másért lehet egyszers-mind: az ember maga tökéltetésiséért van; a' más oktan állatok, a' barmok, a' füvek, fák, a' tűz, víz az emberekért vannak főképpen. És így mindenek, a' mik vannak bizonyos célra, eszkö-zül szolgálnak; valamelly végre, célra elhatároztattak. Ez pedig ismét öszveköttetés: és vég vagy cél - öszveköttetésnek nevezetik (Nexus teleolo-gicus, aetiologicus) Mivel tehát a' világban tér és üdöbeli, közösülési, és vég-cél-öszveköttetés uralkodik, a' világ valóban öszveköttetve való.

§. 213. A' világ résznyire szükségképp, résznyire szabadon munkálkodókból van öszveköttetve: Ha a' világ' dolgainak, 's változásainak okai résznyire szükségképp, résznyire nem szükségképp fejtik ki magokat: a' világ résznyire szükségképp, résznyire nem szükségképp munkálodókból van öszveköttetve: de az okok résznyire szükségképp fejtik ki okozataikat; mint a' tűz, víz, levegő, az okatlan állatok; 's általlyában mindeknek, a' mik eszközképp vannak. De vannak olyanok is, mellyek nem szükségképp, hanem szabadon munkálkodnak, mint az okos állatok, az emberek: mint megbizonyítottuk §. 194. Tehát e' világ résznyire szükségképp, résznyire szabadon munkálkodókból van öszveköttetve.

§. 214. Itt ellenvethetni 1) Nem a' külső dolgok vannak valaki más, jelesen az okos állatok végett, hanem mi tekentyük azokat egy más végett lenni. F. Ha a' külső dolgok nem volnának magokban egymás végett; mások' fenntartására, 's jelesen az emberek' tökéletességére nem szolgálnának. Ha mi tekéntetünk szerint volnának egymás, jelesen a' mi tökéletessítésünk végett, azokat minnyájokat kényünk szerint célunkra használhatnánk; de nem használhattuk egyéb csak annyira, mennyire célunkra alkalmaztattak.

2) Ha szabadon munkálkodó okok is volnának e' világon, a' kölcsönös befolyásnak helye nem volna. F. Ha a' szabadon munkálkodók a' szükséges öszvekapcsoltatást az okok és okozatok között megváltoztathatnák, vagy éppen| leronthatnák, valóságos kölcsönös befolyásnak, és a' közönséges öszveköttetésnek helye nem volna; megengedjük; de a' szabados munkálkodók az okok' szükséges okozatit meg nem változtatták, le sem rontták; hanem azoknak csupán más intézetet adnak,

és adhatnak: így a' kertész a' gyümölcsfát meg nem gátolhattya, hogy az gyümölcsöt termő ne légyen; de azt teheti, rontása nélkül, hogy nemesebb gyümölcsöt teremjen: nemesebb bimbót szemezvén, vagy nemesebb vesszőt oltván belé. Evvel az oknak csak intézetet ad az okozattára szabad tetszése szerint. E' világ valóságos számtalan részekből mesterségesen öszvetett műhalkotmány: ez tökéletesítést elszenved lerontása vagy másulása nélkül: p. o. mint valamelly óra, melly az üdő mutatasra ok; megszenvedi, hogy mutatója aranyból legyen, vagy hogy perczeneteket is mutasson; vagy mint az orgona, mellynek okozata a' hang-adás; megszenvedi, hogy több tisztább hangzást is adjon, romlása vagy másulása nélkül, művészenek szabad tetszésére. Az okoknak tehát szükséges okozati a' szabad okoknak elintézési által meg nem gátoltatnak, meg nem rontatnak, meg se másíttatnak. A' világ végzetetlen bölcs Szerzője nem ok nélkül hagyta is az okok' okozatinak ezen elintézésit a' szabados okok' hatalmában: másképp azoknak czélarányos hasznát nem vehetnék; ezen uttal móddal pedig a' tűznek, víznek, noha szükségképp munkálódnak, melly különbféle hasznokat tudják venni. A' szabadon munkálkodó okok tehát a' kölcsönös befolyást, vagy közönséges egybeköttetést lehetetlené nem teszik.

§. 213. E' világi öszveköttetés' hijányos értelméből származott ama győzhetetlen, ellenállhatatlan szükség (Fatum), melly sokaknak, Tudósainknak is, eszköket vesztette; észre nem vévén, hogy más az öszveköttetés, más a' szükséges egybekapcsoltatás; az öszveköttetés, ha csak térbeli, elhatározó nem lehet: P. o. a' Szent Gellért' hegye, hogy mellettem áll, vagy nálom üdösebb; engem

életre vagy halálra el nem határozhat. A' tollam, és így a' lud, eszközi öszveköttetésben vannak ugyan velem; de engem ugyan a' Metaphysika írásra el nem határozhattak. A' munkás okok elhatározók ugyan, de csak olykor, ha egészen, 's nem csak résznyire, kielégítő okok. A' külső munkákra nézve a' munkás kielégítő okok se határozhatták úgy el az embert, hogy okozatiknak intéztetést ne adhasson tetszése szerint. Belső, erkölcsi cselekedetinknek kielégítő okai pedig magunk vagyunk mi: semmi elhatározásnak tehát azokra nézve helye nincs. De vegyük vizsgálóra azon előítéleti szükségeket: Illyenek

1) A' világ' alkotói részecskéktől való szükség (Fatum atomisticum). Democritus hajdan azt vélte, hogy a' világ elején olly számtalan parányi részecskékből keletkezett ki, mellyek egy formán mozogván öszvetaláltak ütközni és ragadni úgy, a' mint most vannak: 's azok, öröktől fogva változatlanok lévén, mindég változhatatlanok maradnak, és a' változtatásnak semmi helyt nem engednek. De ezeket igazaknak el nem esmérhetni: mert illyen alkotó részecskék' létele, öröktől fogva egyformán mozdulataik, kielégítő ok nélkül valók. A' számtalan részecskék végesek, a' végesek pedig végzöt tesznek fel. Az egyformán mozdulók soha egybe nem ütközhettek, hanem szünet nélkül egymásmellett mozogtak volna, és így semminek öszvetételére se juthattak volna. 'S ha minnyájak mozdulatiak voltak, belölők soha mozdulhatatlanok, gondolkodók, millyenek a' lelkek, belölők nem válhattak volna. Az is lehetetlen: hogy, ha azon parányi részecskék szükségképp mozdulataikkal a' napot, holdat, földet, embert lételre hozhatták; miért egy szunyogot se alkothatnak többé? Ha az ő változhatatlanságok mindent változ-

hatatlanság alá vetett volna, hogy' lehetne a' mi lelkünk' szabadsága, a' mit bizonyosnak érzünk? 'S ezen vélemény az Isten' lételet is kizárja, azért istentelennek is mondatik (F. atheisticum). Epicurus ezen véleményt azzal akarta megigazítani, hogy ama parányi részecskéket véghetetleneknek, és egyes uttyoktól elhajólhatóknak állította, hogy a' szabad tetteknek is helyet hagyjon; de kielégítő okot, és lehetőséget annak nem szerzett: mert a' részeknek véghetlensége magában lehetetlen; és az ő egyes uttyoktól elhajólhatások szint olly kielégítő ok nélkül-való, mint egyesekre tartások. A' mozdulatlanoknak, millyenek a' gondolatok, a' mozdulatoktól származása is lehetetlen marad.

2) Az oksági szükség (Fatum causalitatis). A' Stoikus Bölcselkedők így okoskodtak: az Istenség' rendeléséből az okokra az okozatok változhatatlanul következnek, és vannak visszonyosan; minden pedig, a' mi van e' világban, ok vagy okozat különösen, vagy viszontag. Az ember is, mint mástól való, okozat. Ezen szükség Stoikusinak is neveztetik. De ez is helytelen: mert nem minden okra következik az okozat valóképp változhatatlanul, csak a' szükségesre, és kielégítőre. Vannak szabados okok is, millyenek az emberek; 's ők a' szükséges okok' okozatinak is intéztetést adhatnak tetszésök szerént. Az Isten' rendeléséből se következik ezen általlyában változhatatlanszükség: mert teremthetett szabados okokat is, 's teremtett is.

3) A' csillagzati szükség (Fatum Astrologicum, vel Genetliacum): Sokan meg' így gondolkodtak, kivált a' Chaldaeusok, Aegyptusiak, és Arabok, 's így gondolkodnak maiglan: minden embernek van különös csillaga, vagy planetája, millyen jelesen az, melly alatt születtetett; 's ez befolyásával

elhatározza annak szerencsáját vagy szerencsétlenségét, minden tettét, életét és halálát is; nem pedig maga. De ez is képzelmény: megengedem ugyan, hogy a' nap, hold, és más forgó csillagzat levegőnk által földünkre, 's testünkre természeti befolyással lehet; de létünk, vagy nem létünk, életünk vagy halálunk, tetteink vagy nem tetteink, 's ezektől függő szerencsénk, vagy szerencsétlenségünk' kielégítő oka nem lehet. Azok csak térbeli és üdöbéli összvettetésben, melly nem elhatározó, vannak velünk; szoros egybekapcsoltatásban nincsenek. A' munkás okok az elhatározók; tetteinknek, 's így szerencsénknek is, mí vagyunk kielégítő okai. Szembetűnő a' csalatkozás, ha észrevevessük, hogy azon esztendőben, holdnapban, órában, perczenetben született emberek közül is némellyek megélnék, mások kihálnak, némellyek tompa mások éles elméjűek; némellyek gazdagok mások szegények, némellyek urak, mások szolgák 's a' t. Más az: a' régi és mostani népek' történetinek okait tudjuk a' csillagzatok nélkül is világosan megfejtetni: önnön indulataikból, munkásságokból, szabad akarattyokból, és a' környülállásaikból. Az erkölcsi okos cselekedeteknek, az oktalan, bélátással nem bíró, csillagok elhatározóji nem is lehetnek. E' világi változásoknak munkás és kielégítő okait is tudjuk, a' csillagzatoknak befolyása nélkül is. Sokan nem csak önnön hibájikat, hanem a' természet' hiányait is helyre hozzák: a' mi lehetetlen volna, ha a' csillagzatok szükségképp uralkodnának rajtunk.

4) A' végzési szükség (Fatum decretale) Némellyek meg' így gondolkodnak: kinek kinek élete, halála, sorsa, állapotja el van előre végezve az égben: azért a' beteg akár éllyen orvossággal akár se, akár őrizze magát a' dögghaláltól, akár

se, akár mennyen a' háboruba akár se, se előbb se utóbb meg nem halhat, mint utolsó órája ki van szabva. Így gondolkodnak jelesen Muhamed' követőji; azért ez Muhamedi szükségnek is nevezetik. De ezek is valóságos tévelgések: mert az okok és okozatok, az eszközök és végek' mivoltával ellenkeznek; az emberi igyekezetnek, erkölcsiségnek, okosságának gátot vetnek; akaratunk' szabadságát, és az Isteni gondviselést lerontják. Az okatlan állatok is sebökre gyógyító fűvet, halálok ellen orvos szert' keresnek. Az eszközök, okok, és munkák képest van a' végzés, nem oktanul.

5) A' mindenségi, általlányos Szükség (Fatum absolutum, Pantheisticum) Némellyek végre így gondolkodtak: hogy az egész világ egyetlen állat (Substantia) mellynek mindenek, a' mik vannak, 's minden változások, mellyek esnek, szükségképp kifejtődési. Ezt vitatta Spinoza Benedek, azért Spinozai szükségnek is mondatik. De hamis feltételeken épül: azt teszi fel: 1) Hogy az állat (Substantia) és a' magától valóság (a seitas, subsistentia a se) mind egy. 2) Hogy csak egyetlen egy állat lehet. 3) Hogy azon egy állat kiterjedtségű és gondolkodásu is lehet. 4) Hogy az állatnak csupán szükséges, és változhatatlan tulajdonsági lehetnek, 's a' t. Ezekből az is következik: hogy minden a' mi van, az Istennek része, és minden az ő cselekedete 's így jó és rossz is lehet; hogy az ember nem szabad akaratú; hogy se erkölcsiség, se érdem nincsen, se jutalomnak, se büntetésnek helye nem lehet. Se gondviselés, se Isten e' világon kívül nincsen. Minden közönséges szükség tehát tudatlanság, vagy oktalanság, vagy mind a' kettő egy-szersmind.

§. 216. Valamint a' győzhetetlen, ellenálhatatlan szükségnek e' világban helye nincs és nem

lehet: úgy a' csupa esetnek sincs helye, nem is lehet: Csupa eset volna az olyan jelenet, melly e' világban valókkal semmi egybeköttetésben nem állana; de az lehetetlen: mert mindenek, a' mik vannak, és minden változások, egymással vagy tér- és időbeli, vagy ok- és okozatbeli, vagy vég- és eszköz képesti öszveköttetésben vannak. 'S jelenen: a' jelenetek, mint munkák, munkás okok nélkül lehetetlenek. De ezen okok közvetlenül vagy közvetve valók; azért tehát az olly esetek, mellyeknek kielégítő okokat nem tudni, 's az olly történetek, mellyeknek az ész, tanács, szántszándék nem volt oka, csupa eseteknek, vagy ha kedvezők, szerencsének, ha kellemetlenek, szerencsétlenségnek, keresztelteitek: így p. o. az egészség, idő-változások, a' villám beütése gyújtás nélkül; a' Dunába veszés; a' lotteriából húzási nyereség; a' vizből kincs kihalászás; ezek minden ok nélkül nincsenek, legalább alkalmi ok nélkül nincsenek; de kielégítő okok nincs tudva, ha kitudható volna is. Azért az eset a' tudatlansággal párosult; mennél nagyobb valaki [fejében a' tudatlanság, annál nagyobb a' csupa esetek' száma is.

§. 217. A' munkás okoknak munkálati erők nélkül lehetetlenek. A' külső erők eggyüvé vétetve teszik a' külső természetet. A' természet, mivel szükséges erőktől való, bizonyos, közönséges regulák szerint fejlődik ki e' világban, mellyek kijelentetve, természeti törvényeknek neveztetnek. Azon eggyenlőség, melly szerint a' természeti törvények tapasztaltatnak, természeti rendnek mondatik; a' jeleneteknek pedig rendszerént következések teszi a' természeti folyását e' világi dolgoknak (Cursus naturae).

§. 218. A' Természet tehát 1) mindeneknek a' mik e' világban vannak, vagy végbe mennek,

munkás oka ugyan; de nem kielégítő oka: mivel a' munkás okok' erejét magában foglalja, de külső lehetőségek' okát magában nem foglalja; az pedig a' kielégítő ok, a' mi a' külső lehetőség' okát is magában foglalja. 2) A' természet lehetőképp, nem szükségképp való: mert a' külső lehetőség' okát magában nem foglalja, és nem lételet is gondolhatni; a' mi a' külső lehetőség' okát magában nem foglalja nem szükségképp való, 's a' minnek nem lételet is gondolhatni, az csak lehetőképp való. 3) A' természet másulható: a' természet az okok és okozatok' egybekapcsoltatása szükségén épül: de az okok' okozatinak az okos állat tetszése szerint való intézést is adhat; tehát a' természet nem másulhatatlan.

§. 219. A' Természeti törvények: 1) vannak valóban: mert vannak olly külső dolgok e' világban, mellyeknek okozati bizonyos, közönséges regulák szerint fejlődnek ki: mint a' nappal és éjjel; a' tavasz, nyár, ősz, és tél; a' hold-ujjulás, tellés, és fogyás; a' szülés és születés; a' felhő és eső; a' hideg és fagyás, 's t. e'f. 2) A' természeti törvények nem szükségképp valók általlýában: mert a' természet maga se szükséges egyg általlýában. Valamint az egész természet, úgy azok is magokban nem is lehetnének. 3) A' természet' törvényei másulást szenvedhetők: maga a' természet is másulást elintéztetést szenvedhető: tehát törvényei is másulást szenvedhetnek az okos ész által elintéztetvén, gátoltatván, vagy felfüggesztetvén, 's t. e'f.

§. 220. Természeti törvények e' következők: 1) A' különbbnél különbség (Lex differentiae, discernibilitatis). A' természet ugyanazonokat nem ád, nem természet, nem foglal magában; hanem merő különbeket, egyget se ha-

gyott különböztető jegye nélkül: mindennek, a' mi van, vagy lehet, más mellett, más után szükség lennie; a' fának egy levele se lehet a' másikkal ugyanazon, hanem valóképp különb: ha bár különböztető jegye tudva nincs is, de mindenkinek van. Egyike a' másika nem lehet.

2) Az egyformaság a' különbözőkben (Vniformitas): akármelly különbözők legyenek bár a' természet' munkái és dolgai; mindazonáltal némelly tekintetben minnyájan egyezők: 1) minnyájan külsőképp csak kielégítő okból lehetnek, 's jelenhetnek - meg. 2) Minnyájan belsőképp csak tétellel, ellentétellel, öszvetétellel, és hozzátétellel lehetnek - meg. 3) Az egyenlő okoknak mindig okozataik is egyenlők: A' mik hirtelen tűnnek - fel, hirtelen el is mulnak. Ezekre nézve mind az okos, mind az oktalan állatok egyességet tartanak; azaz: egyformaság uralkodik a' világban.

2) A' szakadatlanóság, vagy köz-tartás (Lex continui, seu medii): A' természet semmit se mivel ok 's eszköz nélkül; semmit se juttat kezdetétől végére köz nélkül egyszeriben; hanem csak eszköz, és köz által; a' kezdet és vég közöttéken átmenvén; a' legközelebbikére is csak közvetve mégyen által: p. o. Az A. ról B. re nem megyen által a' nélkül, hogy az A. és B. között különböztető ponton át ne lépjen. A' Nap feltámadása után csak úgy nyugszik le, ha a' kelete és lealkonyodta között az egész tért átfuttya; a' fa csak úgy gyümölcsözhet, ha előbb bimbózott, virágzott, érlelt is. A' gyermek úgy jut vénségre, ha előbb nevendék, ifjú, érettkorú, 's öreg is volt; 's t. e'f. Ezt így is jelenthetni ki: a' természetben nincs ugrás: melly közép- vagy végképp való: közép ugrás volna az, ha a' gyermek egyszeriben

érett ember lehetne; ha az A. után egyszeriben M. következhetnék. Végképp való volna: ha a' kisded egyszeriben vén ember lehetne; ha a' vetés után egyszeriben aratás következhetnék. A' létel és semmivé-létel között az ugrás végképp való volna; azért a' természet' törvénye szerint lehetetlen.

4) A' takarékosság (Lex parsimoniae). A' természet egy erővel egyszerre annyit véghez visz, a' mennyi csak lehető; erejét nem vesztegeti hiába; se több se nagyobb erővel valamit nem tészén, mint szükséges; semmit se természet haszontalan vagy szükségtelent, feleslegest; a' leg-eyszerűebb eszközökkel, a' legközelebb utakon, a' legkevesebb munkával éri czéllyát: Hány számtalan munkákat eszközöl az egy nap, víz, tűz által? Ezen törvénye a' szakadatlanságból származik: mert ha több vagy nagyobb erővel élne, mint a' végre szükséges, vagy hiábavalót, feleslegest természetene, az ok okozat nélkül való volna, az eszköz a' czéllal öszveköttetve nem volna.

5) A' fenntartás (Lex conservationis): a' mennyi erővel bírt eredetiképp, azokat fenntartja; a' dolgoknak alkotó részecskéiket, mint egyszerűeket, el nem veszti; semmiét se teszi semmivé. Azért azon egyes csillagok, állatok, nemek, mellyek egykor voltak a' természetben, ma is megvannak láthatóképp vagy láthatatlanul; újít, visszaszerez, változtat ő, de el nem vesz egészen semmit. A' természetben nincs egyáltalában halál, hanem csak más és más létel. Ez is a' szakadatlanság' törvényéből következik; ha a' természet az egyes állatokat, erőket semmivé tehetné, az ok és okozati egybekapcsoltatás szükségképp való nem volna; az ugrásnak benne helye lenne.

§. 221. Ezek ellen vethetni:

1) Megnem állhat, hogy a' természetben minden változás csak köz által mehessen végbe, 's nem egyszerre is: másképp az ágyú az embert, a' villám a' házat egyszeriben nem érhetné; bizonyos azonban, hogy az ágyú, és villám azon idő pontban, melyben gyúl, lő, és üt is. F. Ha az ágyúhoz az ember, a' villámhoz a' ház igen közel esik, a' mozdulatnak igen nagy sebessége miatt a' üdöközt észre nem vehetni; ha valamivel távolabb esik észre venni, hogy üdöközben és térközben érte a' globis az embert, a' villám a' házat. Más oka ennek az: hogy az ágyú globis és villám sebesebben is mozdulhat a' fényterjedésénél; ez az oka, hogy az, kit a' villám ér, ennek gyúlását nem láttya előre közönségesen. Bizonyos marad tehát, hogy se az ágyú globis, se a' villám az embert, vagy házat nem érheti, egyéb ha minden tér és idő ponton át megyen.

2) A' magokat olly bőven termeszti a' természet, hogy századik részök se szükséges a' szaporodásra; nem igaz tehát, hogy a' természet semmit felesleg és hijába nem mivel F. Igaz ugyan, hogy a' természet bővebben termeszti a' magot, mint az a' szaporodásra szükséges legyen; de nem bővebben, mint az más hasznokra és célokra is kívántassék; a' bő természetével tehát nem a' szaporítást csupán hanem más célokat, és hasznokat is kielégít; azért se felesleg, se hijába nem munkálódik.

3) Sok oktalan állatok egészen kivesztek, és csak csontyaikban, vagy kővé vált részeikben lellyük mai nap' nyomaikat; nem igaz tehát, hogy a' természet semmit se vesz el. F. Készek vagyunk mi valamit elveszettnek tartani, a' mit nem látunk vagy egykori helyén nem lelünk; azonban az ott

is meglehet, hová mi nem látunk, p. o. a' mély tengerek' fenekén; az, a' mit mi helyén nem lelünk, változást szenvedvén, helyét megváltoztatta; vagy az állatoknak nem-állandó nemeik voltak azok, hanem csupa különössegeik, mint az Óriások az embereknek. Azért míg a' természetet egészen ki nem tudjuk, ne vádollyuk azt, hogy tulajdon erejét és vagyonnyát elvesztegette.

§. 222. Természeti munkák olly jelenetek, mellyek a' természeti erőből, természeti törvények és rend szerént, származnak. A' természeti munkákunk tehát kielégítő okaik a' természetben vannak: lételőkre nézve ugyan a' természeti erőben, lehetségekre nézve pedig egybekapcsolatásokban. 2) A' természeti munkák szükségképp és változhatatlanul valók ugyan: mert kielégítő okaik az ő állattyyokból erednek, mellyek szükségképp, és változhatatlanul valók; de nem általlyánosan szükségképp és változhatatlanul valók, hanem csak feltételesen: mivel állattyaik, mellyekből erednek, lételőknél kielégítő okait magokban nem foglalják; és győzhetetlen akadályt is szenvedhetnek. 3) A' természeti munkák csak úgy következhetnek szükségképp és változhatatlanul okaikból, ha ezek lételésnek kielégítő oka benne valamely más elintézetet nem tesz, vagy győzhetetlen akadályt nem szenvednek: mivel csak feltételélen szükségképp valók és változhatatlanok. 4) A' természeti munkák tulajdonképpen esetiek: mert megeshetik, hogy másképp intéztessenek el, vagy győzhetetlen akadályt szenvedjenek. Azért a' természeti munkák eseteknek is mondatnak.

§. 223. Természet feletti munkák olly jelenetek, mellyeknek kielégítő okaik e' világban nincsenek, nem is lehetnek; azért a' természeti törvényekhez, és rendszerhez szabva nincsenek. Két-

félék: vagy állattyokra nézve olyanok: melyeknek lehetségi kielégítő okaik a' világban nincsenek meg: p. o. hogy a' negyed napi már bűzhödött halott feltámadjon; ez a' halott' állattyára nézve lehetlen. Vagy pedig módjokra nézve olyanok: melyek lehetőségének kielégítő okaik megvannak ugyan a' természetben, de lételőeknek megnincsenek: p. o. hogy a' vakok láthassanak, természeti-képp lehetséges; de hogy egy szóra, vagy vizmosásra lássanak is; ennek lételőre kielégítő ok nincsen a' természetben. Ezen természet feletti jelenet csudának mondatik. Tehát 1) olly jelenet csuda, melynek lehetőségére vagy lételőre kielégítő ok semmi e' világi dolgokban nem találtathatik. 2) Mivel az eset a' természet' törvénye szerént is nem származhatik e' világi dolgoktól ollykor, ha a' meggyőzőhetlen akadály veti magát közbe; olly jelenet csuda, melly nem akadály-szenvedésből történik, p. o. a' nap' elsetétülése — mivel a' holdnak vagy egy más csillagzatnak közbejövetele fényét hozzánk terjedni nem engedi — nem csuda, csak csudálatos. 3) A' csuda csak végnélkül-való októl telhetik ki: mert a' természet' erejét csak véghetetlen erő haladhattya meg. Más az: a' véges valótól az kinem telhetik: mert minden végesen való e' világhoz tartozik; tehát ereje a' természet' erejét meg nem halladhattya. Ellenben a' véghetetlen való a' természetnek olly intéztetést is adhat, melly neki nem tulajdona. Tehát csudát csak a' végnélkülvaló tehet, kit Istennek nevezünk.

§. 224. A' csudatételnek bélyegei tehát: {1) A' csudatételnek a' természet' Urához méltónak szükség lenni: rossz, illetlen, nevetséges tettek igazi csudák nem lehetnek. 2) A' csudatételnek tartandónak szükség lenni: mert egy pillantatig tételek p. o. a' vaknak egy pillantatig látása, a' holtnak

eggy pillantatra felelevenítése, a' természet' Urához illetlenek volnának. 3) Az igaz csudának fontos okból szükség tételni, és telyesednie is: mert a' világ' urához csak bölcs, fontos okbeli cselekedet, 's olly cselekedet, melly végbevihető is eggy szersmind, illendő: illy fontos okok volnának: a' szükségesség igazságok' kijelentése, az emberi nem' boldogítása, 's t. e' f. 4) A' csuda tételnek minden eszköz, és munka nélkül szükség megessie: p. o. csupa akarattal, egy szóval végbe vitetnie: a' természet' Urához minden eszközlés, minden hozzá készület, erőlködés, illetlenség; 's az eszközlés, és hozzá készület a' csudát esmératlenné tenné. 5) Azon személynek, ki által csuda tételik, különös jámborságának, tudományokban, mesterségekben jártotlannak szükség lennie: másképp az a' csalatás, vagy szemfényvesztés' gyanujától mentt nem lehetne, 's így elég bizonyos se lehetne. 'S a' véghetetlen Szentnek eszközökkel élnie czéllyára méltatlanság volna.

§. 225. A' csuda tétel belsőképp lehetséges: 1) Hogy valamelly jelenetnek ne a' természetben, hanem a' természet felett légyen kielégítő oka, magában nem lehetetlen: semmi ellenmondást se szenved; tehát a' csudatétel belsőképp lehetséges. 2) A' lettekről a' lehetségésre helyes a' kihozás; de lettek már e' világban olly jelenetek, mellyeknek kielégítő okai e' természetben nem lehetnek: p. o. e' világ úgy lett, hogy lételének kielégítő oka a' természetben magában nem lehetett; az ember úgy lett lelkes állattá, hogy lételének kielégítő oka a' természetben nem lehet: hanem csak a' magától valóban: vannak tehát olly jelenetek, mellyeknek kielégítő oka a' természetben nem lehet: de ezek csuda tételek, tehát a' csudatételek belsőképp nem lehetetlenek.

§. 226. A' csudatételek külsőképp is lehetségesek: Mert 1) a' csudatételek úgy volnának külsőképp lehetetlenek, ha vagy olly hatalmuság e' természetén kívül nem volna, melly azok' lételére kielégítő-ok lehetne; vagy ha azok a' természeti-ektől megkülönböztethetetlenek volnának; de egyiket se állíthani igazsággal; az első nem: mert van szükségképp végnélkül-valóság (Isten) ki elég hatalmas a' természet' minden erejét meghalladó jeleneteknek szerzésére; a' másadikat se: mert a' csuda tételeknek vannak tulajdon bélegjei, melyeknél fogva magokat a' természeti esetektől megkülönböztetik; van nekünk is eszünk, mellyel azon különböztető jeleket felfoghassuk; van elég tapasztalásunk is, melly által megtudhattuk, mi legyen az egész természettől kitelhetetlen: p. o. nyilván tudjuk, hogy a' négy napi, és már bűzhödött halott se magától, se a' természet' erejítől életére nem jöhet; tudjuk bizonyosan, hogy a' vakon született egy szóra látó nem lehet. Tehát a' csuda-tételek külsőképp se lehetetlenek. Ha pedig se belsőképp, se külsőképp nem lehetetlenek, lehetségesek szükség-képpen.

§. 227. A' csudatételek' lehetsége eránt derék ellenvetések ezek:

1) A' természet' törvényinek kielégítő okai e' világi dolgok' mivoltiban alapulnak, de ezek változhatatlanok, tehát a' természet' törvényi is változhatatlanok; de ilyenek nem volnának, ha a' csuda-tételek lehetségesek volnának. F. A' természet' törvényei a' világi dolgok' mivoltin alapulnak ugyan; de mivel ezek nem átallyában, hanem csak feltételesen szükségesek és változhatatlanok; a' természet' törvényei is csak feltételesen szükségesek és változhatatlanok: ha azoknak a' természet' ura különös elintézést nem ad, vagy győzhetetlen aka-

dályokat közökben nem vet. Nem is szükséges a' csudatételekre akár a' dolgok' mivoltának, akár a' természet' törvényeinek megszüntetése] vagy megváltoztatása; hanem elég azokra [a' különös elintéztetésök, és megakadályoztatások is: p. o. hogy a' tűz a' kemenczében valakit megne égessen, arra nem szükség, hogy a' tűz ne legyen, vagy égető ne legyen; hanem elég arra, hogy lángjai a' kemenczéből kicsapjanak, vagy megakadályoztassanak, hogy ez ízben valakit ne érhessenek. Tehát a' természet' törvényeinek szükségképp vóltokból a' csuda-tételek' lehetetlensége nem következik.

2) A' természet' törvényei igen bölcsen vannak állapítatva, tehát azok különös elintéztetést, vagy akadályvetést nem szenvedhetnek. F. A' természet' törvényeinek igen bölcs állapíttassokat örömet megengedjük; de azoknak különösen elintéztethetetlenségöket, 's akadály-szenvedhetetlenségöket kéntelenek vagyunk nyilván tagadni: mert ellenmondanak fennyen annak a' kertészek: kik a' vad fákkal is szelíd, nemes gyümölcsöt természetnek; az egyszerű virágokat megduppláztatták; ellene mondanak a' víz-építők: kik a' vizet felfelé folytatták, 's a' kiterjedő tengernek is gátat vetnek; ellenmondanak azok is, kik a' föld' közép pontyához vonuló követ markokkal akadályoztatták, a' természeti törvények' minden rongálása, változtatása, és sérelme nélkül is. Tehát a' természet' törvényei elintéztetést, vagy akadályoztatást szenvedhetők.

3) Ha a' csudatételek szükségesek volnának, bizonynyal a' természet' Szerzője e' világi dolgokba olly erőket is szót volna, melyektől azok önként következhettek volna; de nem szőtt, tehát szükségtelenek; ha pedig szükségtelenek, lehetetlenek is egyezsmind. F. Szükségesek lehetnek a'

csudatételek a' nélkül is, hogy a' világi dolgokba más erők öntessenek, mellyek azoknak nem tulajdoni, mihelyt azok magokban különös elintéztetést, vagy akadályt elszenvednek; hogy pedig elszenvednek tagadhatatlan. S' a' csudatételek nem is lehetnek olly közönségesek, hogy a' különös erőket szükségessé tegyék. A' kertész bizonynyal rendkívül gyümölcsöztetheti a' fákat, rendkívül virágoztathattya a' virágokat, a' nélkül, is, hogy azokban más erők legyenek szükségesekek, valahányszor akarja; de azért mindég, minden fákat úgy gyümölcsöztetni, a' virágokat dupláztatni nem akarthattya: mert másképp az ő különösségöket elvesztenék; a' természet' Szerzője se akarthattya tehát mindég a' csudatételeket: mert ha mindég akarná, a' csudatételek megszűnének csudatételek lenni. Ha bár szükségesekek is a' csudatételék, de a' más erők szükségtelenek, nem következik azoknak lehetlensége.

4) Ha az Isten valamelly csudát tenne, újjat valamit tehetne; ha újjat tehetne, változó lehetne; de az Isten változhatatlan, tehát nem tehet. F. Az Isten csudát tévén, valamit, melly újj volna, tenne, tehát azon valami, melly újjá lenne, meg változnék, igen is; de maga olly kevéssé változnék, mint mi meg nem változunk, midőn valamit a' mult héten akartunk e' folyó héten végbe vinni, 's ezt most véghez is visszük valóképp. Az Isten öröktől fogva akart valamelly csudát tenni, bizonyos körülállásokban; 's azt véghez is viszi azon körülállások' jelenlétében minden változása nélkül.

§. 228. Rousseu Jakab János a' csudatételek' lehetőségét ezekkel ostromlotta:

1) Nem esmérjük mind e' világi állatokat, annál inkább nem a' természet' minden erejét; tehát az se tudhattuk, minémü eset legyen természet-

feletti; a' csuda tehát lehetetlen F. Ámbár nem tudjuk is minden e' világi dolgokat, és azoknak minden erejét; de sokakat tudunk; tudjuk az ollyakat, mellyek állandólag, egygyformán, közönségesen nézetünk előtt forognak; millyen p. o. az emberi élet, halál, látás s' t. e' f. Ezek eránt tehát azt is tudjuk, hogy se az ember' állattyától, se a' természet' erejétől kinem telhető, hogy a' négy napi halott, 's már bűszhődő Lázár magától vagy természetesen felelevenedjék, vagy a' Betszaidai vakon születetett egy parancsolatra láthasson. Illy esetekre nézve tehát, ha minden állatot, 's minden állati erőt nem tudunk is, a' természet feletti eseteket tudhattuk, 's tudjuk is.

2) Maga a' kereszténység azt hiszi, hogy vannak az embereknél különbb, hatalmasabb, jó és rossz lelkek is; kik olly mit is tehetnek, a' mit az emberek nem tehetnek; 's ezt természet' erejével tehetik-e vagy természet feletti erővel, bizonytalan. Tehát a' csuda-tételek bizonyosak nem lehetnek. F. Ha bár az embereknél különb hatalmasságu lelkek olly mit is tehetnek, a' mit az emberek nem tehetnek; bizonyos marad azonban, hogy az Isten' akarattya nélkül csudát nem tehetnek: mert ők a' természetnek se nem szerzői, se nem urai; hogy abban tetszésök szerint különös jelenetet tehesse-nek. Ezt az Isten nem is engedheti: mert a' természet' lételének és fenn maradásának kielégítő oka mivoltiképp; ha mindazon-által tehetnek, jele ez annak, hogy az istentől hatalmaztattak azon tételekre; 's így azon esetekben is a' tételek természet feletti, valóságos csudatételek. Ezek eránt tehát mindazonáltal bizonyosak lehetünk.

3) A' csudatételek többnyire csak a' tudatlanoktól tapasztaltattak, és azoktól is tartatnak igazaknak; valóságosak tehát nem lehetnek F. A' tudat-

lanok, ha csak ép látásuak, hallásuak, illetésűek 's t. e' f. nem alkalmatlanok a' tanúságra, sőt alkalmatosabbak a' Tudósoknál: csak annak elítélésére, vallyon a' tapasztaltt esetek természetiek-e vagy természet felettiek-e? alkalmatosabbak ezek azonoknál. Ha tehát azok valamelly jelenetet jól láttak, és azt állandólag, egyformán, közönségesen bizonyítták, a' Tudósok meg' azt a' természeti erőtől kitelhetetlennek ekesméri, azoknak valótlansága lehetetlen. A' csuda tételek pedig többnyire ilyenek, tehát nem lehetetlenek.

4) Hajdan számtalan volt, míg a' világ tudatlan volt, a' csudatétel; most egy sincs. Mindenik vallás, nemzet dicsekedett csudatételivel: így a' pogány Rómaiak Vespasian Császárnak, és a' Tyanai Apolloniusnak csudatételeket, a' Görögök Apollónak, 's Dodonnának jóvendölést, a' Zsidók Moysesöknek, a' Keresztények Kristusnak csudatételeket és jóvendöléseket tulajdonítottak. Ez annak jele, hogy egyik se volt csuda, hanem csak csudálatos. F. Mind ezekből csak az következik, hogy a' csudálatost is csudának tarthatni; de nem, hogy a' csudatétel lehetetlen. Ha ez lehetetlen vagy megbizonyíthatatlan volna, minden nemzetek-re, 's vallásokra, ki nem terjedhetett volna. De a' tanúságok között is van szükségképp különbség: némellyek nyilván ellenmondást szenvednek, mások meg' nem szenvedhetnek. Vespasian Császárnak csak alattvalói és hizelkedői tulajdonítottak csudatételt, mellyről mások nem tudtak semmit; mivel igen hizelkedést kedvellő volt. Tyanai Apollonius' mesés és illetlen csudáit Hierocles írta egész század után egy Császárné gyönyörködtetésére. A' Pythiusi Apollo, és Dodonna két értelmű jóvendöléseit a' régi pogány Bölcsék is nevették. Csak Moyses és Kristus csudatételi valósulnak meg egész hiteles-

ségökben; csak azok méltók az Istenséghez; csak azok esmértettek is el közönségesen. Ha most nincsenek csudatételek, nincs is szükség reájok. Mind ezekből tehát a' csudatételek' lehetlensége nem következik.

§. 229. Hume David meg' így gáncsoskodott a' csudatételek' lehetése ellen:

1) A' csudatételekben a' külső természeti bizonyosság ellenmond az erkölcsi (emberi) bizonyításnak; tehát mind a' kettő igaz nem lehet, egyiknek hamisnak szükség lenni: de a' külső nem lehet hamis, az erkölcsi hamis lehet: mert az emberek meg is csalatkozhatnak, meg is csalhatnak; tehát a' külső természeti bizonyosság, melly a' csudatétel ellen van; melly mutattya, hogy a' természet' törvényei változhatatlanok, 's hogy a' valóban megholt fel nem támadhat, 's t. e' f. igaz, az emberi tanuság, melly azt vallyá, hogy Lázár feltámadott, igaz nem lehet; 's így a' csudatétel lehetetlen. F. Hogy a' külső természeti bizonyosága' belső erkölcsinél, az emberi tanuságnál; ha hiteles, igazabb, meggyőzőbb légyen, nyilván tagadjuk: olly bizonyos vagyok énarról, hogy Róma városa van és volt, mellyet csak emberi tanuságból tudtam meg, mind Sz. Gellért hegye lételeiránt, mellyet szemeimmel látok. Mindenik mind a' természeti, mind az emberi bizonyítás lehet helytelen, 's helyes is: az egy szemmel, vagy egyes tapasztalással erősített külső bizonyítás szint olly hamis, csalfa lehet, mint az egy embernek, egyszerű tanusága; a' többes, állandó, egyforma tanuság pedig szint olly bizonyos mint a' többes, állandó, egy forma, tapasztalás: mind egyik mind másik érzékeink' tudósításának bizonyosságán épül. Ha tehát valamelly csudatelt többes, állandó, szemmel-látó tanuk egyformán

bébizonyítanak, szint olly bizonyosnak szükség annak lenni, mintha ennen szemeimmel láttam volna. Sőt a' többes, állandó, egyformán bebizonyított csuda-tételről bizonyosabbak vagyunk mi, mintsem ha valamelly más természeti eset bizonyított volna bé a' tanuktól: mert a' rendkívül-valókra nagyobb a' figyelmezés, szorosabb az észrevétel. A' természet' törvényeinek változhatatlansága eránt pedig a' külső természet, a' szem, fül igaz bíró nem lehet, hanem csak az ész, melly annak változhatóságát kéntelen elesmérni.

2) A' Természet' törvényeit csak huzomos tapasztalásból tudhatni meg; és így csak öszvetett okoskodással hozhatni-ki (per inductionem); a' természeti dolgokat pedig mindöszvevenni, lehetetlen; tehát öszve foglalásból ki se hozhatni. Azért erántok bizonyosságot nem is szerezhetni. F. Hogy a' természeti dolgokról valamit öszve foglalva helyesen kihozhassunk, erre nem szükség azokat egyről egyig látnunk, vágy tapasztalnunk; elég ha azokban, a' miket látunk, tapasztalunk valamit szükségképp tulajdonoknak látunk és tapasztalunk; ezt minden azon egy nemüekről öszvefoglalva valónak helyesen kihozhattyuk: p. o. hogy megtudjam, ha minden madarak szárnyosak e? nem szükség, hogy minden madarak' szárnyait lássam; elég ha észre veszem, azokból, a' miket látni, tapasztalni, hogy a' szárnyosság a' madaraknak szükségképp tulajdona, és helyesen öszvefoglalással kihozhatom: minden madarak szárnyosak. Ezen uttal móddal, feltétellel, a' természet' törvényeinek tudtára szert tehetni; ha pedig azokat megtudhatni, azokat is megtudhatni, a' mik nem lehetnek a' természet' törvényei szerénti esetek. Következőképp a' csudatételek le-

hetségesek. Az ő valóban lételőket pedig a' kifogást nem szenvedő tanuság bizonyíttya-bé.

§. 230. Ezekből a' világ' mivoltát, öszveköttetését törvényeit, munkáit megértvén; tekentsünk annak eredetére is. A' Világ nem szükségképp, hanem esetiképp van: mert mindenek, a' mikből áll a' világ (az okos és oktalan állatok) szüntelen változások alá vettettek: miemberek örömről szomorúságra, kellemetességről kellemetlenségre, megyünk át, és visszontag; napról napra törődünk, elaggunk, végre e' világtól elválunk; a' virágok, fűvek, fák is virulnak, tenyésznek, 's elhervadnak; a' szászados tölgyeket egy forgó szél gyökereikből kiforgattya, a' fűveket letapodják a' barmok, a' barmokat leüti az erőszak; a' földünk' színét az esztendőnek részei változtatták; a' halak elnyelik egymást, a' tengert felindította a' szél, és partjaihoz csapdozza; a' felhők egymást kergetik az erősségben; a' nap, hold, és minden csillagok is minden pillanatban változódnak, és ezereket vonzanak magok után; a' világ' egy dolga a' térben és időben változás: Ha a' világ' szükségképp való volna magában, vagy öszvekapcsoltatásában, annak ezen szüntelen változása lehetetlen volna; a' világ' tehát nem szükségképp való, hanem esetiképp való. Csak az egy magától való lehet szükségképp való.

§. 231. A' világ' nem magától, hanem mástól való: a' világi dolgok' kezdetére 's szárr' ozására nézve tudni való, hogy minden neműek' lételének fundamentomát más azon neműeknek előbb lételökben lelteni fel; hogy csak minekutánna ezektől lettek, adhatnak ők is másikonak lételt és változást, és így egyik létel a' másikonak lételét követi, meg nem előzi, megse előzheti. p. o. a' fa soha sincs előbb a' magnál; a' mag meg' fájánál, ez

megént a' magnál; és így folyvást, szünet nélkül. Ezen egymástól függő lételek' során az emberi ész meg nem nyughatván, kénytelen a' létel' kezdetét nyomozni: hát az első fa vagy mag kitől vette lételét? 's csak ha a' létel' kezdetére jutott, úgy nyugszik meg; ha annak kielégítő okát leli, úgy elégítették ki. Ezen kielégítő okot mástól levőknek, mástól valónak, el nem esmérheti; mert ez ismét mástól függene, és így a' létel'-kezdetének fundamentoma nem volna; tehát csak a' magától valót, mástól nem függőt, ki mind maga mind mások' lételének fundamentoma, 's kielégítő oka, kénytelenítették elesmérni: 's mivel az egymástól levőknek sora végnélkül-való nem lehet, hogy tehát annak kezdete a' magától való legyen, ki hozza szükségképpen.

Ha bár valaki a' valóságos lehetetlenséget, a' letteknek sorát véghetetlennek gondolná is, azt akár ☉. akár | formán gondolná lehetőknek, elmélkedéssel mindég végre a' magától valóra kénytelenítettnek jutni: mert a) kerekded végnélkül való sor volna az, melynek kerülete mindég azon egy pontra végre visszatérne, melytől kezdődött. Vegyünk p. o. 24. gyertyát egymás mellé úgy állítva, hogy az A. gyertya a' B. és Z. gyertyák között essék; és tegyük, hogy az A gyertya a' B. gyertyát, a' B. a' C. gyertyát 's így tovább egész Z. gyertyájig meggyújtja. Ezzel azt értyük csupán át, hogy az A. B. C — Z gyertyák egymást sorban meg gyújtják; de az A gyertyát ki gyújtja meg? A' Z. gyertya meg nem gyújthattya: mert másképp az A gyertya gyújtatlan volt volna, mivel a' Z. gyertyától gyújtatik meg, gyújtva is, mivel a' B. gyertyát gyújtá meg, egyszerűmind; ez pedig nyilvánellenmondás: az A. gyertya gyújtott és gyújtatlan egyszersmind nem lehet.

Az A. gyertyát a' B. gyertya annál inkább meg nem gyújthattya; szükség tehát valakinek az egész gyertya kereken kívül lenni, ki az A. gyertyát meggyújtja, hogy a' meggyújtás A. kezdetétől fogva mindvégig folyamatba jöhessen; és pedig olyan-
nak, ki már magától az A. gyertyát meg gyújthas-
sa. Ha tehát a' letteknek sorát véghetetlennek gon-
dolnánk kerekded formában, kéntelenítettünk vég-
képpen azoknak kielégítő okát egy magától való-
ban elesmérni.

b) az egyenes | sorozata e' világi dolognak az volna, mellynek vég pontya a' kezdetihez soha vissza nem térne, hanem mindég tovább és tovább terjedne; és más más dolgot tartana fenn; úgy hogy az elsővel a' második, evvel a' harmadik, evvel meg' a' negyedik 's így tovább függne össze; mint p. o. egy végnélkül hosszú láncz. Erre nézve elértyük, ugyan mitől függ, és miért van a' második, a' harmadik, a' negyedik szem 's így tovább, azon helyen, mellyen van? De el nem értyük, mitől függ, 's miért van az első szem az A helyen? 'S nem is gondolhattuk, egyébként ha az első szem valamely nem-szemtől, valamely magában függetlentől, kezd le függeni. Így az egész láncznak minden szemeknek lefüggését elértyük. Ha tehát a' letteknek sorát egyenes lineában gondoljuk is véghetetlennek, kéntelenítettünk azoknak kielégítő okát végképpen egy magától valónak el' esmérni. Következésképp ezen világ' lételének kielégítő oka csak egy magától való lehet.

§. 220. Hogy e' világot csak a' magától való hozta légyen lételre, megbizonyíthatni így is:

1) E' világ különbnél különbekből öszvetett agész, melly térben és üdőben van jelen; de minden öszvetetetett, és térben, üdőben jelenlévő, másképp és másképp, máshol és máshol, máskor

és máskor is lehető: azért kielégítő okának szükség lenni, miért e' világ csak ezen, és ennyi részekből, így nem amúgy köttetett össze; ezen helyet és nem mást foglal el a' térségben; ekkor és nem máskor jött a' létele? Ez a' kielégítő ok se magában, se valamelly mástól - valóban nem lehet; tehát a' magától valóban nagyon.

2) E' világ' forgó és álló csillagainak nagyságai, formáik, tulajdonságai másfélék is lehetnek volna; hogy illy félék és nem más félék, ennek kielégítő okának szükség lenni; ez magokban, vagy valamelly mástól valóban nem lehet; tehát a' magától valóban nagyon.

3) Minden világi dolgoknak vannak tulajdon ereik és munkájik; ezek ilyenek, 's amolylanok is lehettek volna; miért ilyenek, és nem amolylanok, ennek is kielégítő okának szükség lenni, ez ismét magoktól nem lehet, se a' mástól-valótól, tehát csak a' magától valótól lehet.

4) A' józan ész nem is gyaníhattya, hogy valamelly mesterségesen alkotott munka kielégítő ok nélkül lehessen; de ez a' világ igen mesterségesen alkotott munka, tehát ennek is szükség kielégítő okának lenni vagy magában vagy másban; de magában nem lehet, tehát másban; e' más vagy mástól való, vagy magától való: a' mástól való kielégítő ok nem lehet; tehát az a' kielégítő ok a' magától való lészen. E' világot tehát a' magától való hozta lélele.

§. 233. Számos ellenvetések ez eránt e' következők:

1) A' világ' létele kielégítő okának a' magától valót tévén is fel, a' sorozat véghetetlen: mert a' magától való szükségképp - való, a' szükségképp valónak munkái is szükségképp, öröktől valók, teremtese is öröktől, végnélkül való egyszersmind;

de a' véghetetlen sorozat lehetetlen: tehát hogy e' világ' lételének kielégítő oka a' magától való legyen, ez is lehetetlen. F. A' magától való oka e' világ'nak szükségképp öröktől való is ugyan egyszersmind; de innét nem következik, hogy az magán kívül is munkálódjék, teremtsen öröktől fogva (a' mi magában lehetetlenség is), ha ésszel és szabad akarattal bír; de ő e' világ' teremtésére nézve ésszel és szabad akarattal bír szükségképp; tehát e' világot teremtette, midőn akarta, és jónak látta. A' világ' magától való oka tehát véghetetlen sorozatot, lehetetlenséget nem tész fel.

2) Ha a' feltételesről a' feltételenre, a' munkáról az okra helyes volna a' kihozás, következ-
 nek, mivel a' feltételes a' feltételenről, a' munka az okától függ, a' magától való is függne e' világtól, és így magától való nem volna. F. Az öszveköttetés és függés között nagy a' különbség: az öszveköttetés lehet csupa gondolati is, a' függés pedig külsőképp való: a' magától-való öszveköttetett ugyan gondolatiképp e' világgal, de nem valóképp; s e' világtól lételére nézve nem függ; vég-
 gyük elő a' felhozott példákat ismét: a' ki a' 24. gyertyákban az első meggyujtja, azokkal öszveköttetésbe lép ugyan; de azért létére nézve azoktól nem függ; azon szeg is, mellyről az egész láncz le-
 függ, egybeköttetésben van ugyan, de tőle lételére nézve nem függ; tehát a' magától való e' világnak kielégítő oka lévén is bár, attól nem függ, hanem magától-való marad. Ezt megvilágosíthatni 2) az órás és az órának példája által is: csak úgy van ugyan óra, ha óra-műves van; csak ez adhat létet az órának; de mindazáltal az órás' létele nem függ az órától; nem az órától lesz, és születik e' világra az órás. Tehát a' magától-valótól mint kielégítő okától függvén is e' világ; a' magától va-

ló e' világtól hisszonyosan nem függ, lételére nézve nem függ.

3) E' világ' lételének kielégítő oka, a' magától való, megbizonyíthatatlan; mert a' megbizonyításra valami előbb való szükséges; a' magától valónál pedig előbb való nem lehet. F. Ezen elmés kifogásra könnyű a' felelet: Valamelly esméret' megbizonyítására szükséges ugyan valami előbb való — okfő — 's így ennek is: hogy e' világ' létének kielégítő oka a' magától való, szükséges valamelly ok fő, ilyen ez: semmi se lehet kielégítő ok nélkül; tehát e' világ' se lehet. De abból nem következik, hogy a' magától valónál is szükségvalaminek előbb lennie, hogy lételéről megbizonyodjunk: mivel ez eránt a' világra nézve is, mellynek csak a' magától való lehet kielégítő oka, megbizonyodunk. Hogy óras van, az órára nézve is, megbizonyodunk.

4) Arra, hogy valamiből valami szükségképp következék (apodictice), annak szükségképp kell lennie; de e' világ' nem szükségképp való; tehát e' világból a' magától valóság nem szükségképp következik; szükségképp következés nélkül pedig bizonyodásunk lehetetlen. F. Hogy valamiből valami szükségképp következék, annak szükségképp kell össze kapcsoltatva lennie, úgy hogy azt másképp gondolni ne lehessen, igen is; annak valóképp is szükség lennie, nyilván tagadom; hogy valami eránt bizonyosok nem lehetünk, ha az szükségképp nem való egyszersmind: ezt is tagadom; Hogy száz arany több kettőnél, szükséges össze kapcsoltatására nézve, tudom bizonyval (apodictice); ha bár száz aranyom, vagy két aranyom nincs is szükségképpen; tehát a' végett, hogy mi megbizonyodjunk a' magától valónak lételéről a' világnak szükségképp lennie, nem kell; elég ha a' világ' létele, és a' magától valónak lé-

tele között az öszvekapcsoltatás szükséges; elég, ha a' világ esetiképp vagyon.

5) Csak úgy következtethetnénk ki e' világ' létéből a' magától - valót, ha azt egészen 's megkülönböztetve tudnánk; de nem tudjuk. F. Hogy a' világ' létéből a' magától valónak lételét is helyesen következtethessük ki, nem szükség azt egészen, 's megkülönböztetve tudnunk; ha egyetlenn egy esetiképp valót tudnánk is, p. o. énünket, a' magától-valót helyesen hozhatnánk ki belőle: énünk magában nem lehetett is volna: hogy van, ennek kielégítő okának kell lennie vagy magában vagy másban; magában lehetetlen: tehát másban; ezen más vagy szükségképp-való, vagy esetiképp-való, az esetiképp-való kielégítő ok nem lehet, tehát azon másnak magától - valónak szükség lennie.

6) Minekelőtte e' világra nézve a' magától valónak létele eránt megbizonyodjunk, szükség az Istent esmérnünk; tehát azt e' világból bizonyosan meg nem tudhattuk. F. Minekelőtte e' világra nézve a' magától - valónak lételét bizonyosan megtudjuk, mit érteni a' magától - való, és Isten' neve alatt? szükség, tudnunk igen is; de ebből nem következik: tehát a' magától - valónak, Istennek, lételét e' világtól meg nem tudhattuk világosabban, bizonyosan; mert a' világra nézve vesszük észre ama szükségképp öszvekapcsoltatást, 's ok nélkül lehetetlenséget, melytől függ bizonyodásunk.

7) A' mi eszünk nem igazság - teremő, hanem csak szemlélő; szem az igazság' látására; magának a' tárgynak szükség ezen szemünk előtt megjelennie, hogy igazságát megvalósítsa; ezt az Isten nem teheti; tehát valóképp igazságát eszünk nem is láthatta. F. A' mi eszünk nem

igazság - teremthő ugyan; de nem is csupa szemlélő, hanem igazság - bíró, elesmérő; hogy valaminek lételi igazságát elesmérhesse, szükség annak eszünk előtt magát megvalósítani magában vagy munkájában, igaz; magában közvetlenül, nem igaz: az órás' igazi lételét kén t e l e n eszünk elesmérni, az órának jelenlétére is: de a' magától - való a' más-tól-valók által, mint munkáji által, eszünk előtt magát megvalósítja; ezen világ által kijelenti (praesentat); tehát megteszi azt, a' mi igazi lételének valószínűsítésére eszünkre nézve szükséges. Eszünket szemlélőnek, szemnek tartani oktalanság: mert a' szem nem lát, nem esmér; énünk lát, esmér; eszünk lát, esmér; a' lélek. Hogy az Isten, magát közvetlenül, érzékiképp is kijelentse, lételének bízonyítására nem szükséges; noha ezt is megtette tellyes bizonyodásunk és meggyőződésünk végett jelenése által; de ez nem tartozik ide.

III. A' Metaphysikai Isten - tudomány.

§. 234. Az Isten - tudomány kétféle: természeti, mellyre szemlélődve, gondolkodva, okoskodva, önnön magunktól szert tehetni; azért ez észbelinek is mondatik (Theologia Naturalis, rationalis). Kijelentési: melly az Istennek magának természetfeletti jelenetén, tudtul-adásán alapul; azért Természetfelettinnek is neveztetik (Theologia revelata, Supernaturalis). Mind egyik mind másik a' tapasztaláson épül: a' természeti ugyan azokon, a' mik külső és belső érzékeink által tudva vannak; a' kijelentési pedig azokon, a' mik az Istennek, vagy követeknek látásából vagy hallásából tudattak - meg: olly formán, mint mikor va-

lamelly fejedelem más' országban személyesen, vagy képviselőji által magát és akarattját megismeréti. A' Metaphysikai Isten-tudománynak az észbeli vagy természetia' tulajdon tárgya, és az Istent lételere, tulajdonságira, és munkáira nézve szükség kitudatnia; szükség mondom: mert az Isten' létele, tulajdonsági, és munkájának valósága nélkül se lélek-tudományunknak, se világ-tudományunknak, se erkölcsi-tudományunknak nincs erős fundamentoma; és belső méltóságunk, rendeltetésünk, és végezelünk bizonytalan, sőt lehetlen is, volna.

§. 235. Az Isten értelmére nézve: az Isten' neve alatt e' világnak, 's mindeneknek, a' mik vannak, kielégítő okát, a' természet' mindenható, bölcs, szent szerzőjét, urát; a' végnélkül-valót, a' magától-valót (Ens entium, ens infinitum, ens a se) értyük. Hogy a' világ' létének kielégítő oka, a' természet' szerzője, a' végnélkül-való, a' magától-való van, és pedig szükségképp van; erről többé kérdés nem lehet, minekutánna az Ontologiában, Cosmologiában, már eléggé megbizonyodott; csak arról van kérdés: Ő valóban van-e? (existit ne realiter?). 'S ki, millyen? 's melyek az ő bizonyági valóképp? Nem csupa ész-kép- (Idea) e az Isten? megvalósította-e magát igazán, ha közvetetlenül nem is, közvetve az ő tapasztalható's tudva lévő munkái által? 'S minémű észrevételeknél fogva telyesedik bizonyodásunk?

„Um die Kantische Philosophie mit der schuldigen Billigkeit zu beurtheilen, darf man nicht vergessen, welchen Gegenstand Kant vom Anfang an im Auge hatte. Er wollte eine Kritik der Vernunft zu Stande bringen; d. h. er wollte diejenigen Untersuchungen, welche nach einem Wissen streben, das man nicht erreichen kann, abschneiden, durch Nachweisung der Unzulänglichkeit unserer Mittel:

Er sah ein, dass die sogenannten Beweise für das Daseyn Gottes, für die Unsterblichkeit der Seele, für die sittliche Fähigkeit des Willens (denn als solche betrachtete er das, was er Freyheit nannte) nicht Ueberzeugung, sondern ihrer Schwäche wegen, nur Zweifel hervorbrachten. Nun bewog ihn das Interesse für das Wohl der Menschheit, den Uebermuth der Schulen in ihrem vorgeblichen Wissen, einzuschränken, damit der Glaube der Menschen desto muthiger werden möchte (Man sehe z. B. Kritik d. r. V, S. 769: ich bin zwar nicht der Meinung, dass man hoffen könne, man werde dereinst noch evidente Demonstrationen der Sätze: es ist ein Gott, es ist ein künftiges Leben, erfinden. Vielmehr bin ich gewisz, dass dieses niemals geschehen werde. Denn woherr will die Vernunft den Grund zu solchen Behauptungen, die sich nicht auf Gegenstände der Erfahrung, und deren innere Möglichkeit beziehen, hernehmen? Aber ist auch apodiktisch gewisz, dass dies niemals irgend ein Mensch auftreten werde, der das Gegentheil mit dem mindesten Scheine behaupten könne). Mit wahrer Weisheit entwickelte nun Kant das Bedürfniss des Glaubens in praktischer Hinsicht; und zwar, welches die höchste Billigung verdient, ob gleich man es nachmals verworfen hat, für den ganzen, den sinnlich - vernünftigen Menschen, der ganz, und vollständig, in der Religion muss ruhen können. Zugleich schaffte Kant hiedurch dem speculativen Denken die nöthige Freyheit; denn nun erst hörte die Philosophie auf, die Magd der Theologie zu seyn, da es sich zeigte, dass sie die aufgegebenen Arbeit nicht verrichten könne. — Um nun zu diesen, praktisch wichtigen Resultaten zu gelangen, würde ein anderer nicht so weitläufige Vorbereitungen gemacht haben, wie man sie in der transcendentalen Aesthetik, und Logik findet. Kant aber verdient hiedurch das Lob eines ganz vorzüglichen, und seltenen Strebens nach Gründlichkeit; obgleich man eben diese transcendente Aesthetik und Logik für sich allein, und ohne Rücksicht auf die Endabsicht, voll von Schwächen, aller Art findet.“ Herbart p. 233—4.

§. 236. Az Istennek valóban lételéről külömb-féleképp bizonyodunk - meg telyesen: Illyen

1-ször: Szülőinknek eggyező szava: Minden Szülők szülötteiknek lelkökbe és szívökbe ezt csepegteték bé mindenek előtt: van Isten. Hogy e' szavok igaz; szint úgy nem kételkedhettek a' szülöttek mint igaz-mondóságok eránt nem, 's mint ez eránt, hogy ők az ő szülőjik, nem kételkedhetnek: minekutánna az ő szeretetöket, igazra, jóra, boldogságra vezérlésöket szüntelen tapasztallják. Az ész is kéntelen a' Szülőknek ezen szavokat valóban igazaknak tartani: mert az illy közönséges tanuságnak csak közönséges lehet a' fundamentoma; ez pedig nem lehet egyéb, hanem vagy az Isten az első szülőknek megjelent, mellyre nézve ők az Isten' valóban létét gyermekeiknek, 's unokáiknak tudtúl adták, ezek meg' gyermekeiknek 's unokáiknak, 's így tovább; vagy a' belső érzés' szava az; mind a' kettő tapasztalási igaz; tehát már ezen ok före nézve az Isten' létele tapasztalási igaz.

2szor: Az Istennek valóképp létele eránt az egész emberi nem' eggyetértése: Minden nemzetek, népek, nemzetségek, országok, tartományok, városok, helységek, nem csak közönségesen, hanem különkülön, a' bölcsek, tudósak, tudatlanok, vadszerűek, ha csak érett emberek, eggyezőleg elesmérék, hogy van Isten; kit tisztelni, 's félni szükség; ezen eggyező elesmérés mind a' régi, mind a' mostani tapasztalásból nyilván kitündöklük; ha külömbfélét tartanak is Istennek, de, hogy van Isten valóban, ebben megeggyeznek; ha szóval, tettekkel tagadják is, de magokban gondollyák. E' közönséges jelenetnek is oka csak közönséges lehet, ez ismét más nem lehet, hanem, mivel v. az első embereknek, kiktől minnyájan szármoztak, megjelent valóban az Isten, 's ezt ők utójikkal kö-

zölték; vagy a' köz-elértés' tanúsága ez, melly csalhatatlan igaz; ezen Isten-esméret is tehát tapasztalási igaz. Lásd:

„Existentiam Dei nonnisi vel demonstratione, vel sensu naturae ex confusis notionibus entis a se, et entis infiniti, item ex communi consensu (orto ab ipso communi sensu naturae) discere potuimus. Demonstratio infinitudinis entis a se hoc reipsa unico principio nititur: cum perfectiones purae, i. e. realitates merae, secundum se omnes ex aequo sibi mutuo compossibiles sint; ideoque, si ens a se esset finitae, i. e. certae solum in vno aliquo gradu perfectionis essentialis: nondum intelligeretur, cur istius potius, quam alterius, cur hoc potius gradu, quam alio aequè possibili? Cum ergo ens a se debeat esse ratio suae totius existentiae, et essentiae sufficientissima, finitae certo gradu perfectionis esse non potest. — Nihil autem simplicius est demonstratione a priori cum possibilitatis, tum existentiae, entis infiniti; cum quod, si existat ens infinitum, idem sit ens a se, et auctor primus atque ultimus rerum omnium finitarum. Possibile enim est, quod mere realitatibus constat, quia contradictio defectum cum realitate opposita importat. Porro omnis ratio sufficiens existentiae rei, quae rei, pure realis est: ergo ens infinitum, realitates omnes pure tales complectens, etiam rationem sufficientissimam tum suae existentiae, tum finitorum omnium, ac proinde nostri et totius mundi istius complectitur. Enim vero possibilitatem et existentiam infiniti, et quod idem necessario supremus Auctor sit omnium finitorum, ob simplicitatem dicti evidentis ratiocinii, etiam confusis ex notionibus, solo communi naturae consensu possumus intelligere; et, cum nec reuelatio sine istius veritatis intellectione locum habeat, nec tamen distincta illa demonstratio in commune hominum vulgus cadat; certi profecto sumus, communem hominum sensum, saltem bene moratorum, de existentia Dei haud aliunde esse, quam ex naturae ipsius sensu, Dei, seu entis infiniti, existentiam etiam a priori intelligente; ita tamen, ut ad conceptum Dei sub ratione entis infiniti nonnisi a praeterea cognitione existentiae eius-

dem sub ratione entis a se, veluti ex occasione perducamur; dum scilicet de isto ente a se quaestio se mouere in mente nostra incipit, an id necessario sit infinitum et purum bonum? Stattler Metaphysica, de Deo p. 14. 15.

5) Az okság' észrevétele: mihelyt elegendő kifejtődésre, 's esméretre jut az ember, átlátta azontul, hogy semmi se lehet kielégítő ok nélkül: hogy semmi se lehet magától, hanem csak más-tól; semmi se adhat magának kezdetet, hanem más-tól szükség azt vennie; és végképpen mindeknek attól kell vennie kezdetöket, ki kezdet nélkül való: érezvén tehát, hogy ő valóképp van, vannak kivüle is ég, föld, nap, hold, csillagok, fák, füvek, 's más állatok, észreveszi, hogy valamint nincs ház építője nélkül, szükségképp van olyan is, kitől mind azok vannak, kezdődtek, 's ki más-tól nem való, nem kezdődött: mert más-képp nem kezdődhettek, 's tőle minnyájan nem kezdődtek volna. Mondám: mihelyest az ember értelme kifejtődésére jut; mellyet az első emberben feltenni okosan nem lehet. Az Isten-esméretnek ezen neme is tehát tapasztaláson épül, 's tapasztalásiképp igaz.

Schelling és követőji az Isten' lételét előbbiről (a priori) bizonyosnak elesmérik így okoskodván, mint p. o. Richmann: „Der Ursatz, auf dem wahre Philosophie, und Religion beruhen ist: Es ist ein unbeschränktes Wesen, ein Gott; es ist kraft seiner Unbeschränktheit, kraft seiner selbst, und die Vernunft erkennt ihn unmittelbar kraft seines Begriffes, d. i. in dem sie ein Unbeschränktes denkt, muss sie auch schon dessen Seyn mit anerkennen; denn durchaus uneingeschränkt, u. doch nicht Seyend, ist ein Widerspruch in sich selbst. In ihm, als Ganzheit, ist Begriff u. Seyn, Möglichkeit und Wirklichkeit, Vergangenheit, Gegenwart, und Zukunft in ungetheilte Einheit. In

der Unmöglichkeit also, ein Unbeschränktes Wesen ohne Seyn zu denken, liegt die beweisende Kraft, (nervus probandi). — Wer den Begriff „Gott“ nur deutlich oder anschauend denkt, versteht; der muss auch gleich das ihm zustehende Seyn unwiderstehlich anerkennen. Gott ist also unwiderstreitbar gewiss, er wird nicht weitläufig bewiesen, erschlossen; er ist eine Vernunft- nicht Sinnenanschauung: denn die Vernunft erkennt ihn in seinem Begriffe, a priori anschauend; er ist als reiner Vernunft-Fund, ein unwidersprechliches Seyn, so wahr und gewiss, wie die innerste, und unwidersprechlichste Erfahrung; „Ich bin,“ oder: Eins und Eins ist zwei“ er ist keine gewagte, oder willkürliche Annahme, sondern eine Urwahrheit, an der jede andere erst ihre Gültigkeit bewährt: er ist der Urgrund, und Gehalt alles Seyns, Wissens, und Handelns, folglich auch der einzige Gegenstand wahrer Weisheit. Schon der unabweisbare Drang, das wesentliche Streben der Vernunft nach dem Unbedingten, der höchsten Einheit alles Seyns, ist dem Nachdenkenden ein unverkennbarer Fingerzeig, ein Lichtstrahl zur Ahnung, und Annahme des Seyns eines solchen Wesens. Nichts endliches, nicht die ganze Endlichkeit ist im Stande, die Vernunft zubefriedigen. In dem Unendlichen allein werden alle Widersprüche ganz aufgehoben: in ihm nur wird Wahrheit Ruhe, und Seligkeit gefunden.“

Igy okoskodott Mendelsohn Móses is: „Wer leistet uns Gewähr, dass dasjenige auch wirklich vorhanden sey, was wir als wirklich denken müssen? Ich antworte 1) Wohl uns, dass wir vor der Hand schon so viel erhalten, wenn unsre Gegner einräumen, dass der Mensch sich eine Gottheit als wirklich vorhanden denken müsse. Der Schritt wäre von groszer Wichtigkeit. Für das ganze System menschlicher Einsichten, Gesinnungen, und Handlungen wäre nun mehr als alles gewonnen. Denn was kann der Mensch mehr, als durch menschliche Kräfte Ueberzeugung suchen, und nach seiner Ueberzeugung handeln? Aber nun würde ich es, der spekulativen Wiszbegierde zugefallen, einen Schritt weiter gehen, und zu dem Eingestandenen hinzuthun: Nicht nur der Kurtzsichtige Mensch, sondern jedes denkende Wesen von wel-

chem Umfange, und Gesichtskreise auch seine Verstandes Kräfte seyn mögen, muss sich das unendliche, nothwendige Wesen, als ein wirklich vorhandenes denken. Das Gegentheil ist nicht nur uns, sondern an und für sich, undenkbar. Etwas widersprechendes, das sich selbst aufhebt und zernichtet, kann von keinem deutlich denkenden Wesen gedacht werden. Wenn der Satz: A ist nicht wirklich“ undenkbar, und so nicht wahr ist; so ist entweder das Subiect A. nicht denkbar, oder der Gegensatz: A. ist wirklich vorhanden“ muss zu gegeben werden, muss also Wahrheit seyn. Nun ist erwiesen, dass der verneinende Satz: „Das unendliche Wesen ist nicht wirklich“ undenkbar sey, in dem das Verneinde Predikat dem Subiecte widerspricht. Dieser Satz kann also von keinem [Wesen] als wahr gedacht werden. Also muss das Gegentheil davon von jedem Denkenden Wesen als wahr angenommen werden. Nun ist der Sieg auf unserer Seite vollkommen. Denn was wünschten wir mehr als zu beweisen, dass der Satz: das aller vollkommenste Wesen ist wirklich vorhanden, „nicht bloss subjective, sondern auch objective, unumstößliche Wahrheit sey? Die Versicherung, dass alle Denkende Wesen vermöge ihrer Denkkraft in einem Vernunftsatze übereinstimmen, giebt die höchste Ueberzeugung von seiner Wahrheit. Was alle vernünftige Wesen so und nicht anders denken müssen, ist so, und nicht anders wahr. Wer mehr verlangt als diese Ueberzeugung, der sucht etwas, wovon er keinen Begriff hat, und hat es, sich selbst zuzuschreiben, wenn er am Ende findet, dass sein Bemühen vergeblich gewesen ist.“ S. 307. „Aber nirgends findet sich ein Beispiel, dass vom Begriffe gerade zu auf die Sache, vom idealischen Seyn, auf das reale Seyn geschlossen wird.“ Allein gerade diese Einzigkeit ist gerade hier der Charakter der Wahrheit. Da nicht mehr, als eine einzige Substanz dieses Wesens vorhanden seyn kann; auszer dieser einzigen die Wirklichkeit keines Dinges mit der Denkbarkheit desselben in Schlusrichtiger Verbindung steht: so kann es auch nur den einzigen Fall geben, wo diese Beweisart anzubringen ist.“

4) E' világnak elrendeltetése: mihelyt az észszel élhető ember ama forgó testekre, melyek pontos mérték, egyezet, viszonyozás szerint levegnek feje feletta' mérhetetlen erősségben, 's néki kalauzul, 's jótévőleg szolgálnak, függeszti figyelmét; illy tanakodásra fakad: Ki vetette - meg a' föld' fundamentomát? Ki ül annak kerektségén, hogy számtalan, különbnél különb lakójit kormányozza? Az eget kiterjesztette szét? Ki feszítette azt ki mint a' sátort? Ki függeszté a' napot fejünk' fölé, 's a' holdot, és csillagokat melléje? Ki szabott azoknak bizonyos pályát? kimutatott különb különb útát, hogy egymásba ne ütközzenek? Ki hozza estvélenként elő azoknak számtalan hadát? Ki öntött a' napba és csillagokba kimeríthetetlen fényt és sugárokat? Ki teremtette mind azokat? Ki helyhezttette illy szép rendben? Magok magokat így el nem rendelhették; másnak, egy mindenható, bölcs valóságnak szükség volt azokat elrendelni; van tehát azoknak véghetetlen hatalmu, bölcs elrendelőjük bizonnal. Ezen Istenesméret is tehát tapasztalásiképp igaz.

5) Testünk' czélerányos alkottatása: ha a' világi nagy testekről minnen testünkre fordíttuk figyelmünket, észre - vesszük nem különben, hogy fejünk, lábunk, szemeink, füleink, kezeink, orrunk, nyelvünk 's a' t. éppen ott vannak, és úgy vannak, hol, és hogy' azoknak szükség volt lenniük, hogy arra valók legyenek, a' mi végett vannak. Észre - vesszük, szálos inainknak, vér és nedv - edényeinknek, ereinknek kiterjedtségét, ingerelhetőségét, rugósságát, élékenységet, készségöket, egyességöket, önként is munkásságokat 's t. e'f. Hogy hogy? tanakodik ezekre nézve az ész, ezen kis világ, ezen bölcs szerzemény, ezen csudálatos alkotmány. a' vak eset' játéka vol-

na - e? A' tudatlan természet tudta - e volna ezeket mind így eggyeztetni, össze - függesztetni, eleveníteni? Holott csak egy kalibát se tud felállítani; csak egy inacsát se tud, ha elvágatott, vissza szerezni; vak eset nincsen; a' természet tudatlan magában; az én testem' alkotójának véghetetlen hatalmas és bölcsnek szükség lenni; az én testem' alkotója tehát nem a' természet maga, hanem ennek szerzője, 's ura. Ezen Isten - esméret is tehát tapasztalásiképp igaz.

5) Lelkünk különös tulajdonságai: 1) A' gondolkodó ész' kiváltságával bírnak mi; hol az eget' egészen emelkedünk, hol pedig a' feneketlen mélységek' allyára szállunk le; a' századokat átfutjuk, az örökvalóság' két szélein állunk - meg; szabadság, és erkölcsi méltóság a' mi dicsünk; ha bilincsbe veretettünk, ha eltagoltatunk is; belső emberünkön nem uralkodhatik semmi erőszak. 2) Belső bírónk és jutalmazónk lelkünk' esmérete: melly minden tetteinket elítéli, jóvá hagyja, vagy kárhoztattya; örömmel, elégedéssel tölt - el a' jóért, szégyennel pírít, háborúsággal fenýt a' rosszért; a' kérsértetek, akadályok' meghalladását örvendezteti: a' testiség' igája alá hódulásunkat, raboskodásunkat gúnyollya, és sarczollya. 3) Megvan minnyájunkban nem különben az igaz, szép, felséges, tökéletesség — Érzés is; kiírthatatlan bennünk az igazvallási ösztön, és hamissági utálat; a' többről többre - előmeneteli izgatás. 4) A' Szülöket és Szülötteket szétszakaszthatatlan láncz kapcsollya össze szíveikben; 's nemes részvételre gerjestgeti minduntalan, 5) Győzhetetlen bennünk az öröklétele, 's boldogságra vágyódás, és képesség; a' nemlétel, semmivélétel' csupa gondolatnya is irtóztató. 6) Az Isten' tisztelete, imádása, tekintete természeti indulat bennünk; törvényének megtartásában örö-

möt, vigasztalást érzünk; megvetésében szomorúságot, gyötrelmet, nyughatatlanságot szenvedünk; 's t. é'f. Ezen bélátó eszünknek, szabad akaratunknak, szent erkölcsöségünknek, jó, igaz, szép érzésünknek, nem szükség-e véghetetlen tudó, szabad, szent, jó, igaz, szép kutfejének lenni? Nem szükség-e eredeti Észnek, szabadságnak, szentségnek, jóságnak, igazságnak, szépségnek is lenni, ki azt belénk öntötte? Nem szükség-e tiszta szeretetnek, örökké-valónak, örökké boldognak valóban lennie, ki azokat kiirthatatlanul szívünkbe edzette légyen. Nem szükség-e Istennek valóban lenni? Ez is tehát tapasztalási igaz Isten-esméret.

7) A' külső dolgoknak állapotja: ha ezeket méltó vizsgálatba vesszük: nem csak mesterséges alkottatásokat, elrendeltetésöket, hanem az ő haszon-hajtóságokat, a' mi tökéletesülésünkre szolgálattyakat is, észrevesszük. A' mi fenntartásunkra, természeti és önkényes szükségünk kielégítésére válók azok' főképpen. Ha némellyeknek hasznokat nem vesszük, vagy bé nem látjuk, ennek nem ők magok okai, hanem a' mi kényességünk és tudatlanságunk oka: mivel számtalanok, mellyeket esmérünk, hasznunkra vannak, bizonyára arra válók a' többiek is, mellyeket nem esmérünk. A' külső dolgok magoktól hasznunkra, könnyebbségünkre, tökéletesülésünkre magokat el nem határozhatták, se mi el nem határozhattuk; hanem csak a' természet' Szerzője, Ura határozhatta. Van tehát természet' Szerzője, ura, van Isten valóban; ez is tehát tapasztaláson épült Isten esméret.

8) A' világ - történeti bizonyosság: Tekéntsünk a' mult üdökre 's történetekre vissza. Mit is látunk? mit is veszünk észre? Azt: hogy a' fel-fuvalkodottakat, a' vérengzőket, pusztítókat, szé-

gyen, gyalázat, átok érte holtok után is; az ember-barátokat, jótévőket, nemes lelkűeket, tisztelet, becsület, áldás követi sirokontul is! Ki ezen jónak és rosznak megfizetője? Kitartya az érdemszerpenyőt hatalmas kezében? Ki osztogattya egyes mértékben a' jóért a' jókat, a' gonoszért a' rosszakat illy elmúlhatatlanul? Ők magok nem; mí mulandók se érleltethettyük meg a' világ' állandó itéletét, fenn se tarthattuk. Ez a' világ' Szerzőjének, bírójának dolga. Van tehát világ' szerzője, bírója, van Isten valóban. Ez is tapasztaláson épült Isteneszmélet.

9) A' világ' jelenségi bizonyosság: Pillantsunk a' jelen valókra is: Mit is veszünk észre, 's mit tapasztalunk ismét? Hogy a' világ' dolgai úgy üzik egymást, mint a' haragos tenger az ő habjait a' mulandóság partjaihoz. Szemeink előtt változnak, avulnak, ujjulnak, és ismét avulnak, ujjulnak mindenk. Ki vetette ezen győzhetetlen változóság alá azokat? Nem magok, ők belsőképp szükségesek; nem valamelly mástól való, mert ez nem szükségképp való; tehát a' magától való, ez szükségképp való. Van tehát magától, szükségképp-való, van Isten valóképp. Ez is tapasztaláson épült Isteneszmélet.

10) A' világi állandóság' bizonyága: mind ezen szünetlen változások ellenére mit is tapasztalunk még? mit is veszünk észre? Tapasztalljuk, észrevesszük, hogy a' csillagzatok az ő állópon-tyokat, és pályájakat, az okok az ő munkájikat, állandóul, egy formán folytatták, és véghez viszik, mellyekre elhatározottak. A' föld állandóul, egyformán annyit termeszt, mennyi minden lakójának kielégítésére szükséges; csak a' verebegről, a' hollófiakról se felejtkezik meg; minden üdő, levegő-változásinak, emberi tékozlások, pusztítások ellenére is állandóul, egyformán eledelt ad

alkalmas üdőben. Az erőszakos tenger állandóul, egyformán, ví, küszködik gáttyaival; és vissza vonul ismét az ő medreibe. Az emberek, az ok-talan állatok, pusztítták egymást szünetlenül; még is az ő nemeikben megmaradnak állandóul, 's egygy formán. Az ész ezekre nézve ismét így tanakodik magával: ezen változandóknak, mulandóknak kivetett gátot, állandóságot és egyformaságot szegezvén ellenök? Ezt a' változandók és mulandók nem teheték; tehát ez csak a' magában állandó, változhatatlanság tehetette, és teheti. Van tehát magában állandó, változhatatlan valóság; van Isten valóképp. — Ez is tapasztaláson épült Isten-esméret.

11) Az erkölcsi rend' bizonyága: eszünk ellenmondhatatlanul parancsollya a' jónak, törvényének tekintetéből, szüntelen gyakorlását: de egyetemben a' jóllétel, és boldogság' kívánását is győzhetetlenül érezzük magunkban, 's ezt az eszünk nem csak helybe haggya, hanem fel is teszi jó-ságunkhoz mérsékelte; mind a' kettőnek tehát kielégíthetőnek szükség lenni, az erkölcsi jósnak az illendő boldogsággal párosulhatnia szükség: más-képp valóságos ellenmondás volna állapotunk: de ez mind a' természettől mind magunktól kitelhetetlen: a' természettől kitelhetetlen: mert cselekedetünk' becsét, érdemét nem tudja, else határozhattya; eszunktól se telhetik ki: mert a' természet hatalmunkban nincsen, se nem esalliatatlan: szükség tehát véghetetlen szent, bölcs, mindenható valóságnak lenni, ki eszünk' parancsolatját, és győzhetetlen kívánásunkat kielégítse, erkölcsi-ségünkkel a' boldogságot illendő mértékben párosítsa; van tehát véghetetlen szent, igaz, bölcs, mindenható valóság, van Isten valóképp. Ez is tapasztaláson épült Istenesméret.

Ezen tapasztalásokból, 's észrevételekből egyetemben kényteleneknek érzük mi magunkat az Isten' valóban lételeének elesmérésére, a' mi az igazságnak bélyege. S' vétenek azok ellene, kik csak külön külön okoskodnak; tellyes meggyőződésre szert nem tehetnek.

§. 228. Szükség mindazon által az Isten' valóképp létele ellen tetemesebb kifogásokat tekintetbe vennünk: Illyenek:

1) Hogy az Isten a' maga lételét kijelentse, vagy kijelenthesse, vagy kijelentette legyen, lehetetlen: mert csupán lélek: ez pedig térben és időben meg nem jelenhet. A' szülők' szavát tehát az Isteni jelentésből valószínűsíteni, balgatagság. F. Általában tagadjuk, hogy az Isten magalétele ki nem jelenthette, és ki nem jelentette legyen: mivel az ő munkájival azt nyilván kijelentheti, minekutánna a' mi lelkünk is, ambár helyet és üdöt nem foglal, magát gondolkodása, ítélete, okoskodása, 's testünk' mozgatása által kijelentheti, 's ki is jelenti; az Isten is lélek, 's legökéletesebb lélek. Sőt a' test-szerű egységek is, noha nem nézhetők, munkájikkal magokat kijelenthetik, és kijelentik: annál inkább tehát az Isten, mint legtökéletesebb egység. Az erők is, ambár láthatatlanok, mint a magnési, electromi erő, magokat közösülésökkel kijelenthetik és kijelentik; az Isten is erő, vég nélkül való erő, magát tehát velünk közösülésbe tette, tette is.

2) Hogy az Isten magát az embereknek kijelentse, minekutánna észtt adott nekik, szükségtelen, tehát lehetetlen. F. Hogy az Isten minden embernek magát közvetlenül kijelentse, minekutánna észtt adott nekik, szükségtelen, 's lehetetlen is, megengedem; ellenben hogy az első embereknek is, kiket lételőkre hozott, noha észtt adott nekik, ma-

gát kijelenteni szükségtelen volt legyen ; tagadom : mert ők is csak neveléssel lehettek, habár ésszel bírtak is, emberek; ezen nevelésöket pedig senki meg nem tehette egyéb az Isten; meg nem tehette pedig valamelly maga közvetetlen kijelentése nélkül. Más az : az embert emberré teszi a' szó, beszéd, a' nyelv : ennek kifejtődése pedig az észről magától kitelhetetlen ; arra hallás, utánózás, ízekre szakasztott hanghallás volt szükséges; az oktan állatok' hangzásától egészen külön nyelvre egészen külön hang-módosítás, és hallás volt szükséges általlyában; ezt se adhatta meg, legalább utba nem igazíthatta más egyéb az Isten, nyelvek' alkotója; ezt se tehette pedig másképp egyéb magaközvetetlen kijelentése által. 3) Az ember rendeltetésének, és a' legfontosabb igazságoknak tudtára, eszénél fogva, csak huzomos gyakorlással, későn, és bizonytalanul tehet szert, minden tanulás és igazgatás nélkül; az első ember is tehát eszénél fogva azok eránt vagy egészen tudatlan lött volna, vagy legalább igen bizonytalan; ez pedig hihetetlen, 's emberi eredetünk eránt méltatlan feltétel; tehát ő reá nézve is szükséges volt a' tanítás, igazgatás; de tanítója, 's igazgatója az első embernek más nem lehetett egyéb az Isten; 's másképp nem lehetett, ha nem közvetetlen kijelentése által; tehát az első embernek magát közvetlenül kijelentette; mellyről valóban a' legrégebb hagyományok is ellenmondhatatlan bizonyosságot tesznek is.

3) Tudva van, hogy Isten-nem esmérők, sőt nyilván tagadók voltak és vannak is minden üdőben tehát az Istennek valóban - létele a' közeggyetértésből meg nem bizonyodik. F. De egész nemzetek, népek, országok, városok, helységek soha, sohol se voltak; kifejtődött eszüek, eszökkal józanul élők, nem voltak soha; mí pedig ezekből,

okoskodtunk. Minden polgári alhatmányok, melyek az emberi nem' javára, és közhasznára alapítottak, az Istennek valóságos lételén, 's tisztületén, félelmén épültek. Istenteleneknek tartattak sokan, kik csak az Istenség' állatyt, vagy millyenségét hibázták el, és vagy a' természetieket, vagy a' közönséges lelket, észt istenítették meg. Sokan meg' azért tartattak Istenteleneknek, mivel olly okokkal akarták annak lételét bém bizonyítani, melyekből az valótlanná lött; vagy azért: mivel az Isten' lételének bém bizonyítást elégteleneknek vallották. Mí pedig a' józan emberi köz-eggyetértésből okoskodtunk.

4) Mennél előbbre hat az emberi nem' kimíveltetése, annál több az Istentagadó, tehát az ész nem hogy annak valóképp lételére vinne, hanem inkább nem lételére mutat. F. Mennél többre hat az észkimíveltetés, annál több a' büszke, észimádó ember is, ki kész az Isten' nem létét csak azért tagadni, mivel őtet kezeivel nem illetheti, szemeivel nem láthattya; vagy mivel a' megfoghatatlanságot is megakarja fogni; vagy mivel fél tőle; igen is. De ez az ész' mértéktelenségéből, a' szív' romlottságából, és az élet' szabadosságából származó. Mí pedig a' józan észt, jámbor szívet, 's jó lelküséget hittuk bizonyságul. Az ész' kimíveltségével a' józanság, jámborság, jó lelküség elválaszthatatlanul együt nem jár. Az maga magát is megbecstelenítheti, belső érzését is elnyomhattya; az egész emberi nem' legfőbb javát is számkivetheti. Csak hogy az igazság' szerencséjére egy Democritus ellen száz Plató, egy Epicurus ellen száz Ciceró, egy Spinosa ellen száz Leibnicz, Wolf, Mendelsohn, Derham, egy Schelling ellen száz Hermes, Jacobi, 's a' t. vitattya az Istennek valóban lételét; az Isten-tagadoság tehát an-

nak valóképp lételének csak hëbizonyítására szolgáló alkalmatosság.

5) E' világ' létele, 's minden változási, elrendeltetése, czélerányosság, mesterséges alkotása, melyeken építettük az Istennek valóképp lételét, a' nélkül is megfejtethők: vagy a' dolgoknak végnélkül egymástól lételökből, vagy a' csupa esetiségből, vagy az ő örökké úgy voltokból, vagy az ész' csupa ideájából. F. Ezek rendre merő képtelenségek: a' dolgoknak végnélkül egymástól létele lehetetlenség; megesett annak, ki a' csupa esetiségből illy czélarányos világot alkothat; a' mi öröktől-való pedig az szükségképp, és változatlanul való is egyszersmind: a' mi világunk pedig se nem szükségképp való, se nem változhatatlan; arra nézve tehát, kinek az öröktől fogva valóságról helyes az értehme, a' világ öröktől fogva nem lehető. Az ész pedig gondolatival csak egy szunyogot se teremthet valóképp.

6) A' természet szül, természet mindenekeket, tehát szülhetett, természetthetett öröktől fogva is F. Ebben sok a' hamis, sok az oktalan feltétel: a' természet szülhet, természetthet mindenekeket, minekutánna azokra erőt kapott; de következik-e ebből, hogy az erőt magától vette, hogy erejének maga kielégítő oka? Következik-e ebből, hogy az erejével életre maga magát intézte, intézhette el légyen? A' természet eszes, okos e? hogy mindenekeket célba, számba, mértékbe vehetett légyen. Szükség-e a' természetet eszesnek, okosnak gondolnunk? Nem lehet e, nem kell-e ellenkezőképp' gondolnunk? Azt, ki a' természetnek az erőket, az elintéztetést adta, szükség eszesnek és okosnak gondolnunk. A' természet tehát okos, eszes szerzője 's elintézője nélkül szint úgy lehetetlen, mint a' malom molnárja nélkül: a' malom is készíthet 's

lisztet, korpát, darát; de csak úgy, ha építője, elintézője van valóképp. Az se igaz, hogy a' természet mindeneket maga szülhet, vagy szül: gondolatinkat, szabad cselekedetinket nem mi magunk szüljük-e? pedig csak egymás után, 's így nem öröktől fogva. Ha a' természet' ereje magától való volna; szükségképp való is volna egyetemben, ha szükségképp való volna, akadályt tőlünk nem szenvedhetne; de szenvedhet akadályt tagadhatatlanul. Tehát ezen ellenvetés hamis is, oktalan is.

7) A' Végnélkül való magában lehetetlen, tehát az Istennek létele is magában lehetetlen: ha a' végnélkül való lehetséges volna minden való dolgokat magában foglalna szükségképpen, a' test-szerűeket és nem-test-szerűeket is, és így test is volna nem is; de ez lehetetlenség, tehát a' végnélkül való magában lehetetlen. F. Itt a' való dolgok, és az ő valóságok közötti különbség el van hibatva: a' Végnélkülvaló nem azért végnélkül való, mert minden valóképp lévőket magában foglal, hanem azért, mivel minden valóságokat magában foglalja; mert minden lehető és' lévő dolgoknak kielégítő oka; 's nála nélkül egy dolog se lehető vagy lévő valóképp; ez pedig nem lehetetlen. A' végnélkülvaló tehát nem lehetetlen, tehát az Isten létele se lehetetlen.

8) Minden Isten — békabizonyítások csak annak lehetőségére ütnek ki; de a' mi lehető nem lévő is eggyzersmind; az Istennek valóban létele tehát bebizonyíthatatlan. A' csalfa kihozás itt a' fő dolog. F. Hogy minden Isten-békabizonyításunk ennek csak lehetőségére üssön ki, tagadjuk: mert az a' kielégítő ok és munka közötti szükséges egybekapcsolatáson alapul; valamint én tehát helyesen hozom ki: van nappal, tehát van nap is; van holdvilág,

tehát van hold is; szint helyesenhozom azt is ki: van világ, van tehát ennek szerzője; vagyok én, van tehát létetöm is: az Isten. Hogy a' csupa lehetségből a' létel nem következik, azt megengedjük; hogy a' lévő a' lehetőjénél nem külömb, nem több valóságú, ezt is megesmérjük; de azt is tudjuk egyetemben, hogy a' lehető lételére nem juthat, ha a'hoz kielégítő oka nem járúl; azt is tudjuk, hogy ha a' lehető lételre jutott, csak úgy juthatott, ha volt, és hozzájárult kielégítő oka; hogy tehát a' világ lehetőből valóképp lett, volt annak kielégítő oka is; a' világ' valóképp lehetőségének, és lételének kielégítő oka pedig az Isten, van tehát valóban Isten.

Hegel sagt (Encyclopedie der Philos. Wissenschaften S. 61. 62.), „Die Kantische Kritik des ontologischen Beweises hat ohne Zweifel auch dadurch eine so unbedingt günstige Auf- und Annahme gefunden, dass Kant zur Verdeutlichung, welcher ein Unterschied sey zwischen Denken, und Seyn, das Beyspiel von den hundert Thalern gebraucht hat, die dem Inhalte nach gleich hundert seyn, ob sie nur möglich oder wirklich seyen; aber für meinen Vermögen-Zustand mache dieses einen wesentlichen Unterschied aus. — Nichts kann so einleuchtend seyn, als dasz dergleichen, was ich mir denke, oder vorstelle, darum noch nicht wirklich ist, das Vorstellen zum Seyn nicht hinreicht. Abgesehen davon, dass es nicht mit Unrecht eine Barbarei genannt werden könnte, dergleichen wie hundert Thaler einen Begriff zu nennen: so sollten doch wohl zunächst diejenigen, die immer und immer gegen die philosophische Idee widerholen, dass Denken und Seyn verschiedenen seyen, voraussetzen, den Philosophen sey dieses gleichfalls nicht unbekannt; was kan es in der That für eine trivialere Kenntniss geben? Alsdenn aber müsste bedacht werden, dass, wenn von Gott die Rede ist, dies ein Gegenstand anderer Art sey, als hundert Thaler, und irgend ein besonderer Begriff, oder eine besondere Vorstellung. In der That ist alles End-

liche dies, und nur dies, dass das Da-seyn desselben von seinem Begriffe verschieden ist. Gott aber ist derjenige, dass nur als existierend gedacht werden kann, wo der Begriff das Seyn in sich schließt. Eben diese Einheit des Begriffs und des Seyns macht den Begriff Gott aus.“ p. 184—2. „Es würde nur die grösste Gedankenlosigkeit seyn, wenn gemeint seyn sollte, in unserem Bewusst seyn sey die Existenz auf diese Weise mit den Vorstellungen der endlichen Dinge verbunden, als mit der Vorstellung Gottes; es würde vergessen, dass die endlichen Dinge veränderlich und vergänglich sind, d. i. dass die Existenz nur transitorisch mit ihnen verbunden, dass diese Verbindung nicht ewig, sondern trennbar ist. Anselm hat darum mit Rechte das nur für das Vollkommene erklärt, was nicht bloss auf eine subjective Weise sey, sondern zugleich auf eine objective Weise ist. Alles Vornehm - thungegen den sogenannten ontologischen Beweis, und gegen diese Anselmische Bestimmung des Vollkommenen hilft nichts, da sie in jedem unbefangenen Menschensinne eben so sehr liegt, als in jeder Philosophie, selbst wider Wissen und Willen, wie im Princip des unmitttelbaren Glaubens, zurück kehrt.“ S. 181—182.

9) A' parancsoló ész"bizonyságából se következik az Istennek valóképp létele: mert az e' kitételen alapul: a' jól tettnek jutalmazójának szükség lenni; de ebből nem következik, hogy a' jó-tétel' jutalmazójának az Istennek kell lenni. F. Itt is kihozatunk helytelenül vétetik fel: nem így okoskodunk mi: A' jó tettnek szükség jutalmazójának lenni, tehát van Isten. Hanem így: a' jó tettnek szükség egész becse, érdeme szerint jutalmazójának lenni; de annak igazi becse, érdeme szerint megjutalmazója se a' tudatlan természet, se elégtelen lelki esméretünk nem lehet, csak egy véghe-tetlen szent, bölcs, mindenható bíró lehet; tehát illy véghe-tetlen szent, minden -tudó, mindenható Bírónak kell lenni; illy véghe-tetlen szent, min-

dentudó, és mindenható valóság csak az Isten; tehát szükség Istennek valóban lennie. 'S nem is építénk mi az Isten' lételének bizonyosságát az eggy parancsoló ész' tanuságára, hanem észrevételeinknek egész sorára.

10) Sokan az erkölcsi törvényről nem tudnak semmit, eszökkel se élhetnek helyesen; tehát ezekre nézve az Istennek létele bizonytalan marad F. Ha az erkölcsi törvényről sokan nem tudnak is semmit, de tudhatnának, hogy nem tudnak tehát önnön vétkök; ha az Isten' léte eránt is bizonytalanok maradnak, ez is tehát önnön vétkök. Nem különben az eszökkel nem élésnek is, ha élhetnének, önnön magok okai. Annak megfogására, hogy semmi se lehet kielégítő ok nélkül, a' ház nem lehetett építője nélkül, a' világ se lehetett alkotója nélkül: nagy ésszel élhetés éppen nem szükséges. De az Isten' létének elemzésére más utak és módok is vannak: ilyen a' szülőknek szava, a' köz eggyet-értés; mellyek kinek kinek nyitva állanak, a' nem okoskodhatóknak is. A' ki tehát mindazáltal az Isten' lételel el nem esméri; bizonynyára kimenthetetlen.

11) Azok se bizonyodhatnak meg az Isten' lételeiről, kik eszökkel élnek; mert a' megbizonyodásra tudás szükséges, a' tudásra pedig tapasztalás; de az Istent nem tapasztalhatni. F. A' megbizonyodásunkra ugyan szükséges a' tudás, de nem a' nézet – látásbeli, közvetlen tapasztalás. Énünket, hogy van, tudjuk, habár nem láttyuk is; látván munkájit ennél fogva magát is észrevesszük, nyilván tudjuk. A' magnesi, electromi erőket is, ha bár magokat nem nézhettyük is, de mivel munkáikat nézhettyük, ennél fogva, hogy magnesi erő, electromi erő is van, tudjuk. 'S ezeket eszünk' kényszeréből tudjuk;

eszünk arra is nem különben kényszerít, hogy a' végnélkül-való van a' végesekre, és mástól valókra nézve: és így hogy van Isten. Ha bár tehát az Istent nem nézhetjük, nem láthatjuk is, mindazonáltal tudhatjuk, és létele eránt megbizonyodhatunk.

§. 231. Az Isten' tulajdonságinak fundamentuma az ő végnélkül-valósága: a' végnélkül valóban minden lehetséges valóságok megvannak szükségképen; a' valóságoknak pedig megléte teszi pedig valamelly tárgynak tökéletességét azon mértékben, jelességben, mellyben azok benne megvannak; mivel tehát végnélkül való az Isten, a' valóságok is benne végnélkül megvannak, az az legtökéletesebb valóság; és így tökéletességét megtudjuk, ha azon fő valóságokat, mellyek tulajdoni, megtudjuk. De azokat csak szétfejtve, elvonva, és együvé fogván tudhatjuk meg: mivel végzetlenek, egészen meg nem foghatjuk; 's mivel értelmünkhez képest foghatjuk csak fel, némű némű emberikétség (anthropofomismus) ragad azokhoz: mellyet is elkell tölleők gondolatunkkal választanunk, hogy tiszták és igazak legyenek: ez úgy mehet végbe, ha azokat, a' mők a' testiképp lévőeknek tulajdoni, tőle megtagadjuk, a' mők lelkünknek tulajdoni, róla csak jelesen és tetteben, minden hiány nélkül, gondoljuk. Az Istennek tulajdonsági magára, értőségére és akarattjára nézve tűnnek ki.

Soll Gott nach den Gesetzen, unserer Vernunft als der absolute Grund der Welt, und als Handhaber der moralischen Welt gedacht werden; so ist jene Idee für das reflexe Bewusstseyn genauer zu bestimmen; es müssen die darin enthaltenen Merkmale ausführlicher entwickelt werden. Gott an sich, als absolutes Wesen, ist in seiner Absolute für uns nicht begreiflich. Das endliche Wesen darf sich

nicht anmassen, mit seinem beschränkten Verstande bestimmen zu wollen was Gott seiner unendlichen Natur nach sey, auf welche Art er in seiner Unendlichkeit wirke, sich und die Welt erkenne. Um Gottes Natur vollkommen zu begreifen, müssten wir selbst zur absoluten Vollkommenheit erhoben, und mit der absoluten Kraft Gottes ausgerüstet werden, das göttliche Wesen in unseren Begriffen zu construiren. Doch deswegen, weil dem Menschen eine absolute Erkenntniss Gottes mangelt, darf ihm nicht an die beschränkte, abgesprochen werden. Wie sich Gott uns auf dem gegenwärtigen Standpunkte in dem Universum offenbart, das zu erkennen, sind wir befähigt. „Den Menschen erschaffend Theomorphisirte Gott:“ sagte Jakobi (III. Bd. S. 918.) Nothwendig anthropomorphisirt darum der Mensch. Hat Gott in der Natur und besonders in der Geisterwelt sich nach seinem Wesen geoffenbart, so sind diese das Bild, oder der Spiegel des göttlichen Wesens. Es muss, zwischen dem Schöpfer und den Geschöpfen eine Übereinstimmung herrschen. Wären diese ihrem Wesen nach gänzlich von Gott verschieden, so könnten sie auch nicht als Geschöpfe Gottes, und als gehörig zu dessen Reiche betrachtet werden. Die an Geschöpfen wahrgenommenen Eigenschaften enthüllen uns daher die Eigenschaften Gottes analogisch oder symbolisch, d. i. durch Andeutung von ähnlichen Eigenschaften desselben. Durch diese Symbolik wird die religiöse Erkenntniss nicht ungewiss, und zweifelhaft, sondern nur der Mangel der völligen Deutlichkeit angezeigt. Da uns kein anderer Geist bekannt ist, als der menschliche, so gewährt das ideale Leben desselben ein willkommenes Licht, um uns das Urbild der Gottheit durch Symbolisirung uns aufzuklären. Will man diese Symbolik in keiner Beziehung gelten lassen, nimmt man in jeder Rücksicht eine wesentliche Verschiedenheit zwischen dem heiligen Schöpfer, und dem Geschaffenen Vernunftwesen an, auch in Hinsicht auf die moralische Ordnung; behauptet man in Gott ein anderes Moralgesetz, als in dem Menschen; so führt dieses bey consequenter Durchführung zu der Untergrabung aller moralischen Ordnung. Zu den grössten moralischen Gräueln.“ Aschenbrenner. I. c. 150—151.

§. 259. Fő tulajdonsága vagy tökéletessége az Istennek a' minden mástól függetlenség, magán állóság (independentia, in se, per se subsistentia) mindentől, a' mi csak e' világon van, vagy lehet, különbség: mert az Isten mindennek, a' mik csak vannak, kielégítő oka mind lehetőségekre, mind lételekre nézve; tehát mindenek ő tőle függenek, 's ő nem függ mástól; mindenek ő tőle vannak, de benne nincsenek. Valamint p. o. akármelly hosszú légyen a' láncz, minden szemek attól függenek, a' mi az ő tartójok; de ez azoktól nem függ, azokban nincsen, nem is lehet; 's a' láncz szemek sincsenek benne, nem is lehetnek; a' láncz-szemek tartójóktól különbek mivoltiképp, 's ugyan azoknak nem is lehetnek.

Azért akármelly színbe öltöztettség is bár a' Mindenség-Isten (Pantheismus); az valóságos, igazi Isten nem lehet. Annak gondolatyára tehát csak az adhatott alkalmatosságot, hogy némellyek a' megfoghatatlannak megfoghatására törekedtek; azt hitetvén el magokkal, hogy úgy foghatni meg a' világnak és mindeunek az Istenben, és Istentől lételetét, ha ötöt egy végzetetlen nagy állatnak képzelik, mellynek a' világ, 's minden a' mi van, az énünk-is, csupa részei, tulajdonsági, vagy módosulati, nem pedig különb állatosságok; egy végzetetlen nagy állatnak számtalan állat-részei, tulajdonsági, és módosulati is lehetnek. Innét hozák ki: Egy-Minden; Minden — Egy = Isten. Hozott 1) A' mi megfoghatatlan, az nem ellenmondó, nem lehetetlen, egyszersmind: mivel vannak bizonynyal olyanok, a' mik megfoghatlanok és mindazáltal nem csak lehetők, hanem valóképp lévők is. 2) A' magától való állat, vagy magán való állat (ens a se, ens per se subsistens) és a' magában álló (substantia, ens alteri non inhaerens) között

tetemes a' különbség: a' magától való állat, vagy magán állat csak egyetlenegy lehet; a' magában állat pedig több is lehet és van: p. o. a' nap, fű, fa, ember 's a' t. Helytelenül állítatik tehát az, hogy a' valóságos magában-álló csak egy lehet, és van. 3) Hogy énünk, és testünk magában-álló megvan bizonyítva az ő helyén; mindenike számtalan változásokat szenvedvén is az marad, a' ki és mi volt; hogy a' magától való állat változást nem szenvedhet, az is bizonyos: mert minden változásnak résznyire más is oka: ha a' magától való állat változást szenvedhetne, mástól is, és így nem csupán magától való volna, az az magától való volna nem is. Más az: ha énünk és testünk eme magától való állatnak csak állati részei volnának; úgy a' magától való állat öszvetéttetett lehetne, a' mi lehetetlen; 's mivel a' magától való állat szükségképp való is egyszersmind: úgy énünknek szabad akarattya nem lehetne; 's mivel a' részeknek hibái az egésznek hibái is egyetemben; a' gonosz embernek hibái, gonoszságai, a' magától való állatnak is gonoszságai volnának, és mivel vannak emberi jó tettek is egyszersmind; a' magától való állat gonosz is, jó is lehetne egyszersmind. Ez illyen pedig igen derék, igen szép Isten volna. 4) Azt se állíthatni helyesen: a' mi gondolataink, mennyire igazak, tárgyaikkal egyezők, tőlök nem különbözök, tehát azonok. Az Isten gondolati is, mint szükségképp igazak, tárgyaikkal ugyan azonok; a' dolgot gondollya az Isten, és léssen; tehát minden dolog, a' mi van, az Isten' gondolattya, módosulattya, része. Ezt nem állíthatni helyesen mondám: mert a' gondolt tárgy és a' gondolat között örökös a' különbség. A' tárgy és gondolat közötti egyeztet soha annyira nem mehet, hogy a' gondolat gondolt tárgya-

val ugyan-azon légyen. Akár melly hiv, tökéletes kép se eggyezhet eredeti tárgyával el annyira meg, hogy vele ugyan azon lehessen, és ha egészen meg-eggyezhetne, igazi kép nem lehetne; azon eggy lenne, kép nem volna. A' tiszta tükör bizonynal az eredeti tárgyat híven tökéletesen lemásollya, mind azon által az másolat nem eredetiség. Csalhatatlan jelek is különböztetik az Istent, és gondolattját, mellyel engem gondolt; én tölem, az ő öröktől fogva gondolt és üdövel lett képétől; lelkem' esmérte bizonyossá tesz, hogy az Istennek mássa lévén is bár, azért vele ugyan az nem vagyok, 's hogy én az ő állattján kívül való állat vagyok, mutattya a' szoros határom, mellyben én vagyok hozzá képest. Az Isten tudja, gondollya, tulajdonkép nézi az emberek' gonosz tetteit is, gyengeségeit is: de nem cselekedheti, nem szenvedheti; azért azok nem is övéi, hanem az embereké. Innét mindazonáltal nem következik, hogy az Isten gondolati tehát nem igazak; hanem csak az következik, hogy tárgyaikkal nem ugyan azonok: úgy volnának nem igazak, ha ugyan azonok volnának. 5) Ezen fundamentom se állhat meg, mellyen épül az egész Pantheismus: $A=A.$; ha az első A. annyit tesz, mint a' tárgy, a' dolog, a' valóság; a' másik A. meg' annyit: mint a' Subiectum gondolat, észkép (Ideale); 's mivel az első A. a' második A. val eggyenlő, tehát a' tárgy is a' subiectumával, a' gondolattjával ugyan azon; hamis a' kihozat. Mert hamis, költött, és önkényes értelme ez ama' kitételnek: $A=A.$ Ennek valóságos, igazi elhatározott értelme ez: minden dolog magával, értelmével eggyenlő, ugyanazon: úgy mint: Ember = Ember; vagy is: Ember = érzéki okos állat. Az ember ugyan az a' mi az ember, ugyan annyi mint okos állat. Melly nagy ezek között a' különbség: Az

Isten (az embert gondoló Isten) ugyan az, a' mi a' gondolattya, az ember! A' gondolat-ember Idea, a' gondolt ember állat. b) Az se állhat meg, a' mit a' Pantheisták vitatnak, hogy az ész' principiumai, az ellenmondási főtétele's a' t. csak a' tapasztalható dolgokra alkalmaztathatók, a' tapasztalást haladókra nézve pedig nem alkalmaztathatók, ezen egyen kívül $A = A$. Mert ha az ész' principiumnak a' tapasztalást haladókra nézve nincsen helyök, hogy' lehet ennek: $A = A$? Miért volna ennek egyedül? Minthogy ez is az ellenmondás' principiumára nézve igazul meg: csak azért igaz, hogy $A = A$. mert másképp A . A volna nem is. 7) A' Pantheistáknak, ama főkitételök is hamis: hogy csak egyetlen egy lehet a' magában állatosság, melly véghetetlen gondolkodású, és kiterjedtségű is egyszersmind: mert igaz ugyan, hogy csak egyetlen egy lehet a' végnélkül-való, a' magától állatosság: mert ha több is mint egy lehetne, annak valamelly valóság' hijjával kellene lenni, melly a' másokban megvolna, mellyel másiktól különböztetnék, és így végnélkül való nem volna. De az egyetlen egy végnélkül-való magától állatosság kívül nem lehetnek-e több számtalan véges magokban állatosságok minden ellenmondás nélkül? mellyek valamelly tulajdon jegyök által egymástól különböztetnek legyenek. A' mik ellenmondást nem szenvednek, lehető; hogy tehát csak egyetlen egy magán-állatosság lehetséges, valóságos költemény. Azt se mondhatni: ha a' végtelen állatosság mellett több valóságos állatosságok volnának, azok a' végtelennel, melly mellett állnának, egybe folynának: mert se a' véghetetlenbe nem folyhat semmi, se a' végesek véghetelenné nem válhatnak.

Hegel' tudomány-szere is, valamint Spinozáé és Schellingé Pantheismusnak tartatott némellyektől; legyen elég itt a' Göttingai Tudósok' ítéletét éránta említeni: ök gelehrte Anzeige 90. 91. darabjában, 5-dik Juniusra 1828-ban így irtanak: '„Die Hegelsche Religionslehre will nicht Pantheismus, sondern Monotheismus heissen; und allerdings ist jeder Pantheismus ein Monotheismus. Sie will sogar die allerchristlichste Philosophie seyn, durch die das wahre Christenthum zum erstenmahle als Wissenschaft verständlich geworden seyn. Aber Hegel selbst sagt, dass Jakob Böhme, und Franz von Baader mit seiner Religions-Philosophie in der Hauptsache übereinstimme; er gehörte schon längst und noch immer zu den eifrigsten Anhängern der Philosophie des Schelling. Dem Schelling wird vorgeworfen, dass er den Verstand in einen schwärmerischen Anschauungsmysticismus versenke, und jedem Schwärmer die Hand biete. Man darf jedoch fragen, ob nicht die Philosophie des Hegel eine neue Sophistik sey, in welcher die mystische Anschauungslehre im Grunde nur ungeformet wird durch Schlüsse, die von erschlichenen Vordersätzen ausgehen, und den Mysticismus nur umschleiern, also ein dialektisches Blendwerk, in welchem an die Stelle der mystischen Anschauung eine Idee gesetzt wird, die im Grunde mit jener Anschauung einerlei ist. Das Resultat der Hegel'schen Philosophie ist absoluter Idealismus. Die Naturphilosophie ist mit der Schellingischen einerlei. Welche Sätze: Das Daseyn ist die Einheit des Seyns und des Nichts in der unmittelbarkeit dieser Bestimmungen. Alles Vernünftige ist wirklich, und alles wirkliche ist vernünftig! Das Dunkle, in das die Hegel'sche Philosophie durch mächtige Umstempelung bekannter Wörter sich einhüllt, nimmt bei jedem Schritte dergestalt zu, dass die Köpfe der Anfänger, denen doch die Wissenschaft als Begriff einleuchtend gemacht werden soll, zu erst umnebelt werden müssen. Denn nachdem Hegel ohne Erklärung des Begriffs sogleich von Gott gesprochen hat; spricht er nun auch von der, (von ihm, selbst so genannten) Idee, mit der das ganze System steht oder er fällt, auf eine solche Weise, als ob diese Bedeutung sich von selbst verstände, und als ob dieses Wort nicht in allen anderen Schulen, selbst bey Plato und Kant, andere

Bedeutung hätte. Davon ist die natürliche Folge, dass die Schüler immer unempfänglicher werden für jede Einwendung, die aus einer anderen Schule stammt, und dass sie gerade so wie weiland die Kantianer, denen es auch kein leichtes Stück Arbeit war, den Stifter ihrer Schule nur erst zu verstehen, auf Ieden, der sich eine Einwendung erlaubt, als auf einen bornirten Kopf herabsehen, den den Lehrer nicht verstanden habe. Aber die Zeit ist vorüber, da diese Art sich auszusprechen, auch ausserhalb der Schule Glück machen konnte. Unser Zeitalter ist nicht so weit von der Achtung klarer Begriffe zurückgekommen, dass es sich mit der von Hegel gestifteten Schule noch lange vertragen könnte. Ueberhaupt wird das Glück dieser Philosophie davon abhängen, ob nicht gegen sie ein neuer Aencsidemus auftreten wird, der sich getrauet, einleuchtend beweisen, dass dem Hegel mit allem seinem Scharfsinne, und Tiefsinne nichts weiter gelungen sey, als durch willkürliche Bestimmungen der allgemeinen Begriffe vom Seyn und Denken das menschliche Wissen an eine Idee zu knüpfen, die in dem Sinne, wie er sich des Worts bedient, ein durch dialektische Kraft ungebildetes Erzeugniss einer excentrisch gewordenen, die Vernunft überfliegenden, oben auf dem Gipfel der Abstraction, in der das Etwas dem Nichts begegnet, in kühne Syllogismen sich einspinnenden Phantasie ist.“ Siehe auch: Ueber die Hegelsche Lehre. Leipzig 1829. b. Kollmann: Ueber Hegels Encyclopaedie von Schubart und Carganigo, Berlin 1829. b. Enslin. So wie Hermes 1827. 28-ter Band. 28. Jänner: wo S. 65. folgendes Urtheil über Hegel ausgesprochen wird: Zu den Schülern Schelling's gehört auch Hegel, obgleich man ihn wegen seiner eigenthümlichen Auffassung der Schellingischen Lehren in unsrer Zeit auch häufig als Stifter und Haupt einer eigenen philosophischen Schule betrachtet. Die Schrift des Hennings ist nur eine Wiederholung der Hegelschen Grundsätze.“ — Ob übrigens Hegel, Schelling, Spinoza — den Pantheismus lehren oder nicht, dieses zu entscheiden ist ein Geschäft, welches in die Geschichte der Philosophie gehört, nicht in die Metaphysik. Dem Metaphysikus genügt es, den Pantheismus zu kennen, und als eine Vernunft und

religionswidrige Lehren zu verwerfen.“ Püllenburg. p. 279. 280. De lásd jelesen Lehrbuch d. Metaphysik. von M. Aschenbrenner p. 83-4.

§. 240. Az Istennek főtulajdonsága az eggyetlen egység is: Az Isten eggyetlen – eggy; mert 1) Végnélkül – való; a' végnélkül – való csak eggyetlen eggy lehet; ezen valósága nélkül végnélkül – való se lehetne. 2) Magától – való: magától – való csak eggyetlen eggy szükséges; eggyetlen eggy kielégítő ok elegendő lehet mindenekre nézve; tehát több lehetetlen; mert ok nélkül – való volna; semmi se lehet pedig ok nélkül. 3) E' világban minden öszve van kötötve, minden eggybefüggő; bizonyos czélokra eggyesítették mindenek; eggy közönséges eggyesítés pedig csak eggyetlen eggytől mehet végbe. 4) Ha kettő volna az Isten, vagy eggyike az volna a' mi a' másika, vagy nem; ha az volna a' mi a' másik, csak eggy volna; ha nem volna, v. eggyike volna külön kielégítő ok, v. minden ketteje egyetemben; ha eggyike volna kielégítő ok; a' másika Isten se volna; mert mindennek kielégítő oka = Isten. Ha közösen, v. részesen volnának, eggyik se volna Isten: mert kielégítő ok eggyik se volna. Ha pedig kettőnél több is lehetne az Isten, számtalan is lehetne: valamelly hijányra, v. különbségre nézve lehetnek valamik többek, és számtalanok: de az Istenben, mint végnélkül – valóban, hijány vagy különbség nem lehet. 5) Azért a' természet' szava, a' közértelem is csak eggyetlen eggyet valósít: észrevétetlenül így sohajtunk: Oh Istenem. A' pogányok is eggy fő Istent és így eggyetlen eggy valóképp Istent esmértek-el. A' több Istenség az Isten' helytelen értelméből származott. Lásd: Huetii Demon.

§. 241. Az Isten szükségképp való, változhatatlan, egyes (nem öszvetételett) öröktől való, és mindenütt lévő;

a) Szükségképp - való: mert mindeneknek, a' mik csak vannak, kielégítő okok az Isten; az ő kielégítő okok szükségképp való. tehát az Isten szükségképp' való. Az Isten' lételének kielégítő oka önnön lehetsége; minden belső lehetőség pedig szükségképp-való; tehát az Isten erre nézve is szükségképp való.

b) Változhatatlanul való: mert minden változásnak oka résznyire másától való; az Isten nem másától, hanem magától való; tehát változhatatlanul való. — 2) Az Isten szükségképp való, esetiképp való nem lehet; tehát változható se lehet. 3) A' változás valamelly valóság szerzésével v. vesztével mehet végbe; az Isten végnélkül - való, semmi valósággal se nem nevedkedhetik, se nem szűkölködhetik.

c) Egyes való, nem öszvetételett: minden öszvetett nem magától, hanem másától tétethetik öszve, az Isten magától - való, mássától tehát öszve nem tétethetett. — Minden öszvetett állathoz valami járula, a' mie előbb nem volt, 's a' mi ismét elvétethetik tőle: de az Isten végnélkül való, hozzá valami nem tétethetik, se el nem vétethetik. — Minden öszvetételett az öszvetétellel változott; de az Isten változhatatlanul való, tehát öszvetételett nem lehet, azért csupán egyes.

d) Az Isten öröktől való: öröktől való az, ki kezdet és vég nélkül van; a' kezdet és vég az üdönek szükséges határi; de az Isten mint végnélkül való semmi határt se szenvedhet. Különösen: az Isten kezdet nélkül való: mert ha valaha kezdődhetett volna, valaha nem is lehetett volna, 's így azok is, a' mik vannak, kielégítő ok nélkül is lehettek volna; a' mi gondolhatatlan. Más az: ha

kezdődhetett volna, vagy magától kezdődhetett volna, vagy mástól: de magától nem kezdődhetett: mert semmi se kezdődhetik magától; mástól se kezdődhetett: mert nem mástól, hanem magától való. Tehát az Isten kezdet nélkül való. [Vég nélkül való is egyetemben: Ha véget szenvedhetne, változható volna, de az Isten változhatatlanul való. Más az: ha az Isten véget szenvedhetne, vagy magától, vagy mástól szenvedhetne véget; de egyik se lehet: mivel se magától se mástól létele nem függ, nem határozthatott el. Tehát végnélkül- való is egyetemben. Azért az Isten mind kezdet mind végnélkül való, azaz: öröktől fogva való. A' mi kezdet és végnélkül, öröktől való, az üdöhoz nem köttethetett; az Isten az egymásután lételnek, az üdönek kielégítő oka, az üdönek elhatározója; tehát az üdötől el nem határozthatott; üdöhoz tehát köttetett nem lehet. Ezen üdö- határok tehát: az Isten volt, van, lészen mindég: csak a' mi értelmünk szerint vannak igazán mondva.

e) Az Isten mindenütt jelenvaló: A' ki hol munkálódik, befolyással van, ott jelen is van szükségképp: az Isten mindenütt munkálódik, mindenütt befolyással van: mindeneknek kielégítő oka. A' ki mindenütt jelen nincsen, annak létele határt szenved; az Istenben, mint végnélkül valóban, semmi határnak sincs helye. A' ki mindenütt jelen nincsen, vagy mástól, vagy magától nincs jelen: de az Isten se mástól, se magától lételére nézve nem függ, nem is függhet. Az Isten tehát mindenütt jelen való. A' mindenütt jelenvaló bizonyos helyhez nem köttethetett: másképp mindenütt jelen nem lehetne. A' ki bizonyos helyhez köttetve nem lehet, térhez szorítatva se lehet: mivel a' tér helyekből áll; a' ki semmi helyhez se lehet köttetve, az tehát térhez se lehet szo-

ráttatva. 'Az Isten minden egymásmellett lételnek kielégítő oka, 's elhatározója; a' tértől tehát el nem határozathatják, azaz: térhez köttetve nem lehet. A' ki térhez köttetve nincsen, az mérhetetlen: mert csak a' térest mérhetni - meg; az Isten pedig nem téres. Az Isten nem test, nem kiterjedtség: mert nem öszvetéttetett, hanem eggyes valóság; pedig csak a' mi test, a' mi kiterjedtség, az mérhető; az Isten tehát mérhetetlen egyszersmind. A' mérhetetlen, a' mi nem kiterjedtség, az egész világot mint valamelly nagy test, vagy levegő bé se töltheti: tehát ezen kimondás: az Isten eget 's földet jelenlétével bétölt; csak emberi képp van mondva.

§. 242. Az Isten tiszta Lelki - való (Spiritus. Geist.): Lelki-való az, melly nem csak magában eggyes állat, hanem magát és mást is tudó, értő, és szabadon akaró is egyetemben. Tiszta - lelki az: kinek magát és mást tudásában, és szabad akaratyában semmi hiány, semmi tökéletlenség nincsen. Illyen az Isten: Ki e' világ' lételének, elrendeltetésének, bizonyos célra intéztetésének kielégítő oka, annak magát és mást tudónak, értőnek, és szabad akaratunak kell szükségképp lenni: mert ellenkezőképp nem is gondolhatni: az Isten mind azoknak kielégítő oka, tehát az Istennek magát, és mást tudónak, értőnek, és szabad akaratunak, azaz Lelki - valónak szükség lennie. Más az: az emberi lélek is, mint cselekedetinknek kielégítő oka, magát 's mást tudó, értő, szabad akaratu lelki valóság; tehát az ő - lételének kielégítő oka is szükségképp magát és mást tudó, értő, 's szabad akaratu valóság, azaz: lelki való. Az Isten tiszta lelki - való: mert végnélkül - való; kiben semmi hiány, semmi határ se lehet: az Isten tehát tiszta lelki - valóság. A' köz egyyetértés, és a' hagyomány

mányi - tudósítás is ezt vallyá: az Isten tiszta lelki valóság. — Mivel az Isten tiszta lelki valóság: benne 1) a' tudás, értés, akarás mint tehetség nem lehet; mert a' tudhatás, érthetés, akarhatás némünémü hijánnal párosult, a' tiszta lelki valóságban pedig, mint végnélkül - valóban, semmi hijány se lehet; tehát az Istenben a' tudás, értés, akarás tettében, nem tehetségképp, vagyon. 2) Az ész, és okosság, mint kihozó erő, az Istenben nincsen: mivel a' kihozás is némü némü hijánnal párosult; a' hol a' nyilván belátásnak, 'sa' nyilvántudó, 's értő erőnek van helye, ott a' kihozó erőnek, okosságnak helye minczen, nem is lehet. Az ész és okosság tehát az Istenben csak képestleg van meg: mivel az Isten, a' mit mi ésszel, és okoskodva tudunk - meg, azt tulajdonképp nézi, tudja közvetetlenül, nyilván. 3) Az Isten minden munka, fáradság, és eszköz nélkül tud, ért, akar mindent; mert a' munkának, fáradságnak, 's eszköznek csak ott van helye, hol a' tudás, értés, akarás nem tettében, hanem tehetségképp, némü némü hijánnal van meg: a' tudás pedig, az értés, 's akarás az Istenben nem tehetségképp, nem hijánnal - való, tehát minden, munka, fáradság, és eszköz nélkül van az Istenben. 4) Az Isten nem lélek, hanem lelki való: a' Lélek olly egyes, tudó, értő, szabadon akaró valóság, melly más állattal egyesült, mint p. o. az emberi: az Isten csupán egyes, nem öszveköttetett valóság. Más az: a' lélekben a' tudás, értés, szabadon akarás tehetségképp vagyon - meg; a' lélek tehetőségéből jut a' tettében tudásra, értésre, akaratra; azért munkára és eszközre van szüksége; az Istenben a' tudás, értés, akarás tettében, 's így minden munka és eszköz nélkül vagyon meg; tehát az Isten nem lélek, hanem tiszta lelki valóság. Azért em-

beriképp szólunk; mondván: az Isten Lélek, az Isten tiszta Lélek. 5) Az Isten nem választással, hanem választás nélkül akar, a' mit akar: a' választás ugyan akarat nélkül nem lehet, de az akarat általlýában választás nélkül el lehet. A' választás a' Lélek' tulajdona; az Isten nem Lélek, tehát a' választás nem tulajdona; 's így az Isten, mint tiszta Lelki valóság, a' mit akar, választás nélkül akar.

„Aus den angeführten Eigenschaften der höchsten Vernunft, Allwissenheit, Freiheit, und Heiligkeit folgt, dass Gott auch als eine Person anzuerkennen sey. Wir können nur selbstständiges, und mit Selbstbestimmung handelndes Wesen, als höchste Vernunft als heiliges, intelligentes Wesen verehren und Lieben, nicht eine alles durchdringende, bewusste Urkraft, oder ein allgemein herrschendes, sittliches Walten, eine unpersönliche, unintelligente Thätigkeit. Alles Handeln muss auf ein handelndes Wesen, alles Werden auf Seyn, alles Wirken auf eine wirkende Ursache bezogen werden; wenn unser Denken abgeschlossen, und zur Einheit gebracht werden soll. Um den Anstoss der Beschränktheit, der durch den Begriff einer Person veranlaszt wird, zu entfernen, so ist Gott nicht als eine Räumliche Substanz, nicht als Eine unter vielen anderen Personen des Universums, sondern als der Eine, absolute, selbstständige, alles durchdringende und belebende Weltgeist zu denken, von dem alles Daseyn und Wirken ausgeht, erhalten und geleitet wird, ohne mit der Welt als ein Bestandtheil derselben zu einem Leben vermischt zu seyn.“ Aschenbrenner p. 157.

§. 243. Azért az Isten a' rend (erkölcsi rend) maga nem lehet: azért a' világ, mivel én vagyok, mivel én gondolom a' világot, és így én szerzem a' világot; nem lehet valóképp: az énem, és énemtől szerzett világ közötti rend az Isten nem lehet, mint tudós Fichte vélekedék: mert 1). Az Isten magát és mást tud, ért, 's akar szabadon; azon rend pedig, melly énem 's a' világ között van, se magát se mást nem tudja, nem tudhattya, szabadon nem is akar-

hat. 2) Énünk belsőképp érzi, hogy se magát se mást nem teremti, nem is teremtheti; magát munkájától, 's munkájit más' munkájától nyilván megkülönbözteti szükségképpen; ha az égre függeszti szemét és esztét egy csendes estével, kénytelen így mondani: Isten! melly felségesek a' te munkáid: melly örömdetes ezeket nekem látni! A' természet' szava soha se vallyá: Melly felségesek az én munkáim! melly örömdetes ezeket nekem gondolnom!! 3) Azon vélemény is, mellyen épül, önkényes, nem szükségképp való, nem belső természetünktől határozottatott el: mert ezen kitétel: $A=A$. Én Én vagyok; Én énemmél ugyan az vagyok: magával nem hozza: hogy Én magam, és minden más' lételenek kielégítő oka is legyen valóképp. Ama kitétel megfordítva is igaz marad: $A=A$. A' nem énem az a' mi nem énem; a' nem énem ugyan az a' mi nem énem. Így tehát meg' a' nem én volna mind magának, mind másnak, énemnek is létele kielégítő oka. Ezen kitételet tehát mind énünkre mind nem énünkre önkényünk szerént alkalmaztathatni; azért az erkölcsi rend, az énünk és e' világ közötti rend, kielégítő ok, Isten nem lehet. De lásd: Wien. Jahrb. I. c.

§. 244. Az Isten különösen értelmére nézve:

1) Mindentudó: mindent, csak megismerhetető legyen, nem csak magát, hanem mást is, nem csak a' lévőket, hanem a' lehetőket is, nem csak állatnyokra, hanem tulajdonságaikra, volt, mostani és jövőendő állapotjaikra nézve is, esmér; nem csak esmér, hanem nyilván megkülönböztetve, okaikkal, és munkáikkal, szükségképp, telyesen tudja; nem gondolkodva, nem értekezve, nem okoskodva, hanem nézőleg tudja; nem részenként, egymás mellett és utánn, hanem együtt egy tetteben nézi: mert mint végnélkül-va-

ló minden hijányt kizár, és minden valóságot magában foglal. A' mi esmérhetetlen, azt az Isten nem esmeri: mert semmi. A' képzelődésnek, emlékezetnek, észbejutatásnak az Istenben nincsen helye: mivel mindenek értelmé előtt jelen vannak; lehetősökre nézve vannak jelen, nem csak valóképp. Az esméretek az Istenben szükségképp, egy általlýában vannak: csak hozzánk képest értöleg (*simplicis intelligentiae*) látólag (*visionis*) előrelátólag (*praescientiae*) valók az Isteni tudatok és esméretek.

2) Véghetetlen bölcs: tudja mi lehetséges, mi se; mi mire való; mi szolgál valamelly czélra vagy haszonra; azért tulajdon czéllýát el se vétheti: mert végnélkül, minden hijány és határ nélkül való: Ezt valósíttýák az ő munkáji is, a' világ közönségesen; s különösen a' nap, hold, testünk, lelkünk s a' t. Mindenütt czélerányosság, eszköziség, hasznosság tündöklik azokból ki. A' szem a' látásra, a' fül a' hallásra, se magában, se helyére nézve alkalmasabban nem lehet. Melly számtalan végre szolgálnak a' nap, a' viz, a' tűz, a' levegő? A' szükség, és változások, úgy vannak egymáshoz mérsekelve, hogy egymást el nem rontýák; a' szükség a' szabad akaratot, a' változás az állandóságot ki nem zárja. A' czél soha sincs eszköz nélkül, semmi sincs se felesleg, se hijába. Valamint tehát egy mesterséges órát látván, mesterének bölcs értelmet szükség tulajdonítanunk; úgy e' világnak véghetetlen mesterségére nézve is az Istennek véghetetlen értelmet szükség tulajdonítanunk.

§. 245. Az Isten különösen akarattyára nézve:

1) Véghetetlen szabad: a' külső szükség el nem határozhattya azt: mert magán álló, és minden mástól független; se pedig a' belső: mert így valami mástól, a' mi nem maga, határozatnék

el; 's az Istenben valami különb, a' mi nem maga, lehetne, a' mi lehetetlen. Azért akarattya minden külső és belső befolyás nélkül- való, tehát véghetetlen szabad.

2) Szükségképp- való: maga, és mindeneknek tudta szerént határozhattya el csupán akarattját: mind maga, mind mindenek tudta pedig szükségképp való; tehát akarattya esetiképp való nem lehet, 's így szükségképp való.

3) Változtathatlan: mert maga változhatatlanul való, maga határozza pedig el akarattját, tehát ez is változhatatlanul való. Más az: az Isten akarattya szükségképp- való: a' szükségképp- való pedig változhatatlan egyszersmind; tehát az akarattya változhatatlan. Az akarat' változhatásának csak ott lehet helye, hol új meg tudat, bélézés, tanácsadás, vagy valamelly szükség lehetséges: az Istenre nézve az újj meg tudásnak, bélézésnek, tanácsnak helye nem lehet; az Istent semmi szükség se kénthetheti; azért az Isteni akarat változtathatlan szükségképpen. Azért végzései, és rendelései is szükségképp és változhatatlanul- valók: mert szabad akarattya szerént valók, melly szükségképp és változhatatlanul való. Az Isten úgy nézi, 's nézheti a' dolgokat mint nézte vagy nézhette szükség és változatlanoképp: azért se akarattya, se végzése, és rendelése másulást nem szenvedhet. De mind azonáltal az Isten' szükségképp- való és változhatatlan akarattya, és végzése, rendelése a' mi szabad akaratunkat meg nem gátolhattya, se lehetetlenné nem teszi: mert úgy nézett és nézhet minket, és szabad akaratunkat mint lehetőkét szükségképp és változhatatlanul; valaminek lehetőképp nézése pedig minket vagy akaratunkat el nem határozhat; tetteinknek lehetségekben előre látása azokat szükségessékké nem teszi, nem is

teheti: másképp lehetőek is volnának nem is egy-szersmind.

§. 246. Az Isten mindenható: megtehet mindent, a' mi lehető, és a' mit akar; semmi ellen-állást vagy akadályt nem szenvedhet: mert magán álló, senkitől se függő; se külső se belső szükség által meg nem gátoltathatik: mert másképp a' szükségtől függene; a' mindenhatóság igazi való-ság, e' nélkül tehát az Isten, mint végnélkül-való, el nem lehet. Ezt nyilván hirdeti e' világ és minden teremtmény is, mellyek' lételének kielégítő oka nem lehetne, ha mindenható nem volna. An-nak; ki a' napot, a' csillagokat, a' holdokat bizo-nyos pontokon futtattya változhatatlanul; ki énünk-nek lát-határt szabott a' véghetetlenségig: a' ki minden változásokra; minden esetekre befolyással van; lehetetlen mindenhatónak nem lennie. Mind-azonáltal az Isten a' belsőképp lehetetlent meg-nem teheti: mert ez semmi = 0. Azért a' dolgok' mivoltát se változtathattya - meg: mert másképp ezek volnának is nem is. Az emberek' szabad aka-rattya't se határozhattya el: mert ezen esetben sza-bad akaratuak is volnának, és nem is. Azokra csak úgy folyhat bé, hogy magokat önnön magok-tól határozzák - el akarattya szerént. Az Isten töb-beket is tehetett volna, vagy tehetne, mint a' miket tett, vagy téssen: mert minden lehetőek ki-telhetnek tőle; lehetőket pedig többeknél többet gondolhatni.

§. 247. Az Isten véghetetlen szent: mert az erkölcsi jót, az erkölcsi törvényel egyyezőt, szük-ségképp, határ nélkül, csupán magáért akarja; a' gonoszat pedig, az erkölcsi törvényel ellenkezőt, szükségképp, határ nélkül, 's csupán magáért nem akarja, nem is akarhattya mind magában, mind másokban. Ezen akarattya't a' jónak parancsolat-

tyával, a' rosszak' tilalmával jelenti ki, 's jutalmával és büntetésével erősíti. Ez annál bizonyosabb: men-nél szembetünőbb a' jónak valósága, és a' rosznak hi-jányossága: az Istenben, mint végnélkül- valóban, tehát a' jósági valóság szükségképp megvagyon, a' go-noszság pedig, mint hijány, lehetetlen. Szentsége ké-pévé teremté az embert, és szent törvényeit szí-vébe öntötte, ki is hirdette: a' jó cselekedetekre jól-lételt, a' gonoszokra rosszat következtetvén. Az Isten a' látszatós jókat se akarhattya: mert minden-tudásánál fogva a' színes jók által meg nem csa-latathatik. A' szent Isten a' gonoszokat magokban meg nem engedheti: mivel minden hijány nélkül-való; csak arra nézve engedheti-meg, mennyire azokból nagyobb jókat következtet; 's így azok eszközök a' nagyobb jóra, és képesleg jók; de csak annyira és addig, mennyire és meddig szüksége-sek: mivel minden hijány nélkül- való.

§. 248. Az Isten véghetetlen igaz: se nem akar tőlünk semmit, a' mi kötelességünkben nem áll; se nem kötelez semmire, a' mi magában, vagy hozzánk képest lehetlen; 's a' mire kötelez, arra tehetséget, 's eszközt is adott; és a' kötelességünk' megtartásával járandó jó következeteket, meg nem tartásával a' rosz következeteket, a' jutalmat és bün-tetést, tellyes mértékben, csalhatatlanul kiszol-gáltattya, az ő tulajdon becsök és érdemök sze-rént. Ezen Isteni tulajdonság bizonyos az Isten-nek végnélkül- valóságából és szentségéből; önnön lelki- esméretünk-ből, az igazra ösztönöztetésünk-ből, 's e' világ történeteiből. Ezen Isten' igazsága magával nem hozza: 1) hogy a' jótételekkel e' világi jóllétel, mulandó javak legyenek egybe- kapcsol-tatva; hanem hogy a' jótételek jóllétel és jutalom nélkül nehagyattassanak. Magával nem hozza 2) hogy

a' jótételekre a' jóllétel, és jutalom tüstént, haladék nélkül, következtessék; hanem hogy a' jótételekre a' jóllétel, és jutalom, csalhatatlanul, és illendőképp kiszolgáltassék: mert a' világi jóllétel, 's e' világi javak alkalmatosságok, eszközök is lehetnek a' roszra, és néha néha valóban rosszak is; a' világi rosszullétel, világi javakkal nem bírás, alkalmatosság és eszközök lehetnek a' jóra, és így valóságos jók. 'S minden jótételekre tüstént, haladék nélkül, tellyes mértékben, jóllétel és jutalomkövetkeztetés nem is lehetséges. Ellenben azt se hozza magával 3) az Isteni szeplőtelen igazság, hogy e' gonosztételre roszlétel, és világi javakkal szütkölködés következtessék: mert a' jóllétel, és e' világi javakkal bírás a' gonoszak' térítésére alkalmatosságul és eszközül is, és igyekezeteinknek béréül is szolgálhatnak: igazságtalanság volna azért az Istentől őket az alkalmatosságtól, és eszköztől a' jóratérésre, és munkájik' bérétől is megfosztani. Hanem csak azt hozza magával hogy a' gonosztettekre rosszullétel, büntetés, csalhatatlanul következtessék. Azt se hozza magával: 4) hogy a' gonosztételre a' rosszullétel, a' büntetés, haladék nélkül kiszolgáltassék: mert a' haladék alkalmatosság a' megtérésre; a' gonoszakat se hagyhattya pedig az Isteni igazság alkalmatosság nélkül a' megtérésre. Az Isteni igazság magával nem hozza 5) hogy a' jutalomra nézve akár magok a' jótévők akár mások a' lelkijóságban megerősüllyenek: mert a' jutalomra nézve a' jónak gyakorlása igazi erkölcsi jóság nem lehet. Azt se hozza magával 6) hogy a' büntetések magának a' gnosztévőnek vagy másoknak jobbítássokra szolgállyanak: mert a' büntetésekre nézve jóság vagy jobbulás nem igazi lelki jóság. Azt hozza magával csak az Isteni jóság okvetet-

lenül: hogy a' lelki jósággal jóllétel, az állhatatos jósággal állandó jólletel, a' mind végig állhatatos jósággal, mind végig maradandó jóllétel csalhatatlanul, tellyes mértékben, következtessék, ha nem e' világban tehát a' más világban. Ellenben: a' mind végig tartó gonosszággal mind végig maradandó rosszullétel, csalhatatlanul, és tellyes mértékben, öszvetapcsoltassék, ha ez életben nem, tehát a' jövődöben.

§. 249. Eme Istennek két legjelesebb tulajdonságait, az ő szentségét és igazságát, és az ezekből következő Istennek lételét, és lelkünk' halhatatlanságát Kant Immanuel igen meghomályosította avval, hogy az oktató ész' (ratio theoretica) kihozását meghamisította az Istenre és lelkünkre, mint tapasztalást haladókra, nézve; a' parancsoló ész' (ratio practica) kívánságát pedig meghitelesítette: Mert 1) Hogy' is maradhatna a' parancsoló ész' kívántatása hiteles, ha az oktátónak kihozása hamis lehet? Minthogy a' parancsoló és oktató ész magában azon egy; a' parancsolat és kihozás annak különböző módosulattjai; azon egy ész hiteles, és nem hiteles is nem lehet egyszersmind. 2) A' parancsoló észt magától parancsolónak, magától törvény-szerzőnek tette-fel; az Istent pedig csupa ész' törvénye kiszolgáltatójának; holott az ész magától parancsoló, magától törvény-szerző nem lehet: mert nem magától való; az Isten se lehet csupa ész' szolgája, csupa törvény-szolgáltató: mert mástól függhetetlen. Az Isten magában törvény-adó: mert végghetetlen szent; magában törvényt kiszolgáltató: mert végghetetlen igaz; az ész csak képviselője.

§. 250. Az Isten végghetetlen jó, kegyes, tiszta szeretet mind magában mind mások. eránt: mivel az Isten' tulajdonsági végghetetlenek, töké-

letesek, akaratot indítók, 's kíváncsók egyszer-
mind: ezek teszik az Istennek jóságát magában,
mellynek szükség véghetetlennek lenni, mivel
az ő valóságai is végnélkül - valók. 'S mivel min-
den teremtményivel kész jót tenni, mennyire csak
lehet, kész jóllételt - közölni végnélkül, kegyes is
egyetemben végtelenül. Ezen tökéletesség nélkül
el nem lehet ő egyáltalában: mivel végnélkül-
valóság. 'S mi is ellenzhetné, gátolhatná meg őtet
a' jóllétel-közléstől? Nem maga: mert szabad aka-
rattya a' jóra szükségképp feszül; nem az irigylés,
vetélkedés, vagy más visszás indulat: mivel ezen
hiányosságoknak az Istenben helyök nem lehet.
Csak az irigykedik, vetélkedik, indulatoskodik, a'
ki nem tökéletes, vagy ki szükségét szenved; az
Isten tökéletes, és szükségét nem szenvedhet.
Tudja is mi a' jóllétel, és mi szolgál teremtményi-
nek jóllételőkre: mert mindentudó. A' jóllételt
meg is adhattya: mert mindenható, és akadályt
nem szenvedhet. Véghetetlen tiszta szeretet is egy-
szersmind: lám e' világot létele hozta! mind azo-
kat, a' mik vannak, elöntötte az élet' örömmel;
eszköszt, módot, alkalmatosságot adott a' jóllétel-
re; kivált az embereket megáldotta mind téhetség-
gel, mind erővel a' jóllételre nem csak e' futó
világban; hanem jövőre is; se tanácsát, se ut-
mutatását, se segítségét nem szűkíti tökök. Bi-
zonyysági ennek mind a' világ, mind az emberi
nem' történeti; 's az ő közvetetlen, és közvetve va-
ló kijelentési 's véghetetlen szeretetének kitűnő bé-
lyegei, az ő tiszta szeretetének: mert mind eze-
ket magától, 's csupán magáért cselekszi.

Azonban, hogy értelmünk' az Isten' jósága, ke-
gyessége, 's tiszta szerete eránt helyes, és igazi legyen:
annak minden hiánytól és emberi gyengeségtől
menttnek szükséges lenni: az ő véghetetlen Jósága, ke-

gyessége, 's tiszta szeretete magával nem hozza:

1) Hogy valakinek azt is megadja, a' mi magában lehetetlen: a' mi magában lehetetlen, az semmi. 2) Nagyobb, több javakat nem adhat teremtményinek, mint a' mennyikre ezek képesek: az oktan állatoknak gondolkodó erőt, a' végeseknek végtelenséget, végtelen jósága nem adhat: mert ezekre nem képesek: ezek a' lehetetlenség' országához tartoznak. 3) Olly javakat teremtményinek meg nem adhat, mellyeket véghetetlen bölcsessége elűt: ollyakat meg nem adhatván, mellyek azoknak vég czéllýokra akadályul szolgálnának, vagy az egybeköttetési rendet semmivé tennék: minnyájának kincseket, hatalmat nem adhat: mert sokaknak a' sok kincs és nagy hatalom, veszedelem volna, és eszköz az erkölcstelenségre. Ha mindeniknek uraságot, első helyet adna e' világon: ki szolgálna a' szükségben? Ki tölténé bé a' második, harmadik helyet? 's a' t. Ugyan azon bölcsességére nézve olly javakat sem adhat, mellyek a' közjót gátolnák, vagy lehetetlenné tennék; azaz: a' közjót a' magános jóért fel nem áldozhattya; szép napot valakinek uttyáért vagy szénáért, midőn az essőre közönséges a' szükség, nem adhat. 3) A' javakat csak olly mértékben, és rendben osztogathattya, mellyet véghetetlen igazsága enged: a' gonoszokat rossz következetek nélkül, belső külső háborúságok nélkül nem hagyhattya; a' gonosztévőknek bűnbocsánatot nem adhat, megbánás és elégtétel nélkül: mert véghetetlen igaz is egyetemben. A' gonoszságban megátolkodottakat, kík mint rosszak multak ki, örök büntetés nélkül nem hagyhattya; mert véghetetlen igazsága, és szentsége nem engedi: azért az Isten' jósága bölcsen elintéztetett igazságnak is neveztetik.

§. 251. Az Istennek véghetetlen jósága ellen véghetetlen volt a' zúgolódás ama világi esetekre nézve, mellyek rosszaknak mondatnak. Ezek hogy' lehessenek, ha az Isten véghetetlen jó, kegyes, és tiszta szeretet? szüntelen törték a' Bölcsék és nem bölcsék fejeiket. Bölcs Plató az öröktől volt rossz materiának, mellyel az e' világot alkotó ész nem bírt légyen, tulajdonította ama rosszak' eredetét, és uralkodását: de ezen állítása, mivel a' materia öröktől fogva, és a' mindenhatóságnak is ellenállható nem lehet, meg nem állhat. Plutarkus meg' a' materiában lakó rossz léleknek, mellyel a' Jó alkotó nem bírhatott légyen, tulajdonított minden rosszakat: ez is az előbbihez hasonló oktalanság: mert kitől? 's miért? lött légyen eme megjobbíthatatlan rossz lélek, meg nem valósíthatni; semmi sincs pedig, nem is lehet, kielégítő ok nélkül. Zoroasternek hajdani véleményét Persiai Manes uj életre hozta, kifejtette, 's igen nevezetessé tette: melly szerint öröktől fogva volt jó és rossz Principium: a' jó a' jóknak, a' rossz a' rosszaknak lévén szerzője; kik egymással szüntelen ellenkezővén, e' világon szüntelen uralkodnának; 's noha a' rossz Isten, és a' két, egymással ellenkező Isten, magában lehetetlenség, e' buta költeményt mindazáltal a' minden bizonyost is bizonytalanná tenni törekedő Bayle pártfogásába venni nem átalította; így ellenkezővén: a' két ellenkező principium az észbeli (előbbi) okokra nézve valótlan ugyan, de a' tapasztalásra nézve (utóbbról) mind azonáltal feltételesen valóságos lehet; 's hogy valami igazán valótlan légyen, nem elég arra, hogy magában érthetetlen legyen, hanem szükség, hogy a' tapasztalással is ellenkezzék; az, a' mit a' tapasztalásból megmutathatni, ha bár az értelemmel ellenkező is, valóságos marad; a' rossz és jó prin-

cipiumot pedig a' tapasztalás valósította; míg tehát a' tapasztalás okosan meg nem fejtetik, az valóságos marad. — De ezen ellenvetése több okból hibás, és helytelen: mert a' mi magában, általlában lehetetlen, millyen az ellenmondó, az feltételesen való nem lehet; a' két egymással ellenkezhető principium' nem lehetősége nem feltétel, hanem bizonyosság. Más az: a' mi előbbre lehetőségéből bébizonyodik, nem feltétel többé, hanem bizonyos; s a' mi előbbre lehetetlenségéből bébizonyodik, az se feltétel többé, hanem bizonyosság; a' minek ellenkezője megvalósult, az magában valótlanság, semmi: már hogy a' mindenneknek kielégítő oka, az Isten, csak egyetlenegy lehet; hogy az Isten egyetlenegy van, megvalósult; tehát a' két ellenkező principium lehetetlen = semmi. Hogy az, a' minek valósága lehetőségéből már nyilván kitünő, a' tapasztalásból bizonyíttassék — meg, szükségtelen: Hogy ez: az egész részeinél nagyobb, tapasztalásból is megmutattassék, hogy bizonyos legyen, szükségtelen: azért is: hogy két egymással ellenkező principium, Isten, nem lehet, nincsen; tapasztalás és megfejtés nélkül is bizonyos. De ha egészen meg nem fejthető volna is, meg nem bizonytalanodnék: mert sok más éránt is bizonyosak vagyunk, ha az ellenkező tapasztalást egészen, nyilván meg nem fejthetjük is: így p. o. bizonyosak vagyunk szabad akaratunkról és ennek jóra törekedéséről; hogy 's miért vetemedik az mindazonáltal gyakran a' rosszra; ezen ellenkező tapasztalásunkat tellyesen, nyilván meg nem fejthetni. De a' rossznak e' világban létele két ellenkező principium, vagy Isten nélkül is megfejthető: ha bár az Isten egyetlenegy is, és tiszta szeretet is, a' rossznak mindazonáltal e' világban létele nem

megfejtethetlen, csak a' rosszakat helyesen esmérjük és vegyük fel.

§. 252. A' rosszak magokban csupa hiányok valótlanságok, határok, melyek nélkül e' világ el nem lehet; 's három félek: vagy a' véges valóknak határi: p. o. a' halál; vagy a' természetnek eseti munkái, p. o. a' jégesső; vagy az erkölcsi törvényektől elütések: p. o. a' vétek. Az első Metaphysikai, a' másodikak természeti, a' harmadikak erkölcsi rosszoknak neveztetnek: Se egyikök, se másikok nélkül e' világ el nem lehet. Az Isteni Jósághoz pedig nem tartozik azoknak is, a' mik lehetetlenek, megadássok.

A' mi a' Metaphysikai rosszakat illeti: ezek ugyan csak úgy ellenkezhetnének az Isteni jósággal, ha azokat, a' mik vannak, határ és végnélkül – valókká is teremthette volna, vagy ha jobb lett volna, ha nem teremttette volna, az Isten: de egyiket se állíthatni: az Isten azokat, a' mik vannak, határotlanokká, véghetetlenekké nem teremthette: mert csak egy határatlan, csak egy végnélkül való lehetséges, és szükséges, maga az Isten; az embert se Angyallá, se Istenné nem teremthette: másképp az nem lett volna ember. Másikat se tehetette: mert jobb, hogy van a' világ, van az ember, ha bár határozott, ha bár véges is, mint ha nem volna. Jobb az is, hogy értelmünk, eszünk, szabad akaratunk van, ha bár az határozott, véges is, mintha nem volna. Azt se mondhatni tehát, hogy az Istennek jobb lett volna a' világot, és az embereket nem is teremtenie: mivel csak határosokká, és véges valóságokká teremthette; annál inkább: mert ezen hiányokat véghetetlen jóságának bőségéből bétölti.

A' külső természeti rosszak se ellenkezhetnek az Istennek véghetetlen jóságával: mert csak úgy

ellenkezhethnének, ha vagy okaik' nélkül a' világ éppen ellehetne, vagy ha czélarányosok nem volnának. Egyiket se mondhatni: az első nem: mert a' külső rosszak a' természeti tulajdonságokból esetiképp következesek: p. o. a' fájdalmak testünk' érzéséből, a' szél a' levegőnek kiterjedetőségéből, a' ház-elégés a' tűznek gyújthatásából, a' víz-áradás az essőnek, hónap lehetőségéből esetiképp következesek 's ezek nélkül pedig a' világ el nem lehet; mi el lehetünk-e testünk' érzékensége nélkül? Ellehetünk-e levegő, tűz, víz, föld, fa nélkül? Az Isten nem akadályoztathatta meg, hogy a' testünk' sérelmét ne érezhessük, a' levegő meg ne hülhessen, meg ne romolhasson, a' tűz ne gyújthasson, a' víz meg ne áradhasson, bizonyos okokból: mert ezek mivoltiképp szükségesek, és a' természet' törvényeit teszik; a' természet' törvényei pedig, hogy állandóképp fenntartassanak, és különös ok nélkül másulást ne szenvedjenek, szükség; meg se szüntethetnek a' dolgok' megszüntetése nélkül. Azt se mondhatni, hogy a' külső rosszak nem czélarányosok: mert ilyenek részszerént magokban, részszerént mi hozzánk képpest: az égi háboru által p. o. tisztul a' levegő, termékenyül a' vete-mény; úgy szinte a' jégesső által is hűssül a' tik-kasztó hévség; a' víz-áradások által nedvesül, és termékenyebbül a' föld; a' szélvész által mérsékül tisztul a' levegő 'st.e'f. Czélarányosok azok kivált hozzánk képest: a' szározság, a' menykő-ütés, a' jégesső, a' mirigy-halál, a' himlő, hány találman-yokra, hány munkákra adott okot, mellyek' az emberi nemet tökéletesítik? Hány jó teteményekre szolgáltatott alkalmatosságot? A' gazdálkodást, békéséges türeést, iparkodást nem szerzik, nem élesztik-e az emberek' erkölcsi tökéletesedülése-re? Mivel tehát a' külső rosszak nélkül e' vi-

lág el nem lehet, 's czélerányosok is; az Isten' jó-
ságával nem ellenkezhetnek.

A' belső erkölcsi rosszak, a' vétkek, se el-
lenkezhetnek az Isten' jóságával: mert 1) azokat
is lehetetlen volt az Istennek lehetlenné tenni:
azok az emberi értelem' határozottságából, a' szabad-
akaratból, és az erkölcsi törvényből származ-
nak: de az ember csak határozott értelmű lehetett,
határtalan értelmű, Isten, nem lehetett; szabad
akarat nélkül se lehetett el az ember; másképp
mivoltától fosztatott volna - meg; a' szabad aka-
ratnak pedig tulajdona, hogy az ember jóra is
rosszra is magát elhatározhassa. Erkölcsi tör-
vény nélkül se lehetett - el: mert éppen, mivel
határozott értelmű, szükség volt néki a' jót kimu-
tatni 's a' rosszat is; 's mivel szabad akaratú: szük-
ség volt a' jótétellel jóllételt, a' rosszal rossz kö-
vetkezetet öszvekapcsolni; hogy magát a' jóra ha-
tározza el, a' rossztól pedig távozzék. Ebben áll
pedig az erkölcsi törvény. Ha az embert úgy te-
remtette volna, hogy rosszra ne vetemedhessék,
azaz: szabad akarat nélkül: oda lett volna annak
erkölcsi méltósága, becse, és jutalomra érdemes-
sége; egyenlő lett volna a' barmokhoz, mellyek
át nem hághatták ugyan belső törvényöket; szük-
ségképp hasznót - hajtók; de érdem, és jutalomra
méltóság nélkül. 2) Csak úgy ellenkezhetnének
a' vétkek az Isteni jósággal, ha azokat meg nem
tiltotta, meg nem akadályoztatta volna minden
lehetőképén: de megtiltotta belső és külső je-
lentésével; akadályoztattya is: rossz következeteket
kapcsolván velek öszve, nem csak olyakat, mel-
lyek azokból természetiképp folynak, hanem ol-
lyakat is, mellyek a' törvénynek és törvény-szer-
zőnek tekintetben - tartására kívántatnak; azaz:
nem csak természeti, hanem szerzésbélieket is

(*poenae naturales et positivae*). 3) Ugy ellenkezhethnének a' vétkek az Isten' jóságával, ha a' jónak gyakorlására, és a' rosznak eltávoztatására szükséges erőt, eszközöket nem adott volna: de ez eránt semmi panasz se lehet: mert van elég erő, eszköz, az észben, értelemben, 's a' külső és belső természeti eszközökben, és Istennek más adományiban. 4) Ugy ellenkezhethnének az Isten' jóságával, ha azok a' végczállal eggyeztethetetlenek volnának; az Isten se fordíthatná azokata' végczállal; de a' vétkek is czállal eggyeztethetők: a' rosz tettek alkalmatosságot adván a' lelki erősségre, a' nemes megbocsátásra, az ellenünk-vétettekkel jótévőségre, a' könyörületességre, és így erkölcsi tökéletességünkre. Az Isten a' rosz tettekből nem hozhat-e? nem hozott-e? nem hoz-e jó következeteket ki? Tehát az erkölcsi rosszak se ellenkezhetnek az Isten' véghetetlen jóságával.

§. 253. Ezekre nézve megfelelhetünk már az ellenvetésekre is:

I. Epicurus - Lactantius tanúsága szerént-így ellenkezett: az Isten vagy nem akarja a' rosszakat, de meg nem akadályoztathatta: vagy megakadályoztathatná, de nem akarja, v. se meg nem akadályoztathatta, se meg nem akarja akadályoztatni. Ha akarja, de meg nem akadályoztathatta tehát erőtlen; ha megakadályoztathatná, de nem akarja: tehát irígy; ha se meg nem akadályoztathatta se nem akarja akadályoztatni, erőtlen is, irígy is, és így nem Isten. Így becsmérezték az Isteni jóságot Marcion, és Celsus is, bölcs Tertulian és Origenes' vallásai szerént. De erre könnyű a' felet: Az Isten nem akarván is a' rosszakat, nem tehette, hogy ne legyenek: nem tehette

1) Hogy hijányi rosszak ne legyenek: mert ezek a' dolgoknak határos és végesen valóságokból,

és így mivoltokból háromlanak ki; nem tehette tehát Isten, hogy azok hijánynélkül ne legyenek: más-
képp lehetetlenek voltak: a' ki a' lehetelent meg
nem teheti, az nem erőtlen.

2) A' külső rosszakat, hogy ne legyenek, által-
lyában megtehette volna az Isten; de mivel azok
szükségesek, hasznosok, czélarányosok, 's így
feltételesen jók, hogy ne legyenek, meg nem
teheté, 's azért akarhatta is. A' rossz, a' nagyobb
jóra nézve, mellyre szolgál, megszűn rossz lenni:
mint az orvosság az egészségre nézve; azt tehát
akarhatni. Nem áll ellen, hogy mi p. o. a' villám
által, házunkat, vagy életünket is elveszthetjük:
mert ha az electromi materia le nem folya a' fel-
hőből földünkre, 's azt tenyészővé nem tenné, nem
csak mi vesztethnénk el házunkat és életünket,
hanem sok ezerek is: a' föld termékenytelen ma-
radván. Ha a' tűz házunkat meg nem gyújthatná,
úgy a' fát se gyújthatná – meg főzésünkre, 's fűtődé-
sünkre 's a' t. Azért tehát az Isten, hogy a' külső rossza-
kat akarja, a' nagyobb hasznok végett, nem irigy.

3) Az erkölcsi rosszakat is csak úgy tehette
volna meg az Isten, hogy ne legyenek, ha nem te-
remtett volna szabad akaratuakat; de jobb volt,
hogy teremtetten: mert a' szabad akarat sok ne-
mes, dicső tetteknek, 's a' jóságnak kútfeje általljá-
ban; a' rossz tettekből is sok jó háromlik ki; sok
rossz jóra fordul; tehát akarhatta az Isten azokat is,
hogy legyenek: a' szabad akarattal vissza élést is
megengedhette a' nélkül, hogy azért erőtlen, vagy
irigy, vagy mindkettő legyen, és így megszűn-
nyön Isten lenni.

II. Bayle azokat sürgeti, miket Cotta az Isten'
jósága ellen felhordott Cicerónál (l. de nat. Deo
l. 3. c. 24). Ha az Isten jó volna, amá veszedelmes sza-
badakaratot az embereknek nem adta volna, vagy

csak a' józan eszűeknek adta volna. Lám a' jó orvos a' betegeknek se bort, se mérget inniok nem ad. — De szörnyűitt a' különbség az Isten és orvos, az ember és beteg, a' szabad akarat és bor között. Az ember szabad akarat nélkül el nem lehet, a' beteg bor-ital nélkül ellehet; az ember a' jóra ellenállhatatlanul vonul, és szabad akarat nélkül jót nem tehet, a' beteg a' boritalra ellenállhatatlanul nem vonul, és bor ital nélkül is meggyógyulhat. Az orvos, ha a' beteget boritalból meghal, jóvá nem teheti; az Isten a' szabad akaratot vissza-élésből is jót hozhat ki. Az Isten a' szabad akaratot, némellyeknek a' józan eszűeknek, nem adhatta csupán, másoknak pedig nem: mert ezek így megszűntek volna emberek lenni, és jó-tehetetlenek lettek volna; az orvos némellyeknek a' bor italt megtagadhattya, 's ezek még is meggyógyulhatnak. A' bor-ital a' meggyógyulásra nem szükségképp-való; a' szabad akarat az emberiségre szükségképp-való. Mérget ugyan nem adhat az orvos beteginek, mert evvel őket szükségképp elvesztené, 's többé életre se hozhatná; az Isten az embereknek szabad akaratot adhat, a' nélkül, hogy őket rosszra vigye, vagy jóra ne téríthesse. A' hasonlatosság tehát inkább helyes volna az Isten és orvos között a' szabad akaratra és étekre nézve: ezt az orvos beteginek megadhattya, ha bár avval némellyek mértéktelenségekéből árthatnak is magoknak: mert étel nélkül nem élhetnek; meg is intethetnek, ne éljenek mértéktelenül vele. 'S azért, mert betegeknek étket engedtek, ha ezek mértéklenségből meghalnak is, ők jók maradnak magokban. Az Isten se szűn tehát jó lenni az embereknek szabad akaratot engedvén, melly nélkül el nem lehetnek, ha véttenek is vele. — Hijába példázódik ugyan azon Bayle az Isten' jósága ellen mondván is: A' jó Anya leányának

pénzt vagy alkalmatosságot nem adhat az ollyra, a' mit tud, hogy vesztire lehetne; tehát a' Jó Isten se adhat az embereknek szabad akaratot, melly vesztökre lehet: mert nagy az Anya és Isten között is a' különbség: a' leány ellehet a' veszedelmes alkalmatosság nélkül; az ember szabad akarat nélkül nem. A' veszedelmes alkalmatosság magában rossz, 's jót nem szülhet; a' szabad akarat magában jó és jót szülhet; az Anya, ha leánya megesik, ezt jóva nem teheti; az Isten a' vétkes embert megtérítheti. Az anya leánya jó nevelésére szorosan köteles; az Isten az ember eránt semmire se köteles.

Azt is hijába mondja: ha az Isten szabad akarat-adásával velünk jót akart volna tenni, úgy kellett volna azt adnia, hogy avval lehetetlen volt volna vissza élni: p. o. olyanoknak, kikről tudta, hogy avval vissza nem élnek, vagy ha vissza élnek is, de hibáikat ismét helyre hozandjak: Mert: tehette volna ezt az Isten, megengedem, ha akarthatta volna; de köz czélljára nézve nem akarthatta: mert minden lehetökre ki nem áraszthatta volna e' képpen végzetetlen jóságát. Végzetetlen jóságát kiáraszthatta e volna azokra, kiket előre tudott, hogy szabad akarattyokkal vissza élendenek, és hibájokat helyre nem hozandjak, ha öket a' lévök' számából kizárta volna? Ezt, hogy ki nem zárta, jóságának minden sérelme nélkül tehette: valamint a' Fejedelem, ha bár a' hivatalokkal vissza élhetöket szolgálattyaából ki nem zárja is, mind azonáltal jó marad; úgy az Isten is, hogy a' szabad akarattyokkal vissza élhetöket az élök' számából ki nem zárja, azért jó marad; a' Fejedelem ugyan csak vissza élhetésöket tudhatta tisztjeinek, nem pedig vissza élésöket is: de az Isten is az emberek' vissza élését csak vissza élhetésökből tudja és tudhattya.

Szükség még itt az Isteni jóság' vádolójainak két hibáját észre vennünk közönségesen:

1) Ugy tekintik ők azt, mint ha az magányosan volna az Istenben, 's véghetetlen-bölcsességével és igazságával eggyesülve nem volna; holott eggyesülve van az mivoltiképp; 's azért csak olly mértékben áraszthattya ki magát, mennyire önnön bölcsessége engedi; bölcsességére nézve teremményinek azt meg nem adhattya, a' mire nem való: a' szárnyokat p. o. az embereknek meg nem adhattya, mert nem repülésre való; olly tökéletes jóllételt se adhat nekik, melly állapottyokhoz nem való, melly az ő végczéllyokat akadályosztathatná: p. o. telyes boldogságot e' földön; kincseket, nagy méltóságot, 's t. e. igazságára nézve teremményinek meg nem adja, meg se adhattya azt, a' mire nem érdemesek: p. o. a' gonoszoknak a' lelki csendességet, örömet, elégedséget 's a' t.

2) Ugy tekintik magokat mint az egész világ' közép pontyát, vég czéllját; holott ők csak eggyes pontok az egész világra, magányos czélok a' köz-célra nézve; azért valami szájok' íze szerint nincsen, azt, habár az a' közjóra végczélra szükséges, végnélkül hasznos is, rosznak vádollyák, az Isteni jóságot ostromollyák. Vagy pedig úgy tekintik magokat, mint kiknek az egész természet, mindennek haszna, szüksége tudva volna; 's azt, a' minek hasznát szükségét bé nem látták, rosznak, haszontalannak vádollyák; holott azon számtalanokból, mellyeknek hasznát szükségét tudni, az egyebeknek is hasznát szükségét tudniok, és az egyebeknek is hasznát, szükségét kellene okosan ki hozniok.

§. 254. Az Istennek fő tulajdonságiból, még ezen tökéletességei következnek:

1) Az Isteni irgalmasság: midőn az Isten a' bünösre érdemeinél kevesebb rosszat boosát.

2) Az Isteni könyörületesség: midőn az Isten a' bűnösnek, ha megtér, nem csak bűn-bocsánatot ad, hanem illendő elégtétel nélkül is örök büntetését elengedi; könyörületes. Mind Irgalma, mind könyörületessége végnélkül való: mert kútfejek is, a' Jóság, végnélkül-való.

3) Az Isteni Igazmondóság: az Isten csak úgy jelenthetiképp magát mint van a' dolog; se meg nem csalhat, se meg nem csalogozhatik: mert mindentudó, és véghetetlen Szent, hamis tanúságot nem tehet.

4) Az Isteni Hívés: az Isten ígérését, szavát megtartja: mert mindenható, mert szent, mert igazmondó. Azért ígérését teljesíti csalhatatlanul.

5) Az Isteni boldogság: mert tökéletes, magán álló, senkitől se függő, semmi valóság nélkül se szűkölködő, semmi hiányt vagy változást se szenvedhető. A' tökéletesség' érzésével párosut a' véghetetlen boldogság: azért a' természet' szava: Boldog Isten!

§. 255. Az Isten' munkái: Így neveztetnek az Istennek ama tételi, mellyek az Istenen kívül mennek végbe (Actiones ad extra. Operationes Dei). Az Istennek rendelései az Istenen kívül vitetnek véghez: p. o. a' teremtés, 's t. e' f. A' Metaphysika az Isten' munkáit csak közönségesen tárgyozza: mivel csak a' közönséges esméretekkel van dolga. Az Isten' munkái közönségesen e' világban tűnnek ki; azért az Istennek munkáit e' világra nézve szükség vizsgálunk. Az Istennek közönséges munkái e' világra nézve, csak ennek Istentől, mint kielégítő okától, eredetét és czélra intéztetését illethetik: miképp jött légyen a' világ eredeti okától lételre? miképp igazgattatik az vég-czéllyára? Az elsőre megfelel a' Teremtés; a' másokra a' Gondviselés.

§. 256. A' világ egyes részekből öszvetett egész; minden öszvetett pedig kezdődött; tehát a' világ is kezdődött; de a' világ' minden egyes részecskéji is kezdődtek: mert csak egyetlenegy lehet kezdet nélkül, a' végnélkül-való, a' szükségképp változhatatlanul való, az Isten; de a' világ' részecskéji nem végnélkül, nem szükségképp, nem változhatatlanul valók: mert öszvetettek; tehát a' világ' minden egyes részecskéji is kezdődtek. A' kezdődtek valamikor nem voltak, csak lehetőképp voltak; azért a' világ, és annak minden részecskéji valaha nem voltak, csak lehetőképp valók voltak: tehát a' lehetőségből hozattak ki kielégítő okoktól, az Istentől, a' világ, és annak minden részecskéji a' lételre; a' lehetőségből a' lételre kihozatás, teremtés: tehát a' világ', és annak minden egyes részei teremtéssel kezdődtek, lettek. Az Istennek tehát fő munkája a' világnak, 's annak minden egyes részecskéjinek, teremtese.

§. 257. Innét következik: hogy 1) Az Isten e' világot semmi materiából se teremttette: mert mindenek a' világ' eredetével kezdődtek; nem lehetett tehát semmi, a' miből, mint materiájából, kezdődhetett volna a' világ. 2) Az Isten e' világot minden segítség nélkül teremttette: mert mindenek, az Istenen kívül, e' világgal kezdődtek, nem lehetett tehát semmi is, kinek vagy minek segítségével kezdődött volna a' világ. 3) A' világ nem teremtetett öröktől fogva: mert kezdődött; a' minnek kezdete van, az nem lehet öröktől fogva. Az üdö a' dolgokkal és a' változókkal kezdődik, de a' világ' teremtese előtt nem voltak dolgok változások: a' világ' teremtésével, lettek a' dolgok, és változások; az ő lehetőségökből a' lételre átmenetelökkel lött az üdö, az egymás után létel' sora. 4) A' világ nem Istenből kifolyással eredett: mert

másképp, a' részetlenből részes, a' szükségképp valóból szükségtelenül való eredett volna; a' m lehetetlen.

§. 258. Az Isten szabad akarva teremtette e' világot: mivel se belső se külső szükségtől nem kényteleníttethet e' világ' teremtésére: nem belsőtől: mert az Istenben olly szükség, melly maga nem volna, lehetetlen; se külsőtől: mert ő senki másától nem függ; és a' külső dolgok, hogy kénytethetők volna, nem is voltak; tehát csak maga elhatározásából, azaz: szabad akarva teremtette e' világot. Nem is mondhatni: az Isten véghetetlen bölcsességéből, és jóságából teremtette e' világot; de ezen tulajdonsági szükségképp valók, tehát nem szabad akarva: mert az Isten bölcsessége, és jósága szerint határozottatott ugyan el, de magától határozottatott el; 's az ész szerint magunk elhatározása nem ellenkezik az akaratunk' szabadságával, hanem csak a' belső vagy külső szükség; ha tehát az Isten véghetetlen bölcsessége, 's jósága szerint határozta is el magát e' világ' teremtésére, ezt szabad akarva teremtette.

§. 259. Az Isten valamelly célra nézve, valamelly jó végett, teremtette e' világot, 's pedig valamelly fő jó végett: a' szabad akarat csak valamelly célra nézve, valamelly jó végett, határozathat el; és pedig annál bizonyosabban, mennél tisztább, tökéletesebb az akarat; annál főbb célra nézve, mennél bölcsőbb az elhatározó; annál főbb jóra, mennél jobb azon elhatározó: a' véghetetlen bölcs, és jó Isten is tehát az ő vég nélkül tiszta, és tökéletes akarattját e' világ' teremtésére csak bizonyos fő célra, és jó végett határozhatta el.

§. 260. Eme fő végczél, melly nélkül a' világ nem teremthetett, vagy a' teremtményeknek, vagy magának az Istennek legfőbb java lehetett csupán; a' teremtményeknek legfőbb java csupán nem lehetett az Istennek végczéllya: mivel ő minden külső befolyás felett való, és magán álló az Isten; 's szabad akarattya csak magától határozathatott el, és nem mástól. De maga legfőbb java se lehetett végczéllya: mert az Isten minden maga haszna keresetétől mentt; maga magának elegendő, semmi jónak hijjával sincsen; semmi jó által se tökéletesebbülhet: mert végnélkül-való; tehát csak a' véghetetlen tökéletességének kijelentése; különösen véghetetlen jóságának, szeretetének kiárasztása lehetett ama legfőbb jó, melly végett e' világot teremthette. Ez a' végczél kitelhető is, hozzá illendő is: eggy bölcs jeles műhmestertől is kitelhető, hozzá illendő, hogy minden ön-haszna-kereset nélkül, csupán tökéletességének kijelentése, 's a' köz haszon végett valamely remek művet készítsen; de hogy a' közhasznot célozza tökélességének kijelentése nélkül, tellyes lehetetlen: tehát az Istennek e' világ' teremtésében fő czéllya volt önnön tökéletességének kijelentése, 's jelesen véghetetlen jóságának, és szeretetének kijelentése.

§. 261. Az Isteni tökéletességek, és véghetetlen jóság, szeretet' elesmérésére az eszes lelkek, az erkölcsi valóságok képesek csupán; azért az Isten e' világot különösen azért teremttette, hogy az eszes lelkeknek, erkölcsi valóságoknak tökéletességit kijelentse, és véghetetlen jóságát és szeretetét reájok áarassza; a' mi az ő tökéletesítésök, 's boldogítások nélkül lehetetlen; az Istennek e' világ' teremtésében tehát alárendeltetett czéllya volt az ő eszes, erkölcsi teremtményinek tökéletesí-

tése, 's boldogítása. Véghetetlen tökéletességének, és jóságának kijelentésihez illetlen volt volna, az ő véges, üdeig tartandó tökéletesítésöket, és boldogulásokat tárgyoyni: tehát az Isten e' világ' teremtésével az ő eszes okos teremtményinek erkölcsi tökéletesítésöket és örök boldogságokat czélozta: a' mi mind a' végnélkül Szent valóságához, mind az eszes, okos, szabad akaratu teremtményinek méltóságához; igen illendő.

§. 262. Az emberek különösen az eszes és szabad akaratu teremtményeknek egyyk nemét tesszik: az ő erkölcsi tökéletességök, és boldogítások volt tehát az Istennek e' világ' teremtésével végczéllyá; következöképp: az embereknek végczéllyá az erkölcsi tökéletesülés, és örök boldogság. Az emberek az Istennek véghetetlen tökéletességeit elesmérhetik, kiárasztott jóságát elfogadhatták, magokat azok szerint tökéletesíthetik is, és boldogíthatták is: mert magokban határ nélkül tökéletesülhetök, és véghetetlen boldogságra vágyódók. Az oktan állatok az Isteni jóságot elfogadhatták ugyan, de elnem esmérhetik, magokat nem tökéletesíthetik, se örökre nem boldogíthatták; az Isten végczéllyának csak annyira felelnek meg: mennyire az emberek' hasznára szolgálnak, őket tökéletesítik és boldogítták; 's ez által közvetve az Isten czéllyá, az emberek' tökéletesítése. és boldogítása, véghetetlen tökéletességének, és jóságának kijelentése, benne is végbe megyen. Ezen Isteni véghetetlen tökéletességek, és végnélkül-való jóság, és szeretet' elesmérése teszi az Isten' dicsőségét, 's erre nézve mondott az Isten' dicsősége e' világ' teremtésének fő vég czéllyának is.

§. 263. Ok nélkül vetni itt ellen: ha az Isten tökéletességének kijelentése végett teremttette vol-

na e' világot, úgy hiu, 's magát fitogtató volt volna; a' mi hozzá illetlen: Mert az Isten úgy jelentette ki e' világ teremtésével véghetetlen tökéletességit, hogy végnélkül-való jóságát és szeretetét is kiárassza egyetemben; 's azért jelentette ki tökéletességeit, mivel másképp jóságát és szeretetét ki nem jelenthette; eszes erkölcsi teremtményinek tökéletesítése, boldogítása tökéletességének kijelentése nélkül lehetetlen volt. Hiu, 's magát fitogtató az, ki maga hasznát hajhássza a' közjónak színe alatt; tulajdonságait szükségségtelenül hirdeti: különben van a' dolog az Istenre nézve: maga hasznát ő nem kereste, hanem okos, erkölcsi teremtményiét, 's tökéletességit azért jelenté ki: mert másképp véghetetlen jóságát kinem árasztotta volna, azokat nem tökéletesíthette volna. Szeplőtelen tehát és mentt az Istennek végczéllya minden hiúságtól, dicsekedéstől.

§. 264. Szólhatunk itt már ama híres kérdések eránt: A' világ, mint Isten' teremtése, tökéletes? Legjobb-e? A' mi az elsőt illeti: mivel tökéletes az az ő nemében, mellyben a' valóságok annyira, mennyire czéllyokra szükség, megvannak; e' világban pedig annyira megvannak, mennyire szükség meglenniük, mind az Isten' tökéletességének, 's véghetetlen jóságának ki jelentésére, mind az erkölcsi valóságok' tökéletesítésére 's boldogítására; és így a' legfőbb jó, végczél elvan érve; tehát e' világ az ő nemében tökéletes. Ha tökéletes nem volna: vagy az Isten' véghetetlen tökéletességit és jóságát ki nem jelenthetné, vagy az embereket erkölcsiképp, 's örökre nem boldogíthatná; de egyiket se mondhatni. De egy általában leg és legtökéletesebb nem e' világ, nem is lehet: mert e' végre szükség volna annak az Istennek véghetetlen tökéletességit, és jóságát

végzetlenül kijelentenie; de ez magában lehetetlen; szükség volna minden eszes okos teremtményt is erkölcsiképp tökéletesítenie, és öröké boldogítania: de ez is a' szabad akaratra nézve lehetlen.

§. 265. Legjobb-e e' világ? Lehetne-e jobb is? Legjobb az a' világ, melly az ő czéllyának leg-tökéletesebben megfelel; vagy az ő nemében: mennyire annak Teremtője akarta, vagy egyáltalában, a' világ az ő nemében legjobb: mert tökéletes az ő; nemében de egyáltalában nem legjobb: mert egyáltalában nem legtökéletesebb, nem is lehet: mert minden valóságokat, minden hiány nélkül, magában nem foglal; nem is lehet: mert az általában legtökéletesebb, legjobb világ az volna, melly minden lehető valóságokat magában foglalna minden hiány nélkül: de ez lehetetlen: mert a' lehetőnek száma végzetlen, a' végzetlen valóságú világ végnélkül-való volna; a' mi is lehetetlen: mert csak egyetlen egy végnélkül való lehet, az Isten. Más az: az általában legjobb világnak minden hiány nélkül valónak kellene lennie; de ez is lehetetlen: mert minden világnak véges valókból szükség állania; de a' véges valók hiány nélkül nem lehetnek.

Lehetne-e még is jobb is? Az ő nemében nem lehetne: mert jobb az lehetne, melly czéllyának, a' főjének, jobban megfelelhetne: de ez nem lehet: mert ez legtökéletesebben annak megfelel; s ha lehetne, bizonyosan az Isten azt akarta volna: de ezt akarta, tehát ennél az ő nemében jobb nem lehet.

Lehetne-e legalább más is az ő nemében: szint illy legjobb? Lehetne másképp is a' világ szint olly legjobb az ő nemében ezen értelmében: most-e világ illy öszveköttetésben áll p. o. a. b. c. d. z. illy öszvekapcsoltatásban is állhatna a. d. g. z. r.

Ez nem lehetetlen. De más világ e' mostanival egygyütt nem lehetne: mert a' világ minden végtelen valókból öszvetett egész; az tehát nem külön világ volna, hanem e' világunkkal egy egészt tenne. De légyen elég mondva ezen elme futtatásokra.

§: 266. E' világ tökéletességét és legjobbságát tagadták azok, kik a' benne lévő roszakat avval megegyeztetni nem tudták, vagy nem akarták. Pártfogásába vette azt a' halhatatlan érdemű Leibnicz, Theodicea nevű munkájában sok másokkal egygyütt; csuffá tette azt mindazonáltal Voltér; tagadják mások is: Fő ellenvetéseik ezek:

1) A' világi dolgok' tökéletesebbek is lehetnének, tehát a' világ nem tökéletes, következőképp nem is legjobb. F. A' világi dolgok tökéletesebbek lehetnének más világhoz képest; megengedem; hogy e' világra nézve is; tagadom: mert ha lehettek volna, azokat az Isten akarta volna: mert mindentudósága tudta, véghetetlen bölcsessége választotta, mindenhatósága lételre hozhatta, véghetetlen jósága lételre is hozta volna; mivel nem hozta, tökéletesebbek nem lehettek. Hogy e' világ nem tökéletes, nem legjobb az ő nemében, tehát nem következik.

2) A' világ tökéletesebb is lehet, tehát nem legtökéletesebb, nem legjobb. Tökéletesebb volt az Adám vétke előtt; tehát nem legtökéletesebb, nem legjobb, e' világunk. F. Hogy általlýában nem legtökéletesebb e' világunk, megesmértük; hogy a' világ, ha úgy maradott volna, mint volt Adám vétke előtt, tökéletesebb lett volna; tagadjuk: mert az is csak annyira jelenthette ki az Isten' véghetetlen tökéletességeit, és jóságát mennyire az Isten akarta; a' mostani is szintannyira jelenti ki: mennyire ő akarja; annyira tökéletesítette, 's boldogította volna az az embereket, mennyire ezek akarják; e' vi-

lág is színt annyira. Hogy a' tökéletességre nem szükségesek a' nemesebb valóságok: többször mondtuk már. Az arany óra se tökéletesebb az ő nemében mint a' réz vagy ezüst óra: mindenik kijelenti az ő művészenek tökéletességét; mindenik jól járhat. Ha az Adám' vétke előtt volt világ nagyobb mértékben tüntette ki az Istennek véghetetlen jóságát; ez megnyagyobb mértékben hirdeti annak véghetetlen szeretét, irgalmasságát, bölcsességét, igazságát, 's a' t. Ha azoknak mint erősebbeknek könnyebb lett volna erkölcsi tökéletesülésök, és boldogulássok; utójiknak meg', mint erőlenebbeknek, érdemesebb tökéletesülésök és boldogulások.

3) E' világ' tökéletlenségét bizonyítták a' csudátételek' szükség; a' parányi állatok, a' felesleges bogarak, az ártalmas férgek, mellyekkel tele e' világ. F. A' csudátételek nem e' világ tökéletességre voltak szükségesek: hanem az Istennek maga kijelentésére: ő magát természeti jelekkel kinem jelentheté, arra pedig, hogy az emberek erkölcsi tökéletesülésöket, és boldogulássokat inkább a k a r j á k, szükség volt az Istennek magát kijelenteni. A' parányi állatok csak látszatnak csekélységeknek lenni, magokban, mesterséges alkottatásokkal, és életökkel, szintúgy kijelentik az Isten' véghetetlen bölcsességét és jóságát mint a' nagy elefántok. A' bogarakat csak az mondhatná feleslegesnek, ki haszontalanságokat megmutathatná; de ez lehetlen: sőt tudni is, hogy mások' eledeleire, tisztítására szolgálnak. Az ártalmas férgek mérges állatok, plánták is, nem különben egymásnak hasznosak: mások' éledelére, a' levegő tisztulására szolgálnak, sőt szükségesek is; e' világ tökéletlenségét tehát nem bizonyítták.

4) Legalább az erkölcsi rosszak e' világ' tökéletességét és legjobbságát nyilván lerontják. F. Hogy a' vétkek magokban rosszak, és az Isten' czéllýával ellenkeznek, meg engedem; de hogy a' világ' végczéllýára, az Isteni tökéletességek, 's véghetetlen jóság' kijelentésére, és más emberek' erkölcsi tökéletesítésére, és így boldogítássokra is nem alkalmasok; hátan tagadom. Mert nem csak az Isten' igazságát, bölcsességét fejtik ki, hanem véghetetlen jóságát, irgalmát, könnyörületességét, hosszúvárokozását is kijelentik. Az emberek' erkölcsi tökéletességét és boldogulását is nem ugyan magokban, hanem mennyire őket békes türesre, megbocsátásra, jótételre, a' lelki jóságra, mellyel jár az örök boldogság, képesekké teszik, előmozdítják. Az Isteni tökéletességeknek és jóságnak nem tulajdonok, hogy az embert szükségképp tökéletesítsék és boldogítsák; ez nem is lehetséges: mert szabad akarattýokra nézve önnön magoknak szükség magokat elhatározhatniok; hanem az, hogy annak indító okot, alkalmatosságot szolgáltatssanak. Ezt azok a' rosszaknak ellenére is meg teszik; 's a' rosszak indító okul, és alkalmatossággul is szolgálnak a' lelki jóság' gyakorlására, és az örök boldogság' érdemlésére. Ha bár tehát a' vétkek az emberek' jóllétét szükítik is, de lelki jóságokat, boldogulássokat, ha csak akarják, lenem rontják, sőt előmozdítják. A' világ tehát mind ezek ellenére is tökéletes, és legjobb marad az ő nemében.

§. 267. A' világot az Isten fenntartja is egyszerűsmind: mert a' világ' lételének valamint az A. üdö-perczenetben kielégítõ oka se magában, se más véges valóban nem lehetett; úgy az B. C. D-Z. perczenetekben se lehet; hanem csak a' magától, végnélkül valóban, az Istenben; ez pedig an-

nyi mint a' világnak fenntartása; tehát a' világot az Isten tartja fenn egyszersmind. A' világ' fenntartásával annak lehetőségéhez a' kielégítő ok minden perczenésben járul; ez pedig folyvást való teremtés; tehát a' világ' fenntartása folyvást való teremtés tulajdonképen. — Az Isten e' világot szabad akarva tartja fenn: a' fenntartás folytatott teremtés; de az Isten azt csak szabad akarva teremthet; tehát csak szabad akarva tarthatja is fenn. — Az Isten e' világot minden eszköz, minden segítség nélkül tartja fenn: minden eszköz, és segítség nélkül teremte, azért minden eszköz és segítség nélkül is tartja fenn. — Az Isten teremtvén a' világot csupa lehetőségéből (semmiből) hozá létele: tehát ha azt fenntartani, teremteni megszűnne, a' világ ismét csupa lehetőséggé — semmivé lenne.

§. 268. Az Isten e' világot fenntartván 1) annak állatosságait tartja fenn: mert a' világban az állatosságok képesek csupán a' fenntartásra, mint változhatlanok; annak esetiségeket fenn nem tartja: mert ezek, mint változók, a' fenntartásokra nem képesek. 2) Az Isten e' világot fenntartván a' dolgok tulajdonságait is fenn tartja: mert a' tulajdonságok az állatosságban szükségképp vannak; az állatosságokat fenntartván, azért ezeknek tulajdonságait is fenntartja. Képeiségeiket, módosulataikat fenn nem tartja; mert ezek csak lehetőleg vannak az állatosságokban; tehát nem képesek a' fenn tartásra. 3) A' nemű állatosságokat az ő nemeikben, az egyes állatosságokat egyesesen tartja fenn: a' nemű állatok p. o. az emberi nem, a' planta, — oktan állat-nem; az ő nemökben tartatnak tehát fenn; külön külön: Péter, Pál, ez vagy amaz 's a' t. esetiségek a' természetre, 's e' világra nézve: azért az emberi nem, a' fa nem,

fenn tartatik az Istentől; Péter, Pál, ez vagy amaz pedig, nem. A' nap, hold, földünk 's a' t. eggyes állatosság: tehát a' nap, hold, fenntartatik az Istentől.

§. 269. Az Isten szüntelen e' világra befolyással is van (est in concursu): Az Isten e' világot mind állatosságira, mind ezeknek tulajdonságira nézve fenn tartya; azért az ő erejit is fenn tartya: mert az erők az állatosságokból, és ezeknek tulajdonságiból származnak; de a' ki valakinek erejit fenntartya, arra befolyással is van; tehát az Isten e' világ' erejit szüntelen fenn tartván, arra szüntelen befolyással is van. Az Istennek e' világra befolyása lehet 1) közvetlen: ha nem csak valaminek erejének lételére, hanem munkálatira is befolyással van. Közvetve való, ha valaminek csak erejének lételére van befolyással. 2) Közönséges, ha befolyása mindenkire, a' mik vannak, kiterjed. Különös, ha befolyása csak némelly teremtményeit illeti. Az Istennek közvetve való befolyása közönséges: mert mindenkinek, a' mikcsak vannak, erejit ő tartya fennlételökre nézve. Közvetetlen befolyása pedig csak különös: az oktalan állatoknak erejit ugyan ő tartya fenn mind lételökre mind munkálataikra nézve; 's munkálataikat is ő határozza-el külső belső törvényei szerint; ő az okos teremtményeiét csak fenntartya lételökre nézve, de el nem határozza; azoknak elhatároztatását a' munkálatokban magokra az okos állatokra hagyja.

§. 270. Kételkednek némellyek 1) ha e világ-nak, 's mindenkinek, a' mik abban vannak, fenntartásokra szükséges legyen-e az Istennek fenn tartása, legalább befolyása; holott a' műveknek elkészülte után azokra mesteröknek fenntartása, vagy befolyása, szükségtelen. De nagy a' különbség az Isten' teremtményi, és a' mesteri művek között: az Isten' teremtményi valamint lételöknél ki-

elégítő okát sem magokban, sem valamiben másban, egyéb a' magától való Istenben, nem tarthatyák; ennek lehetőségökhöz eggyesülésével lettek semmiből, 's ennek attól elválásával semmivé lennének; tehát valamint teremtetniök, úgy fenn tartatniök is az Istentől szükség. A' mesteri művek folyvást lételöknek kielégítő okát azon materiákban, melyekből lettek, 's melyeket fenn tart az Isten, tartják; azért tehát, hogy fenn maradjanak mesterök' fenn tartására nincs semmi szükségök. Így van szinte a' dolog erejikre nézve is. Ha bár tehát a' művek' fennmaradására mestereiknek fenn tartása és befolyása, minekutánna elkészültek, szükségtelen is; mind azon által a' teremtmények' fennmaradására, és munkálataikra az Istennek fenntartása, és befolyása szükséges.

2) Tartanak attól is: ha az Isten befolyással van szabad akaratumkra is, nem léssen e a' jó cselekedetünk csak név szerént a' miénk; tulajdonképp pedig az Istené, és így minden jutalomra érdemtelen; a' rossz cselekedetünkben pedig részes, és így közös ok ő? De nincs mitől tartaniök: noha az Isten a' jó cselekedetünkre, ereinket fenn tartván, valóságos befolyással van, az mégis miénk tulajdonképp: mert azé, ki akaratumkat arra elhatározza; de ezek mi vagyunk, nem az Isten; mi határozzuk szabadon el, tehát jutalomra érdemes marad cselekedetünk. A' rossz cselekedeteinkben is akaratumkat mi határoztuk csupán el; elhatárazatumkban nem részes az Isten. Az Isten csak fenntartotta akaratumkat, hogy elhatározhassuk; nem is azért tartotta fenn, hogy rosszra határozzuk, hanem inkább jóra; nem is akarta az Isten, hogy rosszra határozzuk, sőt ellenben tiltotta; tehát, befolyással lévén is az Isten akaratumkra, 's ezt fenn tartván, a' bűnben semmiképp se részes.

§. 271. Az Isten e' világot, és mindeneket, a' mik abban vannak, igazgattya is egyszersmind: Az igazgatásra általlyában szükséges a' kívántató eszközöknek bészerezése, és ezeknek, és minden eseteknek a' dolog' czéllýára elintéztetésök: p. o. valamelly hajó vagy ország' igazgatására szükséges, a' kívántató eszközöknek bészerezése, ezeknek az ő czéllýokra fordítása, az eseteknek ahozképest alkalmaztatása, vagy is elintéztetése. A' tökéletes igazgatásra tehát szükséges mindenek előtt a) a' dolog' czéllýának tudta, b) azokra szolgáló legalkalmasabb eszközöknek esmérete. c) Az eszközöknek az esmértt czélra fordíthatása. d) Az eseteknek is arra intéztetése. A' világ' s mindenek, a' mik abban vannak, a' magok igazgatássokra elégtelenek: mert mind czéllýok, mind eszközeik' szükséges tudta nélkül szükölködnek, mind az eszközöknek és eseteknek czélarányos elintéztetésök tőlök kitelhetetlen. A' világnak és mindeneknek, a' mik abban vannak, igazgatása ellenben az Istentől kitelhető: mert 1) Az ő czéllýokat és eszközeiket tudja csálhatatlanul: mivel mindentudó; 2) Az eszközöket meg is választhattya, és czélarányosan elintézheti: mivel véghetetlen bölcs. 3) Ezeket és az eseteket czéllýokra fordíthattya: mivel mindenható, és se ellent állást, se akadályt nem szenvedhető. De az eszközöket és eseteket a' dolgok' czélyára intézi, és fordíttya is: mert véghetetlen jóság, és szeretet. Ezt vallya, mind az ég, mind a' föld, mind külső mind belső világunk is. Az Isten tehát e' világot, és mindeneket, a' mik abban vannak, igazgattya is.

§. 272. Az Isten' igazgatása háromféleképp megyen végbe: a) Tévőleg (positive): ha a' czélra szolgáló eszközöket nem csak megléteti, bészerzi, hanem azokat, és az eseteket arra fordíttya és ha-

tározza is. b) Tagadólag (negative): ha a' célra nem erányos eszközöket, és eseteket eltávoztattya, és így a' cél' elérést munkállya. c) Engedőleg (permissive): ha az eszközöket, melyek a' célra szükségesek és elegendők, megadja ugyan; de az azokkal élést teremtményire hagyja. 2) Közönséges, melly szerint minden teremtményt egyaránt igazgattya. Vagy különös: melly szerint csak né-melly teremtményt különböző eszközökkel igazgattya. 4) Rendszerénti: midőn a' természeti eszközökkel igazgat; vagy rendkívüli: ha természetfeletti eszközökkel él igazgatásában.

§. 273. Az Isten' igazgatása e' világra nézve: 1) Közönséges: mert a) Kiterjed annak minden dolgaira: abban nincs semmi tétel, munka, se változás, mellyet ő nem intézett, nem rendelt volna el; mindenek egybekapcsoltatásban vannak egymással. semmit se rendelhet úgy el, hogy másokat egyetemben el ne rendellyen. Mindenek célra alkalmas eszközök: a' cél't tehát nem rendelheti el a' nélkül, hogy annak eszközeit is el ne rendellye egyetemben. b) Minden üdöre kiterjedő: úgy hogy világ' kezdetétől fogva nem volt olly perczenet, mellyben a' dolgokat egymáshoz képest és célerányosan nem rendelte, nem intézte volna el, nincs is, nem is léssen. Nem is volt se lehet olly perczenet, mellyben azok az ő elrendelése, 's elintézése nélkül ellehetek volna, vagy ellehetnének.

§. 274. Az Isten' igazgatása okos teremtményeire nézve különös: mert az okos teremtményei határozott ésszel, és szabad akarattal bírván, magoktól a' végcél'tól elüthetnek; azért reájok nézve különös eszközök, utasítások, törvények, jutalmak és büntetések voltak szükségesek, hogy attól el ne téveledjenek. Ha mindazonáltal eltéve-

lednének, eltévedésökből is czélarányos következetek voltak szükségesek. Ezeket meg is tette az Isten különös törvényei, jutalmi, és fenyítékei és más elintézési által. Ez pedig annyi, mint az okos teremtményeknek különös igazgatása.

§. 275. Az Isten igazgatása 1) az oktalan állatok eránt tévőleg, és rendszerént való: mert azokat czéllýokra el is határozza belső természetök által: mindeneket az ő haszon-hajtásokra intéz; ez pedig tévőlegi, és rendszerénti igazgatás. 2) Az okos állatokat résznyire tagadólag, résznyire engedőleg; részszerént természeti, részszerént természetfeletti eszközökkel is vezeti czéllýokra; de tévőleg soha se: mert akarattyok' elhatározását magokra haggya szabadon; résznyire tagadólag p. o. midőn a' jóknak azon világi javakat megtagadja, mellyek által czéllýoktól vissza tartóztathatnának: vagy midőn a' gonoszaktól a' hatalmat, és alkalmatosságot elvonnyá, ne többől több gonosztságot tehessenek. Részszerént engedőleg: midőn p. o. a' gonoszoknak a' szabad akarattal, alkalmatossággal visszaélésöket elszenvedi, hogy abból a' végczélra hasznos következeteket hárultasson ki. A' rossz tetek is tehát egyenesen az Isten igazgatása alatt vannak: mert azokat is az Isten végczélra fordította. 3) Az Isten' igazgatása, mind a' közönséges, mind a' különös, az Istenben minden fáradság, munka, és segítség nélkül megyen végben: mert mindeneket szabad akarattyával igazgat: mindentudó, mindenható, mindenütt jelenlévő; tehát semmi fáradságra, munkára, eszközre, vagy segédre szükség nincsen, nem is lehet. Innét mindazonáltal nem következik, hogy tehát az Isten henye vagy tunya: mert az Isten öröktől fogva mindég akar, mindég teremt, mindég igazgat. Innét következik az Istennek e' világon uradalma: mert az annak, kit igazgat, Ura tulajdonképpen.

§. 276. Az Isten végre e' világra, és mindek-
 nekre, mellyek benne vannak, gondot is visel.
 Gondviselés a' dolognak fenntartása, és célra
 igazgatása tágos értelemben; szoros értelemben
 pedig: minden célra szükséges eszközök meg-
 szerzése, és elintéztetése. A' világnak és minde-
 neknek, a' mik benne vannak, megtartása és igaz-
 gatása, és minden eszközöknek beszerzése, és cél-
 ra elintéztetése azokból, a' miket mondottunk,
 megbizonyodván; az Istennek gondviselése is e'
 világra nézve bizonyos.

§. 277. Az Isten minden teremtményire gon-
 dot visel közönségesen: Mert: 1) mindene-
 ket fenntart, mindene-
 ket céllyokra vezet, mindeneknek
 e' végett elegendő erőt, eszközöket és intézetet is
 adott: mint tudva vagyon; az Isten tehát minden
 teremtményinek gondját is viseli. 2) Az Istennek
 lehetlen magával ellenkezni; magával ellenkeznék
 pedig, ha azokat, a' miket bizonyos célra terem-
 tett, e' végre szükséges eszközök, intéztetések nél-
 kül hagyná: így véghetetlen bölcs is volna, és nem
 is; véghetetlen jó is volna, és nem is. Az Isten
 pedig nem bölcs, nem jó, nem lehet. 3) A' ter-
 mészet' törvényiben szükség és változhatatlanság,
 cél-elérés tündöklik: az égi nagy testek célérá-
 nyosan, pontosan lefuttyák az ő pályájokat; a'
 telet a' tavasz, az őszt a' tél bizonyosan követi;
 az élők' számához van az élelem; a' szükségképest
 az eszköz; a' célhozképest az alkalmatosság min-
 denütt és mindenkor; ezek pedig a' közönséges
 gondviselésnek bélyegei: tehát az Isten minden
 teremtményire gondot visel közönségesen.

Az Isten gondot visel okos teremtményire,
 az Emberekre, különösen: Mert 1) Különös az
 ő fenntartások: mindennémű veszedelmeik, vi-
 szontagságaik, szükségük, nyaváláik ellenére is bi-

zonyos arányban születtetnek, élnek, nősülnek, szaporodnak, fogynak, és mulnak is ki mind a' két neműek. 2) Az ő különböző tehetségeik, erejik, hajlandóságaik, 's mesterségekre, munkákra, foglalatosságra képestségeik, lakhelyeik, életmódjaik, termeteik, különös elintéztetést bizonyítanak. 3) Az emberi nem' történeti, országok, és nemzetek szerint, teli vannak különös fordulásokkal, nagyra törekedésekkel, 's t. e'f. Mellyek az Istennek különös gondviselése nélkül megfoghatatlanok. 4) Ezt valósította a' természet' szava is: az ember, ha segítséget vár is, az égre tekint; ha boldogult is czélyára; mondja: Hála Isten! Ezeknek kielégítő oka más nem lehet, egyéb az Isteni gondviselés' bizonyossága; tehát az Isten az emberekre különösen gondot visel.

§. 278. Az Isteni Gondviselés az oktan világban nem csak a' nemekre, hanem minden egyesekre is (Indiuidua), nem csak a' nagyokra, hanem kicsinekre is, kiterjed: mert annak kielégítő oka is közönséges: a' véghetetlen bölcsessége, jósága, mindentudása, mindenhatósága; millyen pedig az ok, olyan az okozat is: nincs tehát semmi az Isteni Gondviselésből számkivetve. 2) Az Istennél nincs semmi nem, faj, osztály, 's a' t. ő mindeneket egyenként, számként néz; a' nem, faj, osztály a' mi határozott értésünkhöz vannak szabva. 3) Az Isten előtt, valamint a' dolgokban magokban, nincs nagy vagy kicsin; ezek is csak a' mi értésünkhöz képest vannak; sőt minden nagy eggyaránt: mert a' végcélra eggyaránt alkalmas és szükséges: valamint a' nap, úgy a' nap - porocska, valamint az Elefánt, úgy a' parány is. A' természetben a' kicsin is nagy hasznokat szülő. Ha az Isten a' kicsineket is teremtésére méltatta: gondviselésére is méltóknak tartja. 4) A' külső világ-

ban mindenek szoros öszvekapcsoltatásban vannak egymással: mint okok és okozatok, mint eszközök és célok, egyikökre tehát az Isten gondot nem viselhet úgy, hogy a' másikat gondján kívül ejtse. 5) A' köz célta csak köz egyyüvé munkálkodással érhetni el; a' világ céllya tehát elérhetetlen maradna, ha az Isteni gondviselés mindenekre ki nem terjedne.

Az okos állatokban is az Isteni gondviselés nem csak a' nagyokkal, főbbekkel foglalatoskodik; hanem minnyájokkal, a' legalább valókkal, legkisebbekkel is; mert 1) az Isten mindeneket tud, mindeneket megtehet, 's mindeneket szeret: mindeneket tehát megtarthat, megőrizhet, igazgathat; meg is tart, őriz, igazgat tehát. 2) Az Isten előtt nincs Nagy, Fő, Ur, gazdag, és kicsin, alacson, szolga, szegény: hanem csak az ő képes teremtménye: minnyájan részesek tehát gondviselésében. 3) Azok, kik alacsonyoknak, csekélyeknek, 's a' t. tartatnak: mint a' szolgák, földmívelők, kézmívesek, 's a' t. valóbaa szintűgy szükségeseek mint az Urak, Gazdagok 's a' t. világunk' állapottyára, 's jóllételére: a' szükségeseket pedig az Isten el nem mellőzheti gondviselésében. 4) Az erkölcsi tökéletesülésre, 's boldogulásra szint olly képesek az alacsonyok, szolgák, szegények, mint a' Nagyok, Urak, gazdagok; tehát egyaránt részt is vesznek az Isteni Gondviselésben. 5) A' rosszakat is fenntartja az Isten, igazgattya, jó útra térítgeti: feltámasztja reájok is a' napot, és essőt ad telkeikre.

§. 272. A' közönséges és különös Gondviselés:

- 1) Legtökéletesebb: mivel csak olly intézeteket téstzen, mellyek célra valók; úgy határozza el az eseteket, mint a' legfőbb jó végett alkalmasak.
- 2) Csalhatatlan: minden, a' mit rendel, meg is

készen, és úgy leszen, a' mint rendeli; semmi másképp nem lehet, mint ő intézte: mert mindeket előre lát, semmi gátat nem szenved. 3) Változhatatlan: mert kútfeje az Isteni bölcsesség, és Jóság változhatatlan. 4) Megfoghatatlan: mert az Isteni tökéletességek, a' Gondviselés' okai és uttyai, megfoghatatlanok. 5) Minden fáradság, és munka nélkül való: szabad akarattya szerint megyen csupán végbe.

§. 280. Minekelőtte az Isteni Gondviselés' el-
lenségivel szembeszálljunk, szükség észreven-
nünk: 1) A' mi határozott értelmünk az Isten' tu-
datihoz képest úgy vagyon mint az oktan álla-
tok' árnyék-esmérete a' mi értelmünkhez képest:
azok homályosok, a' miénk világosak; úgy a' mi ér-
telmünk is az Isteni tudathoz képest csupa köd és
homály; ők csak azokat esméri meg, mellyek
czzélyokra szükségesek, mi is csak azokat, mellyek
szükségesek; mindent, a' mit az Isten tud, a' le-
hetségeket is, mi nem tudunk, nem is tudha-
tunk. E' világ mind kiterjedésére, mind részeire
nézve határ nélkül való, mellyeket azért a' mi
elménk fel nem foghat. Rendszere is résznyire
külső természeti, résznyire erkölcsi öszvekapcsol-
tatásból álló és így öszvesített (complicatum). Az
Istennek nem csak a' természeti, hanem a' termé-
szetfeletti eszközök is hatalmában vannak a' világ'
végczéllýára nézve: helytelenül okoskodni tehát
mondván: ezt vagy amazt nem tudom, hogyan
eggyez meg az Isteni gondviseléssel; tehát az meg
nem eggyez; nincsen Isteni gondviselés; helyesen
így kellene okoskodnunk: számtalanok, mellyeket
tudunk, megeggyeznek az Isteni Gondviseléssel, te-
hát eggyebek is, a' miket nem tudni, avval meg-
eggyeznek. Van Isteni Gondviselés. 2) Tagadha-
talan, hogy e' világ az Istennek véghetetlen töké-

letességit, és jóságát, melyet arra árasztott, hirdeti, és az okos állatok' erkölcsi tökéletesülését és e'hez képest boldogulássokat is intézi: annak tehát nem a' mi e' világi, mulandó jóllétünk, nem a' mi kényünk végcéllya; ha tehát valaki azért zugolódik az Isteni Gondviselés ellen: mert attól gazdagságra, fő polczokra nem juttatott; ez nem a' Gondviselés' szűke, hanem önnön agyának hibája; e' világi jóllétel, gazdagság, uraság, eszközök, nem vég célok, e' világban, nem is szükség, hanem esetiképp eszközök, mellyek akadályok is lehetnek a' végcélra. Szükséges eszköz erre az erkölcsi tökéletesülés, melly a' szegénnytől, alacsontól, 's a' t. is kitelhető. 3) Az Isteni Gondviselés nem megyen ezen létünk' szakaszában végbe; a' jövődöben fejtődik az egészen ki: a' rövid látásu bölcsék, kik az Isteni Gondviselést vádollyák, csak a' mostanit nézik, a' jövődöre nem pillantanak; ki: csalatkozások' oka tehát nem az Isteni Gondviselés' szűke, hanem önnön rövid látáságok.

§. 281. Bátran szembezállhatunk már az Isteni Gondviselés ellenségeivel: mondanak ők az oktalan világra nézve:

1) E' világ csupa zavar: hideg meleg; szárazság, nedvesség, tűz, víz, 's a' t. Valóságos játékszín, mellyen a' csupa eset a' fő személy. Az Isteni Gondviselésnek lehet-e itt helye? F. A' világ csupa zavar úgy volna, ha természet' közönséges törvényei, ha annak rendi nem volnának; ha tél' közepén is tikkasztó meleg, ha a' nyár' hevében giberítő fagy volna; de ez nincs úgy, nem is lehet. Ha a' telet a' tavasz, a' természet a' természet nem követné mind a' szárazság, mind a' nedvesség, mind a' tűz, víz' ellenére is, mennyire szükséges, 's elegendő; ha ezeknek eggyike v. másika egész világon közönséges volna. A' világ úgy vol-

na játékszín, ha szönyegét tetszésünk szerint fel is vonhatnánk, le is bocsáthatnánk. A' csupa esetnek csak az oktalan agyban van helye.

2) A' hijába való bogár, bűdös féreg, a' czudar nyű, 's t. e'f. mi hasznunkra van? Mi szükség van reájok a' világnak is? A' fagyos havasok, a' kopár hegyek helyett hasznosabbak nem volnának az arany - só bányás hegyek? Ezek az Isteni Gondviseléssel eggyezhetetlenek. F. ezek is mind merő csalatkozások: mert ezek nélkül se lehet el a' világ: mellynek mindenféle különb különbekből szükség volt öszveköttetnie; az Isteni Jóságnak minden lehetőkire szükség volt kiáradni. Hány ezerek nem vehettek volna részt az élet' örömében, ha bogarak, férgek nem lettenek volna? Hány ezerek eledelem nélkül szűkölködtek volna, ha bogarak, férgek, 's a' t. nem löttek volna? A' fagyos havasoknak, a' kopár hegyeknek is szükség volt helyöknek lenni e' világban: az ő méheik szűlik a' kutakat, folyó vizeket; gátollyák a' rohanó szeleket: ellensulyt tartanak a' nagy tengereknek; ásványokkal, füvekkel hasznót hajtanak. Mindaazonáltal az aranybányás, sóbányás hegyekkel se szűkölködik a' világ; 's ha minden hegyek arany-sóbányások volnának: hol maradnának a' kő, a' vas, mellyekre nagyobb a' szükség mint az aranyra vagy a' hegyi sóra; ha arany annyi volna, mint a' kő, arany nem volna; 's a' t.

3) A' víz-áradás, a' tűz-okadás, a' föld-indulás nincsenek e' kárunkra? Megengedheti-e ezeket az Isteni Gondviselés? F. De mind ezek nem hirdetik -e az Istennek véghetetlen hatalmát? Nem hozhat-e? Nem hoz-e azokból a' véghetetlen jósága különféle hasznót is? Nem szolgálnak-e azok tökéletesítésünkre is mindazonáltal? 's így nem a' világ' czéllyára tartozandók-e egyetem.

ben? Ez a kérdés; mellyre, a' ki okos, nem-mel nem felelhet. Ezek az Isteni Gondviselést nem csak bizonytalanná nem teszik, sőt inkább bizonyították: mivel minden víz-áradások, tűz-okadások, 's föld-indulások' ellenére is e' világ áll, változatlanul, csak az Isteni gondviselés által állhat az így fenn, változatlanul.

4) Elég bajja volna az Istennek, ha minden esetekkel foglalatoskodni kényteleníttetnék. F. A' mindenható és tudó se nem erőtlén, se nem munkás: parancsol a' szélvészeknek, és lecsillapodnak; int a' tengereknek, és mélységeikbe takarodnak; mond, és meglészen, munka nélkül, minden. Ennek valóságát a' pogány bölcselkedők is elesmérték.

§. 282. A' mi az okos világot illeti: A' botránykozás köve a' Jóknak és rosszaknak ellenkező sorsa e' világban: ha, mondanak ők, az Isteni Gondviselés tökéletes: miért van a' Jóknak rossz, a' Gonoszoknak jó állapottyok? De ez se teheti kétségessé az Isteni gondviselést:

1-ször. A' mi a' Jókat illeti: ezeknek rossz dolgok is lehet e' világon az Isteni Gondviselés' minden hiánya nélkül: mert 1) Vannak csak külösképp, és így csak látszatós Jók is, kiknek tehát rosszul folyhat erkölcsi rendszerént is dolgok. 2) Tökéletes Jók, minden hiba és véték nélkül Jók, nincsenek: tehát az ilyeneknek is hibájok, 's vétkek miatt rosszul mehet a' dolgok. 3) A' rosszullétel, nyavala, szükség, viszontagság, magokban nem rosszak, e' világnak hiányai; 's az erkölcsi tökéletességre eszközök, alkalmatosságok, Isteni rendelések: 's úgy nézik, úgy veszik azért azokat a' Jók, és vég czéllýokra használlyák; tehát azok miatt rosszul nem foly az ő dolgok. 4) A' Jók jólétel nélkül, jutalom nélkül, nem szűkölködnek: mert a' lelki jóságnak szükségképp következetí a'

magokkal megelégedetség, a' belső öröm és nyugodalom; melly valóságos jóllétel és jutalom. Néha a' Jók e' világi Gondviselők' szemeibe is tűnnek, 's megjutalmaztatnak. 5) A' Jók tudván, hogy az erkölcsi rend' csalhatatlansága szerént a' lelki jósnak boldogság a' kimenetele; tudván, hogy a' véghetetlen igaz és jó Isten minden jónak tellyes és bőmértékben megjutalmazója; mennél nagyobb hijányát érzik jóllételőknek itt, annál bizonyosabban várják annak bételesét jövődre; ezt előre ízlik jóllételekből, mellynek részesí, 's örvendenek rajta. A' Jóknak sorsára nézve tehát az Isteni Gondviselés feddhetetlen. Ha jó sorsokat a' Jók észre nem veszik, 's meg nem gondolják, önnön magok okaik.

2-szor: A' mi a' Gonoszakat illeti: ezeknek is lehet jó dolgok e' világon az Isteni Gondviselés' minden hijánya nélkül: mert 1) Némellyek csak látszatnak, vagy hamisan tartatnak Gonoszoknak; ezeknek azért erkölcsi rendszerént is jól folyhat a' dolgok. 2) Tellyesen, minden jó tétel nélkül Gonoszak nincsenek; azért az ilyenek némünémü jótételökért a' jóllételben részesülhetnek. 3) E' világi jóllétel az okosság, iparkodás, és munkásság' következete is; a' Gonoszak is szert tehetnek tehát e' világi jóllételre. Az Isten a' szükséges következeteket meg nem gátolhattya a' nélkül, hogy közönséges törvényeit meg ne szegje. 4) De nem minden világi jó, birtok valóságos jóllétel is egyetemben: mert minden veszedelemtől nem mentt: minthogy a' gazdagságot, fő polczot, a' testi gyönyörűséget, nyughatatlan gond és agság, irígység és üldözés, keserűség és nyavala késéri közönségesen; mellyek a' valóságos jóllétellel ellenkeznek. 5) A' Gonoszak e' világon sincsenek rosszullétel, büntetés nélkül soha; nemis le-

hetnek: a' lelkiesméretek-től vádoltatnak, háborgat-
tatnak éjjel 's nappal: a' szerencsés gonoszak az
emberektől is utáltatnak, megvettetnek; néha a'
világi igazság' kiszolgáltatását se kerülhetik-el. 5)
Érezvén, hogy az erkölcsi rend' csallhatatlansága
magával hozza a' gonosznak rossz következetit, hogy
az Istennek, eme erkölcsi bírónak, se tudtát, se
büntetését el nem kerülhetik; mennél inkább üzik
gonoszságokat, annál inkább félik a' megfizetés' jö-
vendőjét. Az Istennek Gondviselése tehát a' Go-
noszak' sorsára nézve se szenvedhet ellenmondást:
úgy volna az valótlan, ha a' Gonoszak mindezen,
mind a' jövődő életben büntetlenül maradnának:
a' mi az Isten' végzetetlen Szentségétől és igazsá-
gától lehetetlen.

§. 285. Mondanak tovább:

1) E' világi javak valóságos jók; ha azokban
a' Jók a' rosszaknál csekélyebb részt vesznek, mint
tapasztalni, az Isteni Gondviselés tökéletes nem
lehet. F. Itt hamisan tétetik az fel, hogy a' Jók
szintúgy mint a' Gonoszak, az ő okosságok, ipar-
kodások, takarékoságok szerint e' világi ja-
vakban részt nem vehetnének: másképp a' gaz-
dagok, birtokosok, vagy fötisztek Jók nem is lehet-
nének, hanem mind Gonoszak volnának. Ha pe-
dig vehetnek és vesznek, munkasságok' mértéke
szerént, szabad az Isten arra, hogy a' Gonoszak' jó-
tételeit, mellyek a' más világra nem valók, e' vi-
lagon mulandó javakkal megjutalmazza, ha akar-
ja; senkinek igazságtalanságot nem tévén, nem is
tehetvén. Ha azon javak, mellyeket az Isten a'
gonoszakra is osztogathat, valóságosak - e' hig-
gye - el, a' ki elhiheti. A' végcélra legalább bő-
ségök nem szükséges.

2) Az erkölcsi rosszak a' szabad akarattal
visszaélésből származnak ugyan; de melly kön-

nyen eltávoztathatta volna azokat az Isteni Gondviselés, ha tökéletes volna: p. o. azokat meggátolván, vagy őket vissza élésök előtt e' világból kiszólván, 's a' t. F. E' gondolkodás helytelen: mert az Isten a' szabad akarattal visszaélést lehetetlenné nem tehetné: Az okos állatokat olly szabad akarattal nem teremthetné, melly visszaélhető ne legyen: mert ez szabad akarat lett volna, 's nem is. Se külső se belsőképp se gátolhatta meg; Kényszerítéssel: mert így szabad is nem szabad is lett volna az ismét. Erkölcshépp: mennyire meggátolhatta, meggátolta eléggé: törvény-adásával, jutalom és büntetés' kitétele, és kiszolgáltatása által. De a' rossznak, szabad akarattyának végbehajtása előtt eltörlésével se távoztathatta el a' gonoszt: mert az a' szabad akarat magában is már véték, már gonosz, már vissza élés. Más az: ha a' rosszat szabad akarattyának teljesítése előtt e' világból kitörölné: hogy' maradna a' megtérésnek helye a' bűnösre nézve? Hogy' lehetne az Isten végzetlen jó, irgalmas, könyörületos magára nézve? Hogy' volnának a' természet' törvényei közönségesek, és szükségesek? Az Isten tehát a' szabad akarattal visszaélést lehetetlenné nem tehetné.

3) Sok rosszak nélkül el lehetne a' világ, ha az Isten reá gondot viselne. F. Kár, hogy nevezet szerint ama rosszak, mellyek nélkül e' világ el lehetne, ki nem jelentettek. Erkölcsei rosszak nélkül, mint most éppen látánk, az el nem lehetett; hiányos rosszak nélkül se lehetett el: mert a' dolgok végesek, határosak, és csak egyetlen egy lehet vég és határ nélkül való, az Isten. Munka, fáradság baj nélkül se lehetett - el: mert e' világ pálya - futás, erkölcsi iskola. Akadály, ellentállás viszonytagság nélkül se lehetett el e' világ: mert tökéletesítésünk' tágos mezeje: melly akadály, ellentál-

lás, és viszontagság nélkül lehetetlen. Szükölködés nélkül se lehetett el: mert másképp az Isten véghetetlen jóságát ki nem áraszthatta volna. Fedhetetlen tehát az Isten' Gondviselése !

Die Unhaltbarkeit der absoluten Philosophie offenbart sich besonders in der Lehre von dem Bösen, das mit dem Absoluten System nicht vereinbar ist, und nur durch Inconsequenz, und gekünstelte Deutung in dasselbe aufgenommen werden kann. Es ist nach dem Absoluten System nothwendig, dass Gott sich offenbare, und zwar in dem er sich selbst als Schaffenden Gegensatz setzt. Das Entwickeln desselben ist ein Entzweihen, ein Hervortreten in Gegensätzen des Idealen und Realen, der Natur und des Geistes. Das Gewordene (die Creatur) ist nicht ausser dem Schöpfer, sondern das entwickelnde, oder Schaffende Urwesen ist das Wesen der Dinge selbst. Die besonderen Dinge sind besondere Positionen, eigenthümliche Beschaffenheiten, einzelne Erscheinungen des Schöpfers selbst. Nach dieser Erklärung kann ein Böses in positivem Sinne nicht angenommen werden. Was wir Böses nennen, wird als eine unvollständige Entwicklung, als ein niederer Grad der Perfection betrachtet, der bloß für unsere Vergleichung als Mangel erscheint, an sich aber keiner ist.“ Aschenbrenner l. c. p. 171.

A'

Metaphysikának tartalma.

Bévezetés:

§. 1. A' Gondolás és Esmérés' értelme. §. 2. Külömbisége. §. 3. Az Esméret különbféle. §. 4. Az igaznak bizonyos fundamentomának szükség lenni. §. 5. Minden esméretinket igazságok' kútfejéhez fel nem vihetni a' közönségeseknek megigazítása tehát fő dolog. §. 6. A' közönséges esméretek' igazságára nem tapasztalva, hanem okoskodva tchetni csupán szert. §. 7. Okoskodva is csak bizonyos feltételek alatt juthatni. §. 8. Az a' Tudomány, melly közönséges esméreteink' igazságát kielégítő okaira és határra nézve okoskodva kitudattya, és rend szerént előadja, Metaphysika nevet visel. §. 9. Ennek tulajdon czéllya, 's más tudományoktól különbözése. §. 10. Haszna, fontossága, szüksége. §. 11. Elosztása.

I. A' tiszta Metaphysika.

Első Része.

§. 12. Esmértetése és két fő részre szakadása.

1) A' fundamentomi Metaphysika:

§. 13. Minden esméreteknek a' tárgy, és lelkünk' esmérete a' szerzője. §. 14. Azok' igazságának elhatározója lelkünk' esmérete nem lehet. §. 15. Hanem a' tárgy,

kéntetése által. §. 16. Mellyet magunkban érzük. §. 17. Lelkünk' olly esmérete, mellyre a' tárgytól határozatunkel, igaz valóképp. §. 18. A' minek közvetlenül, vagy közvetve igaznak elismerésére belső-szükségképp kényszerítjük magunkat az nekünk közönsségesen, és szükségképp igaz. §. 19. Illy igaz esméretünk vannak. §. 20. Az ő tárgyaik' elhatározása, és §. 21. Elismerésünk kényszerítése szerént. §. 22-25. Vannak olly ok fők is, mellyeknek igazoknak tartására kényszerítetünk: illyenek általlýában. I). Mindennek, a' mi esmérve van, szükség kielégítő okának lenni. §. 26. II. Mindennek, a' mi csak van, kielégítő okának, legalább résznyire, esmértethetőségében (belső lehetőségében) szükség lenni. §. 27. Illy magokat megismerethetők a' valótlank (tagadóságok) is. §. 28. Az ellenmondók is, de csak mellékesleg és feltételesen. §. 29. Azért az ellenmondási okfőnek is, de csak alkalmaztatva, és §. 30. Alárendeltetve van helye a' Metaphysikában. §. 31. E'hez képest van a' közvetlenségi főkitételnek is (principium exclusi medii). §. 32. A' Metaphysikának tehát nem ok feje ez: esmérem a' dolgot, mert esmérem vagy esmérhetem; hanem ez: esmérem vagy esmérhetem a' dolgot, mert magát esmértethető. §. 33. Olly ok fők, mellyeknek igazoknak tartására kényszerítetünk, különösen: §. 34. A' mástól-valókra nézve. §. 36. A' magoktól-valókra nézve. §. 37. Ezen ok fők nem csak az esmértettek és esmérhetőkre hanem minden lehetőkre is kiterjednek, noha közöttök nagy a' különbség.

2) A' tiszta kritikai Metaphysika.

§. 38. Az esméretek' okfejei és kútfejei között nagy a' különbség. §. 39. Esméreteink' kútfejei se énünk, se az általlýánosan való (absolutum) nem lehetnek. §. 40. Esméreteink résznyire magunktól, résznyire másoktól szerzettek lévén, kútfejeik is tulajdonok vagy idegenek. §. 41. Tulajdon Esméreteink vagy külső érzéki tapasztalásbéliek. §. Ezek mikről? 's mennyire bizonyosok?

§. 43. — 7. Valóságosok-e? §. 48-9. Miket valósítanak meg? §. 50. A' külső érzékeink' tapasztalási, ha helyesek, tárgyaiknak bizonyos tanúji. §. 51. Az eránt is, mint magokban vannak? §. 52. A' kételkedő Pyrrhónak ellenvetései külső érzékeink' tanúsága ellen. §. 53. Ezeknek eligazítása bölcs Plátó szerint. Maubranche, 's Berkelyeinek okoskodási a' külső tapasztalási esmérteink' igazsága eránt. §. 54. Vagy pedig belső érzéki tapasztalásbéliek. §. 55. Ezek is énünkről, és ennek munkájiról, 's tulajdonságiról igazán és bizonyosan tudósítanak minket. §. 58. Énünk nem gondolkodásunk és esmérésünk' csupa belső formája. §. 59. Valóságos állat (substantia) 60. Nem kihozva — Cartesius szerint — hanem fejtegetve tudódik ki. §. 61. Azokból, mellyek, külső és belső érzékeink' tanúságiból tudva vannak, következetek. §. 62. Nem csak a' jelenvalókról, hanem a' [voltakról is vannak bizonyos esmérteink. §. 64. Sőt a' jövődők eránt is némüképpen emlékezetünk által. §. 65. A' külső és belső tapasztalási esmérteink' béfejezése.

§. 66. Azokat, mellyek érzékeink által felfoghatatlanok eszünk' fényénél láthattuk bé. §. 67. A' tapasztalhatatlanok eránt értelmek, ítéleteink, és kihozataink hogy' lehetnek közönségesen, és szükségképp igazak? §. 67. Ezek eránt az Empiristák' véleménynye. §. 68. Hijányos. §. 69-70. Kánt Imánuelnek, és az ő követőjinek fejtegetési. §. 71. E' fontos kérdés' meg-fejtésére szolgáló észre vételek. §. 72. A' tapasztalásbéli értelmek eránt: §. 73-5. Ezek nem szármoznak ugyan a' tapasztalásból, de a' tapasztalással vétetnek észre, 's elvonással alkottatnak. §. 76. A' nem tapasztalásbéli, észheli, értelmek §. 77-78. vagy [szétvétel (analysis) vagy hozzá-tétel (synthesis) által szármozhatnak §. 79. A' szétvételü értelmek közönségesen, és szükségképp igazak. §. 80. Az értelmek tehát vagy adatva valók (con-

ceptus adventitii vagy formáltattak (C. factitii). Belénk születettek (ideae innatae) nincsenek.

§. 81. Az értelmekből ítéletek, az ítéletekből és értelmekből kihozatok kapcsoltnak össze; 's illetik mindenek előtt a' lehetöket. §. 82. Ezeknek valósága. §. 83. Különbféle bizonyosága. §. 84. Mellyek nem lehetnek igazak? Mellyek nem lehetnek közönségesen, és szükségképp igazak? S' mellyek csalfák? §. 85. A' mi a' lévöket illeti: azok eránt, a' mik magoktól vannak, ítéleteink miképp valósúlnak meg? §. 86-87. Azok eránt meg, a' mik mástól vannak, miképp valósúlnak meg? §. 88. A' mástól valók létele eránt ítéletünk nem közönségesen, és szükségképp, hanem csak különösen és esetiképp valósúl meg. §. 89. A' hozzá tételü, és szétvételü ítéletek' külömbsege (Iudicia synthetica et analytica). §. 90. A' hozzátételü ítéletek tapasztalási, utöbbi ítéletek. §. 91. A' szétvételü ítéletek minden tapasztalásnál előbbiek. §. 92. Szükséges, és közönséges ítéletek csak a' szétvételüek lehetnek; a' hozzátételüek ollyak nem lehetnek. §. 93. A' hozzátételü ítéletek' közönséges és szükségképp igazságát vitattyák Kánt és az ő követöji. §. 94. De helytelenül. §. Aztse mondhatni igazsággal, hogy a' szétvételü ítéletek esmérteinknek csak világosítására, nem pedig bővítésére is valók. §. 96. Más némelly csalatkozások.

§. 97. A' józan közeggyet-értés. §. 98. Van. §. 99. bizonyossá téssen minket. §. 100. Ha kitünö.

§. 101. Az emberi tanúság is, ha hiteles, esmérteinknek bizonyos kútfeje. §. 102. Az Isteni tanúság méginkább.

A' Tiszta Metaphysikának II. Része.

Az értelemtudomány v. Ontologia.

§. 103. Az Ontologiának esmértetése. §. 104-5. Az értelmeket hogy' tekénthetni? §. 106. Hogy' tekéntettek azok másoktól, 's különösen Kánt Immanueltól?

de helyesen-e? §. 107. Az értelmek' legfőbbike' 's mint-
 egy gyökere az esmértethető: a' dolog, a' mi (ens, Ding)
 és a' való (reale quid) vagy valótlan. (irreale). §. 108.
 A' lehető vagy lehetetlen. §. 109. Melly különbféle. §. 110.
 Innét következetek. §. 111. Mi a' van, létel? (existen-
 tia. Seyn) ? §. 112. Nem különös valóság. §. 113. Meg-
 világosítatik. §. 114. A' létel vagy nem létel' értelmiből
 következetek. §. 115. Az azon, vagy nem azon, különb,
 dolog. §. 116. Az azonság, és külömbség' elhatárazati,
 (Idem, non idem, diversum, distinctum ens). §. A' jó
 v. rossz. §. 120. Ennek különbféleségei. §. 121. A' tökéletes,
 v. tökéletlen. §. 122. Véges vagy végnélkül való. A' vég-
 nélkül-valónak (∞) létele, tulajdonságai. §. 123. Nem
 csak valóban lehető, hanem §. 124. van is tárgyképp szük-
 ségképpen. §. 125. Megbizonyodik. §. 126. Másképp is.
 §. 127. A' végnélkül-való csak egyetlen egy lehet. §.
 128. Szükségképp igaz valóság. §. 129. Egészen egység.
 §. 130. Az ellenvetések megfejtetnek. §. 131. A' végnél-
 kül való magától való is egyszersmind. §. 132. A' vége-
 sen való magától-való nem lehet, hanem csak másból.
 §. 133. A' magától - végnélkül-valótól. §. 134. Az ellen-
 vetés elháríttatik. §. 135-6. Más és másképp, is bébi-
 zonyíttatik. §. 137. Felelet az ellenvetésekre. §. 139. A'
 dolog tovább magában állat vagy eset (Substantia, vel
 accidens) Innét következetek. §. 140. Alatlévő, vagy
 bennlévőség (subiectum, vel inhaerentia) Innét követ-
 kezetek. §. 141. Szükségképp vagy esetiképp valóság;
 Innét következetek. §. 142. Változóságok vagy változha-
 tatlanságok. A' változó és másulható közötti különbség.
 Következetek. §. 143. Mivolti, vagy nem mivolti való-
 ságok. Következetek.

§. 144. A' dolog-értelmek egymáshoz képest;
 (relationes) §. 145. Hasonlók vagy nem hasonlók. §. 146.
 Ezeknek különbféleségei. Innét következetek. §. 147.
 Egyenlők vagy nem egyenlők. §. 148. Ezeknek tulaj-
 donságai. §. 149. Mértékei. Innét következetek. §. 150.

A' tér (spatium) is képestségi értelem. §. 151. Ennek megesmértetése. §. 152. A' tulajdonságai megfejtetnek. §. 154. Az üdö is képestségi értelem. §. 155. Innét következetek. §. 156. A' térből 's üdöből származó értelmek. §. 157. Az ellenvetésekre feleletek. §. 158. Valóságos máshoz képesti értelem az ok és okozat is. §. 159. Az okok különbélek. §. 160. A' lehetségi v. lételi okok. §. 161. A' külső ok. §. 162. A' belső szabados ok. 163. Az okozat' valóságos értelme. 164. Színt annyi féle mint az ok. §. 165. Az ok' és okozat értelméből következetek. §. 167. Mi a' tétel, 's hányféle? §. 168. A' tétel erő nélkül lehetetlen; ez hányféle? §. 169. Az erők' befolyása, 's ennek különbsége. §. 170. Következetek a' tétel, erő, és befolyás' értelmeiből. §. 171. Az öszvetétel' tulajdonságai. §. 172. A' rend és rendetlenség' értelme. §. 173. A' rend' osztállya. §. 174. Az eseti rend' fundamentoma. §. 175. A' kifogások eligazítatnak.

II. Az alkalmaztatott Metaphysika.

§. 176 Ennek első része a' Lélek-tudomány. §. 177. Háromféle. §. 178. Különbsége. §. 179. Énünk valóságos állat (Substantia). §. 180. Nem valamelly belsőség (inherentia) §. 181. Egyszerű (simplex) subjectum; részekből nem is állhat. §. 182. Némellyektől testszerűnek (materiális substantiának) állítatott. §. 183. De testszerű egyes állat nem lehet. §. 184. Az ellenvetések elhárítatnak. §. 185. Énünk lelki egyes állat = Lélek. §. 186. Lelkünk' eredete, 's ennek módja, és üdeje a' régiék' véleményei szerint. §. 187. Igazság szerint. §. 188. Lelkünknek testünkkel közösködés. §. 189. Egy-másra befolyások fontos és eldöntő okokkal vitattatik. §. 190. A' kifogás eligazítatik. §. 191. A' kérdés' mi-volta, és története. §. 192. A' valóságos befolyás ellen legtöbb nehézségek megoldoztatnak. §. 193. Lelkünk' szabadságának helyes értelme. §. 194. Annak valóságos szabadsága bébizonyíttatik. §. 195. Két derék ellenvetést

szenved. §. 196. Lelkünk' halhatatlansága helyes értelemben. §. 197. Lehetséges. §. 198 — 9. bizonyos is. §. 200. Előre észreveendők a' lelkünk' halhatatlansága eránt ellenvetésekre. §. 201 — 2. Ezek elháríttatnak. — §. 203. Az oktalan érző állatok' lelkei eránt némelly tudni valók. §. 204. Más jegyzetek. §. 205. Azok is egyszerűek ugyan; de minden halhatatlanságokat kívántató okok nélkül szükölködnek. Az ellenvetések eligazíttatnak.

Az alkalmaztatott Metaphysikának II dik része a' Világ-tudomány. §. 206. Háromféle. §. 297. A' materia-tudomány nem tartozik hozzá szükségképp. §. 208. A' világnak igazi értelme általlyában. Nem igazi értelmei megczáfoltatnak. §. 209. A' világ nem vég nélkül, hanem végesen való egész. §. 210. A' világ, szinte mint maga, részeire nézve is egyesekből álló. §. 211. Öszveköttetve való: közösülő, oksági, és vég-képen (nexus spatii et temporis, dynamico, et teleologico, seu aetio-logico). §. 213. Öszveköttetése résznyire szükségképp, résznyire nem szükségképpvaló. 214. Ellenvetések eligazíttatnak. §. 215. A' világ' öszveköttetéseinek hiányos értelméből származott ama győzhetetlen, ellenállhatatlan izükség (Fatum); melly öt féle; de meg nem állhat. §. 216. Valamint a' győzhetetlen szükségnek, úgy a' csupa esetnek sincs helye e' világban. §. 217. A' világi vagy külső természetnek értelme. §. 218. Ennek mivolta, 's tulajdonságai. §. 219. Törvényei vannak. §. 220. Ötfélék. §. 221. Az ellenvetésekre felelet. §. 222. A' jelenetek, munkák e' világban természetiek, vagy §. 223. természet feletiek, azaz: csudatételek, §. 224. Ezeknek bélyegei. §. 225. A' csuda-tételek belsőképp lehetsége-sek. §. 226. Külsőképp is. §. 227. A' csuda-tételek lehetségi ellen derék ellenvetések. §. 228. Rousseau Jakab János' kifogásai. §. 229. Hume David' gáncsoskodási. §. 230. A' világ nem szükségképp, hanem esetiképp való. §. 231. Nem magától, hanem mástól való: magától való-sága lehetetlenség. §. 232. Ezen más csak a' végnél-

kül - való lehet. §. 233. A' világnak a' végnélkül - való-
tól eredete ellen kifogások megezáfoltatnak.

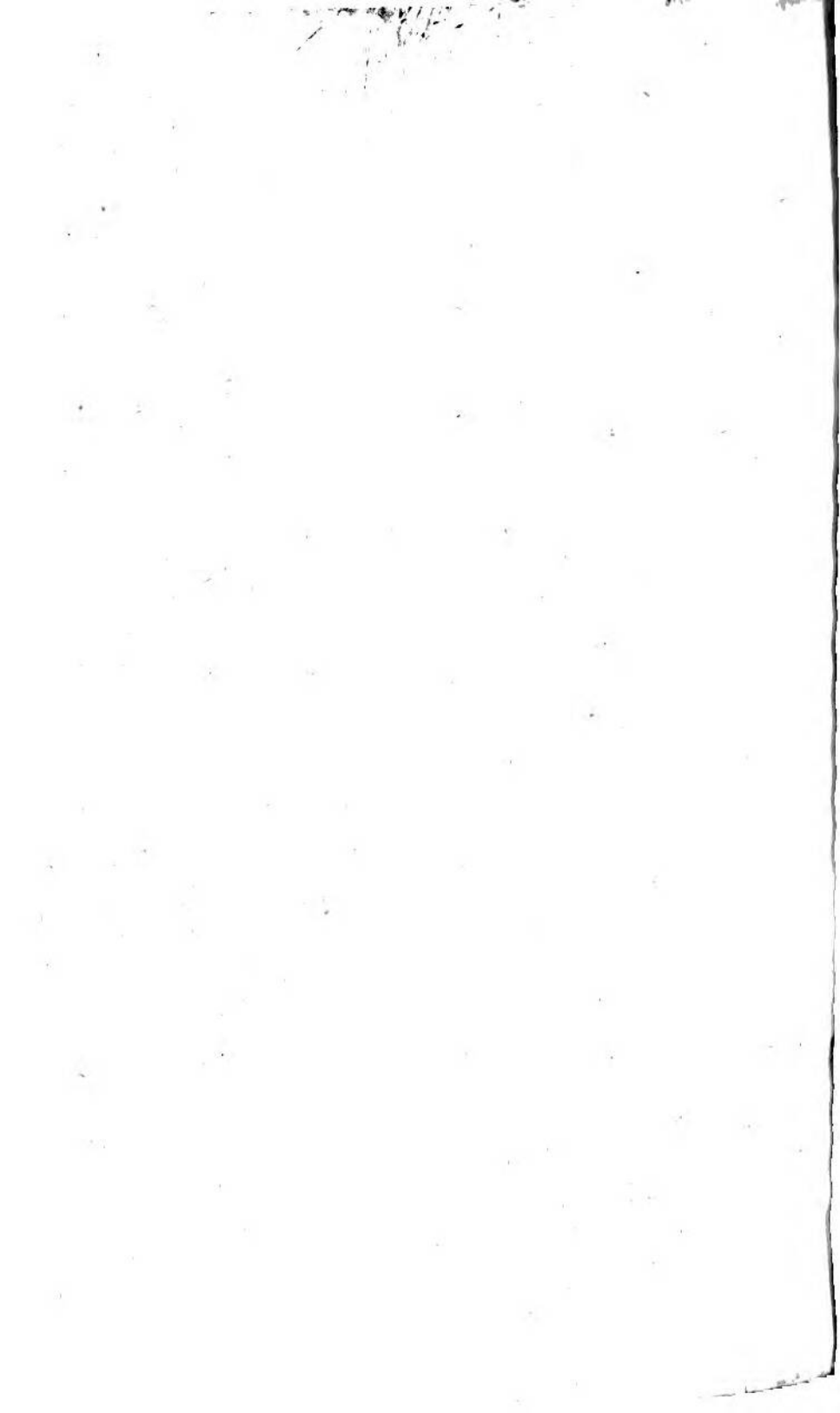
Az alkalmaztatott Metaphysikának III-dik része:
az Isten-tudomány; §. 234. Ez kétféle magában. §. 235.
Az észbeli Isten-tudomány szerint az Isten' értelme.
Kánt' czélljának esmértetése. §. 236. Az Istennek va-
lóban létele megbizonyítatik. Schelling, Mendelsohn,
Kánt' bizonyításaik. §. 237. Az ellenvetések megfajtet-
nek. Hegel' fejtegetése Kantnak kifogására nézve. §. 238.
Az Isten' tulajdonságának fundamentoma az ő végnélkül
valósága — tökéletessége (Deus ens absolutum) §. 239.
Ebből értetődik az ő fő tulajdonsága: függetlensége,
magán valósága (per se subsistentia); melyre nézve a'
Mindenségi-Istenség (Pantheismus) képtelenség. Hegel'
Pantheismusa eránt. §. 240. Második fő tulajdonsága az
eggyetlen egység. §. 241. Az Isten szükségképp való,
változhatatlan, egyszerű, öröktől való, és mindenütt
lévő. §. 242. Az Isten tiszta Lelki való (Spiritus purus).
Személy. §. 243. Azért akármelly rend se lehet Isten. §.
244. Az Isten értőségére nézve: mindentudó, 's véghe-
tetlen bölcs. §. 245. Akarattyára nézve: véghetetlen sza-
bad, szükségképp való, változhatatlan. §. 246. Az Isten
mindenható. §. 247. Véghetetlen Szent. §. 248. Végh-
tetlenül igaz. §. 249. Kantnak ezek eránt hibáji. §. 250.
Az Isten véghetetlen jó. §. 251. Az Isten' jóságának
ócsárlóji. §. 252. Gáncsoskodásaik elháríttatnak. §. 253.
Epikurus, Cotta, és Bayle' ellenvetéscire feleletek. 254.
Az Istennek fő tulajdonságiból következnek: az ő irgal-
massága, könyörületessége, igaz mondósága, hívsége,
és boldogsága. §. 255. Az Isten' munkái: §. 256. Fő
munkája a' világnak, és annak minden részecskéjének te-
remtése. §. 257. Semmiből, csupán magától, nem örök-
től fogva. §. 258. Szabad akarva. §. 259. Bizonyos vég-
célra. §. 260. Véghetetlen tökéletességének kijelentésé-
re, 's különösen: jóságának és szeretetének kiárasztásá-
ra. §. 261. Az okos teremtményinek tökéletesítése, 's
boldogítása végett. §. 262. Különösen az Embereké

végett. §. 263. Azért az Isten se nem hiú, se nem magát fíogtató. §. 264. Innét a' világ az ő nemében legtökéletesebb. §. 265. és legjobb; noha általlyában még tökéletesebb, és még jobb is lehetne. §. 266. A' világ az ő nemében legtökéletesb, 's legjobb marad minden kifogások' ellenére is. §. 267. Az Isten fenn is tartja e' világot. §. 268. De külömbféleképp. §. 269. A' világiakra, erejüket is fenntartván, befolyással van (concurrit). §. 270. Minden nehézségek' ellenére is. §. 271. E' világot végcéllyára igazgattya is (gubernat). §. 272. Külömbféleképp. §. 273. A' világot közönségesen. §. 274. Az okos teremtményt különösen. §. 275. Igazgatásának módjai. §. 276. Az Isten e' világra gondot visel. §. 277. Közönségesen. §. 278. Különösen okos, és oktan teremtményire tulajdon módjai szerint. §. 279. Gondviselése legtökéletesebb. §. 280. Az Isteni Gondviselésnek megítélése eránt észrevétendők. §. 281 — 3. Az ellenvételek eligazítatnak.

Nyomatásbeli Hibák.

Lap.	sor.	olvasd.
III.	13.	1810.
VIII.	26.	Socher.
X.	5.	írta Imre János.
25.	30.	A' mi.
26.	1.	valóképp.
31.	24.	hallásunk.
—	26.	szerént.
36.	25.	vétetik.
44.	20.	Püllenburg.
45.	3.	in
—	7.	Beistimmung.
60.	2.	oka.
61.	8.	változhatatlanul.
—	25.	tekéntetben.
63.	14.	aus.
74.	34.	vonatkozva.
116.	10.	szolgálhatnának.
132.	20.	eg egymásmellett.
185.	28.	testszerűekben.
175.	26.	mint
197.	21.	kapcsolatban.
199.	35.	élésőkben.
206.	28.	ütköznek.
233.	32.	Rousseau.
240.	11.	dolgoknak.
—	27.	végzetetlennek.
—	34.	egész.
241.	15.	erejik.
251.	23.	Seyns.
256.	27.	tapasztalásunk.
281.	31.	bölcs értelmet.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z168665707

